

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

cogito

BELLA HABİP

psikanalizin içinden

**2.
baskı**

YKY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Yapı Kredi Yayınları

PSİKANALİZİN İÇİNDEN

Bella Habip Psikanalist ve klinik psikolog Bella Habip 1977 yılında Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nden mezun olduktan sonra Fransa'da Grenoble Üniversitesi'nde Psikoloji lisansı ve Klinik Psikoloji yüksek lisansı yapmıştır.

Paris Psikanaliz Enstitüsü'nde psikanaliz eğitimini tamamlamış ve 2000 yılında Paris Psikanaliz Cemiyeti'ne ve Uluslararası Psikanaliz Birliği'ne üye olmuştur. 2003 yılında İstanbul'da kurulan Psikanaliz ve Psikanalitik Psikoterapiler Derneği'nin (PPPD) kurucu üyesi ve başkanıdır.

İthaki Yayınları *Psikanaliz Gündemi* dizisinden yayımlanan *Bensizbiz* (2002, derleme); *Kadınlık, Yeniden* (2003, derleme) ve *Neden Psikanaliz* (2003, R. Perron) adlı kitapların editörüdür.

BELLA HABİP

Psikanalizin İçinden

Yapı Kredi Yayınları

Psikanalizin İçinden / Bella Habip

Kitap editörü: Şeyda Öztürk
Düzeltili: İncilay Yılmazyurt

Kapak tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Bilnet Matbaacılık Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş.
Yukarı Dudullu Organize Sanayi Bölgesi 1 Cadde
No: 16 Ümraniye / İstanbul
Sertifika No: 15690

1. baskı: İstanbul, Haziran 2007
2. baskı: İstanbul, Ocak 2012
ISBN 978-975-08-1261-3

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2007
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Yapı Kredi Kültür Merkezi

İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul

Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23

<http://www.ykykultur.com.tr>

e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr

İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 7

I. PSİKANALİZ GELENEĞİ

- 1) Psikanalizde Aktarım, Psikanalizin Aktarımı,
Bir Gelenek Olarak Psikanaliz • 13
- 2) Psikanalizin Aktarımı ve Türkiye’de Psikanaliz • 26
- 3) Psikoloğun Çalışma Alanında Psikanalizin Önemi • 36

II. PSİKANALİZİN ÇOCUK, ERGEN VE EBEVEYN DÜNYASINA BAKIŞI

- 4) Çocuk Psikanalizi Tarihi Üzerine • 47
- 5) Ergenlik Durumu ve Psikolojik Değişim:
Psikanalitik Bir Okuma • 66
- 6) Psikanalizin Işığında Ebeveyn-Çocuk İlişkileri • 80

III. PSİKANALİZ VE KADINLIK

- 7) Freud ve Kadınlık • 93
- 8) Kadınlar Freud’a Psikanalizi Nasıl Keşfettirdiler? • 103

IV. PSİKANALİZ VE TARİH

- 9) Freud Nasıl Bir Tarihten Söz Ediyor? • 115
10) Joseph Breuer: Psikanalizin Gizli Ebeveyni • 126

V. PSİKANALİZDE BİREY VE TOPLULUK

- 11) Psikanalizin Doğuşu, Bireyin Doğuşu • 145
12) Psikanalizin Topluluklara Bakışı • 158
13) Psikanaliz ve Zamanımızın Toplulukları • 174
14) Psikanaliz ve Kurumlar • 183
15) Freud ve Birey • 194

VI. PSİKANALİZİN KLİNİĞİ

- 16) Yaratamama Üzerine • 205
17) Aktarım ve Simgeleştirme • 216
18) Psikanaliz Çerçevesinin Yerleştirilmesinde
Yaşanan Bir Zorluk • 232

VII. BİR DENEME

- 19) İnsanseverin Şüpheli Masumiyeti Üzerine
Psikanalitik Bir Okuma • 249

Önsöz

Bu kitap, 1996-2006 yılları arasında psikanalizi tanıtmak amacıyla, İstanbul'da çeşitli ruh sağlığı profesyonellerine yönelik gerçekleştirdiğim seminer ve konferans notlarını, *Cogito, Defter, Tarih ve Toplum* gibi dergilerde yayımlanan makalelerimi, psikanalize kültürel açıdan ilgi duyanlara yönelik halk söyleşilerini içermektedir. Metinlerdeki üsluptan da anlaşılacağı üzere, kitabın içeriği söz konusu yazıların ortaya çıkmasına vesile olan etkinliklerin diliyle, yani konuşma diliyle yazılmıştır.

Metinlerin dahil oldukları alanlar birbirlerinden farklı oldukları için, okumayı kolaylaştırmak ve iç tutarlılığı sağlamak amacıyla, kitap yedi ayrı konu başlığı altında toplanmıştır.

"Psikanaliz Geleneği" başlıklı ilk bölümde psikanalizin iletimi sorunsalı, psikanalist kimliği ve Türkiye'de psikanaliz temaları üzerine üç makale yer almaktadır. Metinlerden de anlaşılacağı üzere, bu üç makale pratiğimin farklı evrelerine tekabül etmektedir.

"Psikanalizde Aktarım, Psikanalizin Aktarımı, Bir Gelenek Olarak Psikanaliz" başlıklı makalede psikanaliz deneyiminin ancak aktarım ilişkisi içinde gerçekleşebileceğini ve bu söz konusu aktarım ilişkisinde psikanalizin bilgisinin de psikanalistten analizana doğru aktarılmasının ön koşul olduğunu ifade ettim.

"Psikanalizin Aktarımı ve Türkiye'de Psikanaliz" başlıklı makalede ise aynı konunun toplumsal temelleri üzerine yoğunlaştım. Yüz yılı aşkın bir geçmişi olan psikanalizin Türkiye'ye neden bu kadar geç ulaştığını psikanalitik bir düşünce

çerçevesinde sorgulayan bu yazıda, tarihi ve toplumsal koşullarıyla bir kültürün, bir zihniyetin yapısının psikanalizle, özellikle psikanalizin bilinçdışı, çocukluk cinselliği, Oidipus Karmaşası gibi temel saptamalarıyla bağ kurabilme sorunsalını ele aldım.

“Psikoloğun Çalışma Alanında Psikanalizin Önemi” başlıklı makalede psikoloğun mesleki pratiğinde karşılaşabileceği zorluklarla baş edebilmede psikanalizin sağlayabileceği katkıları, psikanalizin soran, soruşturan ve anlam arayan kimliğine gönderme yaparak anlatmaya çalıştım.

“Psikanalizin Çocuk, Ergen ve Ebeveyn Dünyasına Bakışı” başlıklı ikinci bölümde çocuk psikanalizinin tarihini ele alan bir makale ile ebeveyn-çocuk ve ergen ilişkisini irdeleyen iki söyleşi metni yer almaktadır.

“Çocuk Psikanalizi Tarihi Üzerine” başlıklı makalede Freud’un “Küçük Hans” makalesinden hareketle, çocuk psikanalizin ünlü isimleri Anna Freud, Melanie Klein ve Françoise Dolto’nun keşiflerini, çocuk dünyasına bakışlarını, ebeveynlere ve eğitimcilere karşı eleştirel duruşlarını aktarmaya çalıştım.

Çocuk, ergen ve ebeveyn ilişkisinin sorunlu yanlarına işaret eden diğer iki makalede ise, Freud’un ünlü “Narsisizme Giriş” makalesinden hareket ederek çocuklarında kendi yitik çocukluklarını arayan ebeveynlerin ebeveyn olmanın narsistik temelini nasıl oluşturdıklarını, bunun çocuklar üzerinde ne tür yabancılaştırıcı ve patolojik etkiler yaratabileceğini sorgulamaya çalıştım.

“Psikanaliz ve Kadınlık” başlıklı üçüncü bölümde kadın hastaların Sigmund Freud’un keşiflerindeki tetikleyici rollerini irdeleyen ve Freud’un yaratıcı hareketinin temelindeki kadınsılığın altını çizen bir makale ve bir konferans metni bulunmaktadır. Bu iki yazının ortak yönü, üniversiteden uzak ve antisemitist bir ortamda yalnızlığa mahkûm edilmiş olan Freud’un tıpkı kendisi gibi sosyal alandan kopuk yaşayan Viyanalı kadınlarla kurduğu bilinçdışı özdeşleşmenin yapıtındaki izdüşümlerine eğilmeleridir. Kadınların Freud’a rüyalarını ısrarla anlatmaları Freud’da kendi kendini analiz etme arzusunu doğrudan tetikleyecek ve **Düşlerin Yorumu** adlı yapıtının orta-

ya çıkmasını sağlayacaktı. Ayrıca, Freud'daki yaratıcı hareketin temelindeki bu kadınların rüyalarla bezenmiş yaşam öyküleri psikanalizin doğuşuna da damga vuracaktır.

"Psikanaliz ve Tarih" başlıklı dördüncü bölümde, geçmişle hesaplaşmayı kendine düstur etmiş bir pratiğin Tarih'le nasıl bir alışveriş içinde olduğunu ele alan bir makale ve bir konferans metni bulunmaktadır.

"Psikanalizin Gizli Ebeveyni: Joseph Breuer" başlıklı makalede Freud'un Breuer'den *dinleme sanatını* devralma süreci anlatılmakta, hastalarını sabırla konuşmaya ve kendilerini ifade etmeye teşvik eden bu ünlü hekimin katartik yönteminin Freud üzerindeki etkileri psikanaliz tarihinden bir kesit olarak sunulmaktadır.

"Tarih ve Psikanaliz - Freud nasıl bir tarihten söz ediyor?" başlıklı konferans metni ise, psikanalizin tarihi ortaya çıkarma ve tarihi yeniden kurma gibi arkeolojik ve mimari olmak üzere iki türlü girişimini, iki farklı tarih anlayışını hem psikanalitik metinler aracılığıyla hem de psikanaliz tedavisindeki süreçlerle göstermeye çalışmaktadır.

Beş makale içeren "Psikanalizde Birey ve Topluluk" başlıklı beşinci bölümde ise psikanalizin sosyolojiyle olan bağları mercek altına alınmaktadır. Freud'un sosyolojik metinlerini hareket noktası olarak alan bu makaleler aynı zamanda çağdaş psikanalizin topluluklarla ilgili saptamalarını da içermektedir. Freud'un hipnotik ilişki ile sürü psikolojisi arasında bağ kuran ilginç saptaması son yüzyıl içinde geniş toplumlar için, özellikle de sanal toplumlar için (kitle iletişimi, internet) geçerliliğini muhafaza etmektedir. Toplulukların tıpkı bireyler gibi kendilerine has dinamikleri, imgelemleri ve bilinçdışları vardır. Bu metinlerin temel özelliği, bireyle toplum arasındaki çatışmalı, sancılı, sorunlu birlikteliği ele almalarıdır.

Söz konusu temayı içeren metinlerden "Psikanaliz ve Kurumlar" başlıklı makalede psikanalizin psikiyatrik bir kurum içinde varolabilme koşulları incelenmiş ve psikanalitik düşünceden hareketle hospitalizasyon sürecindeki bir hasta ile kurum üyelerinin karşılıklı geliştirdikleri aktarım-karşıaktarım, kurum içinde gezinen imajolar, kurumların ruhsal has-

talığa karşı geliştirdikleri karşıaktarım türünden topluluk içi bilinçdışı süreçler üzerinde durulmuştur.

Yaratamama, psikanalitik çerçeve, aktarım ve simgeleştirme gibi temalarla psikanaliz pratiğine doğrudan gönderme yapan konferans metinleri “Psikanalizin Kliniği” başlıklı altıncı bölümde yer almaktadır. Bu metinler aynı zamanda psikanalizin aktarım, simgeleştirme, bilinçdışı gibi temel kavramlarının tedavi içinde canlanmasını ve elle tutulur hale gelmesini de hedeflemektedirler.

Yedinci ve son bölüm ise anlık duyumsal bir tepkiyi otoanalitik bir yaşantıya dönüştüren deneme mahiyetindeki bir metinden ibarettir.

Bu metinlerin tetikleyicisi kişisel psikanaliz deneyimim ve daha sonra psikanalist olarak psikanalizle kurduğum bağın kendisidir. Bu yüzden kitabın adını “Psikanalizin İçinden” koydum. Psikanalizi ruh sağlığı alanında yeni yetişen genç nesillere tanıtmak amacıyla gerçekleştirdiğim konferans, seminer ve yazılarla psikanalizle kurduğum bağı bilimsel birer etkinliğe dönüştürmüştüm. Her bir etkinlik bu bağı yeniden düşünmeme, sorgulamama ve nihayetinde psikanalizi bilimsel bir nesne olarak düşünmeme yol açtı.

Bilimsel bir nesne olarak psikanalizin yeni nesillerine ivme vermesi umuduyla...

Bella Habip
5 Nisan 2007

Birinci Bölüm:
PSİKANALİZ GELENEĞİ

*Psikanalizde aktarım,
Psikanalizin aktarımı,
Bir gelenek olarak psikanaliz...**

*Atalarından sonra miras kalanı elde
etmek istersen ona sahip çık
Goethe*

Psikanalizin hem bir psikolojik tedavi, hem de psikolojide yepyeni bir kuramsal alan olarak ortaya çıkışının ilk yüz yılını geride bıraktık. Psikanalizin yeni yetmeliğini geride bıraktığını söyleyebileceğimiz bu ilk yüzyılının ardından baktığımızda şu ilginç gerçeği görüyoruz. Psikanaliz pratikte başlangıcından itibaren bir gelenek olarak varolmuştur; psikanalistler kendilerinden sonra gelen psikanalistlere psikanalizi bu gelenek çerçevesinde aktarmışlardır. Bunun Freud ve çalışan arkadaşları tarafından, başından itibaren mi bu biçimde tasarlandığı, yoksa olayın doğası gereği mi bu biçimde geliştiği, bir sorun olarak başlı başına ayrı bir tartışmanın konusu olmaya açıktır. Bu konuşmamda gelenek olgusu ile bir gelenekteki aktarım olgusunun psikanaliz pratiğinde neye/nelere denk geldiği üzerinde durarak, psikanalizdeki aktarım kavramının etrafında, psikanalist neyi nasıl aktarır, psikanalizde ne aktarılır sorularına ya-

* Bu konuşma aynı zamanda Bağlam Yayınevi tarafından Ekim 2000 tarihinde de yayımlanmıştır, (ed.: Ayça Gürdal). Bu metinde vurgulanmış olan psikanalizin içindeki 'gelenek' olgusu adı geçen kitap içinde ve aynı zamanda 'Türkiye'de Psikanalizin Durumu' bağlamında IV. grup (Quatrieme Groupe) adlı bir Fransız psikanaliz grubunun dergisinde daha etraflıca ele alınmıştır: *Bulletin d'Information*, Quatrieme Groupe, No. 29, Automne 2000.

nıtlar aramaya, 'gelenek' diye adlandırabileceğim bakış açısına bir yaklaşım sağlamaya çalışacağım.

Gelenek, aktarım gibi kavramlar, tarihsel bir bakışı gündeme getiriyor. İlk seansından son seansına psikanalistle analizan arasında geçen psikanaliz sürecinin bütünü psikanaliz kürü diye adlandıracak olursak, psikanaliz kürünü kişinin kendi tarihini hatırlaması, bilinçlendirmesi, yeniden yazması olarak tanımlamak psikanaliz sürecinin bir tanımlaması olabilir. "Histerik anılarından dolayı acı çeker"¹ der Freud. Kişinin kendi tarihini hatırlamasının, bilinçlendirmesinin paralelinde, bu kişisel boyutun ötesine geçerek, Freud, psikanaliz kuramı vasıtası ile, her bir kişi için biricik olan bu tarih ile, bir ilk mit, ilk olduğu varsayılan bir söylem arasında bir analogi-eşleştirme oluşturmaya çalışmıştır. "Oidipus Miti" ya da Freud'un *Totem ve Tabu*² adlı kitabında ele aldığı "İlkel Kabile Miti" gibi mitler, hep böyle evrensel olana ulaşma çabalarıdır. Bu ilk olduğu varsayılan mitlere gönderme yapmakla, psikanaliz, insanoğlunun bugünkü varoluş biçimlerini, sanki efsaneleşmiş varoluş biçimlerinden yola çıkarak anlamlandırmaya çalışmaktadır. Aslında durum tersinedir. Efsaneleşmiş varoluş biçimleri, insanoğlunun bugünkü varoluş biçimlerinden yola çıkılarak canlandırılmaya çalışılmıştır. Böyle bir bakış, insanın şimdiki zamandaki konumlanışının bilinciyle, kuşaklar ötesi bir zincirin halkası oluşu olgusunu üst-üste getirir. Bu bağlamda, arzularım, seçimlerim, sorunlarımı dışavuran belirtilerim, sanki bilinçdışında salt kişisel bir söylemden hareket etmekle kalmayıp, bana ebeveynlerimden, onlara da kendi ebeveynlerinden aktarılanları barındırmaktadır.

Psikanaliz kürü içerisinde de, bu döngüsel tarih, psikanalizin mihenk taşlarından biri olan aktarım kavramı doğrultusunda, aktarım nevrozu olarak ortaya çıkar.

Peki nasıl bir şeydir bu aktarım?

Biz psikanalistlere göre analizi yapan kişi psikanalist değil divanda yatan kişidir. Bu yüzden ona analizan deriz. Fran-

1 Freud S., Breuer J., *Etudes sur l'Hystérie*, 1895, Paris, P.U.F, 1956, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Dr. Emre Kapkın, Payel Yayınları, 2001].

2 Freud S. (1912), *Totem et Tabou*, Payot, Paris, 1947, ["Totem ve Tabu", *Dinin Kökenleri*, Çev. Selçuk Budak, Ankara, Öteki Freud Dizisi, 1998].

sızcadaki anlamı “analiz eden” demektir, “analiz olan” değil. Analizan analizi süresince kendi tarihini yeniden yaşar, dolayısıyla da yeniden yazarken, –ki yeniden yaşamak bir baştan yazmadır aslında–, analistiyle hem çok tanıdık hem de çok yabancı diye nitelendirilebilecek bir ilişki kurar. İşin tuhafı, bu ilişkinin tanıdık olduğu ölçüde yabancı olmasıdır. Tanıdıklığı sağlayan, analizanın analistiyle, kendi geçmiş ilişkilerindeki duygu durumlarının, beklentilerinin, tavır almalarının aynılarını yaşamasıdır. Onlarda yaşadığı gibi sever, kızar, korkar, kıskanır, kin duyar. Yabancılığı oluşturan ise, analizan ile analisti arasındaki bu ilişkinin, seanslar dışında, gündelik sosyal yaşamda asla varolmaması, hatta bir kural olarak varolmaması, seanslar boyunca da salt konuşmalardan ibaret olmasıdır. Ama işte bu ilişki sayesinde kişinin tarihi masaya (divana) yatırılır.

Analist ile analizan arasındaki ilişkiden bahsettim. Bu ilişki bir bağıdır. Konuşmam işte bu bağ etrafında şekillenecek. Bir yandan psikanalizde kurulan bağ ile aktarım ilişkisi, yani analizanın psikanalistine kendi tarihinden aktardıkları, diğer yandan da, psikanalistten analizanına, yani gelenek açısından bakarsak gelecekteki psikanaliste geçen, diğer bir deyişle usta psikanalistten çırak psikanaliste intikal eden, neredeyse efsaneleşmiş bir söylemin, Freud’un metninin etrafında oluşan, bu sayede de geleneği kuran bağdan söz edeceğim. Buradan da, analizanın psikanalistine aktardıkları ile aktarım olgusundan yola çıkarak geleneksel psikanalizin öncelerden sonralara intikali meselesine geleceğim.

Aktarım olgusu hem psikanaliz pratiğinin, hem de psikanalizin önceki psikanalistten sonraki psikanaliste geçişinin merkezindeki olgudur. Bununla birlikte, burada, birbirine bağlı iki aktarım olgusundan söz etmekteyiz. Biri, psikanaliz kürü boyunca doğup gelişip sonuçlanan psikanaliz sürecinin içinde yol aldığı, psikanaliz kuramından bildiğimiz aktarım olgusu, diğeri de, içinde psikanaliz pratiğinin önceki psikanalistten sonraki psikanaliste aktarıldığı geleneğe özgü aktarım olgusu. Bu iki aktarım olgusu birbirine organik olarak bağlıdır. Psikanalizdeki aktarımın geleneksel aktarımı doğurmasıyla da psikanaliz geleneği kurulmuş olur.

Şimdi bu bağlantıları açmaya çalışalım: psikanaliz kürü serbest çağrışım kuralı ile yola çıkar. Analizan, yani analizi bilfiil yapan kişi, psikanalistine aklından ne geçiyorsa serbestçe, sansür koymadan söylemeye başlar. Psikanalist ise tarafsızlıkla dinler. Tavır almaz, bir değerlendirmede bulunmaz, salt dinler, zaman zaman seans içinde konuşulanları yorumlar, ya da kimi zaman da, bazılarının altını çizer. Bu güvenli ortamda gelişen ilişkide, psikanalistle analizan arasındaki ilişki herhangi bir iş ilişkisi, aşk ilişkisi, akraba ilişkisi gibi değildir. Taraflar seans dışında görüşmezler; görüşmedikleri gibi dolaylı da olsa herhangi bir alışverişleri olmaz seansların dışında. Örneğin bir analizan analistine araba satamaz; ya da psikanalist analizanına analizin dışında herhangi bir hizmet vermez, mesela ders veremez. Görüldüğü gibi bu arındırılmış ortamda ortak tek şey analizanın anlatıklarındır, yani sözlerdir. Seanslar ilerledikçe, hatta en başından itibaren, bazen analiz kürünün başlamasından da önce, tuhaf, anakronik denilebilecek, zamandan bağımsız olgular ortaya çıkar. Analizan garip bir biçimde, farkında olmadan, analistinin şahsında kimi eski ilişkileri yeniden canlandırır. Analistini eskiden onun için önemli yer tutmuş, anne, baba, kardeş gibi kişilerin yerine koymaya başlar ve eski ihtilafları, eski sevgi ve nefret biçimlerini yeniden yaşamaya başlar. Eski yeniden gündeme gelir. Burada bir parantez açacak olursak... Freud, psikanalizin arkeoloji biliminden, hakikate daha yakın olduğunu söyler. Arkeoloji bilimi eski kalıntılardan tarihi yeniden yazar ama bu tarihi yazarken kimi varsayımlardan, tarihi bulgulardan yararlanır ve bu bulgular canlı değildir. Oysa bir psikanaliz küründe tarih canlanır: Analizan eski ilişki biçimlerini analistiyle şimdiki zamanda yaşadığı için, hakiki bir arkeoloji yapmak artık olanaklıdır, hem de canlı ve hakiki bulgularla...

Tarihsel olarak aktarım olgusunun ele alınışı öncelikle psikanaliz tarihinde bir ilk olarak yer alan, Breuer'in Anna O. vak'asıyla başlar. 1895'te Breuer'le birlikte yazılan *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da³ Freud hasta-doktor ilişkisine değinir ve hasta-

nın hatırlamaya karşı gösterdiği dirençten söz eder. Bu direncin bu ilişkiden de kuvvet alabileceğini söyler, yani bu ilişkinin niteliğine göre, hasta bu hatırlama işinde işbirliği yapacak veya bu işbirliğine karşı koyacaktır. Aktarım sözcüğü, bu metinde, kökeni genellikle cinsel olan suçlu bir düşüncenin sıkıntı veren bir duygulanıma aktarılması olarak, yani bir tür “yer değiştirme” anlamında kullanılmıştır.

1900 yılında yayımlanan *Düşlerin Yorumu*’nda⁴ ise, rüyadaki yer değiştirme olgusundan söz ederken yine aktarım sözcüğünü kullanır. Bir düşüncenin kılıf değiştirerek, biçim değiştirerek başka bir kılıkta ortaya çıkması, bir düşüncenin bir imleyenden bir diğer imleyene taşınması olgusunda da yine Freud aktarım sözcüğünü kullanır.

1904 yılında ise Freud *Dora Vakası*’nda⁵ aktarımı, “psikanaliz tedavisi sırasında uyanan ve bilinçli kılınan eğilim ve fantezilerin yeni basımları veya eşdeşleri” olarak tanımlar ve aktarımın özelliğinin, “hekimin şahsında eski bir kişiyi yaşatma” olduğunu ifade eder. Bu eğilim ve fantezilerin bir diğer özellikleri de, analizanın hatırlamaktan vazgeçip, anılarını bilinçsiz bir şekilde eyleme dökmesi ve eylemle tekrar etmesidir. Jacques Lacan da aktarım için “bilinçdışının gerçekliğinin eyleme dökülmesidir” der. Bu metinde Freud, daha önce ifade ettiği gibi, aktarımın psikanaliz deneyimindeki en önemli engel olduğunu, ama doğru yorumlanıp hastaya zamanında söylenmesi sayesinde bir çocukluk senaryosuna bağlandığı takdirde, psikanaliz kürünün en güçlü müttefiği olduğunu tekrarlar. İlk defa olarak bu metinde Freud, hastanın belirtilerinin ortadan kalkmasının, hastanın psikanalistine yaptığı aktarımları tasfiye etmesiyle mümkün olabileceğini ileri sürer.

1912 yılında yayımlanan *Aşk Aktarımı Üzerine Düşünceler*’de Freud aktarım olgusunu “yapay bir hastalık” olarak ele alır ve bu hastalığa “güncel” ve “aktif bir güç” olarak bakmamızı önerir.

4 Freud S., *L’interprétation des Rêves*, 1900, Paris, P.U.F. 1963, [*Düşlerin Yorumu*, 1-2, çev. Emre Kapkın, İstanbul, Payel Yayınları, 1991].

5 Freud, S. (1905), *Bir Histeri Çözümlemesinden Parçalar (Dora)*, çev. Ayhan Eğrilmez, Payel Yayınevi, 1998.

Aktarım üzerine Freud'un metnilerindeki bu kısa gezintiden şöyle bir sonuç çıkarmamız mümkün: aktarım olgusu psikanaliz küründe veya herhangi bir psikoterapik çalışmada bir engel, bir direnç olarak karşımıza çıkıyor. Analizan ilk sevgi ve nefret nesneleriyle kurduğu ilişkileri analistiyle yeniden yaşamak istiyor ve psikanalizin temel hedefini unutmuş gözüküyor: hatırlamak, bağlantı kurmak ve en önemlisi de düşüncelerine sansür koymadan serbestçe çağrışımında bulunmak. Oysa o ilişkilerdi zaten içlerinde hatırlamaktan kaçınmanın, bağları reddetmenin, sansürün hüküm sürdüğü ilişkiler.

Şimdi vereceğim örnekte de bir aktarım kesiti var. Bu aktarım henüz analiz başlamadan, bir psikanaliz kürünün çerçevesi çizilmeden oluştuğu için konumuzu yakından ilgilendiriyor, zira aktarım olgusu salt psikanaliz kürüne mahsus bir olgu değil. Tüm yaşantımız boyunca kurduğumuz ilişkilerde geçmişte yaşadığımız, daha doğrusu çocukluk yıllarında yaşadığımız ilişki prototiplerini ararız kimi zaman yarı bilinçli, kimi zaman ve sık sık çoğu zaman, tamamen bu durumdan bihaber olarak. Psikanaliz küründe bu olgu yeni bir olgu olarak karşımıza çıkmaz: Sadece var olan bir olgu belirginleşir ve psikanalize karşı bir güç oluşturur. Bu olgu psikanalist tarafından yorumlanır. Bu örnekte hiçbir erkekle uyumlu bir ilişki yaşayamadığından yakınan genç bir kadın, ilk aktarım biçimi olarak bu uyumsuzluğu doğrudan, daha ilk seanslardan yansıtıyor. İkinci randevusuna yanlış bir zamanda geliyor (bir hafta önce); durumun farkına varıyor ama bu sefer esas randevu saatini unutuyor. Unuttuğunun farkına vardığında analistini endişeyle arayıp kafasının karıştığını, randevuyu tamamiyle unuttuğunu yeni bir randevu istediğini söylüyor. Bu randevuya da on beş dakika geç geliyor ve geç kaldığı değil, saati şaşırdığı ortaya çıkıyor. Ve bu ikinci görüşmede de, ilk görüşmede anlatmaya başladığı ihtilafli ilişkilerden devam ediyor. Her ilişkide bulunduğu erkekte hep bir imkânsızlık noktasına geldiğini anlatıyor. Ne o kişiyle birlikte olmak mümkündür ne de ayrı olmak. Sürekli "imkânsız" diye tanımlanan bu ilişkilerin kendisine çekici geldi-

ğini oysa kendisine değer veren, birlikte olmayı samimiyetle isteyen, kendi deyimiyle “ciddi” olan erkeklerle ilişki kurmak istemediğini söylüyor. Psikanalist de “herhalde bizim de buluşmamızı imkânsız kılarak ilginç olmasını sağladınız, ikinci randevuyu şaşırdınız, sonra esas randevu saatinde gelmeyi unuttunuz ve nihayet buluşacakken bu sefer de saati şaşırdınız” dediğinde “burayı da mı ihtilaflı yaşıyorum” der gülecek. Ve tüm seans anne ve babasının bitmek bilmeyen kavgaları üzerine yoğunlaşıyor. Bu örnekte de görüldüğü gibi kişi ruhsal hayatının bir kesitini psikanalistinin nezdinde tekrarlıyor, yeniden yaşıyor. Psikanalist de bağlantı noktasında kendisini konumlandırıyor; bir şekilde bu olup bitenin, yani kavganın, çatışmanın içine kendisini dahil ediyor. Bir başka deyişle müdahil oluyor. Seyirci değil müdahil olan psikanalist analizanın hayatının bir parçası oluyor, daha sonra da, analizanın hastalığı oluyor; bu da başka bir konu, başka bir konuşma için..

Söz konusu bu örnekte vurgulamak istediğim noktalar şunlardır:

- a- Aktarım olgusu kişinin kendi tarihini tekrarlaması, onu tekrar yaşaması ve bu yaşama biçiminin de zaman ötesi bir biçimde oluşu yani anakronik oluşu, insan hayatındaki ikinci bir tür zaman olgusunu da gündeme getirir. Bu zaman, bizim bildiğimiz düz bir çizgiyi andıran doğrusal zaman değil döngüsel bir zamandır. Eski olan geri gelir.
- b- Kişinin bilinçdışı bu zamanla örülmüştür. Bilinçdışı zaman tanımaz.
- c- Eski olanın geri gelmesiyle psikanaliz sürecinde tekrarlananlar aynı zamanda aktarılır. Bir nesilden ötekine de kimi yaşantılar aktarılır. Zaman hem düz bir biçimde ilerler hem de tekerrür ilkesiyle döngüsel bir biçimde eski olanı, ilk olanı geri getirir. Geri gelen, aynı zamanda tekerrür eden, bir kuşaktan diğerine aktarılarak doğrusal bir zaman içinde de ilerler.
- d- Bu geri dönüş birden çok kuşağı da içerir. Bir sonraki kuşak bir önceki kuşağın belleğinden izler taşır.

e- Aktarım olgusu Nietzscheci bir *bengi dönüş*'ü çağırıştır. Her şey yeniden, ilk defa olmuşçasına tekrarlanır. Amaç sanki hayatı, yaşanmış olanları evetlemektir. Her yaşanan bir yerlere yazılır ve kaybolmaz. Örtülür, gizlenir, biçim değiştirir ama yok olmaz. Ünlü kimyager Lavoisier'nin evreni algıladığı gibi, ruhsal hayatta da "hiçbirşey kaybolmaz, hiçbirşey de yaratılmaz". Sonradan bir mit oluşturulmaz örneğin kişinin imgeleminde...

Kişinin tarihini nasıl taşıdığının ve nasıl tekrarladığının somutlaştığı bu aktarım olgusu, psikanalizin de bir bilgi dalı olarak, bir sağaltım tekniği olarak ve nihayet bir gelenek olarak aktarılmasında temel oluşturur. Psikanaliz de aktarımla aktarılır. Aktarım-karşıaktarım ilişkisinden ortaya bir malzeme çıkar. Bu malzeme psikanalistin bağ kurmasıyla, kendini de bu bağın içine bilfiil yerleştirmesiyle oluşur.

Bu ne demek oluyor? Psikanalist seans süresince analizanda gördüğü şeyleri bilgi verir bir tarzda, ne olduklarını belirtir bir tarzda analizana söylemez; onun yerine gördüklerini kendi üzerinden geçirip yorumlayarak aktarır analizanına.. Örneğin analizan bir baba aktarımı içinde bir şeyler anlatıyorsa psikanalist baba yerinden konuşur; bir başka deyişle "siz bana şu anda babanıza konuşuyormuş gibisiniz, halbuki ben sizin analistinizim" demez, yani dışardan bir yerden konuşmaz; bir başka deyişle oyunu bozmaz, oyuna kendisini dahil eder ve analizanın babasına olan hitap biçimini ona geri gönderir. Biraz önce verdiğim örnekte de psikanalist kendisini bu ihtilafın içine doğrudan yerleştiriyor ve taraf oluyor. Bu tutuma psikanaliz jargonunda aktarımın içinden yorumlamak deniliyor. Peki ne işe yarıyor bu aktarımın içinden yorumlama konuşmaları? Bu konuşmalar tıpkı bir zamanların konuşmasına dönüşüyor git-tikçe, ve analizanın ruhsal hakikati yavaş yavaş ortaya çıkıyor.

Buraya kadar analizanın psikanalistiyle geçmişini tekrar ederek aktardıklarından söz ettim. Şimdi de psikanalizin bir aşamasında analist olmaya karar veren analizana ne aktarılıyor konusuna gelelim. Bir başka deyişle bir psikanalistten bir analizana, geleceğin psikanalistine, ne aktarılıyor konusu...

Psikanaliz nasıl aktarılır? Metinlerin okunması ve anlatılması, açıklanması yani öğretilmesi yoluyla mı psikanaliz aktarılır? Psikanaliz dersleri aldıktan sonra mı psikanalist olunur, tıpkı doktor ya da mühendis olduğu gibi, yani okuluna giderek. Hayır. Psikanalist olmak demek öncelikle kendi bilinçdışını keşfetmek, aktarım olgusunu bilhassa kendi kendinde yaşamak, kendi karanlığını keşfetmek demek. Yani, öncelikle, psikanalist olmak için analizden geçmek gerekir. Bu hiçbir meslekte böyle değildir. Örneğin bir kalp nasıl tedavi edilir bunu öğrenmek için yani kalp mütehassısı olmak için kalbini tedavi ettirmeniz gerekmez. Kalp hastası olup kalp ameliyatı da gerçekleştirebilirsiniz. Ama bir psikanalist örneğin çok şiddetli bastırma mekanizmasına başvuruyorsa ve düşünce süreçleri ket vurmalarla dolu ise bu onun karşısındakini anlamasını engeller; zira anlayacağı malzeme kendi düşünce süreçlerinin dirençlerinin tuzaklarına takılabilir. Görmek ve işitilmek istenmeyen usta bir biçimde bilincin dışına itilir ya da deforme edilir. Bir başka deyişle psikanalistin kullandığı alet edevat kendi düşünce süreçleridir, kendi algılayma yetisidir. Bu yeti de psikanalistin kendi çocukluk nevrozunu hatırlamasıyla genişler ve gelişir. Bilinç düzeyi genişleyen analist daha çok görür, işitir ve anlar.

Şimdi bir soru sorulabilir... Anlamak için illa kendini masaya yatırmak şart mı? Niye herhangi bir bilgi dalında olduğu gibi, metinleri okuyup bunları karşımızdakine uygulamıyoruz? Örneğin bilinçdışını, veya aktarım olgusunu Freud'un metinlerinden öğrendik: bunu karşımızdakine harfi harfine uygularsak olmaz mı? Hatta tekniği de öğrendik diyelim metinlerden, yani analizi serbest çağrışıma davet edip konuşturmayı, sessiz kalabilmeyi vb.

Cevap yine olmaz olacak... Zira metinlerle aktarım ilişkisini kuramadığımız gibi, bilinçdışımızın nasıl işlediğini de anlayamayız. Bunu anlamamız için bir ikinci kişiye, tabii bilinçdışını duyan birine konuşmamız gerek. Biz analistler Freud'dan bilinçdışının nasıl işlediğini öğrendik. Bir aktarımın nasıl kurulduğunu öğrendik ama bunları aynen Freud'un kendi oto-analizinde öğrendiği gibi öğrendik. Yani Freud'un keşif-

lerinin sonuçlarıyla yetinmeyip Freud gibi yaptık. Freud için sürpriz olan ne ise her bir analizan için de sürpriz oldu. Aktarım ilişkisinde bilinçdışımızın nasıl işlediğini gördük. Psikanaliz deneyiminde her bir psikanalist Freud'un keşfettiğini yeniden keşfeder; önce kendi analizinde analizan olarak, sonra bir diğ erinin analizinde, psikanalist olarak. Burada önemli olan birincil bir deneyimin tekrar tekrar yinelenmesi. Freud'un keşfettiğini bir veri olarak alıp onu uygulamıyoruz, yani bir teknisyen gibi çalışmıyoruz. Öncelikle bu deneyimi yaşıyoruz. Psikanaliz Almancada ruhla analiz demektir, ruhun analizi değil. Bilinçdışına veya aktarım olgusuna dışardan bakıp tavır almıyoruz, içeriden yaşıyoruz. Biraz önce de vurguladığım gibi müdahil oluyoruz. Bir şekilde, tüm bu olgulara karşı konumlanıyoruz. Her bir psikanalist, Freud'un başlattığı gelenek zincirinin bir halkası olarak, ilk metinle, kurucu metinle bir bağ kurmuş oluyor. Psikanalist böylece önce kendi analizinde kendi geçmiş iyle, biricik Tarihiyle bağ kurmuş oluyor; bu bağı kendi psikanalistiyle bir aktarım ilişkisi kurarak gerçekleştiriyor. Bu ilişkide kendi bilinçdışının nasıl işlediğini, hangi durumlarda hasta olduğunu öğreniyor. Freud'un kendi üzerinde ve hastalarının üzerinde keşfettiğini yeniden keşfediyor ve kurucu metne yeniden dönüyor. Daha sonra da bir diğ er kişinin analizinde bu işleyişi yine bağ kurarak aktarıyor, bağ yerine kendisini konumlayarak. Hem geçmiş le, kendi geçmiş i ve kurucu metinle, hem de gelecekle, gelecekteki psikanalistle, bağ kuran psikanalist, Freud tarafından başlatılan zincirde konumlanıyor. Bu konumlanma da ister istemez psikanalizin bir kuşaktan bir diğ er kuşağı aktarımının bir geleneksel yapının içinde oluştuğunu ortaya koyuyor.

Psikanalist olmak demek, bir geleneğin içinde, psikanaliz geleneğinin içinde yer almak demektir. Gelenek sözle, örneklerle aktarılır. Yazılı metinlerden çok kişiler, her bir kişi bir diğ erine bir şeyler aktarır. Geleneklerde kişi ilişkisi ön plandadır ve söz eylem niteliğindedir. Gelenek bir kişiden diğ er bir kişiye intikal eden, bilinçdışı yollardan geçen, nesiller arasındaki devamlılığı sağlayan kimi bilgi ve becerilerden oluşur. Yöresel adetler ve fabuller, dinî inançlar, kimi sınırlama-

lardan oluşmuş örf ve âdetler bir nesilden diğerine öncelikle sözel yoldan intikal eder. Yazılı bir metin olmadan (her ne kadar bir yerlerde bir şeyler yazılıysa da..) salt sözle intikal eden bu Tarih, bir kişiden diğer bir kişiye, kişi ilişkisi içinde geçer. Bu ilişkinin prototipi ebeveyn-çocuk ilişkisidir. Nesilden nesile aktarılan da, temelde, kişilerin, bu bilgi, beceri, ve âdetleri, kendi süzgeçlerinden geçirerek eriştikleri duruşlardır, kendi duruşlarını aktarırlar aslında. Çünkü her duruş kişiseldir. Psikanalitik bir bakış açısıyla baktığımızda, çocuk, bilinç düzeyinde ona öğretilenlerle değil, bilinçdışı kanallarla ona iletilen bilgilerle kimliğini oluşturur. Bu kimlik onun cinsel kimliğini de oluşturur. Ebeveyninin bilinçdışı kaygıları onun da kaygılarıdır; ebeveyninin değer yargıları onun da değer yargıları olur. Çocuk ebeveyninin üstbenliğine özdeşleşir, benliğine değil. Üstbenlik de bilinçdışı bir mercedir. Zaten bu yüzden çocuklar ebeveynlerinin söylediklerini değil onların yaptıklarını yaparlar. Ebeveynler de ısrarla "benim söylediğimi yap, yaptığımı yapma" derler suçlulukla..

Psikanaliz geleneği de tüm gelenekler gibi sözel yolla geçer ve gerçekleşir, bunun başka olanağı yoktur. Bir psikanalistten analizanına aktarılan bilgi ilk psikanaliz sürecinin neredeyse efsaneleşmiş bilgisini taşır. Zincirin halkaları çoğaldıkça bu bilgiler de çoğalır; kimi bilgiler de tarihe gömülür, daha sonra tekrar gündeme gelmek üzere. Kurucu metinle sürekli bir hesaplaşma vardır bitmek bilmeyen. Gelenekte olduğu gibi, psikanalizde de aktarılanlar birtakım yazılı hazır bilgilerden değil, her bir psikanaliz sürecinin biricikliğinde konuşulanlardan oluşur. Konuşmak demek *birisine konuşmak* demektir. Kişi ilişkisi içinde aktarılan psikanaliz tam da bu özelliği yüzünden gelenekseldir.

Nedir bu konuşulanlar? Çocukluk döneminin sancılı bağımlılığı, ve gerçekleşmesi imkânsız cinselliği, Arzu, ve onun nesnesiyle olan imkânsız ilişkisi. Arzu edilen nesneyle, Arzu'nun kendisi arasında hep bir mesafe vardır ve hiçbir zaman da bu örtüşmez bazı ender anlar dışında. İnsanoğlunun da dramı o ender anları ısrarla aramasıdır. Bu arayış bazen hastalıklı olur. Bir psikanaliz de, kişiye bu hastalığın nasıl ortaya çıktığı-

nın bilgisini verir. Kişinin ısrarlı arayışı hiçbir zaman bitmez, ama psikanaliz sonrası aradığı şeyin ne olduğunu bilir, hangi durumlarda da hasta olduğunu bilir.

Bir psikanaliz sürecinde aktarılan da nasıl hasta olduğu-muzdur. Nasıl hasta olduğunu bilmeyen kişi de bir ötekinin nasıl hasta olduğunu anlayamaz. Bunu bilmek için, psikanalist olacak kişi, bu hastalığı tekrar psikanalizinde yaşar. Bu hastalığı yaşadığı için de hastalığın ne olduğunu bilir; ezbere, kitabi bilgilerle bilmez hastalığı. Yaşayarak bilir.

Nasıl hasta olduğumuzu bu geleneksel yapı içerisinde aktaran psikanaliz sanayileşmiş toplumlarda, geleneksel yapının gittikçe ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan *kişisizleşme* olgusuna karşı geliştirilen bir panzehir gibidir denilebilir. Sanayileşmiş toplumlarda artık bilgi ve beceri aktarımı birtakım datalarla, bilgisayar ağlarıyla gerçekleşirken bir kişinin bir diğer kişiye ne verip ne vermediği üzerine hiç soru sorulmuyor. Bu sorulmadığı gibi, bu meselenin gündeme gelişi bile ilkelik sayılabiliyor. Oysa psikanalizin bize öğrettiği temel bir hakikat varsa o da şu: küçük insanın kişi olma süreci yoğun bir şekilde bir *kişinin* bakımıyla ve bu bakımın beraberindeki sevgiyle gerçekleşiyor. Bakımın olup da sevginin yeterli olmadığı durumlarda da küçük insan yine debeleniyor. Küçük insan kişi olduktan sonra da, ısrarla ilk sevgi nesnelerini arıyor; bununla yetinmeyip kendi zürriyetinde de o sevginin tekerrürünü yeniden hazırlıyor. Küçüklüğünde ona söylenen ninnileri bu sefer o çocuğuna söylüyor. Severken de, azarlarken de, ona bir zamanlar sarf edilmiş sözleri kendi çocuğuna sarf eder durumda yakalıyor kendini. Kısacası kişi, doğumundan ölümüne kadar hep aktarım ilişkilerinin içinde yer alıyor.

Psikanalizin geleneksel yapısı da, insanlığın, insan topluluklarının hep bir gelenek içinde varolmasının sonucu gibi gözüküyor. Psikanalizin ethos'u olan dürtüsel özne, zamanın ve mekânın ötesindeki varoluşunu, insanlığı, kendi insani konumunu geleneğin içinden sorgulayan bu özne, psikanalizi bir diğer yüzyıla taşıyor.

Taşımak fiiliyle konuşmama son vermek istiyorum. Bu yazıyı bitirdiğimde aklımdan gelenek sözcüğünün sözlükte-

ki anlamına bakmak geldi. Türkçede gelenek “eski çağlardan beri yerleşmiş olup, kuşaktan kuşağa geçerek gelen ve topluluğun üyeleri arasında ortak ve özel bir ruh, ve dolayısıyla sağlam bir bağ meydana getiren her türlü alışkı” diye tarif ediliyor. Gelenek sözcüğünde bir şeyin zamanın içinden gelmesi vurgulanıyor. Fransızcada ise tradition, Latince traditio’ndan geliyor ve traditio *taşımak, aktarmak* demek. Ve yine bir döngü misali konumuzun başına yeniden dönüyoruz: psikanalizde aktarım, psikanalizin aktarımı ve bir gelenek olarak psikanaliz...

Psikanaliz Pratiği Türkiye’ye Neden Geç Geldi?

Söze başlamadan önce Gökçe Cansever’in anısına düzenlenmiş bu sempozyuma psikanaliz pratiğini temsil etmek üzere beni davet edenlere teşekkürlerimi iletirim. Türkiye’de klinik psikolojinin başat temsilcilerinden olan merhum Gökçe Cansever’i şahsen hiç tanımadım. Fakat eğittiği ve bizzat klinik deneyimini paylaştığı öğrencilerinin kimileriyle tanışma ve konuşma fırsatım oldu. Bu kişilerin psikanalize ve genelde psikanalitik psikoterapiye karşı olan ilgi ve meraklarında hep bu ilk başlatıcının izini sezdim.

İz bırakmak, biz ölümlülerin belki temeldeki en hakiki arzusu. Bu kimimizde soyunu devam ettirme arzusuyla, kimimizde de daha sonraki nesilleri de ilgilendirecek, geçen zamana ve unutulmaya karşı direnecek bir yapıt ortaya koymak arzusuyla ortaya çıkar. Şu veya bu şekilde her insanoğlu, kadın veya erkek, bıraktığı, bırakacağı izlerin sorumluluğunu çok erken yaşlardan itibaren hissetmeye başlar. Bir başka deyişle yaşamın içinde çok erkenden ölümümüzü hazırlarız.

Ben burada psikanaliz kuramı ve tedavisinin yüz sekiz yıllık tarihi boyunca Türkiye’de bıraktığı izlerden söz etmeye çalışacağım. Amacım bu tarihi, birtakım isimlerin, ya da kurulan birtakım çalışma gruplarının üzerinde durarak dışarıdan bir gözle ele almak değildir. Zira bu tarihin bir parçasıyım, bizzat içindeyim.

* 14 Haziran 2004 tarihinde, Boğaziçi Üniversitesi Klinik Psikoloji bölümünün Gökçe Cansever adına düzenlediği anma toplantısında sunulan bildiri.

Konuşmamın sonunda, sorularınız doğrultusunda, bu tarihin bir parçası olan ve kurucularından olduğum Psikanaliz ve Psikanalitik Psikoterapiler Derneği'nin hedefleri ve Türkiye'de psikanalist olabilme şartları üzerine bilgi vermeye çalışacağım.

Şimdi amacım psikanalizin Türkiye'ye nasıl olup da bu kadar geç ulaştığı üzerine düşünmek ve bazı varsayımlarda bulunmak. Bu varsayımlarımı psikanalizin kavramlarını kullanarak geliştirmeyi hedefledim. Söz konusu gecikmeyle ilgili olarak öncelikle şunları söyleyebilirim: Avrupa'da başta Viyana olmak üzere, Berlin, Zürih gibi kentlerde 1900 yılından itibaren, psikanaliz pratiği hızla yaygınlaştı; 1910 yılında ilk Uluslararası Psikanaliz birliği kuruldu; psikanalistler mesleki pratiklerini büyük bir hızla "rasyonel" bir çerçeveye oturtup kuramsal girişimlerini ateşlice savunmaya başladılar. Türkiye'de ise psikanaliz üzerine metinlerin ya da psikanaliz metinlerinin ilk çevirilerinin ancak 1930'larda başladığını ve yurtdışından Türkiye'ye dönen uluslararası psikanaliz camiasına mensup (tabii uluslararası camia derken, kurucusunun Sigmund Freud olduğu Uluslararası Psikanaliz Birliğinden söz ediyorum) ya da bu camianın dışından kimi sağaltıcı ya da psikanalistlerin yaklaşık olarak ancak 80'li yılların sonlarına doğru işe koyulduğunu görüyoruz. Bu kadar geç kalınmasının nedeni hangi etmenlerle açıklanabilir?

Bundan on sene kadar önce bu meseleyi çok rasyonel nedenlere bağlayabilirdim; kabaca size "psikanalizin Türkiye'ye gelmesi için öncelikle bir psikanalistin, özellikle Türkçeye vakıf, yani anadilinde analiz yapabilen bir kişinin buralara ayak basması gerekirdi, bu nedenle psikanaliz kendine bir alan açmadı ya da açmadı" diyebilirdim.¹ Ama mesele bu kadar basit değil. Mesele, nasıl oldu da böyle biri ya da birileri daha erken bir tarihte ortaya çıkamadı? Bu rasyonel nedenin altında yatan faktörler neler olabilir? Bu faktörleri hangi başlık ya da başlıklar altında toplayabiliriz? Toplumsal, psikolojik, politik faktörlerden söz edilebilir mi?

1 Bu konuda Paris Psikanaliz Cemiyeti'nin kurumsal bülteninde yayımlanmış söyleşiye başvurulabilir: *Bulletin de la Société Psychanalytique de Paris*, No: 42, "Entretien sur la situation de la psychanalyse en Turquie en 1996", Novembre-Décembre 1996.

Bu konuşmanın sonunda ortaya çıkacak bazı veriler ışığında ele alınabilecek olan bu faktörler, aslında kapsamlı bir çalışmayı, özellikle, psikanalistlerle birlikte, tarihçileri, sosyologları ve politologları da içerecek, çokdisiplinli bir çalışmayı gerektirir. Böyle kapsamlı bir girişim yerine, belki de böyle bir girişime önayak olabilecek basit bir giriş yapmak daha doğru olur. Bu doğrultuda öncelikle sizlere psikanaliz pratiğinin bir nesilden bir diğer nesile aktarılmasında söz konusu olan iki önemli olgudan söz etmek istiyorum, ki bu iki olgu aynı zamanda psikanaliz pratiğinin bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya aktarılmasında da aynı derecede önem taşımaktadır. Bunlar eğer bir psikanaliz deneyiminde gerçekleşmezse psikanalizin bilgisi bir kişiden diğer kişiye aktarılamaz. Aynı şekilde bu iki olgunun psikanaliz pratiğinin bir kültüre ve bir dilin içine yerleşmesinde de önemli olduğunu düşünüyorum; bunu daha ilerdeki satırlarda biraz daha açmaya çalışacağım.

Şimdi bu olguları ele alalım. Bunlardan birincisi aktarım, ikincisi özdeşleşmedir. Bu kavramlar psikanalizin bir nesilden bir diğer nesile aktarılmasını mümkün kılarlar. Bu olguları acaba aynı şekilde psikanaliz metinleri ve bir tür psikanaliz kültürü için de düşünmemiz olanaklı mıdır? Bir başka deyişle, psikanalizin belirli bir coğrafya içinde kabul görmesi ve meyve vermesi acaba bu kavramlar aracılığıyla açıklanabilir mi? Örneğin, eğer psikanalizin Türkiye'ye gelişinde bir gecikmeden söz ediyorsak, psikanaliz metinlerinde özdeşleşemediğimiz nedir? Ya da nasıl oldu da psikanalizin metinlerine, söylemine ve dolayısıyla pratiğine bir tür olumlu aktarım geliştirilemedi?

Öncelikle aktarımı ele almak istiyorum. Bu olgu, analizan ile analist arasında kurulan ilişkinin omurgasıdır denilebilir. Yaygınlaşmış, vulgarize psikanaliz metinlerinde hastanın ya da analizanın psikanalistine duyduğu aşk ve nefret duygularından söz edilir. Bu basit tanımlamayı biraz daha derinleştirelim: Bu duygular, analizanın kendi tarihinde önemli rol oynamış ebeveyn, eğitimci, ya da kardeşlere karşı bir zamanlar duyulmuş, yaşanmış ama önemli ölçüde unutulmuş olan duygulardır. Aktarım dediğimiz şey, bu duyguların analiste karşı yönelmesi ve analisti bu kişisel tarihe dahil etme girişimidir.

aslında. Aktarım olgusu salt psikanaliz deneyiminde ortaya çıkan bir olgu da değildir. Yaşamımızın her alanında, özel alanda olsun kamusal alanda olsun sürekli canlıdır. Özellikle sosyal alanda konumları itibariyle önemli mevkilerde olan kişiler bu aktarımın kolayca hedefi olurlar. Bir eğitimci bir ebeveynmiş- çesine algılanabilir; örneğin koruyucu, kollayıcı olabilir ya da tam tersine yasaklayıcı ve iğdiş edici olabilir ve zalim bir baba aktarımını üzerine çekebilir; ya da bir politikacı bolluk ve refah söylemleriyle ideal ve cömert bir anne aktarımını kendinde toplayabilir. Bir anlamda eski ve özellikle çocukluğa has arkaik duygu ve duygulanımların yeniden canlanması ve büyük ölçüde yanılısma temelinde işlerliğini korumaları söz konusudur. Yanılısma diyorum, zira anakronik bir biçimde yeni bir vücut bulan bu duyguların kaynağı, yani bir zamanlar hedef oldukları kişi ya da kişilerle olan ilgileri önemli ölçüde bilinçdışıdır. Sadece yaşanan duyguların niteliği kişiye tanındık gelmektedir.

Üzerinde konuşmakta olduğumuz bu aktarım olgusuna ilişkin şimdi bir örnek vereyim. Size bir genç kızdan söz etmek istiyorum. Bu genç kız çok kaygılıydı ve gelecekle ilgili herhangi bir proje ürettiği an, bu projenin düşüncesinden bile kaygılanmaya başladılar. Bu yoğun kaygı yüzünden düşüncelerini toparlayamaz, hızlı hızlı düşünüp konuşurdu. Tabii psikoterapi süreci onun için son derece kaygı vericiydi, zira kafasının içindeki tüm muhteviyatı sanki bir anda boşaltmak ister gibiydi. Kafasının içindekileri anlamaktan çok onlardan kurtulmaya yönelik bir tutumu vardı; bu durum doğal olarak terapötik bir ilişkinin kurulmasını bir biçimde engelliyordu. Bir gün rüyasında on bir yaşında kaybettiği babasını gördü ama önemsiz bir şeymiş gibi başka bir konuya atladı. Ben kendisine bu konuda ne düşündüğünü sorduğum zaman hızla ve aceleyle yine güncel bir konuya döndü. Bu rüyadan bir sene sonra birkaç kez annesinin aceleci ve özensiz özelliğinden, küçükken onu nasıl hızla besleyip giydirdiğinden söz etti. Artık bu hızın ve acele- nin kaynağını bulmuştum: Bu genç kızın gözünde aceleci olan bendim, o değil. Aceleci ve sabırsız bir anne aktarımıyla iki yıldır bana hızla bir şeyler anlatıp gidiyordu. Nihayet bir gün bir mucize gerçekleşti: genç kız babasını çağırışın ikinci bir rü-

ya gördü ve ilk rüyasına gönderme yaparak şöyle dedi: “geçen sefer o rüyayı gördüğümde, üstünde fazla durmak istemedim, zira o zaman anlatacak bir sürü şey çıkıyordu”. Ben, “sizi beklemeyeceğimi sabırsız davranacağımı düşündünüz” diye karşılık verdim ve ilk defa olarak yüzünün aydınlandığını gördüm; bunun üzerine konu doğal olarak aceleci annesine geldi. Aceleci bir anne olarak karşısında ondan bir şeyler talep eden kişi değildim artık, dolayısıyla benimle olan çalışmasına kaygılanmadan devam edebilirdi.

İşte bu örnekte de görülebileceği gibi kişisel tarih ancak bir aktarım ilişkisinde yeniden canlanır ve bu tarihin bilgisi psikanalizin bilgisi olarak bir kişiden bir diğer kişiye aktarılır. Psikanalist, aktarımın içinden hareket ettiği zaman, yani analizanın ona aktardıklarını birer biyografik öykü olarak değil de kendisiyle yaşanan yeni bir tarih olarak ele aldığı zaman psikanaliz deneyimi hedefine ulaşmış olur. Salt bir biyografik öykü dinleme olsaydı o zaman bir anamnez almış olurdu analist.

Psikanalizin bilgisinin bir nesilden diğer nesile aktarılmasındaki bu güçlü aktarım ilişkisinden başka bir diğer önemli etmeni de özdeşleşme kavramıyla açıklamaya çalışacağım. Aktarım ilişkisinin çözümlenmesinin akabinde analizanda önemli değişiklikler kaydedilir ve analizan analistyle aktarım öğelerinden daha arınmış daha gerçekçi bir biçimde ilişki kurar ve analistin analiz etme işleviyle, onun bilimsel merakıyla özdeşleşmeye başlar. Merak etmenin temelinde olan epistemofilik dürtü, öğrenme ve bilme dürtüsü, analizanın analistin nesneleriyle özdeşleşmesi ile belirginleşir. Analizanda analistin kapsama ve kollama yetilerine sahip olma arzusu belirir. Çocuğun annesinin eşine ya da onun yerini tutan kişiye karşı olan cinsel arzusuyla özdeşleşmesi gibi, analizan da analistin arzularıyla özdeşleşir. Özdeşleşme mekanizmasının gerçekleşmesi, kişinin özdeşleştiği kişiyi artık terk edebileceğinin müjdesidir. Analistin bir ya da birkaç özelliğine sahip olma arzusu ve bu niteliklere sahip olabileceği umudu analizanın analistine veda etmesini sağlar.

Şimdi bu iki kavrama, yani aktarım ve özdeşleşme kavramlarına dayanarak, psikanalizin Türkiye’ye neden bu kadar geç geldiği üzerine bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağım.

Öncelikle bu meseleyi neden bu kavramlar etrafında düşünmeye çalıştığımı açıklamaya çalışayım: Bu iki kavram özünde bağ kurmanın nasıl bir şey olduğunu anlatan kavramlardır; insanlar bağ kuran varlıklardır ve topluluk içinde yaşarlar; topluluklar bu bağları daha da perçinleyip bir tarih ve tarihsel bir kimlik oluştururlar. Her ne kadar bireyin işleyiş biçimi ile toplulukların işleyiş biçimleri farklı iseler de bağ kurma konusunda hem birey düzeyinde hem de toplumsal düzeyde bu iki kavram işlerliğini korur. Topluluklar da bireyler gibi tek vücut haline gelebilirler; örneğin, topluluklar da bir aktarım ilişkisi kurabilirler ve özdeşleşebilirler. Kültürlerarası etkileşim buna bir örnektir. Bu tespitlerden hareketle psikanalizin bir coğrafyaya bir kültüre ve bir dile yerleşmesinde bu iki kavram bize yol gösterebilir.

Sadece psikanalizin değil, dünyada söz sahibi olmuş herhangi bir şeyin Türkiye’de kabul görmesinde, kültürel köken ve toplumsal yapı olarak Türkiye’nin o şey ile bir bağ kurmasının ya da kuramamasının belirleyici olduğunu düşünüyorum.

Biraz önce psikanalizin Türkiye’ye geç gelmesinin arkasında bazı rasyonel nedenlerin olduğundan söz etmiştim. İleri sürmek istediğim ilk neden, işte böyle rasyonel bir neden: Psikanalizin Türkiye’ye gelmesine yol açacak bir aktarım ilişkisi gerçekleşmemiştir. Oysa biraz önce de belirttiğim gibi psikanaliz ancak bir aktarım ilişkisi içinden öğrenilebilir; bu şu demek: salt metinlerle, konferanslarla, vaka çalışmalarıyla psikanaliz aktarılamaz, yani bir anlamda psikanalizi ithal edemeyiz. Yurtdışından eğitimci davet ederek psikanalizin çevirisini elde edebiliriz ama çeviri psikanalizle özdeşleşemeyiz. Kişisel analizden geçmek zorunludur. Ancak kendi dilimizde, kendi kültürümüzün içinde anlayarak ve yaşayarak onu var edebiliriz ve bir nesilden diğer nesile, bir coğrafyadan diğer coğrafyaya aktarabiliriz. Sahip olunan bir şey aktarılır bir diğer nesile; birinden alıp öbürüne vermek, aracı kimliğiyle özdeşleşmektir, psikanalizle değil. Düşünmek için, anlamak için, soru sorabilmek, merak edebilmek için ve nihayet yeni meselelerle başedebilecek kuramsal girişimlerde bulunabilmek için, psikanalizin nesnelere bir yabancıymış, Freud ve benzeri idealize edilmiş

birtakım ustaların, yani başkalarının nesneleri gibi bakmamak, bunların bize dışarıdan gelmediğini, aslında bizim de nesnelerimiz olduklarını anlamak gerekir. Burada belki bir tespitte bulunuyorum, belki de çok öznel bir tespit ama sizlere de soruyorum: özel olarak psikanalizin, genel olarak herhangi bir şeyin Türkiye'ye geç ulaşmasıyla, dışarıdan gelmiş bir dizi öteberiye karşı alınan psişik tutum arasında bir paralellik kurulabilir mi acaba? Psikanalize karşı alınan tutum, bir anlamda yabancıyı, yani ötekini, yabancıya karşı olan, yani ötekine karşı olan psişik bir tutumu da çağrıştıracaktır mı? Analist de analizanın ruhsallığına içeriden değil, yani onları bizzat kendi ruhsallığı içinde yaşayarak değil de, dışarıdan bakan, seyreden, yani analizeye karşı yabancı olan bilimci bir tavırla yaklaşıyor olsaydı aktarımın canlanmasına ve çözümlenmesine ket vuramaz mıydı? Biraz önce anlattığım aktarım öyküsünde, bu öykünün bizzat faili olduğum için, analizeye dışarıdan bilimci bir yabancıyla değil, içeriden, yaşam öyküsünün tam içinden yaklaştığım için, aktarım gerçekleşti ve analizanın benim aramda bir bağ kuruldu.

Öne süreceğim ikinci neden şu: Türkiye'de Batı'ya, ve onun bizden ileride olduğunu simgeleyen birçok girişimine karşı bir dizi idealizasyon geliştirilmiştir. Bir söylemi değerli ya da değersiz bulmak onun batılı olup olmamasına bağlıdır. İdealizasyon mekanizması, kişinin çocukluk evresi narsisizmine ideal bir nesne denk getirmesidir. Benlik ideali ya da ben ideali, bir zamanlar küçük çocuğun narsisizminin idealleştirdiği bir benliktir. Anne karnında ve doğum sonrası o cennetvari evrede bebek kendisini ideal nesne olarak görür. İdeal olan kendisidir. Bir ötekinin varlığını, kendi çaresizliğini ve güçsüzlüğünü henüz idrak edemeyen bebek bir sonraki aşamada, acizliğinin ayırdına varınca, bu ideal olma durumunu ebeveynlerinin, ya da kendi gelişiminde önemli rolü olan kişilere yansıtır. Tabii bu yansıtma bebeğin bu ilk narsistik denilen evreden kopmasının, yani kendi çaresizliğini, yeterince gelişmemişliğini fark etmesinin akabinde oluşur. Onunla ilgilenen ona bakan kişiler en iyi, en uygun, en güzel, en akıllı, yabancılar en kötü ve en tehlikeli kişilere dönüşürler. Yani hep "en" olurlar.

Burada altı çizilmesi gereken önemli bir nokta var: İdeal nesne ile kurulan ilişki bir özdeşleşme değil *idealizasyondur*; idealizasyonun en iyi örneği aşktır. Âşık kişi sevgi nesnesinin özelliklerini abartır, hayal ile gerçekliği birbirine karıştırır. Hipnoz altındaki kişi de hipnotizörün komutlarını harfiyen yerine getirerek mutlak itaatte bulunur tıpkı sevgilinin isteklerinin bir komut şeklinde algılanması gibi. Çocuğun ebeveyninin isteklerini kayıtsız şartsız bir komut olarak algılaması da aynı türden bir ilişkidir.

Âşık da, hipnoz altındaki kişi de çocuk da gerçeklik ile hayal dünyasını birbirinden ayıramazlar. Âşık için sevgili dünyada eşi benzeri olmayan tek nesnedir; çocuk, bağımlılığı ve çaresizliği yüzünden ebeveynlerini idealleştirir (tabii çocuğun belirli bir dönemini kastediyorum); hipnoz altındaki kişi mutlak bir itaat sergiler. Bu üç kişi de gerçekliğin onlara sunduğu nitelikleri kolayca ayırt edebilecek durumda değildirler ve ideal nesneler tarafından yönetilirler. Gerçeklik ilkesi bu kişilerin, bu idealizasyon ilişkileri bittikten sonra üzerinde çalışmak zorunda kalacakları koca bir mesele olarak kalacaktır. Freud bu tahakküm nitelikli bağın adına *idealizasyon* adını verir ve bu mekanizmayı özdeşleşme diye adlandırdığı mekanizmadan ayırır. Özdeşleşme sevilen veya nefret edilen kişinin bir ya da birkaç özelliğine sahip çıkmaktır ki bu taklitten farklıdır. Özdeşleşen kişi özdeşleştiği nesnenin yasını tutar, yani o nesneyi, o kişiyi kaybetmeyi göze alır, hatta özdeşleşme yoluyla kendini o kişiyi terk etmeye hazırlar. İnsanlığın ilerlemesini sağlayan da budur. Küçük insan bağımsız olma yolunda karşılaştığı nesnelerle özdeşleşerek birey olur. Onlardan edindiklerini kişiliğinin bir parçası yaparak yoluna devam eder ama onları, onlarla kurduğu eski bağın niteliğini terk eder. Bu mekanizma sayesinde bilgi ve beceriler aktarılır. Oysa idealizasyonda idealize edilen nesne, kişinin benlik idealine yerleşir ve orada taht kurar. Kişinin ondan kopması söz konusu değildir. Bu ilişkiler tarikatların, dikta rejimi liderlerinin yaydığı türden ilişkilerdir ve *yanılsama* üzerine kuruludurlar. Şimdi, bu idealizasyon ve özdeşleşme kavramlarından yola çıkılarak şöyle bir soru sorulabilir mi? Psikanaliz metinlerinde ve pratiginde özdeşleşemediğimiz şey ne olmuş olabilir?

Acaba Batı'ya ait olan ve temelde, hareket noktası, Yahudi-Hristiyan zihniyeti ve modern bir hümanizma olan bir öğreti, bir kuram ve onun pratiği, batılılaşmaya çalışan bir coğrafya için bir yabancı olarak mı algılanmaktadır ve acaba bu öğretiyi kendi kültürümüze ve toplumsal yapımıza aktarmak yerine sadece kendi dilimize ve kültürümüze tercüme mi etmekteyiz? Ne demek istediğimi biraz daha açayım. Örneğin Oidipus Karmaşası kavramını ele alalım. Bu kavramın içini açmak sayfaları hatta ciltleri doldurur; onun için burada sadece bir noktaya değinmek istiyorum. Oidipus miti annesiyle cinsel ilişki kurup babasını öldüren ve akabinde yaptıklarını görmemek için gözlerini kör eden Oidipus'un insanlık dramını anlatır. Bu dram bir anlamda insan topluluklarının ensest yasağı etrafında örgütlendiklerini ve nesilden nesile devam eden kaçınılmaz düşmanca duygular taşıdıklarını gösterir. Bir genç kuşak varlığını sürdürürebilmek için babasını öldürür, öldürmek zorundadır. Bu birey olmanın bir koşuludur. Ancak acaba bizde Oidipus'un öyküsü nasıl algılanmaktadır. Oidipus'un öyküsündeki baba katli Oidipus Karmaşasında sembolik anlamda bir öldürmeye karşılık gelir. Eskiye tutup öldürmek, hakikaten öldürmek, silip süpürmek, yokmuş gibi yapmak değildir söz konusu olan. Bir üst kuşağı anlamak, sorgulamak, onun yerini almak, onun yerini almak arzusunun temelindeki düşmanca duyguların üstesinden gelmektir kastedilen. Ancak bizde olay böyle algılanmak yerine çocuğun, ona yaşam vermiş olmasından dolayı bir hayat borçlu olduğu babasına ihanet ederek onu katleden bir katil olması şeklinde mi algılanmaktadır? Herhalde "büyüklerimiz"i kastettiğim açıktır. Biz, hakikaten bu gerekli, oluşturuca cinayeti gerçekleştirebiliyor muyuz? Bu "büyüklerimiz"in yasını tutabiliyor muyuz? Kurumsal ilişkilerde bir üstün astına sen dediği, astın üstüne siz dediği, hatta abi, abla bacı gibi aile ilişkilerinin hitap biçimlerine bir üslup olarak yansıdığı kamusal alan ne derece bireyselliğe izin verebilir? Unutmayalım ki psikanalizin metapsikolojisi temelde bireyin etrafında inşa edilmiştir. Her ne kadar son yirmi yılın psikanalizi topluluklar üzerine düşünmekte ise de topluluğun metapsikolojisi üzerine kapsamlı kuramsal bir girişim mevcut değildir.

Üçüncü neden dilimizle ilgili. Psikanalizin hızla yayıldığı, cumhuriyetin kurulduğu ve Osmanlının izlerinin hızla silindiği yıllarda dilimiz de önemli ölçüde evrime uğradı. Osmanlıca bir kenara bırakıldığı gibi, eski dilin izleriyle kurulan bağlar da inkâr edildi. Kendi kendini yaratan, kendi kendini doğuran bir dil, bir kültür, nesiller ötesini düşünmenin önüne yasak koyunca, bu zihinlerimize ve zihniyetlerimize acaba nasıl yansdı? Kişinin tarihini yeniden yazan ve hatta onu baştan kuran psikanaliz, tedavisini konuşma üzerinden gerçekleştiriyorsa ve sözle aktarılıyorsa, konuştuğumuz dilin kopmuş bağları bir mesele olarak karşımıza çıkmaz mı? Özellikle bu bağlar, yasaklanmış sözcükleri, yasaklanmış temaları da içerince, konuşmanın, hatırlamanın önüne bir engel konulmaz mı? Psikanaliz tedavisi konuşmaktan hatırlamaktan ve hatırlayarak bağ kurmaktan geçer. Ama acaba toplum olarak hatırlamayı seviyor muyuz?

Psikanalizi yabancı bir nesne olarak algılamak, onunla dışarıdan bir şeymiş gibi ilişki kurmak; psikanalizin birey olmak gibi bazı temel önermelerinin toplumsal zihniyetle çatışabilecek olması; son olarak da Osmanlının izlerinin silinmesi ve kurulan cumhuriyetin otoriter yapısının ve konuşulan dilin kendi geçmişiyle bağlarını koparması... Psikanalizin Türkiye'ye geç ulaşmasının temelinde bu üç olası nedenin yattığını söylemiş oldum. Ancak öne sürdüğüm bu sebepler kişisel tespitler olmaktan öteye gitmez; bu konulara bilimsel yönden yaklaşmak disiplinlerarası kapsamlı bir çalışmayı gerektirir diye düşünüyorum. Psikanalizin gelecek nesillerde var olmasını, Türkçede var olmasını istiyorsak, salt çeviri psikanalizle yetinmek istemiyorsak psikanalizin uluslararası camiasında kendi dilimizle de var olabilmeyi istiyorsak neden geç kaldığımıza da bakmamız gerekmez mi?

*Psikoloğun Çalışma Alanında Psikanalizin Önemi**

Bu metinde psikoloğun çalışma alanında psikanaliz deneyiminin sağlayabileceği yararlardan söz etmeye çalışacağım. Kişisel bir psikanaliz deneyiminin psikoloğa kazandırdığı artıları, psikoloğun çalışma alanındaki kimi kurumsal ve/veya kişisel engellerden kaynaklanan zorluklardan yola çıkarak ele alacağım.

Öncelikle psikoloğun çalışma alanından söz edildiğinde, bu alanı kapsayan, insanî bir durumu betimleyen bir olgu çıkar karşımıza: “Acı”. Acı, psikoloğun çalışma hayatının merkezindedir. Acı, klinik deneyimlerde, çeşitli kılıklarda psikoloğun karşısına çıkar: Kimi zaman obsesif-kompulsif diye sınıflandırılan kişilerin, ilk bakışta gülünç görünen törenlerinin ardına gizlenir. Bu tür kişileri herkes bilir: Örneğin havagazını kapat-tıklarından emin olmak için, bir dizi işlemi yerine getirmeyi görev bilirler. Önce vanayı kapatırlar, sonra kapattıklarına dair görsel bir işarete başvururlar: Bir kâğıda not ederler ya da bir ipe düğüm atarlar. Ama bu bir başlangıçtır; sonraki etaplarda, vananın kapandığını kanıtlayan görsel işaretlerin doğruluğu veya güncelliği gündeme gelir. Delil özelliği taşıyan düğüm bugün mü yoksa bir önceki gün, yemek pişirdikten sonra mı atılmıştır? Bunun da çaresi vardır: Her düğümünden sonra tarih ve saat yazmak. Böylece vananın kapanmış olmasıyla ilgili kuş-kular ortadan kalkar. Ama kişi dönüp tekrar kâğıda baktığın-da, yazdıklarının bir gün önce yanlışlıkla yazılmış olabileceği-

* Ekim 1996, İstanbul Üniversitesi Psikoloji bölümüne yapılan bir sunum.

ni düşünür. Dolayısıyla havagazı vanasının gerçekten kapanıp kapanmadığını öğrenmek için tekrar gidip kontrol etmesi gerekir. Sanki yaşadıkça bir yerlere kaydettiği bilgileri silmekte veya onları geçersiz kılmaktadır. En önemlisi, kişi düşüncelerini, deneyimlerini hiçe saymaktadır. Bu insanî durumu kafanızda canlandırmaya, kendinizi bu kişinin yerine koymaya çalışın: Yaşamış olduğunuz şeylerden emin olmak için, yaşadığınız her ne ise, onu tekrar tekrar kontrol etmeniz gerekiyor... Bu nasıl bir enerji kaybıdır, bu yorgunluğu, kişinin kendisini bu törenler arasında yok edişini düşünün... Evet, kişi yavaş yavaş yok olma sürecine girmiştir. Kişiyi kişi yapan şey eylemleri ve bu eylemlerin sorumluluğu ise, obsesif-kompulsif kişinin hayatı sürekli bir belirsizlik ve şüphe içinde, başka deyişle “iki arada bir dere-de”dir.

Acı, her zaman bu tür gülünç maskelerle karşımıza çıkmaz: Hastanelerin onkoloji servislerinde ölümün soğuk ve acımasız nefesini teneffüs eden kanser hastalarını düşünün. Psikolog, burada hayal dünyasıyla, bilinçdışının dünyasıyla değil, çıplak bir gerçeklikle karşı karşıyadır. Kanser hastasının bir de çocuk olduğunu, ebeveynin hissettiği “haksızlığa uğramışlık” duygusunu düşünün. Bu acının kişi tarafından tahammül edilebilecek düzeyde olması için psikolog burada hangi yetilerini kullanmalıdır?

Burada yanlış anlaşılmasını gereken bir husus var: Psikolog bu acılara son verebilecek tanrısal, kadir-i mutlak bir güce sahip değildir, böyle bir iddiası da olmamalı. Ama psikolog –ki görevlerinden biri de bu olmalı– acının insanî boyutta yaşanmasını sağlamalı, acının kelimelerle insancillaşmasını, kişiler arasında paylaşılabilen bir olgu olmasını sağlamalıdır. Böylece acı, onu yaşayan kişinin tek başına yüklediği bir durum olmaktan çıkar, kelimelerle bir anlam yumağının içine örülür, yani anlam kazanır, simgeleşir. Bu söylediklerim biraz soyut, havada kalmış gibi görünebilir. Ancak, söylemek istediğim, sözden ve anlamdan, yani dolayımından geçen kişi ilişkilerinin acıya karşı bir sağaltım sağlama gücü olduğu.

Acının bir diğer maskesi de saldırganlıktır. Sözel ve/veya davranışsal saldırganlıkta ilişkiye giren kişiler vardır. Önce

saldırırlar, bazen karşılarındakinin gücünü ölçmek, bazen de onlardan gelebilecek olası saldırıları bertaraf etmek için, kimi zaman da sevilip sevilmediklerini ölçmek için ya da başka bir sebepten saldırırlar. Psikiyatri servislerinde bu hastalar pek “sevilmez”, çünkü boyun eğmezler, yasa, kural, hiyerarşi tanımazlar. Psikopatoloji, bu kişileri “psikopat” kategorisine sokar. Hekimler ve psikologlar bu hastaları sevmezler, zira bu hastalar hekime veya psikoloğa karşı onun konumunu yadsıyan bir tutum alır. Dolayısıyla psikolog ve hekim bir şekilde –yani bilinçdışı olarak– yeterince önemsenmediğini, “sevilmediğini” düşünür. Bu durum da o hastayla ilişkiye girmesini zorlaştırır. Hasta, acı çeken ve yardıma ihtiyacı olan bir kişi olmaktan çıkar, ıslah edilmesi gereken potansiyel bir suçlu konumunda bulur kendini. Psikolog, hastanın bu saldırganlığını, kendini yasaların ötesinde konumlandırışını, hastayla özdeşleşmeden, yani onunla aynı mekanizmaları kullanmadan çalışma alanına nasıl dahil etmelidir? Bunlara rağmen nasıl çalışmalıdır? Ne de olsa psikologların terbiye etmek gibi bir misyonları yoktur, bu pedagogların alanına girer.

Metnin başından beri psikoloğun çalışma alanından kimi kesitler ve buralarda yaşanan belirgin zorluklardan örnekler sunuyorum. Bu zorluklardan biri de, psikoloğun hep bir talep yoğunluğuyla karşı karşıya olması. Hasta sürekli talep halinde- dir, hep bir şeylerin eksikliğinden şikâyetçidir, hep bir şey bekler. Psikanalitik bir bakış açısıyla, kişinin talep ettiği şeyin aşk, sevgi olduğu söylenecektir; fakat bu durumu kendi şahsında doğrudan yaşayan psikolog, bunu sıkıntı, yetersizlik duygusu olarak deneyimler ve şöyle düşünebilir: “Ona verdiklerim yeterli ve iyi olsaydı, benden sürekli bir şeyler istemezdi.” Suçluluk duygularına yol açan bu düşünceler, kimi zaman öfkeye ya da yorgunluk ve bezginliğe de dönüşebilir.

Bütün bu örneklerle vurgulamak istediğim birkaç nokta var. Birincisi, psikoloğun karşılaşacağı her zorluk, kendi hikâyesini, yani çocukluğunu ve çocukluğunda yaşadığı çatışmaları canlandırdığı gibi, onları ifşa eder.

Bir psikolog, özellikle kariyerinin başında olan bir psikolog, bu tür yoğun duygulanımlara karşı ne ölçüde donanımlı-

dır? Almış olduğu teorik eğitim bu zorlukların üstesinden gelebilmesi için yeterli midir? Burada kişisel bir psikanaliz sürecinin getireceği artılar nelerdir?

Bu sorulara, psikanalizin temel varsayımlarından ve keşiflerinden yola çıkarak cevap vermeye çalışacağım. Fakat söyleyeceklerim, elbette bir makalenin ölçüleri çerçevesinde, genel bir gezinti mahiyeti taşıyacak.

Freud, “Psikanaliz nedir?” sorusuna üç ayrı yanıt verir. Birincisi, psikanaliz ruhsal rahatsızlıklar için uygulanan bir sağıltım yöntemidir: Hasta düşüncelerini “serbest çağrışımlar”ın akışına bırakır, yani psikanaliste, aklına ne gelirse serbestçe söyler. Rüyalar bu çağrışımların merkezinde yer alır. Psikanalist bu çağrışımları, aralarında bağlantı kurarak ve kuramsal çerçeveye başvurarak yorumlar. Freud’un bu soruya verdiği ikinci cevap, psikanalizin, başka türlü ulaşılmaması mümkün olmayan ruhsal oluşumların gözlemlenmesini olanaklı kılan bir yöntem olduğudur. Bu ruhsal oluşumlar, bilinçdışına aittir: Rüya, dil sürçmesi, unutmalar, sakarlıklar... Freud üçüncü cevabındaysa, psikanalizin, gözlem ile tedavinin ve bir dizi psikolojik varsayımın tedricen oluşturduğu bir bilim dalı olduğunu söyler. Psikanaliz, kuram ve uygulamada bilincin ötesinde başka bir bilincin, bağımsız şekilde, yani bilincin kontrolü olmadan işlediğini varsayar, buna da bilinçdışı adını verir. Bilinçdışı kendini her fırsatta belli eder: Dilimiz sürçtüğünde gizli bir düşüncenin ortaya çıkması, yapmak istediğimiz bir şeyi yapmayı unutmamız hep bilinçdışının işleyişine işaret eder. Bilinçdışı, psikanaliz kuramında bir anlamda unutulmuş, bilincin dışına itilmiş anıları kapsar. Psikanaliz, unutulmuş, bilincin dışına itilmiş anıların çocukluk cinselliğiyle ilgili olduğunu ileri sürer ve çocuğun ebeveyniyle yaşadığı, suçluluk duygularıyla yüklü çatışmaların bilinçdışında canlılığını koruduğunu savunur.

Bilinçdışı ve unutulmuş çocukluk cinselliğinin dışında, psikanalizin en önemli varsayımlarından biri de, yukarıda sözünü ettiğim bilinçdışı oluşumların (rüya, dil sürçmesi, unutmalar, sakarlıklar, kazalar vs) anlam yüklü olduğu, bir şeylere işaret ettiği, bir yerlere gönderme yaptığıdır. Psikanaliz, görünen ve duyulan imgelemin kendilerine çıplak bir gözle bakmakla yetin-

mez, onlar arasında ilişki kurar. Bir kişinin, örneğin işine giderken her gün bindiği otobüse değil de başka bir otobüse binmesini “dalginlık” olarak nitelemek yerine, görünüşle yetinmeyerek, bu unutkanlığın temelinde işe gitmesini engelleyecek veya gectirtirecek başka bir neden olduğunu sağlam gerekçelerle gösterir. Psikanaliz, anlamlar ve simgeler dünyası içinde işler. Freud’un *Rüyaların Yorumu* adlı eserinde, bu düşünceler hâkimdir.

Kişisel psikanaliz sürecinin psikoloğa sağlayacağı yararlarla dönelim. Psikiyatrinin dünyası anlamların yer değiştirdiği bir dünyadır, dolayısıyla ilk bakışta bizim anlamlandıramadığımız, yabancı bir dünyadır. Kimisi hezeyan içindedir, kimisi tüm ilişkilerini askıya almıştır, kimisiyse “normallerin” kendilerini uzak tuttukları ölüm içgüdüsünün tutsağıdır. Bütün bu yaşantılar, ister istemez kişiyi, yani psikoloğu bir şekilde yakalar, artık o da bu dünyanın bir parçasıdır. Zayıf olan tarafları bu “hastalıklı” ortamda daha da belirginleşebilir, büsbütün ortaya çıkabilir. Psikolog, hele de mesleğinde yeniyse, saldırgan bir hastayla kolayca özdeşleşebilir: Ona saldırganlıkla cevap verebilir veya korkarak, saldırgan hastayı yok sayabilir (bu da bir kendini koruma biçimidir). Her iki durumda da yukarıda sözünü ettiğim acıyı görmemiş, duymamış, anlamamış olacaktır. Hastanın anlaşılabilmesi bir yana, psikolog farkında olmadan hastanın hayalinde ona atfettiği role bürünür: Hasta, saldırganlığıyla, kendi hayalinde ona düşman olan bir ortama işaret ediyorsa, mesafe almayan tutumuyla psikolog da bu senaryonun parçası olur.

Psikoloğun, hastasıyla arasına yeterli profesyonel mesafeyi koyamamasının, konumunu tam olarak belirleyememesinin bir diğer sonucu da, konumunu yine farkında olmadan tanrı-sallaştırmasıdır. Bu psikolog, kendisine uygun görünen çözümleri kolayca hastasına önerir. Örneğin hasta, eşiyile ilişkisinde bir sorun yaşıyorsa, psikolog kolayca boşanmasını önerir, zira o durumda kendisi olsa yapacağı budur. Bu tutum, psikoloğun kendisini ebeveyn, hatta Tanrı yerine koymasından başka bir şey değildir. Psikolog hastasına şöyle der adeta: “Neye ihtiyacın olduğunu biliyorum, yeter ki benim söylediklerimi yap.” Oysa hastanın istemediği tam da budur. Çocuk yerine konmak.

Psikoloğun tutumlarından bahsederken sık sık “farkında olmadan” ifadesini kullandım. Zira tutum ve davranışlarımızın birçoğu bilinçdışıdır. Birisi çıkıp bunları hatırlatana dek bazı tutumlarımızı kabullenmekte zorlanırsınız; bazen burnu büyüklükten, bazen de hakikaten kendimizi görmediğimizden, göremediğimizden. Kendimizi göremediğimiz en güzel örneği, ayna önünde gerçekleşen bir olaydır: Aynaya baktığımızda kendimizi görürüz, ama kendi yüzümüze bakarkenki bakışımızı hiç yakalayamayız; yakalamaya çalışırken gördüğümüz gözlerimizdir, ama bakışı hep ıskalarız. Ancak dışardan bir göz veya bir fotoğraf makinesi, bu bakışı görebilir.

Neden psikolog kendi bakışını ve tutumunu bilmeli? Çünkü psikoloğun yaptığı iş, özünde kendi kendisiyle, kendisine yaptığı bir iştir. Psikolog işi sırasında kendisini ortaya koyar: Kişiliği, hayat hikâyesi, içselleştirdiği modeller, yani içindeki ebeveyn, ona her vakada eşlik eder. Bir banka memuru ya da bir üst düzey yönetici, işi sırasında kendini askıya alabilir, oysa psikoloğun yaptığı iş kendi iç dünyasıyla neredeyse iç içedir. Dolayısıyla, işini kendisiyle yaptığı için, dönüp kendisine bakması çok doğal bir ihtiyaçtır. Tam da burada vurgulamak istediğim şey, kişisel bir psikanaliz sürecinin psikoloğa bu yakalanamayan bakışı kazandırması, çocukluğunun üzerine düşmüş kalın perdeyi aralamasıdır. Hastanın yerinden gören, yaşayan ve anlayan psikolog, hastasıyla ilişkisinde kadir-i mutlak konumunu terk edecek, kendi yerini belirlediği için de –insanî ve dünyevî bir yer olacaktır bu– hastaya ona ait, onun için biricik olan bir yer açacaktır. Psikolog, analizden geçerek karşı tarafta olmanın nasıl bir şey olduğunu anlayacak, kendi iç dünyasıyla tanışarak bir ötekinin, yani hastasının iç dünyasına karşı duyarlı olacaktır.

Psikanalizden geçmek demek, rüyalarla ve imgelerle çocukluğumuzda gezinti yapmak demektir. Bu aynı zamanda anlamlı bir yolculuktur. Geçmişini yeniden anlamlandırmak, kimi yaşantıların muhasebesini yapmak, kişiyi hem gerçek hem de simgesel anlamda güçlendirir. Psikoloğun bu anlam ve simge dünyasında yapacağı yolculuk, daha sonra hastalarının yaşadığı zorluklara ad koymasına, onları anlamlandırmaya yara-

yacaktır. Şunu unutmamak gerek: Hastanın ihtiyacı olan şey, anlamdır. Psikoloğa ifade ettiği şikâyetlerinin ardında, çaresizce bir anlam arayışı yatmaktadır: Neden durup dururken kızarıyorum, neden sürekli ellerimi yıkama ihtiyacı duyuyorum, diye sorar hasta. Anlamdan yoksun bir dünyanın içinde debelenmektedir. Bu dünyanın içine girme cesaretini, ancak anlam arayış çabamıza borçluyuz denebilir, yoksa bir psikoloğun da kendini anlam yoksunluğu içinde bulması işten bile değildir.

Psikanaliz deneyiminin, çocukluk dönemi üzerindeki perdeyi kaldırdığını söylemiştim. Bu perdenin kalkmasıyla, çocukluğumuza, aldığımız eğitime ve sevgiye, kimi zorlanmalarımıza yeni anlamlar katarız. Bu anlam, hastalarla kurduğumuz ilişkilerde, hastanın rahatsızlığına, şikâyetine, belirtisine anlam vermemizi sağlayacaktır. Kimi zaman el yıkama obsesyonunun anlamı, kişinin ailesindeki bir kişiye beslediği saldırgan düşüncelerin bertaraf edilmesi şeklinde çıkacaktır karşımıza; uçağa binme korkusu, bazen, denetimi kaybetme veya âşık olma korkusu olarak... Belirtilere, sıkıntılara anlam verdiğimiz andan itibaren, anlamdan yoksun psikiyatri dünyasında kendimize hem psikolog hem de kişi olarak insanî bir yer açmış oluruz: İnsanı diğer canlılardan ayıran, simgelere ve anlamlara olan duyarlılığı değil midir?

Bu noktada, psikanalizin diğer tedavi modellerinden farkını vurgulamak istiyorum: Psikanalizden geçmiş bir psikolog için önemli olan, hastanın ellerini daha az yıkaması veya korkmadan uçağa binmesi değildir. İnsan çok uyumlu bir varlıktır, kendini şartlara uyarlar, bu onun için o kadar zor değildir. Dolayısıyla, el yıkama obsesyonunu da hayatının içinde bir yerlere koyabilir, uçaktan korkuyorsa trene biner. Ama kişi anlam aramaktan hiçbir zaman vazgeçmez: Yani uçağa binmesem de olur diyebilir, ama neden binemediğimi anlamasam da olur diyemez. Amerika'dan ithal edilen, aceleci, pragmatist güncel terapiler, zamanımızın entelektüalizm karşıtı akımlarının ve abartılı yararcılığının doğal sonuçlarıdır.

Psikoloğun ve psikanalizin dünyasındaki küçük yolculuğumun sonunda, hem kişisel olarak, hem de psikolog ve psikanalist olarak şunu söylemek istiyorum: Psikologlar, meslekleri-

ni bir nevi teknisyenlik şeklinde anlamlandırıp, zekâ ve kişilik testleriyle yetinebilir, kendilerini salt o testlerden elde ettikleri sonuçları hekime iletmekle mükellef sayabilirler. Ya da testlerin sunduğu malzemeden daha çok bilgi çıkarsamak isteyebilir, hastayla daha terapötik ilişkiler kurmak isteyebilirler. Birilerine iyi gelmeyi, zarar vermemeyi, anlam aramayı ilke edinenlere, kişisel olarak psikanalizden geçmek bu arayışta ışık tutacaktır. Bu, bir seçim meselesidir.

Son olarak iki noktaya değinmek istiyorum: Birincisi, ki bu yine benim kişisel görüşüm, klinik psikolog felsefe, psikanaliz, dilbilim gibi disiplinlerden uzaklaştıkça, yukarda sözünü ettiğim, salt davranışın ön planda olduğu bir dünyada bulacaktır kendini: Yani, soru sormanın, sözüm ona pragmatizm ve yararlılık adına ertelendiği, anti-entelektüalist akımların hâkim olduğu bir dünyada. Oysa bu alanda, hazır cevaplardan çok sorulara ihtiyacımız var. Felsefe soru sorma sanatıdır, Sokrates felsefe için “ölüme hazırlanmaya yarar” demiştir. Ölüme hazır kılan şey, yaşama da anlam verir. Psikanaliz de kişinin kendi hakkında daha çok düşünmesini, hayret etmesini, hayret ettikçe kendisini yeniden keşfetmesini sağlar. Kişi, hayret etmeden soru soramaz. Soru sormak da ileriye yönelik yani yaşama yönelik bir hareketin başlangıcıdır.

İkinci nokta ise, çok sık sorulan bir soruyla ilgili: Psikanalizden geçmek için ne gerekir, diye soranlara, pragmatizmi savunan ironik terapistler şöyle cevap verir: Genç, güzel, akıllı ve tabii ki zengin olmak. Biz bu sorunun cevabını da Freud’dan alalım: Cesaret, cesaret ve yine cesaret.

İkinci Bölüm:
PSİKANALİZİN ÇOCUK,
ERGEN VE EBEVEYN
DÜNYASINA BAKIŞI

Çocuk Psikanalizi Tarihi Üzerine*

Çocuk psikanalizinin ortaya çıkması ve gelişiminin tarihsel süreciyle, farklı kuramsal, klinik ve ideolojik bakış açılarının ele alındığı bu çalışma, yer aldığı derginin üstlendiği misyonu paylaşmaktadır denebilir. Bu misyon, önsözde de vurgulandığı gibi, psikanalizin çeşitli alanlardaki (klasik kür, çocuk psikanalizi, psikanaliz eğitimi) yüz yıllık serüvenine tanıklık etmek olduğu kadar, bu serüvenin başaktörlerine ve onların çalışmalarına, her psikanalistin yapacağı, yapması gerektiği kadar yer açmak olacaktır. Bu gereklilik, Melanie Klein'ın *Haset ve Şükran* adlı eserinin önsözünde belirttiği gibi, her psikanalistin psikanalize karşı taşıdığı sembolik borcunu yine psikanaliz uygulaması ve kuramsal çalışmasıyla ifade etmesi, yani kişisel psikanaliz deneyiminde edindiklerini bir başkasına aktararak bir şekilde ödemesidir (her ne kadar bu borç, anne sütüne karşı alınan tutumda da olduğu gibi, şükranla inkâr arasında gidip gelen ikircikli tutumları beraberinde getirip kapanmayan bir hesaba dönüştürüyorsa da...)

Bu çalışmada, psikanalizin çocuklar üzerindeki uygulamaları ve bu uygulamaların beraberinde getirdiği tutkulu tartışmaların etrafında çocuğun, "bilimsel nesne" konumundan "arzu eden özne" konumuna gidiş gelişleri kronolojik olarak işlenecek. Ayrıca, uygulamaları ve kuramsal saptamaları sistematize olmuş kimi psikanalistlerin hayat hikâyelerine de yer verilecek (psikanalizin en önemli saptamalarından biri de her birimizin biricik hikâyesinin yaşantımızı, seçimlerimizi, hatta teorilerimizi biçimlendirmesine rağmen, bu hikâyelerden

* *Cogito*, Yüz Yılın Psikanalizi, sayı 9, güz 1996, YKY.

önemli ölçüde bihaber oluşumuz değil midir?). Bu ünlü psikanalistlerin hayat hikâyelerine yer verirken, bilinçli bir çalışmanın içine, herhangi bir psikanalistin yapmazlık edemeyeceği gibi, bilinçdışını ve onun işleyişini de dahil edeceğiz. Bu arada, psikanalizin, felsefe ve dilbilimde de olduğu gibi, işleyişinin temelinde kendi özünden hareket etmek olduğunu vurgulamak herhalde yanlış olmaz. Felsefe, Sokrates'in yaptığı gibi, ancak ve ancak felsefe yaparak anlatılabilir; dilbilimin genel kuralları ancak somut bir dil içinde anlam kazanır; aynı durum psikanaliz için de geçerlidir. Çocuk psikanalizinin tarihi ve kuramları üzerine olan bu denemede, ünlü çocuk psikanalistlerinin hayat hikâyelerine de yer vererek bu hikâyeleri sahiplerinin ürettikleri psikanaliz kuramlarıyla bağlantılandırma çabası, psikanalizin işlerken kendi işleyişi üzerinde düşünen yönüne işaret etme çabası olarak yorumlanabilir.

Çocuk psikanalizinin tarihi Freud ve onun ilk çocuk hastası *Küçük Hans*'la başlar. Beş yaşındaki bir çocukta ortaya çıkmış at fobisinin çözümlemesinin ele alındığı vakayı Freud 1909 yılında yayımlamıştır. Her ne kadar bu psikanaliz çocuk üzerinde doğrudan uygulanmamış ise de, psikanaliz yöntemiyle ilk defa bir çocuğun tedavi edildiği görülmüştür. Freud'un yakın bir dostu olan *Küçük Hans*'ın babası, Freud'un direktifleri doğrultusunda çocuğuyla terapötik bir ilişki kurmuştur. Hans korku ve endişelerini, arzu ve rüyalarını düzenli bir şekilde babasına anlatmaktadır. Baba da, tıpkı eğitimde olan analistler gibi, Hans'ın anlattıklarını Freud'a iletmekte ve aldığı yorumları oğluna aktarmaktadır. Bu çalışma süreci boyunca Hans, terapisinde oldukça etkin bir rol üstlenmiş, düşüncelerini meşgul eden her şeyi babasına iletip "bunu da profesöre anlatalım" diyerek babasıyla ve uzaktaki analistiyle yakın bir işbirliği kurmuştur. Hans, Freud'u yalnız bir kere görmüş ve çalışmanın tümünü babasıyla gerçekleştirmiştir. Bu çalışma zamanının tutucu çevrelerinin boy hedefi olmuş ve psikanalizin çocuğun sözde saflığını yozlaştırdığı ileri sürülmüştür. Bu yoğun eleştirilere Freud 1922 yılında, Hans'ın kendisini ziyaret etmesi üzerine cevap verir. Hans on dokuz yaşında bir delikanlıdır ve hiçbir nevroz belirtisi göstermemekte, başarılı ve bağımsız bir yaşam sür-

dürmektedir. Anne ve babası ayrılmış olduğundan yalnız yaşamaktadır. İlginç diğer bir olgu da Hans'ın analiz dönemiyle ilgili hiçbir şey hatırlamamasıdır. Psikanaliz kuramının temel savlarından olan *çocukluk dönemi bellek yitimi* olgusu da, böylece bir varsayım olmaktan çıkmış ve ispatlanmıştır.

Freud *Küçük Hans* vakasıyla, psikanaliz kuramının dayandığı temel ilkeleri doğrulamakla kalmayıp, ruhsal sorunları olan çocuklara da ulaşılabilirdiğini göstermiştir. O yıllarda *Rüyaların Yorumu* (1900) ve *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* (1905) yayımlanmıştır. Nitekim Freud'un amacı, çocuk psikanalizini geliştirmekten çok çocuk cinselliği ve bilinçdışı etrafında odaklanan epey gürültü koparmış tezlerinin doğrulanmasıdır.

Her ne kadar Freud, çocuk psikanalizi üzerine fazla yoğunlaşmamışsa da, *Küçük Hans* adlı metinde çocukların dünyasına yaklaşım biçimini, çocuk psikanalistlerinin daha sonra üzerinde hararetle tartışacağı eksenleri genel hatlarıyla belirlemektedir. Bu eksenlerden biri –ki bu, tüm yapıtında hâkim olan tutumdur– ebeveynin çocuğa verdiği cinsel eğitimin hakikatle olan ilişkisidir. Hakikatin içinde olmak, hakikati aramak Freud'un en temel uğraşlarından biri değil midir? Freud'un bu konudaki tavrı belirgindir: Ebeveyn çocuğun cinsellik üzerine sorduğu sorulara hakiki cevaplar vermeli, çocuğun endişesini gereksiz yere yoğunlaştırmamalıdır. Bir ikinci eksenle Freud, ebeveynin çocuklarını yetiştirirken, kendi çıkarlarını ön planda tutmalarını eleştirir ve şöyle der: "Çocuk yetiştirdiğimiz zaman, sadece rahat bırakılmak ve zorluk yaşamamak istiyoruz; kısacası, 'örnek çocuk' yetiştirmeyi hedeflerken bunun çocuk için iyi veya kötü olup olmadığını sorgulamıyoruz." Zamanın söylemine çok ters düşen bu düşüncelerde Freud'un çocuğu ebeveyninin bencil tutumundan sıyırma çabası belirgindir. Ayrıca, bu cümlede "biz" öznesini kullanarak, sanki kendi ege-men-ebeveyn konumunu da sorgulamakta ve çocuğa hak ettiği bir yaşam alanı açarak onu özne konumuna yerleştirmektedir. Freud'un bu tutumunda çocuk, zamanından çok önce "bilimsel nesne" konumuna geçmiş ama bu geçiş onun "özne" konumunu tehlikeye düşürmemiştir. Freud için çocuk, tıpkı bir erişkin için olduğu gibi, anlaşılması, anlamlandırılması gereken bir

varlıktır. Bu anlamlandırma sürecinde, yani psikanalitik süreçte, herhangi bir faydacılık gözetmez. Eğitimcilerin çocuk üzerindeki faydacı tasarımları Freud'un ilgi alanının dışındadır: çocuğun daha iyi ders çalışması, daha az yaramazlık etmesi, kısacası ebeveynini memnun etmesi için –bizi üzme demez mi ebeveynler kızdıkları zaman?– kurulan ve çocuğu erişkinlerin dünyasında hapsedip yabancılaştıran bütün usta tuzakları sanki hissetmekte ve eğitimcilerin oyununa gelmemektedir. Freud bu vakada psikanalist konumundan taviz vermeyerek ebeveyn-eğitsel çözümler önermemiştir.

Freud eğitim üzerine çözüm üretici olmaktan çok sorgulayıcı bir tutum izler. Yine aynı metinde eğitimin, çocukta ortaya çıkan nevroz üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ileri sürer ama eğitimin neyin üzerine gitmesi, nerelerde devreye girmesi gerektiği konusundaki sorulara cevap vermez ve bu konuyu, kendi deyimiyle, “ilgili hakemlerin” takdirine bırakır.

Birçok konuda olduğu gibi çocuk eğitimi konusunda da kötümserdir Freud; yakın arkadaşı ve ilk psikanalistlerden Prenses Marie Bonaparte'ın da aktardığı gibi, yarı şaka yarı ciddi bir şekilde, eğitimde “ne yaparsak yapalım, yine yanlış yaparız,”¹ diyerek bu konudaki tutumunu belirtmiştir. Bu cümleden de anlaşıldığı gibi Freud, ideolojinin, ahlak değerlerinin, kişisel bakış açılarının söz konusu olduğu alanlarda “bilen” bir yerden konuşmaz, insan ve kişi faktörünün egemen olduğu alanlarda kadir-i mutlak bir tutum takınmaz, aksine, psikanalizin eğitim alanındaki sınırlarına işaret eder. Bilimin müjdelediği, “bir gün gelecek, biz onların da cevabını bulacağız” tarzındaki çocuk eğitimi üzerine pozitivist önermeler onun için yabancıdır.

Freud çocuk eğitimi üzerine kötümser bir tutum izlemiştir; kızı Anna Freud ise tam tersine çocuk psikanalizinde eğitimi ön planda tutmayı tercih etmiştir. Daha çok Amerika'da taraftar bulmuş, *ego psychology* akımının öncülüğünü yapmış olan Anna Freud, kimi psikanaliz çevrelerinde, (Kleinci Lacancı kuruluşlar, ayrıca Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin Av-

1 “Wie man es macht, macht man es schlecht”, Marie Bonaparte, *Revue Française de Psychanalyse*, no:1, 1930-1931, s. 86-135.

rupa kanadının büyük çoğunluğu) babasının eserini yeterince değerlendirmemekle hatta onu değiştirmekle suçlanır. Freud her ne kadar kızının eserlerini sonuna kadar savunmuş olsa da her seferinde bu konuda kendi deneyimsizliğini ileri sürmekten geri kalmamıştır. Anna Freud ise daha mesleğinin başında çocuk dünyasıyla haşır neşirdir. İlkokul öğretmenliğiyle çocukları tanımaya başlayan Anna Freud daha sonra tıbbı merak sarar ama babası tarafından vazgeçirilir. 1918 yılında babasıyla analize² girerek (1918 yılındaki Budapeşte Kongresi'nden sonra, psikanalist olmak için analizden geçme şartı konulmuştur) psikanaliz çevresiyle bağlantıya geçer. 1923 yılında Viyana Psikanaliz Derneği'nde çocuk psikanalizi üzerine ilk konferansını verir. 1925 yılında bir süredir ara verdiği analizine yeniden devam eden Anna Freud artık babasının yolundadır. İlk hastalarının erişkin olmalarına rağmen, kreşlerde, okullarda ve sağlık kuruluşlarındaki çalışmalarıyla kısa zamanda psikanalizi çocukların dünyasında da uygulamayı başarır.

Anna Freud'un kuramsal ve klinik çalışmalarının büyük bölümünün amacı çocuğun çevresine ne kadar uyum sağladığını ve *normale* ne kadar uzak veya yakın olduğunu belirleyen kriterlerden yola çıkarak bir çeşit psikanalitik çocuk nozografisi hazırlamaktı. *Savunma Mekanizmaları* (1946) adlı eserinde belirgin olan bu tema, Freud'un 1937 yılında yayımladığı *Sonlanmış Psikanaliz ve Sonlanamayan Psikanaliz* adlı makalesinden

2 Aileden biriyle analize girmek, hatta analitik jargonla söylersek, bir zamanların 'Oidipus nitelikli Nesne' siyle analizden geçmek, 100 yıllık psikanaliz deneyimi birikimiyle bakıldığında "acting-out" leylemleme] gibi gözükabilir. Ama psikanaliz tarihine göz attığımızda bu tür ihlaller, özellikle ünlü psikanalistlerin repertuarlarında kanıksanmıştır. Melanie Klein da oğlu Erich'i analize almıştır. Bu acting-out'ları anlamamız için belki Freud'un, Fransızcada dendiği gibi, *derisinin içine girmek gerekir*. Freud'un insanlığa yeni bir dünyanın kapılarını açan öncü psikolojisiyle, yapıtını en yakınındakilere aktararak psikanalizin ileriki yıllarda da varlığını sürdürebilmesinin sorumlu endişesini taşıdığı ileri sürülebilir. Aynı tez Melanie Klein için geçerli olmasa da, bu ünlü psikanalist de oğlunu analize aldığı zaman kendi analiz deneyiminde elde ettiği, zamanın otoritelerini alaşağı eden ve devrim niteliği taşıyan verileriyle, çocuğunu en iyi kendisinin anlayabileceği haklı endişesini taşımaktadır; oğlunun yaşadığı psikolojik zorlukları salt kendisinin halledebileceği görüşüne sahip olan Klein, o kadar da haksız değildir; o devirde çocukların ruhsal rahatsızlığı olabileceği bile şüpheyle karşılanırken, çocuk psikanaliziyle ilgilenen hemen hemen kimse yoktur.

yola çıkıyor ve söz konusu makaledeki psikanaliz deneyiminin görece başarısının sırrının savunma mekanizmalarının gücüyle de yakından ilintili olduğu düşüncesinden ilham alıyordu. Anna Freud babasının bıraktığı mirasa kayıtsız değildir, aksine babasının misyonunu, yani psikanalizin aktarımının babasının anladığı biçimde sağlanmasını kendi misyonu gibi üstlenmiştir. Bu yükün getirdiği ağır sorumluluğun ve bir öncünün evladı olmak talihsizliğinin (ilklerin veya öncülerin çocukları rekabet ilişkisinde savaşı baştan kaybetmiş değil midirler?) Anna Freud'un yapıtlarına da yansıdığı söylenebilir: eğitimci söylemden sıyrılamayan, kuramla pratiği birbirinden bir düşünme/yanılma alanı bırakmadan örtüştüren bu tutumda sanki babasının kuramlarının doğru olduğunu ispatlama çabası vardır. Zamanının bu cesur, ama elleri ve ayakları *ödiyen bağlar*la bağlanmış Anna Freud'u, özgün olmanın hazlı riskini tadamamış, kimi ilginç saptamaları (*hayali arkadaş* yaşantıları, feministlerin baş tacı ettikleri *saldırganla özdeşleşme* kavramı) Freud ismini taşımış olmasından ötürü hak ettiği ilgiyi görememiştir.

Anna Freud'un çocuk psikanaliziyle ilgili en önemli saptamalarından biri, çocuğun dış dünyayla, özellikle ebeveyniyle kurduğu ilişkide ve bağımlılık özelliğinden yola çıkılarak çocukla kurulacak terapötik ilişkide aktarımın önemli bir yer tutmadığı görüşüdür. Bu görüşe göre çocuğun ebeveynine karşı beslediği duygular o denli güçlüdür ki, bu duygu ve yaşantıları bir aktarım ilişkisi içinde –erişkinlerde olduğu gibi– psikanalistine yöneltmesi hemen hemen imkânsızdır. Bu yüzden Anna Freud terapötik ilişkiye “hazırlık devresi” adını verdiği bir ön çalışmayla başlar. Bu ön devrede psikanalist küçük analizanıla “olumlu” bir ilişki kurmaya çalışır. Anna Freud'a göre, psikanalist ve küçük analizan terapinin amacıyla ilgili ortak bir proje hazırlamalıdır. Analistin genel tutumu, klasik psikanalizdeki gibi, tarafsız bir hoşgörölülük sergilemez, olumlu öğelere ağırlık veren eğitimciyi anımsatır. Ayrıca, çocuğun ebeveynlerine karşı yaşadıkları, mümkün mertebe uzakta tutulur, çözümlenmez. A. Freud'a göre bu ilişki çözümlenirse psikanalist kendisini bir çeşit *acting out* içinde bulabilir, zira çocuk için

bu ilişki, imgesel bir düzeyde olmayıp düz bir gerçekliktir, dolayısıyla manipüle edilmeye açıktır. Erişkinlerde olduğu gibi, ilişkinin kendisi ve bir de o ilişkinin üzerine inşa edilen hayali senaryolar birbirinden henüz ayrışmamış durumda olduklarından, psikanalist aktarımı yorumlamak yerine savunma mekanizmalarını çözümleme yolunu seçer. Savunma mekanizmalarının görece esnekliği, ego'nun gücünü belirleyecek, dürtülerin eğitimini de olanaklı duruma getirecektir.

A. Freud, çocuğa psikanaliz uygulaması için, yapılanmış bir nevrozun gerekliliğini savunur. Yapılanmış nevrozdan kastedilen, belirgin bir belirtinin varlığı (uykusuzluk, korku, yemek yemeyi reddetme vb.) ve savunma mekanizmalarının esnekliklerini kaybetmiş olmalarıdır. A. Freud ego'nun gücünü savunma mekanizmalarının esnekliğine göre değerlendirdiğinden, kimi durumlarda, ego'nun bu mekanizmalara çok sık başvurusuyla *gerçeklik ilkesi* ile bilinçdışı arzular arasındaki dengenin bozulduğunu ileri sürer. Çocuğun bu dengeyi yeniden sağlamak için başvurduğu savunma mekanizmalarını şöyle sıralar:

– *Gerçekliğin İnkâr Edilmesi*: Örneğin, çocuk yatağını ıslatabilir ama, “bebeğim yaptı,” diyebilir;

– *Dürtülerin Aşırı Bastırılması*: Çocuk dondurma yemek isteyebilir ama isteklerini dillendirmek ona tehlikeli gözüktüğü için –zira o istek kabul görmeyebilir; kabul görmeyen her istek çocuk için, narsisizminin ve megalomanisinin sorgulanması değil midir?– çocuk ebeveyninin süper-ego'suyla özdeşleşerek, dondurmanın zararlarından söz edebilir;

– *Yansıtma mekanizmasına sık başvurmak*: Çocuk kendi arzu ve düşüncelerini karşısındakine mal edebilir. Örneğin kardeş kıskançlıklarında, kıskançlığı yoğun yaşayan taraf, zarar vermek isteğini karşısındakine yükleyebilir: “Beni dövmek istiyor, beni sevmiyor” diyebilir;

– *Hayal Dünyasına Kaçış*: Çocuk çok sık hayali hikâyeler kurar, anlatır.

Klinik açıdan ele alındığında, savunma mekanizmalarının çözümlenmesinin merkezde olduğu bu tür çalışmalarda çocu-

ğün regresif bir tutum alması önemli ölçüde engellenmektedir. Anna Freud sanki bilinçle işbirliği yapmayı yeğlemekte, çocuğun füzyonel ve annesel taleplerini geri çevirmektedir.

Çocuğun arkaik taleplerini, terapi ortamında yeniden yaşama fırsatı vermeyen bu tutum karşısında baba Freud bile (bir meslektaşına yazdığı ve kızının 1926 yılında "Çocuğun Psikanalizle Tedavisi" adlı seminerlerine gönderme yaptığı mektubunda) Anna'yı, Melanie Klein'a göre, "tutucu", hatta "gerici" olarak nitelendirmiştir.³

Melanie Klein'ın hikâyesi Anna Freud'unkinden çok farklıdır. Psikanalizi, kendi öz kargaşasının dolayımıyla tanıyan Melanie, salt çocuk psikanaliziyle ilgili değil, psikanaliz kuramında ve uygulamasında yeni bir çığır açmış, öğretisiyle yeni bir psikanalist nesli yetiştirmiş ve ekol olmuştur. Nietzsche'nin, "Kan damlayacak kaleminden" sözü herhalde en çok Melanie Klein için geçerlidir. Kendi analizinden ve yaşamındaki kimi zorlukları simgeye dönüştürme gücünden hareket eden Melanie Klein, yaşamının her dönüm noktasını bir yapıta dönüştürmeyi başarır. Ünlü psikanalist, 30 yaşlarında, mutsuz bir evlilik yaşamı ve dinlenme evlerinde depresyona yenik düşmüş bir durumda taşıyamadığı sorumluluklardan (iki oğlu ve bir kızı vardır) biraz olsun sıyrılmaya çalışırken, Freud'un *Rüyaların Yorumu* adlı eseriyle tanışır. Psikanaliz kuramından etkilenen Melanie, Budapeşte'de ünlü psikanalist Sandor Ferenczi'yle analize başlar.

Melanie Klein'ın hikâyesi 1882'de orta halli Viyanalı Yahudi bir ailede başlar. Babası dahiliye hekimidir; annesi ailenin ihtiyaçlarına katkıda bulunmak için hediyelik eşya satan bir dükkân işletmektedir. Dört kardeşin sonuncusu olan Melanie Klein ölüm ve yasla çok erken tanışır. Henüz beş yaşındayken, ona okuma yazmayı öğreten, kendinden beş yaş büyük ablası Sidonie'yi kaybeder. 20 yaşında da hayranı olduğu şair ağabeyi (Emanuel Reizes) ölür. Çok uzun uğraşlardan sonra ağabeyinin şiirlerini bir yayınevine kabul ettirmeyi başarır ve kitap basılır.

3 Elisabeth Young Bruehl, *Anna Freud, A Biography*, New York, Summit Books, 1988, s. 149.

1903 yılında kimyager Arthur Klein'la evlenir ama bu evlilik Melanie'yi depresyona sokar. Biyografik metinlerde bu depresyonun nedeni sessizce geçilir. Melanie'nin hırslı ve iddialı kişiliği ve kariyer yapma arzusu (tıp fakültesine girmek için hırslanmaktadır), zamanının bir kadına açtığı sosyal imkânlarla birlikte düşünüldüğünde, bu depresyonun dış koşulları daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim evlilikle birlikte Melanie Klein fakülte değiştirerek Sanat Tarihi'ni seçer. Arka arkaya dünyaya gelen üç çocuğuyla ideallerini gerçekleştiremeyen Melanie, salt anne, eş ve ev kadını kimliğiyle silinmeyi kolay kolay hazmedemez.

Sandor Ferenczi'yle psikanalize başlayan Melanie Klein'in bu alanda sergilediği yeteneği analistinin gözünden kaçmaz. Çocuklara psikanaliz uygulamasını doğrudan teşvik eden Ferenczi, Melanie Klein'in Budapeşte kliniğinde çalışmasını sağlar. 1919 yılında Klein, Macaristan Psikanaliz Derneği'nde "*Bir Çocuğun Gelişimi*" adlı ilk çalışmasını okur. 1920 yılında ünlü psikanalist ve Freud'un yakın dostu Karl Abraham, Melanie Klein'ı Berlin'e çağırır; bu daveti geri çevirmeyen Klein, bir yıl sonra çocuklarıyla birlikte Berlin'e taşınır. Bu göç M. Klein için aynı zamanda bir dönüm noktasıdır, zira eşinden resmen boşanır. 1924 yılında Karl Abraham'la ikinci analizine başlar. 1925 yılında Abraham'ın ani ölümüyle M. Klein yeniden yasla karşı karşıyadır. Analiz yarıda kalır ama Melanie Klein'ın kariyerinin en verimli yılları başlar: ünlü İngiliz psikanalisti Ernest Jones'un daveti üzerine İngiltere'ye yerleşen Melanie Klein, kısa zamanda psikanaliz çevrelerinin önemli isimlerinden biri olur. Her önemli şahsiyet gibi Melanie Klein da İngiliz Psikanaliz Cemiyeti içinde tutkulu ittifaklara neden olur ve kurum ikiye bölünür: Anna Freud'un başını çektiği grupla Melanie Klein'ın grubunun ateşli rekabeti, kurumun sürekliliğini tehlikeye düşürür gibi olursa da, D. W. Winnicot'un da dahil olduğu *middle group* sayesinde her eğilimin kendisini ifade edebileceği uzlaşmacı formüller üretilir.

1932 yılında yayımladığı *Çocukların Psikanalizi*'yle, Melanie Klein, psikanaliz çevrelerinin ilgi odağı haline gelir. Kitap aynı anda İngilizce ve Almanca basılır. 1934 yılının ilkbaharında oğlu Hans 25 yaşındayken bir kazada hayatını kaybeder. Melanie

Klein'in en kederli günleri diye anılan bu devreyi izleyen yıllarda, yas, kayıp, depresyon, manik depresyon üzerine arka arkaya psikanaliz tarihinin belki en güzel eserleri ortaya çıkar. En son çalışmalarından biri olan *Haset ve Şükran* (1957), *yansıtmacı özdeşleşme* yaşantısı üzerine kurulmuş en ilginç eserleri arasındadır. Melanie Klein'in çocuk psikanalizine sağladığı katkılar neredeyse "devrimci" diye adlandıracağımız özellikler taşır. Freud'un en önemli buluşlarından biri yetişkinin içindeki çocuğu ortaya çıkarıp onu konuşturmak olmuştur; Melanie Klein ise yetişkinin içindeki bebeği keşfetmiştir. İkinci yaştan itibaren mümkün olabilen çocuk psikanalizinin işlevlerinden biri de profilaktik olma özelliği taşıyor: salt sağaltıma değil, profilaksiye (ileriye yönelik koruyuculuk) de önem veren Melanie Klein, psikanalizin psikoza, kişilik bozukluklarına, hatta psikozdan kaynaklanan zekâ geriliklerine karşı koruyucu bir işlevi olduğunu ileri sürmektedir.

Anna Freud'un aksine Melanie Klein, çocuğun psikanalize girmesi için yerleşmiş bir belirti ve örgütlenmiş bir nevrozu şart koşmaz. Gelişim sürecindeki herhangi bir zorluk, gecikme veya günlük yaşamla ilgili herhangi bir şikâyet psikanalitik bir çalışma için yeterlidir. Bu şikâyetleri şöyle sınıflandırır:

– Fobilerde, beslenme bozukluklarında (anoreksi, bulimi) ve uyku düzensizliklerinde kendini gösteren, *çocuk endişesi*.

– Günlük hayattaki zorluklar:

- *Oyundaki tutukluk*: Çocuk oyuna katılmaz veya, tek ve obsesif özellikli bir oyunu devamlı tekrarlar. Kimi zaman da çocuk endişesinden kaçmak ve derin bir suçluluk duygusunu gizlemek için tüm ilgisini okul faaliyetlerine yoğunlaştırır.
- *Hediyelere karşı ilgisizlik veya aksine doyumsuzluk*: Bu durumda, hediyeler çocuğun –gerçek veya hayali– sevilmemişlik, terk edilmişlik duygularına veya terk edilme tehlikesine karşı teskin eder. Bu anlamda hediye çocuğun sevildiğinin ve terk edilmediğinin kanıtıdır. Çocuk sık sık bunu teyit etmek ister.
- *Epistemofilik (öğrenme isteği) eğilimlerin kenetlenmesi*: Çocuk soru sormaz, merak etmez, özellikle cinsel konu-

lara hiç değinmez, hatta bu tür konuları özellikle geçiştirmek ister; çocuk cinsel yöne kayabilecek konuları değiştirir, ilgiyi başka yöne çekmek ister. Cinsel konuları kapsayan sözde ilgisizlik ve altında yatan endişe, tüm bilgiye ve öğrenmeye dayanan konulara da sıçrar. Çocuk, tabiatla ilgili soru sormaz, ahlaki (suç) ve metafizik (tanrı) konuları da sorgulamaz.

- Çocuğun "Hayır"lara karşı tahammülsüzlüğü.
- Çocuğun ebeveyninin arzularına aşırı uyum sağlaması.
- Çocuğun aşırı saldırgan veya ezik olması.
- Hayal dünyasının aşırı bastırılması sonucu, çocuğun kendisini kalıplaşmış oyunlar ve bir takım ritüellerle teskin etmesi: Hep bir önce yaşanan şeyin yinelenmesi, yaşadığımız dünyanın hep aynısı olduğuna ve aynı kalacağına dair bir kanıttır ve teskin eder.

M. Klein açısından tüm bu işaretler çocuğa psikanalizi gerektirir. Oyun, resim, ve rüyaların anlatılması ve çocuğun kurduğu hikâyeler aracılığıyla gerçekleştirdiği bu terapötik ortamda Klein, bilinçdışı arkaik senaryoları (0-2 yaş arası yoğun olan *şizo-paranoid* endişeler) çözümler.

Anna Freud, *Ego*'nun çelişkilerden arınmış bölgesiyle, yani sağlıklı bölgesiyle çalışmaya öncelik verir; M. Klein ise tam tersine çocukla çalışmanın en başından itibaren aktarım ilişkisinin içinden –yani çocuğun analisti koyduğu hayali yer ve kişiden– çocuğun *şizo-paranoid* endişesini azaltmaya yönelik yorumlarda bulunur. M. Klein'a göre çocuğun yoğun endişesi, bebeklik yıllarının mirası olan bebeklik *sadizminin* varlığını sürdürmesinden ve imgeleminde, kimi zaman da gerçeklikte, sadist saldırılarda bulunan çocuğun bu saldırıların bir misillemeyle kendisine geri döneceği korkusunu taşımasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bebeklik sadizminin her fırsatta çözümlenmesi ve bir aktarım ilişkisi içinde ele alınması, çocuğun *acımasız üstbenliğini* yumuşatacak, çocuk kendi yarattığı canavarla baş başa kalmayacaktır. M. Klein'ın A. Freud'a verdiği en ilginç yanıtlardan biri de budur: çocuğun analist üzerindeki olumsuz aktarımı (saldırgan, aşağılayan, yok sayan...) görmez-

den gelinip, salt olumlu aktarımla çalışılırsa, çocuğun hayali saldırılarından ötürü suçluluk duygusu gittikçe büyüyecek ve dolayısıyla endişesi de o oranda yükselecektir.

M. Klein'ın bebeğin ilk yaşantıları ile ilgili saptamaları, biz yetişkinlere cehennemi anımsatacak kadar korkunç özellikler taşır. Bebek canavarca ısırır, koparır, hasetle emer, annedeki bereket ve bolluğa haset eder; anne emzirme vaktini biraz geciktirince anneye lanetler yağdırır, bereketini kendisine sakladığı için onu cimrilikle suçlar. Tüm ihtiyaçları karşılandığı zaman bebek anneyi yüceltir. İyiyle kötünün birbirlerinden belirgin bir şekilde ayrı olduğu, yani iyi ve kötü iki anneden oluşan bebeğin ilk dünyası, annenin kimi zaman iyi, kimi zaman da kötü olabileceği bilgisinin tedricen yerleşmesiyle yumuşar. İyi ve kötü annenin, artık aynı kişi olduğu bilgisinden hareket eden bebek, anneye kızdığı zaman ona karşı duyduğu öfke ve nefretten suçluluk duymaya başlar. Bu suçluluk, schizo-paranoid evrenin dehşetle yüklü suçluluğu değil, tamir etmeye yönelik (M. Klein'a göre sanat eserinin ve genelde yaratıcılığın temelinde de bu schizo-paranoid evrenin sebep olduğu yıkım ve zararları tamir etme arzusu yatar) *depresif* suçluluktur. M. Klein'ın *depresif evre* adını verdiği bu ikinci evrede çocuk artık üzüntüyle tanışır, yas tutmayı öğrenir, zira artık schizo-paranoid evresinin mutlak iyi annesi yoktur; onu bir şekilde kaybetmiştir.

Tüm bu bilgilerin ışığında anlaşılabileceği gibi Kleinci bir çocuk psikanalizi, çocuğun seans içinde dillendirdiği veya oyun, hamur, resimle sahnelediği arkaik senaryoların ve onların ardında yatan yoğun endişenin çocuğun kelimeleriyle çözümlenmesi ilkesini taşır. Psikanalistin tutumu, klasik psikanalistin *tarafsız ve hoşgörülü* tutumudur. Psikanalist, çocuğun söz ve davranışlarını ne onaylar ne de eleştirir; değer yargısı getirmez, teselli de etmez. Pedagojik amaç taşımayan bu tarz yaklaşımı M. Klein *derinliğine psikanaliz* olarak tanımlar.

Ünlü Fransız psikanalisti Jacques Lacan'ın deyimiyle bu *muhteşem işkembeci*⁴, çocuğun içinde olup bitenleri anlama-

4 "Génie de tripière": Bağırsaklar Nietzsche'nin de dediği gibi en duyarlı bölgelerimiz değil midirler? Ünlü filozof "Kendinize inanmaya çalışın, yalnız kendinize, bir de bağırsaklarınıza" der.

yı analizinin hedefi olarak seçmiştir; ünlü Fransız çocuk psikanalisti ve Lacan'ın yakın dostu Françoise Dolto ise değişik bir yol izler. Çocuğun salt imgelemine çözümlemekle kalmaz, aynı zamanda anne-babasının imgelemindeki *söylemi* ve bu söylemde çocuğun kapladığı yeri çözümlemeye çalışır. Büyük ölçüde Lacan'ın kuramlarına gönderme yaptığı çalışmalarında çocuk, anne-babasının zorluklarının, endişelerinin, kısacası, bilinçdışının sözcüsüdür. Bu bakış açısına göre çocuk, oluşmuş, yazılmış, tescil edilmiş, zaten var olan bir hikâyenin içinde dünyaya gözlerini açar. Dil kişi için nasıl ondan önce de var idiye, çocuğun hikâyesi de onun dünyaya gelmesinden çok önce başlar. Françoise Dolto'ya 70'li yılların psikanaliz çevrelerinde, neredeyse slogan olmuş ünlü cümlesini söyleten de budur: *"Bir psikotiğin ortaya çıkması için üç nesil gereklidir."*

Dolto'nun aile hikâyesine vurgu yapması, anne ve babanın çocuğa karşı aldıkları tutumlarda çocuğun alabileceği yaraların üzerinde durması, kendi hikâyesine göz attığımızda daha çok anlam kazanır.

Fransa'nın köklü ailelerinin birinde dünyaya gelen Dolto, kaleme aldığı otobiyografisinde, annesinin gözdesi olan ablasının amansız bir hastalığa yakalanıp ölmesiyle birlikte içine girdiği çıkmazı anlatır. Çok genç yaşta başladığı psikanalizinde yaşadığı bu çıkmazı anlamlandırır: ablasını kaybetmesiyle aynı zamanda çocukluğunun megalomanisini kaybetmiştir, zira duaları onu kurtarmaya yetmemiştir. Dolto, yazılarında ablasının hastalık dönemini ve annesinin kendisinden ablası için dua etmesini (çocukların veya günaha (!) bulaşmamışların duası kabul olur mantığıyla) istediği günleri anlatır. Ablasının ölümünün Dolto için anlamı, bir söyleşisinde ifade ettiği gibi, annesinin çıkmazının uzantısıdır: "ben sapasağlam dururken, onun (abla) ölmesi annem için kabul edilebilir bir şey değildi," derken Dolto, annesinin omuzlarına bindirdiği bu haksız yükü ve sorumluluğu sorgulamaktadır.

Küçük yaşından beri ebeveynlerin çocuklarına karşı aldıkları tutumları izleyen Dolto, bu tutumların çocukların iştahına, uykusuna, öğrenmesine varana kadar etkili olduğunu sezinler. "Büyüyünce ne olacaksın?" sorusuna büyük bir kararlılıkla "Eğitim doktoru olacağım," diye yanıt vermektedir.

Fransız çocuk psikanalizine büyük katkılarda bulunmuş, Lacan'ın yine güzel bir kelime oyunuyla *muhteşem anne*⁵ diye nitelendirdiği Françoise Dolto, medyayı da kullanarak (Radyoda bir dizi söyleşisi vardır) eğitimci ve ebeveynlerle diyalog kurmuş, "engagée" kimliğiyle psikanalizi muayenehane dışına çıkarmayı başarmıştır. Psikanalizi "hérmetique" imajından kurtaran Dolto, sade kelimeleriyle zamanın geçerli psiko-sosyal gerçeklerini cesurca psikanalizin sahasına almayı başarmış ve psikanalist olarak, ergenlik, kuşak çatışması, kürtaj, şiddet üzerine her fırsatta görüşlerini ifade ettiği gibi çocuk haklarını da militanca savunmuştur. Ebeveynlerin çocuklarını kralların halklarını yönettikleri gibi eğittiklerini söyleyen Dolto, şimdiye kadar çocuk üzerine yapılan araştırmaların, ebeveynlerin ve eğitimcilerin konforu üzerine kurulduğunu ve çocuk açısından hiçbir anlam taşımadığını ileri sürmektedir. Dolto'nun kastettiği araştırmalar, çocuğa nasıl kolay yemek yedirileceğini, ağlarsa nasıl kolay susturulacağını tarif eden bilgiç el kitapları ve yine verimlilik amacı taşıyan eğitim teorileridir. Tüm bu söylemlerde, Dolto'ya göre toplum, yani erişkinler, çocuğun, kendilerine mal olacak maddi ve manevi maliyetini en aza indirmeyi amaçlamaktadırlar. Bilinçdışı bir düzeyde çocukları erişkinlerin dünyasında yabancılaştırma eyleminin önemli nedenlerinden biri de, yine bu ünlü psikanaliste göre, erişkinin çocuklarda var olan potansiyel enerjiyi susturarak, kendi kurdukları dünyanın eleştirisini engellemek, dolayısıyla çocuklara iktidarlarını kabul ettirip bu iktidarın devamlılığını ve işleyişini sağlamaktır. "Ana-babalar bu kadar acımasız mıdır?" sorusuna Dolto, acımasız olanın her ebeveynin bilinçdışında yaşattığı gizli ve kabul görmemiş arzuları taşıyan o eski çocuk olduğunu ileri sürer. Ebeveyn yoğun arzuları karşısında (çiklet ve çikolatadan başlayıp karşı cinsten ebeveynle evlenme isteğine kadar varan) çocuğunu susturarak, o eski güçsüz çocuğun ve dolayısıyla kendi çocukluğunun tekrar canlanmasını engellemektedir.

5 Muhteşem anlamına gelen "merveilleuse" sıfatı, ikiye bölününce koruyucu, gözetici anne anlamına gelen "mère veilleuse" tamlamasına dönüşür.

Melanie Klein'in yeniliği, 0-2 yaş arasında, çocuğun korku, öfke, haset, suçluluk, endişe ve üzüntü gibi yaşantılarını ve kurduğu nesne ilişkilerini tarif etmek ve bunların ifade yolu bulabileceği terapi teknikleri geliştirmiş olmasıdır; Dolto'nun getirdiği yenilik, daha 60'lı yılların başında, nöro-fizyologlardan çok önce, bebeklerin ana rahminden itibaren anne ve babalarıyla ilişkiye girmeye çabaladıklarını ve kelimelerin bebekler için hayati bir önem taşıdığını ileri sürmesidir. Çocuklarla, özellikle onları ilgilendiren konuları, *konusmalı* der Dolto. "Nasıl olsa anlamaz" diyenlere "konuşmazsanız hiç anlamaz" karşılığını vererek ebeveynlerin samimiyetten uzak gerekçelerini geçersizleştirir. Örneğin, bebeğin veya çocuğun yakın çevresinde bir ölüm yaşanmıştır veya süt emen iki aylık bir bebeğin annesi ertesi gün artık işine geri dönecek ve bebeğine sadece akşamları vakit ayırabilecektir; işte bütün bunlar bebekle konuşulmalı, bu yaşantıların üzerine kelime konmalıdır der Dolto. Ona göre çocuk, doğumundan beri anlayan, iletişim kuran hatta konuşan bir varlıktır. Bebeğin yaşadığı en büyük dram yaşamının ilk aylarında, bazen yıllarında, "nasıl olsa anlamaz" bahanesiyle kalle alınmaması, salt ihtiyaçlarının görülüp -yemek, temizlik vb.- arzu düzeyinde çocuğun özne yerinde olduğu bir ilişkinin ihmal edilmesidir. Bu da sözden, yaşanan şeylerin üzerine kelimeler koymaktan geçen bir ilişkidir. Anne biberonu hazırladığı sırada ağlayan bebeğine "...evet çok acıktın, geliyorum, birazdan hazır..." derse, bu kelimeler bekleme durumunda olan bebeğin yaşadığı çaresizliğin bir öteki tarafından algılandığını ve kabul gördüğünü, karnındaki gurultu ve açlığın verdiği rahatsızlığın yemek eksikliğinden olduğunu anlatır. Halbuki örneğin, beşiğinde yalnız başına ve iletişimsiz bir ortamda (insan sesi olmayan bir ortam) karnı guruldayan bebek, aynı zamanda açık pencereden bir kuşun öttüğünü ve rüzgârın sesinin yapraklar arasından hışırdadığını duyar. Bebek için bu sesler, bir anlamda karnındaki seslere de tekabül edebilir. Anlam verme mekanizmasını (simgeleştirme) doğumdan itibaren işleyen bir makineye benzeten Dolto, her yaşantının üzerine doğru kelimeler koymanın, büyümekte, gelişmekte olan bu küçük varlık için gıda ve bakım kadar temel bir ihtiyaç olduğunu vurgular.

Yukarıdaki satırlarda Françoise Dolto'nun çocuğun hikâyesine olduğu kadar ebeveyninin hikâyesine de önem verdiğinden söz etmiştik. Çocuğun, ebeveyninin hikâyesi üzerinden yaşayıp görmesi, o hikâyeyle yoğrulup yabancılaşmasının kuramsal göndermesi, Dolto'nun "*Büyük Ejderha*" diye çağırdığı, dil cam-bazı yakın dostu Jacques Lacan'ın ünlü "*Ayna Evresi*" adlı makalesinde ele alınmıştır. Bu makale insanın kendi dışındaki göndermelerden yola çıkarak kendisini tanıdığını ve en önemlisi, kişinin, bu tanıma biçiminin dışarıdalığından bütünüyle habersiz olduğunu vurgular. Lacan yanılısma ve yabancılaşma yük-lü bu kendini tanıma biçiminin ego'nun paranoyak yapısından kaynaklandığını ileri sürer. Ego tıpkı paranoyaklarda olduğu gi-bi, kendi hakikatini bir dışardalık içinde algılar. Çocuk da kendi bedenini, sinir sisteminin olgunlaşmasından çok önce, aynada bir bütün olarak algılar: bu algılayış biçimi çocuğun kendi dışındaki bir göndermeden (ayna) yola çıkmasıyla olanaklıdır. Bu arada çocuğun ilk aynasının, annesinin gözleri, bakışları oldu-ğunu unutmayalım. Çocuk sık sık "Bana bak," demez mi?

Çocuğun aynada imgesini tanıdığı süreç olan *Ayna Evre-si*'ni Lacan üç devreye ayırıyor. 6-8 aylık bebeğin aynada kendi imgesini tanıması üç ayrı dönemden geçiyor.

Birinci dönemde bebek, imge ile gerçekliği karıştırır ve aynadaki imgeyi tutmaya, aynanın arkasına geçip ele geçirmeye çalışır. Aynı zamanda, bebek, aynada onu tutan erişkinin imge-siyle kendisinininkini karıştırır; kendi bedeniyle diğer bedenleri bir bütün olarak algılar.

İkinci dönemde bebek, imgeyi gerçeklikten ayırt eder ve aynanın ardındaki arayışları sona erer.

Üçüncü dönemde ise yansımanın imge olduğunu anla-makla kalmaz, aynadaki imgenin artık kendi imgesi oldu-ğunun da ayırdındadır. Bebek kendi hareketlerinin aynadaki iz-düşümlerini izler ve sevinç gösterilerinde bulunur. Tabii bu sü-reç altı aylık bir bebekte ortaya çıkmaya başlar ve altı ila dokuz aylık bir dönemde tam anlamıyla belirginleşir. Çocuğun ayna-daki imgesine karşı aldığı tutum, kendi yaşitlarına karşı aldığı tutumla eşdeğerdir. Çocuk kendi benzerini *-öteki ben-* iter, dü-şürür, gücünü dener, hareketlerinin etkisini izler.

J. Lacan çocuğun kendi imgesiyle karşılaşma anını bir dram olarak nitelendirir: şaşkınlık, haz, sevinç ve aynı zamanda öfke duygularını da beraberinde getiren bu karşılaşma anı, çocuk açısından kendi gerçekliğinin dışında da bir gerçeklik olduğunu anlatan bir andır. Çocuk aynada, kendisini kucaklayan yetişkinin gözlerini, bakışlarını izler; o bakışlarda kendi hareketlerinin yarattığı sonucu, tepkiyi tartar. Çocuğun bu bakışların ardında tarttığı, ölçüp biçtiği ve artık inkâr edemediği, bir *ötekinin* kendi hareketlerini *gördüğüdür*. Görüldüğünü gören çocuk, artık cennetten kopar, zira artık salt kendisinin yarattığı/kurduğunu varsaydığı dünya değil, dışarıdaki dünya da mevcuttur. Kendi dışında bir düzenin varlığının bilgisinden yola çıkan insan yavrusu, *aynılık*, *dolayımsızlık* yüklü *ikili ilişkilerin* egemen olduğu *imgesel* bir hayattan, *farklılık*, *dolayımlar* ve *üçlü ilişkilerin* örgütlenebildiği *simgesel* bir hayata geçer. Bu geçiş tabii yara almadan gerçekleşmez; çocuk narsisizmine darbe vuran bu geçiş, öznelliğe doğru atılan bir adım olsa da paradoksal bir biçimde yabancılaşmayı da beraberinde getirir. Artık *Baba'nın Soyismi'*ni taşıyan çocuk, ailede ona ayrılan hem gerçek hem de imgesel ("...benim oğlum büyüyünce mühendis olacak" cinsinden anne-babanın çocuk üzerindeki tasarıları) *yerini* alır: toplum içinde, ...'nin kızı veya oğlu olarak adı geçer. Kişi artık, o olmadan da varolabilen kurulu bir düzenin içinde, *yabancılaşma'*ya peşinen hazır olarak (psikotik buna yanaşmaz) hikâyesini yeniden, bu sefer tek başına yazmaya başladığında özne olmaya doğru adım atacaktır.

Lacan'a ve *Ayna Evresi* kuramına üstünkörü değinmiş oldum hiç şüphesiz; Fransa'da, 68'li yılların neredeyse efsanesi olmuş bu ilginç kişiliğe ve yapıtına (bir yapıtı, parçalara bölmeden bütünlüğü içinde ele almak, o yapıta hak ettiği yeri vermek değil midir?) haksızlık etmiş gibi görünsem de bu makalenin gereği, söz konusu kuramın ana hatlarıyla yetinmek zorunda kaldım. Yeniden Lacan'ın öğretisinden etkilenmiş ve bu öğretiden hareketle yapıt vermiş Françoise Dolto'ya dönecek olursak, eserleri, gerçekleştirdiği çocuk psikanalizleri ve bu çalışmalar üzerine verdiği seminerler, süpervizyonlar ve konferans notlarından ve "*Çocuk hakları*", "*Ergen Hakları*" üzerine de kaleme al-

dığı iki önemli yapıtı içeriyor. Bunun dışında, *Kadın Cinselliği*, *Psikanaliz ve İncil*, *Psikanaliz ve İnanç* adlı yapıtları da, yoğun ilgi toplayanlardan.

Çocuk psikanalizinde ilk zamanlar çocuğun 3 ila 7 yaş arası *Oidipus Karmaşası* yaşantıları ilgi alanı olmuş, daha sonra özellikle M. Klein'la birlikte, psikoz ve otizm üzerine yapılan çalışmalarla (İngiltere'de F. Tustin, D. Meltzer, W. R. Bion, D. W. Winnicott, Fransa'da Piéra Aulagnier...) bebeklik dönemi de psikanalistlerin çalışma alanlarına ve kuramsal yapılandırmalarına dahil edilmiştir. Zaman içindeki bu geriye doğru ilerlemenin başlıca nedenlerinden biri de annenin çocuğuyla kurduğu – bilinçdışı– ilişkinin niteliğine verilen önemdir. Bu tür kuramlara göre, çocuk artık ana rahminde oluşmakla kalmaz, annenin bilinçdışında da gelişir. Annenin hikâyesi ve kendi ebeveyni- eşiyle kurduğu ilişkilerde çocuğuna açtığı yerin niteliği önemlidir: çocuk, bir özne olarak aileye katılan yeni bir birey midir, yoksa annenin depresyonunu iyileştirecek bir umut tohumu veya yine annenin, varlığıyla yokluğu belli olmayan eşinin yerine ikame ettiği *imgesel kocası* mıdır? *Baba'nın Soyismi*'nin annenin söylemindeki yeri ve niteliği, çocuğu *fallik nesne* olmaktan çıkaracak değerde midir? Yani anne, eşini, çocuğunun nezdinde yok mu saymaktadır, yoksa onun sözünü geçerli mi kılmaktadır? Anne'ye verilen bu büyük önem, annenin imgelemindeki Baba'nın yeriyle ilgilidir. Baba, gerçek varlığıyla yani yaptıkları ve yapmadıklarıyla değil, annenin, yani eşinin söylemindeki yeriyle anlam kazanacaktır.

Psikanalizin babası S. Freud'dan başlayan ve kızı Anna Freud'la, daha sonra Melanie Klein ve Françoise Dolto'yla devam eden çocuk psikanalizi tarihinin belli başlı aktörlerine ve onların çalışmalarına ayırdığımız gezinti mahiyetindeki bu çalışma, şüphesiz başta çizdiğimiz eksenler –ebeveyn/çocuk ilişkisi, eğitim/psikanaliz ikilemi– doğrultusunda ilerledi. Çocuk psikanalizi tarihi üzerine değişik eksenler çizerek –psikanaliz kurumları, psikiyatri/psikanaliz vb.– bu tarihi değişik bir şekilde de ele alabilirdik. Daha çok tutkulu tartışmaların eksenini seçerek belki de dolaylı bir şekilde çocuk psikanalizin işleyişine de değinmiş olduk. Genel anlamda, *dürtülerin etiğin-*

den hareket eden psikanalitik düşünce ve uygulama biçimi, bu alanda psikanaliz tarihinin en cesur kadın psikanalistlerine yeteneklerini sergileme fırsatını vermiştir. Söz konusu kadın psikanalistler o zamana kadar sadece erkeklere ayrılmış bir alanda erkeklerle rekabet etmekle kalmamış, aynı zamanda çocuklarla çalışmayı seçerek, *regresyon* yüklü bir ortamda anne-baba ve çocuğun ayrı ayrı geliştirdikleri aktarımlara karşı dayanıklı olma cesaretini de göstermişlerdir. Bir de bu kadın psikanalistlerin kendi kargaşalarını bir yapıta dönüştürebildiklerini unutmayalım.

Çocuğu insan gelişiminin en üst mertebesine yerleştiren Nietzsche'nin, "Hora tepen bir yıldız doğurabilmek için kişinin içinde kargaşa olmalı" tümcesinden yola çıkarsak, kendi çocukluklarından, ve, soran, sorgulayan, dağıtan çocuklardan korkmayan bu psikanalistlerin kendi kargaşalarını yapıtlaştırbilmelerinin temelinde, çocuğun kargaşa içinde de olsa yetişkinine öğrettiği ve bir şekilde de hatırlattığı bilinçdışının yaratıcılığını ve simgeselliğini görmez miyiz?

*Ergenlik Durumu ve Psikolojik Değişim: Psikanalitik Bir Okuma**

Bu metinde, ergenlik dönemindeki psikolojik değişimlerden ve bu değişimlerin beraberinde getirdiği güçlüklerden söz edeceğim. Tabii bu güçlükleri ele alırken başvurduğum teorik ve klinik referansların tümü psikanalizin alanına ait. Yani bu meseleyi ortaya koyma biçimimden tahlil denemelerine ve çözüm arayışlarına kadar katedeceğim yol, aynı zamanda psikanalizin bu alanda ürettiği *söylem*'ler arasında bir gezinti de olacak. Başlıktaki "Psikanalitik Bir Okuma" ifadesiyle de bu gezintiyi kastediyorum. *Söylem*'le kastettiğimse, biz pratisyenlerin, yani psikanaliz pratiğinin içinde olanların, psikanaliz kuramlarını nasıl ele almaları gerektiği konusuna bir gönderme.

Kuramlar birer hakikat değildir; anlamaya çalıştığımız bir alanı, anlamaya çalışırken kullandığımız gözlüklerdir. Bu gözlükler de bilimsel "nesne"leri belirler. Her ne kadar "gerçek" bir olgudan hareket ediyor olsak da, bu olguyu betimlerken birtakım kavramlara başvuruyoruz. Bu kavramlarla desteklenen *bakış açımız*, inceleyeceğimiz nesneyi oluşturuyor. Burada, dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure'ün, teorisinin, pratiğinin önünde ve ona öncü oluşunu vurgulamasını işaret ediyorum. Saussure "her ne kadar incelenen nesne *bakış açımızı* belirliyor gibi gözüксе de, nesneyi ortaya çıkaran, onu belirleyen kuram-

* Bu metin 4 Kasım 1997 tarihinde İstanbul Üniversitesi Psikoloji Bölümü tarafından Pembe Ev'de düzenlenen Adolesans Günleri'nde sunulan bildirinin yeniden düzenlenmiş halidir.

dır," der.¹ Önemli olan bu bakış açısının, bir başka deyişle bu gözlükleri kullandığımızın farkında olmak... Ünlü Fransız filozof Michel Foucault da, *Söylemin Düzeni* adlı eserinde, tüm bu kuramsal çabaların aynı zamanda bir söylem oluşturduğunu anlatır.² Ergenlik de artık bir söylem düzeyindedir; ergen bile kendini anlatırken "kriz"den söz eder; uzmanın dilini kullanır.

Metnin başlığında dikkat çekmek istediğim bir diğer nokta da, "ergenlik dönemi" yerine "ergenlik durumu" ifadesini tercih etmiş olmam. Bunun nedeni, ergenliğin getirdiği meselelerin, erişkin diye nitelenen kişilerin de zor dönemlerinde yaşadığı zorluklardan farklı olmaması. Meseleyi bir "durum" olarak ele almak, gelişim psikolojisinin kullandığı *kronolojik* bakış açısının yerine *anlam-arayışını* tercih etmek anlamına gelir. Bu da psikanalizin alanıdır.

Neden Psikanaliz?

Burada "neden psikanaliz?" sorusu gündeme gelebilir. Psikanaliz, çünkü bu metni bir psikanalist olarak kaleme alıyorum, konuya yukarda sözünü ettiğim gözlüklerle bakıyorum, olguları psikanalizle kavırıyorum.

"Neden psikanaliz ve ergenlik?" sorusu ise daha uzun bir açıklamayı gerektiriyor. Ergenlik durumunun ve ergenlik psikopatolojisinin ekip çalışmasını gerektirdiği artık herkesçe kabul edilen bir gerçeklik. Ekip çalışması da, kurum içinde çalışanların çok yakından bilecekleri gibi, iktidar ilişkilerini de beraberinde getirir. İktidarsız birey ilişkisi olamaz, olsa olsa, iktidarı görmezden gelen bireyler olur. Psikanaliz bu tür ilişkilerin farkında olmamızı sağlar. Büyük ölçüde bilinçdışı olan bu iktidar ilişkilerinin ön plana çıkmadığı, farklılıkların, yani farklı düşüncelerin ifade edilebildiği ortamlarda ergen de emniyetli bir tedavi veya rehberlik süreci sergiler. "Neden psikanaliz ve ergenlik?" sorusunun bir diğer yanıtı da, ergenin geliştirdiği

1 Ferdinand de Saussure, *Cours de la Linguistique Générale*, Payot, 1972.

2 Michel Foucault, *L'Ordre Du Discours*, Gallimard, 1971.

belirtide ebeveynin bilinçdışı katkısının yadsınamayacağını de-
neyimlerimize dayanarak biliyor olmamız.

Gezintimin ilk durağı, Freud'un ebeveyn ile çocuk' arasın-
daki ilişkinin temelindeki narsisik uzantıyı ele alan metni ola-
cak. 1914 yılında yayınlanan bu metnin başlığı "Narsisizme
Giriş". Freud bu metinde narsisizmin kendine dönük halinden
söz eder: Yani libidonun dışarıdaki nesnelere yönelmeden ön-
ceki hali – mitolojik hikâyede sudaki aksine hayran kalan Nar-
kissos gibi. Bu durumun da salt gözlemle saptanamayacağını,
ancak bazı çıkarsamalarla bu sonuca varacağımızı belirtir. Ebe-
veynin çocuğuna karşı takındığı aşırı hoşgörülü tutumda, kimi
zaman çocuğun yeteneklerinin abartılmasında, çocuğun poh-
pohlanmasında ebeveynin kendi narsisizminin yeniden can-
landığını ve çocuk üzerinden gündeme geldiğini anlatır. Bu
metnin bizi ilgilendiren paragrafını doğrudan aktarıyorum; bu
paragraf içerik açısından konumuzu doğrudan ilgilendirdiği
gibi, Freud'un yazın konusundaki ustalığının da bir örneğidir.

".... Libidoyla ilgili varsayımlarımızdan birini oluşturan ve
daha önceden varlığını tasarlamış olduğumuz çocuğun birin-
cil narsisizmini, doğrudan gözlem yerine farklı bir açıdan ko-
numlanırsak, geri dönüşlü bir mantık yoluyla daha kolay anla-
şılabilir kılarız. Ebeveynlerin çocuklarına karşı şefkatli tutum-
larını göz önüne alacak olursak, bu durumu, uzun zamandır
terk etmiş oldukları narsisizmlerinin yeniden canlanması ve
yinelenmesi olarak kabul etmek zorundayız. Nesne seçimin-
deki narsisik işaretlerden biri olan yüceltmenin, duygusal iliş-
kiye hâkim olduğu bilinir. Bilindiği gibi ebeveynin çocuğuna
karşı, mesafeli bir gözlemle anlaşılamayacak, ısrarcı bir tutu-
mu vardır: Ona bütün mükemmellikleri atfetme, onun bütün
kusurlarını gizleme ve unutma tavrıdır bu. Çocukluk cinsel-
liğinin yadsınması da bu tutumla yakından ilgilidir. Ebevey-
nin bir diğer tutumu da, çocuğu uğruna, kendi narsisizminden
zorla alınmış ve uzun zamandır terk edilmiş kimi ayrıcalıkla-
rı talep etme ve kendi kültürel kazanımlarını askıya almadır.
Çocuk, ebeveynlerinden daha iyi bir yaşama sahip olacaktır;
ebeveynlerin boyun eğdiği bazı hayat koşullarına o boyun eğ-

meyecektir. Hastalık, ölüm, bir ayrıcalıktan vazgeçme, iradesine yönelik kısıtlamalar çocuk için geçerli olmayacaktır; çocuk doğa yasalarından da toplum yasalarından da muaf olacaktır. Ve çocuk yeniden, gerçekten evrenin merkezi ve kalbi olacaktır: “Bebek Hazretleri” (*His Majesty The Baby*) olacaktır – tıpkı bir zamanlar ebeveynin kendisi için hayal ettiği gibi. Bu çocuk, ebeveynlerinin gerçekleştiremediği arzuları gerçekleştirecek, “büyük adam” olacak, babanın yerine kahraman olacak; eğer kızsaa, anneyi geç de olsa tazmin etmek için bir prensle evlenecektir. Narsisik sistemin en çetrefil yönü, gerçekliğin bertaraf ettiği egonun bu ölümsüzlüğünün, çocuğa sığınarak güvenli bir mekân bulmasıdır. Ebeveyn sevgisi, bu dokunaklılığı ve çocuksuluğuyla, ebeveynlerin kendi narsisizmlerinin yeniden doğuşundan başka bir şey değildir. Bu narsisizm, nesne aşkına dönüşmesine rağmen, kendi eski doğasını sergilemekten geri kalmaz.”³

Bu metinden de anlaşılacağı gibi, ebeveyn-çocuk ilişkisi hep bu “hayali çocuk” etrafında örgütlenir. Çocuk ebeveynin bilinçdışı arzularının gerçekleşebileceği ikinci bir şans gibidir. Çocuk, ergenlik döneminde bu yabancılaştırma durumundan sıyrılma-ya, kendi yerini bulmaya çalışır. Yaşadığı memnuniyetsizlik ve kimi zaman isyan hali, konumlandığı bu hayali yeri kabul etmeyişiyle yakından ilintilidir ve ergenin “eğreti” diyebileceğim bu hali aslında bir sağlık belirtisidir. Ergenlik dönemini sorunsuz geçiren bir genç bu evreyi daha ileride yaşayacak, o zaman da, yani daha ileri bir yaşta, muhtemelen ailenin veya okulun koruyucu ve kapsayıcı işlevinden uzak olacağı için, bu eğretiliği daha şiddetli bir şekilde deneyimleyecektir.

Yeniden ebeveynin imgelemindeki bu ‘hayali çocuk’ temasına dönecek olursak, bu durumu bir film aracılığıyla biraz daha açmak istiyorum: *Ölü Ozanlar Derneği*. Film, kısaca, 15-16 yaşlarında, düzen ve otoriteye düşkün, asker kökenli bir babaya sahip bir ergenin babasıyla olan trajik çatışması –zira bu çatışma ergenin intiharıyla son bulur– ve bu çatışmada yatılı okuldaki

3 S. Freud, “Pour introduire le narcissisme”, 1914, *La vie sexuelle*, Paris PUF, 1969 [“Narsisizm Üzerine”, *Siz Deli Misiniz?*, Anahtar Kitaplar, 1994 içinde]

edebiyat öğretmeninin rolü etrafında gelişiyor. Ergen, okulda yeni tanıştığı edebiyat öğretmeniyle tutkulu bir ilişki kurar ve kendini yoğun bir şekilde tiyatro derslerine verir, oyunlarda rol almak ister. Asker kökenli babası bu durumu endişeyle izlemektedir ve oğlunun bu merakından vazgeçmesi için baskı yapmaktadır. Anne ise bu çatışmayı çaresiz bir biçimde dışarıdan gözler. Ergen sonunda bu çatışmadan öğretmenine söz eder ve öğretmen de yapılacak en son şeyi yaparak çocuğun bu isyanında ebeveynine karşı olan unsuru destekler; üstüne üstlük, öğrencilerine isyan etmenin bir erdem göstergesi olacağını vurgular. Ergen, önüne konan bu idealize konumun altından kalkamaz. Bir ikilemle karşı karşıyadır. Ebeveynine itaat etse, okuldaki konumunu, gururunu, edebiyat öğretmenine karşı geliştirdiği idealize ilişkiyi ayaklar altına alacaktır; karşı çıksa, sorumluluğunu taşıyamayacak kadar hassas bir evrede olması elini ayağını bağlayacaktır. (Burada sorumluluktan kastettiğim suçluluk duygusudur.) Bu çıkmaz, ergeni intihara sürükler.

Bu örnekle göstermek istediğim 'hayali çocuk', ebeveynin çocuğunda hoşuna gitmeyen bir durum karşısında hortlar ve geri döner. Baba muhtemelen asker geleneğinin içinde yer alabilen, yani kendisi gibi bir oğula sahip olmak ister. Çocuk da tam bu "hayali çocuk" damgasından sıyrılmak üzere yeni idealler peşindedir. Böyle bir çatışma ortamında bir eğitimcinin konumu ne olmalıdır? En önemlisi, bir rehber danışmanın veya psikoloğun tutumu nasıl olmalıdır? Çocuğun isyanında yeni gelişmekte olan çocuğa yer mi vermeli, ebeveyni mahkûm mu etmeli, yoksa bir uyum sağlama yöntemi mi geliştirmelidir?

Ergenlik Durumu ve Patolojik Tablolar

Ergenlikte hortlayan bu "hayali çocuk" yaşantısı ve ebeveynin tatmin olmayan beklentileriyle şekillenen bu dönem, literatürde hep bir "kriz" dönemi olarak adlandırılır. Ünlü Fransız çocuk psikanalisti Françoise Dolto ise, bu döneme özgü yaşantıları tanımlamak üzere "istakoz kompleksi" terimini önerir. Istakoz, mutasyon döneminde kabuğunu kaybeder, çıırılplak ve

korunmasız kalır. Yeni kabuğu çıkana kadar çareyi saklanmakta bulur. Ergenin durumu da istakozunkine benzer. Aynı zamanda, ergen, yeni doğan bir bebek gibi plasentasızdır, ama dışarı çıkmak, yani doğmak zorundadır. Ergenler flört deneyimlerine “çıkma” derler... “Çıkma”, yani dışarı çıkmak, ailenin dışına çıkmak demektir. Ergen tıpkı doğmak zorunda olan bir bebek gibi hem çıkmak zorundadır, hem de saklanma, gizlenme ve korunma ihtiyacı hisseder, çünkü kendisini derisiz gibi hisseder. Bu bir paradokstur. Nasıl ki sancısız bir doğum tasavvur edilemezse, sorunsuz bir ergenlik de düşünülemez.

Nedir bu evredeki sorunlar? Bedendeki fiziksel değişimler ergenin yetişemeyeceği bir hızda gerçekleşir. Cinsel dürtüleri kaldıramayacağı kadar şiddetlenir; ergen sık sık mastürbasyona başvurur, bu da beraberinde yoğun suçluluk duygularını getirir. Mastürbasyonun sakat bırakacağı türünden kaygılara ergenlerde çok rastlanır. Mastürbasyon sırasındaki hayaller de, kısmen bilinçdışı biçimde, ebeveynleri ve kardeşleri de içerir. Enstest tehlikesi yeniden gündeme gelir ve ergen yeniden Oidipus dönemindeki çatışmalarını güncelleştirir. Bu çatışmalar dışarı taşarak okulu ve yakın arkadaş çevresini de etkiler. İmkânsız aşklar bu dönemde yaşanır, tıpkı Oidipus Karmaşasındaki imkânsızlık gibi. Ergen kendisine benzediğini düşündüğü kişilerle beraber olur, “aynı”lık ilişkileri kurar. Arkadaşlık ilişkileri gruplaşma etrafında gelişir ve bu ayna nitelikli ilişkileri besler. Grupta herkes aynı giyinir, belirli markaları kullanır, aynı müzik dinlenir ve genellikle aynı fikirde olunmaya çalışılır. Ergenin bir diğer özelliği de yeni duyumlara karşı aşırı hassasiyeti ve yeni duyum arayışlarıdır. Her şeyi denemelidir ve birçok şey de erotize olur. Uyarıcılar ve uyuşturucular bu yüzden bu yaştaki kişileri çok cezbeder. Her şey yeni ve sihirli gibidir. Ebeveynle ilişkiler ise yoğun bir ikirciklilik taşır. Ergenin bir saati diğerine uymaz. Şiddetli bir ağız dalaşından sonra, beş yaşındaki bir çocuk gibi korunma ve sevilme dürtüsüyle ebeveynine sığınır. Bir yandan ebeveynini ve otorite, gelenek gibi onun temsil ettiği her şeyi alaşağı etmek ister, değersizleştirir. Ebeveynler “eski kafalıdır” ya da “kafaları basmaz”. Diğer yandan kendini emniyetsiz hissettiği durumlarda

ebeveynini yüceltir; bu yüceltmeyi de Oidipus dönemindeki bir çocuk gibi yapar: Her sorunun cevabı onlarda mevcuttur ve onlar her şeyi bilirler.

Her şeyin abartılı bir şekilde yaşandığı bu dönem, aynı zamanda en yaratıcı dönemlerden biridir. Ergen, düşünsel anlamda da uyarılmıştır. Yeni fikirlerle tanışır, onları ebeveynlerinin kilerle kıyaslar, kendi düşüncelerini oturtmaya çalışır. Politika ile ilgilenmeye başlar ve hayallerinde yeni bir dünya kurar – tıpkı John Lennon'ın, "cehennemin olmadığı bir dünya"yı hayal ettiği "Imagine" şarkısında bir dünya kurması gibi. Toplumsal çalkantıların itici gücü, ergenin yeni bir dünya kurma yolundaki bu arzusunda yatar.

Ergenin sergilediği patolojiye gelecek olursak, yeni bir dünya kurma arzusu felsefeyle aşırı ölçüde ilgilenmekle başlayan bir süreçle şizofreninin de habercisidir. Filozofun yeni bir dünya kurma çabası gibi, ergenin mükemmel düşünce sistemleri araması şizofrenik belirtilerden biri olabilir. Aynı mükemmeliyeti matematikte de arar ergen. Esas meselesi, iğdiş edilme korkusunu atlatmak, böyle bir tehdit yokmuş gibi davranmaktır. İğdiş edilmekten kastım, insan olmanın beraberinde getirdiği eksiklik durumu ve bir *öteki*'ne duyduğumuz gereksinimdir. Çünkü insan mükemmel değildir. Biz hem kusurluyuz, hem de bitmek bilmeyen arzularımız var. Her zaman tamamlanmamış olarak kalıyoruz, her gün bir şeyleri tamamlarken bir şeylerin yine eksik kaldığını görüyoruz. Şizofrense mükemmeliyeti arar. Bu arayış felsefeyle,⁴ köktendincilikle veya herhangi bir bütünleştirici ideolojiyle kendini gösterir.

Ergenlikte kendini gösteren bir diğer patoloji de çocukluk nevrozunun yeniden canlanmasıdır. Çocuklukta çözülmeyen kimi nevrotik tablolar yeniden bütün şiddetiyle gündeme gelir. Çocuklukta genellikle çevreyi endişelendirmeyen kimi belirtiler, organize bir nevroz şeklinde karşımıza çıkar. Genellikle çocuğun okula uyumu sorunsuz olduysa ve çocuk çevreyi rahatsız edecek davranışlarda bulunmamışsa, söz ko-

4 Burada, felsefeden bahsederken, felsefenin bütünleştirme çabalarının ergenin arayışlarına denk geldiğini vurgulamak istiyorum.

nusu nevroz gözden kaçır. Burada söz ettiğim, obsesif-kompulsif nevroz. Çocuğun temizlik, düzen ve simetri arayışı, ergenlik döneminde kontrafobik diyebileceğimiz belirli bir nesneyi veya ritüeli fetişize etmesiyle başlar ve ergen bütün enerjisini bu ritüelleri gerçekleştirmeye vakfeder. Bu, en sancılı tablolardan biridir.

Bir diğer endişelendirici durum ise intihar düşünceleridir. Bunun için patolojik bir tablonun olması gerekmez. Her ergen bunu düşünür, ama bu konuda fazla konuşmaz. Şizofren ergen, melek olarak –meleklerin cinsiyeti, dolayısıyla cinsel hayatları yoktur– geri dönmek üzere intiharı düşler, zira insan olmak onun için utandırıcı bir durumdur. Obsesif ergen ise yoğun suçluluk duygularıyla yüklüdür. Ritüelleri, suçlu düşüncelerine çekilmiş bir set gibidir. Hep *yapmak* ve *etmek* üzerine kurar dünyasını. O, bir dünya kurmaz, aksine her gün bu dünyanın hâlâ yerinde olup olmadığını yoklar.

İntihar düşüncesi, bir anlamda, çocukluğun ölümünün bir eğretilmesidir. Çocukluk artık bitmiştir. Ergen *çocukluğuna ölür*, geleceğine, erişkin yaşamına doğar.

Ergenlik ne zaman sona erer? Ebeveynin endişesinin ergen üzerinde artık ketleyici bir etkisi olmadığı zaman, ergen erişkin olma yolundadır. Kendi tasarılarını hayata geçirmeye başlar; tasarı da gelecekle ilgili yatırım yapmak, geleceği kurmak demektir. Kişi olmak tasarlamayı gerektirir. Tasarı insana mahsus bir özelliktir. Ergen de kişi olma yoluna girer.

Neler yapma(ma)lı?

Ergenlik döneminde neler yapılmalı/yapılmamalı sorusundan önce, *kim* ne yapmalı ve ne yapmamalı diye sormak daha doğru olur. Kimliğimiz ve bulunduğumuz konum bizi bir şeyler yapmaya veya yapmamaya yönlendirir. Kimlikten kastettiğim, psikolog, psikiyatrist, rehber danışman vb sosyal kimliklerdir. Bizler kurumlarda *kısmen* kişi olarak bulunuruz; zaten kurumların sancılı ilişkiler doğurması da, bu sosyal kimliğimizin ardında sıkışıp kalan *kişi*'lerden kaynaklanır.

Rehber danışmanın eğitim kurumlarındaki temel görevi, genel başarı ortalamasının altında olan öğrencilerin başarısızlığının nedenlerini ortaya koymak ve buna çözüm aramak şeklinde betimlenebilir. Kuruma genel uyum ve uyumsuzluk da başarının yanında ikinci ölçüttür. Kısacası öğrenci uyumlu ve başarılı olmalıdır. Eğitim kurumunun temel amacı, her sınıf için belirlenmiş bilgi ve becerileri öğrencilerin çoğunluğuna aktarmaktır. Ama tabii, eğitim sistemi genelde kişiden kişiye farklılıkları gözeterek kurulmuş bir sistem değil, aksine, asgari müşterekler etrafında inşa edilmiş bir sistemdir. Dolayısıyla biricik olan, her kişiye mahsus olan yeti, beceri ve beceriksizlikler göz ardı edilir.

Rehber danışman adeta “iki arada bir derede” kalır. Bir yandan kurumun hedeflerini gözetmek zorundadır; çocuğun okuldaki başarısının kalitesi onun için de önemli olmalıdır. Öte yandan, aldığı eğitim, her bir kişiyi kendi özneliği içinde değerlendirmesini gerekli kılar. Bu içinden çıkılmaz bir paradoks mudur? Belki değildir, ama kullanılan yöntemlerde benim çok sorunlu bulduğum, burada değinmeden geçemeyeceğim bir olgu var.

Rehber danışmanın araçlarından biri zekâ testidir. Bu testler klinik psikolojide çocuğun patolojisini belirlemek ve geri kalmış kimi bölgeleri takviye etmek için kullanılır. Örneğin sözel IQ ile sayısal IQ arasında orantısız bir fark bulunuyorsa, bu sonuç yoruma uygundur; zekâ geriliğinin türüyle ilgili ipuçlarını verebilir. Okullarda kullanılan testler ise, kurumun sembolik anlamından hareket edersek –ki, okul nerdeyse başarıyla eşanlamlıdır– başarı veya başarısızlığı destekleyen, onlara sözümona bir bilimsellik kılıfı giydiren bir eleme aracı olma yolundadır. Burada şöyle bir tehlikeye işaret etmek istiyorum: Eğitim kurumlarındaki idari kadro, kimi zaman rehber danışmanın ve test sonuçlarının arkasına sığınarak istediği öğrencileri eler, bu elemenin sorumluluğunu da rehber danışmanlara yükler. Rehber danışman bir süre sonra “iyi” ile “kötü”yü ayıran bir eleme memuru kimliğine bürünür. Teknolojinin nimetlerinden faydalanmakla, teknoloji aracılığıyla yabancılaşmak birbirine karışır.

Rehber danışmanı bekleyen bu tehlike, Woody Allen’in *Zelig* filmindeki kahramanın haline benzemektedir. Filmin kah-

ramanı Zelig, girdiği her ortamda metamorfoza uğrar. Örneğin bir Çin lokantasına girer, Çinli gibi olur, gözleri çekik bir şekilde oradan çıkar. Bir Yunan lokantasına girer, sirtaki yaparak dışarı çıkar. Bir başka deyişle, sürekli kendini kaybeder. Oysa danışmanın, okulun ve öğrencinin beklentilerinin ve test sonuçlarının dışında, kendi pozisyonu da olmalı, kendi düşünceleri ve önerileri olmalı, bunları savunabilmeli, tartışmaya açabilmelidir.

Yeniden “ergen”imize dönecek olursak, danışman eğitim kurumlarında nasıl çalışabilir? Ergen söz konusu olunca, rehber danışmanın kurum içinde de olsa psikoterapik bir yardımı olanaklıdır. Yani zor bir devre geçiren ergenin elinden tutulabilir. Bu yardım “Destek Psikoterapisi” ve “Kurum Dışı Yönlendirme” olmak üzere iki ayrı şekilde olabilir:

a) Destek Psikoterapisi

Şikâyeti psikiyatrik boyutlarda olmayan ergene bir çalışma önerilebilir. Tabii bu çalışmanın psikoterapik bir özelliği olması ve danışman “destek psikoterapisi” diyebileceğim bu tarz bir çalışmanın içinde kendini bulmalıdır. Örneğin davranışçı bir yöntem izliyorsa, yöntemi ile çalışmasının sonuçlarını karşılaştırabilmelidir. Psikanalizden esinlenmiş bir çalışma izliyorsa, kendisi de analizden geçmeli, yani kendisini de sorgulamalıdır. Ergenliğin söz konusu olduğu alan, sürekli sorgulamayı ve sorgulanmayı beraberinde getiren bir alandır.

Peki bir kurum içinde, hele bu kurum bir eğitim kurumu ise, nasıl psikoterapi uygulanır? Bilindiği gibi, psikoterapi mahremiyeti gerektirir; danışanla danışmanın ortak bir realiteyi paylaşmaları handikap sayılır. Bu handikap, ergene o oda içerisinde konuşulacakların, dışarıya, yani okul idaresine ve öğretmenlere hiçbir şekilde aktarılmayacağı teminatıyla bir ölçüde aşılabılır. Tabii danışman bu teminata kesinlikle uymalıdır. Danışman bu gizlilik garantisini verirken, ergenin yanında olduğunu da zımni bir biçimde iletir. Ama okulu, yani kurumu ilgilendiren meseleleri, ergenin mahremiyetine saygı duymak kaydıyla, idareyle konuşabilir – konuştuklarını da tekrar ergene iletir. Bu destek çalışmasında danışman, böylelikle okul ile ergen arasında bir çeşit köprü olabilir.

Destek terapisinde en çok dikkat edilmesi gereken noktaları üç ayrı grupta toplamak mümkün:

– Yukarıda ergenin otoriteyi alaşağı etme arzusundan ve aynı zamanda da erişkinleri yüceltme eğiliminden, ikircikliliğinden söz etmiştim. Dolayısıyla ergen bu iki ilişki kurma biçimini aynı anda danışmanına yansıtacaktır. Bir yandan tedbirli bir saygı gösterecek, biraz rahatladığında ise senli benli olacaktır. Her iki durum da yapılacak çalışmaya sekte vurur. Danışman ergenle otorite konumundan konuşmamalı, ama otoriteye gönderme yapabilmeli, yani bir üçüncü konumdan konuşabilmelidir.

– Ergenin kabuksuz ve korunmasız durumundan da söz etmiştim. Bu durum ergende çırlıçıplak olma, ortalıkta olma ve herkesin gözünün önünde olma duygusunu yaşatır. Ergen düşüncelerinin bile erişkinler tarafından okunduğunu düşünür. Bu yüzden onunla yapılacak bir çalışmada düşüncelerinin seziildiği hiçbir şekilde hissettirilmemelidir. Danışmanın onunla ilgili bir düşüncesi varsa ve bu düşüncüyü ondan önce telaffuz ederse, ondaki bu “gözetleniyor”, “izleniyor” olma duygusu yeniden canlanır ve danışman negatif bir aktarıma sebep olur.

– Üçüncü önemli nokta da, her çalışmada olduğu gibi ergenle de özdeşleşilmemesi gerektiğidir. Onun korku ve endişelerinin, kendi kurduğu dünyasında bir savunmaya, aynı zamanda dışarıyla kurduğu bir ilişki biçimine tekabül ettiğini göz ardı etmemek gerekir. Sessiz kalmak ve bu dünyanın dile dökülmesini sağlamak, temel kurallardan biri sayılabilir.

b) Kurum Dışı Yönlendirilme

Eğitim kurumu patolojiye tolerans gösteremez, normalite içinde çalışır. Dolayısıyla patolojinin bir eğitim kurumunun içinde çözülmesi söz konusu olamaz. Ama patolojik bir durum sergileyen ergeni dışarıya, bir hastaneye veya özel bir uzmana yönlendirmenin de bir biçimi, usulü olabilir. Burada sözünü ettiğim şey, bir *etik*.

Hastalık söz konusu olunca (ergenlik psikozları, akut hezeyanlar, obsesif kompulsif nevrozlar) hastalıkla beraber yaralı bir narsisizmi de göz önünde bulundurmak gerekir. Ergenin

hastalığını yaşama biçimi, çevrenin bu hastalığa karşı takındığı tavırla yakından ilintilidir. Rehber danışman ergene karşı aldığı tavırdan okulun onu yeniden kazanmak istediğini, durumunun özel olduğunu bildiğini hissettirmelidir. Ergen hastalığıyla birlikte dışlanmayı da yaşamamalıdır.

Ergen üzerine bütün bu söylediklerim kurum içinde çalışan klinik psikologlar için de geçerlidir. Tek fark, klinik psikoloğun çalışma biçiminin, çalıştığı servisin politikasıyla yakından ilintili olması. Bu durum, politikasız servisler (ki bu da bir politikadır) için de geçerlidir. Psikolog kurum içinde ekip çalışmasına öncelik verirse, ergenin bu yeniden doğuşu daha emniyetli bir ortamda sağlanır. Bir doğum da ancak ekip çalışmasıyla mümkündür.

Son Söz Yerine: Ergenlik ve Modernite

Ergenlik teması, metnin başında belirttiğim gibi, modern toplumlarda bir söylem biçimini aldı. Ergenlik "kriz"inden söz etmek, artık yalnız uzmanların harcı değil, ergenin kendi kendini konumlama biçimiyle de iç içe. Modern toplumlarda neler oluyor? Geleneksel toplumlarda krizler yaşanmıyor mu? Neden ergenlik modern toplumlarda sancılı yaşanıyor? Neden ergenlik dönemi, patolojilerin patladığı bir dönem oluyor?

Geleneksel toplumları modern toplumlardan ayıran en belirgin özelliklerden biri –üretim biçimlerinin, ekonomik işleyiş farklılıklarının incelenmesi sosyologların ve ekonomistlerin alanına giriyor– bilgi aktarımının, kısacası intikalın, geleneksel toplumlarda kişi ilişkisi içinde yer almasıdır. Bu aktarım, endüstrileşmiş toplumlarda yerini gittikçe kurumlara bırakmakta, kişiler kurumları temsil etmektedirler. Kişi ilişkilerinin yerini kurumsal ilişkiler almaktadır. Yani gittikçe, tarihimizi, bilgi ve beceri birikimimizi kişiden kişiye değil, kurumdan kişiye aktarıyoruz. Oysa geleneğin unsurları, örneğin ritüeller (bayram, kutlama, tören) kişiyi bir başka kişiye karşı konumlandırır. Ergen, geleneksel toplumlarda inisiyasyon niteliği taşıyan ritüellere tâbi tutulur. Geçmekte olduğu evrenin simgesel an-

lamı vurgulanır: Ergen, erişkinlerin dünyasına kabul edilecektir, bunun için bir kabul töreni yapılır. Erkek, erişkin erkeklerin dünyasına kabul edilir ve tüm bu törenler *kişilerden* geçer. Keza genç kızların âdet görmeleriyle başlayan süreç, evlenip evinden ayrılmasına ve çocuk sahibi olmasına kadar olan süreç, bütün geleneksel toplumlarda bir dizi ritüelle doludur ve bu ritüeller de anlam yüklüdür, her jestin anlamı vardır, ezbere yapılmaz. Örneğin çeyiz ritüeli, genç kızın kadınlar dünyasına kabulünü temsil eder. Anne ile kızı bu ritüeli birlikte gerçekleştirirken hakiki bir intikal ilişkisi kurulmuş olur, çünkü intikal bir kişiden bir kişiye olmuştur.

Ergenin de, onu kabul eden, onaylayan ebeveyninin inisiyatifine gereksinimi vardır. Bu ebeveyn ona tarihin içinden bir yerden konuşacak, ailenin ortak tarihine onu da katacaktır. Ergen, bu törenlerle erişkinlerin dünyasına kabul edildiği gibi, kabul edilişinin meşruiyetinin altının toplumsal olarak çizildiğini görmekte ve artık bu dünyada söz sahibi olduğunu da bilmektedir. Psikanalizde babanın işlevinin hep yasaklayıcı, sınır koyucu, yeri geldiğinde de iğdiş edici olduğu vurgulanır. Oysa babanın, aynı zamanda "izin veren" bir merci olduğunu bu törenler göstermektedir.

Ergen için bu kadar önemli olan, erişkinlerin dünyasına ait olduğunun tescili anlamını taşıyan bu kabul töreni, en azından büyük kentlerde hemen hemen yok gibidir. Ergen, kendi dişi ve tırnağıyla kabul edilmeyi başarmak zorundadır. Ergenin, "bir kadın veya bir erkek nasıl olunur", "rekabet nedir", "rakiple nasıl bir ilişki kurulur" ve en önemlisi "nasıl anne veya baba olunur", bir başka deyişle, "ne zaman erişkin olunur" gibi sorulara cevap bulması gerekir. Bu sorulara, aynı zamanda, ergenin kişisel tarihine ve ebeveynlerinin tarihine duyduğu merak eşlik eder.

Psikanalizin iki temel ruh sağlığı ölçütü vardır. İlki, enest yasasına tâbi olabilmek, ikincisi de cinsiyet ve kuşak farklılığını gözetebilmek. Bu iki yasanın da ihlali her toplumda ciddi ceza ve kısıtlamaları beraberinde getirir. Anne-baba ve çocuklar arasında cinsel bir ilişki mümkün değildir ve çocuklar erişkinlere hükmedemezler. Geleneksel toplumlarda bu yasaların sim-

gesel anlamı vurgulanır (ritüellerle, bilge konumundaki kişilerin intikalleriyle vs), oysa modern toplumlarda bu iki yasa artık konuşulmamakta, bunlar yokmuş gibi yapılmaktadır. Konuşulsa bile bu konuşmalar kişi ilişkisi içinde değil, daha çok kurum ilişkileriyle gerçekleşmekte, kişiler bir diğer kişiyle alışverişten ziyade soyut mercilerle muhatap olmaktadır. Hatta gelişmiş bilgisayar ağlarıyla ve birtakım verilerle de gerçekleşebilen bu alışverişler, gittikçe geleneksizleşen toplumlarda *kişisizleşme* olgusunu da beraberinde getirmektedir. Kişilerin, kişi ilişkilerinin araçsallaşmasıyla birlikte, ergen için *kişi* olmanın yolları daha da zorlaşmaktadır.

Gelenek nasıl oldu da kendini teknolojiye bu kadar teslim etti? Bu da başka bir metnin teması olabilir. Ama şu da bir gerçek: Ergen, bütün bu varoluş sorunlarımızı tekrar gündeme getirerek bizi yeniden düşünmeye zorluyor. Psikanaliz, tam da geleneğin içinden gelen (100 yıllık kesintisiz bir geçmişi olan) bir pratik olarak, gelenekle ve geleneğin canlı tuttuğu kişi ilişkisiyle mümkün olan intikalin altını çizmektedir.

*Psikanalizin Işığında Ebeveyn-Çocuk İlişkileri**

Bu metinde ebeveyn-çocuk ilişkilerinden ve bu ilişkilerin beraberinde getirdiği kimi zorluklardan söz edeceğim. Tabii bu zorluklardan söz ederken kendi psikanalist kimliğimden hareket ederek, kuramsal ve klinik göndermelere de başvuracağım.

Öncelikle şunu söylemem gerekiyor: Burada belli bir bakış açısının, yani psikanalizin sözcülüğünü yapmak durumundayım. Bu metne kişisel bir söylemi taşımak gibi bir amacım yok. Fakat psikanalizin bu alanda söylemiş olduğu ve hâlâ söylemeye devam ettiği bir dizi önermesi var. Bu metinde bunları ve kişisel deneyimlerimi paylaşabilirim.

Psikanalizin önemli tespitlerinden birkaç tanesini ele alarak söze başlayacağım. Ama bundan önce, psikanalizin nasıl bir pratik olduğunu anlatmak istiyorum. Freud 1923'te psikanalizi şöyle tanımlar:

- a) Başka türlü ulaşılması zor olan ruhsal oluşumların gözlemlenmesini olanaklı kılan yöntem,
- b) Bu gözleme dayandırılan nevrozların tedavi yöntemi,
- c) Dolayısıyla, tedricen, bir dizi psikolojik varsayımın oluşturduğu bir bilim dalı.

Bu tanımlama, psikanalizi “bir dizi psikolojik varsayım”ı içinde barındırabilecek kuramsal bir çerçeve olarak sunmakla kalmıyor, uygulamanın da altını çiziyor: Psikanaliz, uygulama-

* 1989-1998 yılları arasında Atıklarınca Anaokulu'nda ebeveynlere ve anaokulu eğitimcilerine yapılmış sunumlardan biri.

da kimi ruhsal oluşumların (rüyalar, dil sürçmeleri, sakarlıklar, unutkanlıklar vs.) gözlemlenmesini ve bu *akıldışı* oluşumların, ancak bilinçdışının çözümlenmesiyle anlam kazanmasını olanaklı kılıyor. Buna paralel olarak psikanaliz, nevrozların tedavisinde de geçerli ve başarılı sonuçlar elde etmiş bir tedavi yöntemi olarak, uygulamadan elde ettiği verilerle ve çıkış noktası olan kimi varsayımlarıyla (bilinçdışı, bastırma mekanizması vs) bir bilim dalı olarak konumlanıyor. Kuram ile uygulama arasındaki alışverişle gelişen ve değişen psikanaliz, uygulamadan elde ettiği sonuçlarla tekrar kurama dönülmesini sağlıyor, kimi zaman da kuramı değiştirebiliyor.

Psikanaliz deyince ilk akla gelen, bilinçdışının varlığıdır. Kendi bilincimizin dışında bir bilincin varlığı, yani bilinçdışı, artık gündelik hayatta rahatlıkla kabul edilen bir olgu. Bilinçli düşüncelerimizin yanında, arkasında, ötesinde, ikinci bir bilinç bizimle ortak yaşamını sürdürüyor. Hatta bilinçli diye adlandırdığımız kimi seçimlerimizde, karar ve kararsızlıklarımızda, sevme veya nefret etme biçimlerimizde bilinçdışının katkısını görmek neredeyse sıradan hale gelmiştir. Gayet sıradan bir iş sırasında yaşadığımız bir sekteye uğrama, bir sakarlık, bir dil sürçmesi, çok iyi tanıdığımız bir kişinin adını ya da çok önemli bir işi yerine getirmeyi unutmamız, durup dururken öfkeye kapılıp sebebini bulamayarak yaşadığımız huzursuzluk... bunların hepsinde bilinçdışının izlerini buluruz. Bizim dışımızda gelişen, kimi zaman bizi hâkimiyeti altına almayı da başaran bir güç söz konusudur. Bu gücün kimi ruhsal rahatsızlıklara sebep olduğu ve bazı kişi ilişkilerimizin temelindeki bağların esas sözcüsü olduğu fikrini ilk ortaya atan Freud olmuştur. Freud bir metninde, bilinçdışının varlığının kişi için yaralayıcı, hatta aşağılayıcı bir durum olduğundan söz eder. Kişi kendi mekânında, yani bilincinde hükümdar değildir. Bu "merkez olamama" hali, insanın, yerküresinin de evrenin merkezi olmadığını keşfetmesiyle duyduğu hayal kırıklığına benzer. Ya da küçük çocuğun, ailesinin merkezi olmadığını keşfettiğinde yaşadığı hayal kırıklığına...

Bilinçdışının varlığının yanı sıra, psikanalizin bir diğer tespiti de Oidipus Karmaşası adını taşıyan süreçtir: İnsanın, toplumsal bir varlık olarak, ait olduğu soyun uzantısı olmasını ve

ait olduğu cinsiyetin ayırdında olmasını sağlayan, insancıllaştırıcı, ama aynı zamanda dramatik olan bir süreçtir bu. Halk dilinde bu karmaşa, oğlanın anneye düşkünlüğü ve babaya düşmanlığı, kız çocuğun da babaya düşkünlüğü ve anneyi bir rakip olarak karşısına alması şeklinde tarif edilir. Bu gözlem her ne kadar doğruluk payı taşıyorsa da, psikanalizin dikkat çekmeyi amaçladığı meseleye teğet geçer. Söz konusu dönem, yani 3-5 yaş arası, çocuğun en canlı dönemidir; bu dönemde vurgulanan esas mesele, babanın Yasa'nın sözcüsü olarak çocuk ile anne arasına girmesi, çocuğa Yasa'yı dillendirmesi ve onu geçerli kılmasıdır. Bu devrede çocuk, artık yoğun olarak annenin veya anne yerinde olan kişinin bakımında değildir. Annesiyle arasında bir dizi dolayım zinciri oluşur. En birincil dolayım da dildir. Çocuk artık arzularını ağlayarak veya bağırarak ifade etmez, *dile* getirir, yani annesine başvurmak için üçüncü bir merciyi devreye sokar. Bu merci, çocuğun toplumsallaşmasının ilk koşuludur. Baba, çocuk ile annenin arasına girerek Yasa'yı hatırlatır.

Nedir bu Yasa? İnsanın toplumsallaşmasını sağlayan, babalık ve akrabalık kurallarının tanzim edilmesini mümkün kılan, nesiller ve cinsiyetler arasındaki farkı ayrıştırıp ortaya çıkaran bu Yasa, "ensest yasası"dır ve insan gruplarının en belirleyici özelliğidir. Evlilikler, akrabalık ilişkileri rastgele oluşmaz, bir yasaya göre düzenlenir. Tabii yasa denince akla gelen ilk kavram "yasak"tır. İnsan için en birincil yasak, annenin erkek çocuğuyla, babanın da kız çocuğuyla cinsel ilişkiye girmesidir. Bu yasağın ihlal edildiği durumlarda ağır ruh hastalıkları ortaya çıkar. Sözü geçen bu akrabalık ilişkilerinin, dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerin bir yasaya göre tanzim edilişi, çocuğun annesinden, yani süttten kopmasını da beraberinde getirir. Bu da babanın Yasa'yı uygulamasıyla mümkündür. Yani baba, çocuk ile anne arasına girer, böylelikle bir üçgen oluşur. Bu üçgen sayesinde ilişkiler artık çocuk için doğrudan değil dolaylı olacak, arzu ile nesne arasında hep bir mesafe, bir örtüşmezlik durumu hasıl olacaktır. Çocuk ağladığında, acıktığında, bunu dillendirmesi gerekecek, kimi zaman bazı isteklerinin karşılanması için rica etmek zorunda kalacak, bir anlamda cennetten kopacaktır. Bu cennetten kopma hali de, babanın aile içinde kendi yasası-

nı değil, evrensel bir Yasa'yı uygulamasıyla gerçekleşir. Burada kastedilen, sıradan anlamda bir "baba otoritesi" değil, aksine babanın Yasa'ya sahip çıkması ve uygulamasıdır. Babanın salt kendi yasasını uygulaması veya hiçbir yasayı uygulamaması – ki bu da aslında aynı kapıya çıkar– çocuğun toplumsallaşmasını zorlaştıran durumların ortaya çıkmasına neden olur.

Psikanalizin üçüncü ve önemli bir diğer tespiti de, 0-5 yaş arası dönemin kişi açısından belirleyici olduğu ve cinselliğin sandıldığı gibi erişkinlere has olmadığıdır. Tabii burada kastedilen genital, erişkin cinselliği değil, haz almaya yönelik, kaynağı bakım ve sevgi arayışında yatan, anarşik bir cinselliktir. Psikanaliz çocuğun masumluluğu, saflığı fikrini çürütür; örneğin Melanie Klein gibi bir psikanalist çocuğun bebeklik dönemini sadistçe duyguların en yoğun olduğu dönem olarak tanımlar. Jean Jacques Rousseau gibi 18. yüzyıl filozofları, çocuğun doğuştan saf olduğunu, onu yozlaştıranın toplum olduğunu savunurken, psikanaliz bu saflık söyleminin temelinde erişkinlerin kendi ideallerinin yansımasının yattığını öne sürer. Erişkin, çocuğunda olmasını istediği özellikleri görmeye meyleder. İdeallerinin yüksekliği ölçüsünde yanılsama içine giren erişkinin yaşantısı, yukarda sözünü ettiğim bilinçdışı unsurlarla doludur, yani hayalidir.

Psikanalizin bu temel tespitlerini sıraladıktan sonra, günlük hayatta ebeveyn-çocuk ilişkisindeki zorluklara geçmeden önce, Freud'un bu ilişkiyi betimleyen bir metninden söz etmek istiyorum. "Narsisizme Giriş" (1914) başlıklı bu metinde Freud, ebeveynin çocuğa karşı aldığı tavırda, çocuğu kendisinin bir uzantısı olarak görerek ikinci bir yaşam, hayalî bir yaşam kurduğunu gerçekçi gözlemlere dayanarak anlatır. Ayrıca, ebeveynin çocuğa yönelik aşırı hoşgörölü tavrında, kimi zaman onun yeteneklerini abartmasında, onu pohpohlamasında, ebeveynin narsisizminin¹ yeniden canlandığını ve çocuk üzerinden gündeme geldiğini anlatır:

1 "Narsisizm" derken, çocukluk döneminin megalomanisinden söz ediyorum: Çocuk kendini mükemmel ve evrenin merkezi olarak konumlandırır. Çocuğun kendisine atfettiği bu merkez konumu, kendini etrafında olup biten her şeyden sorumlu hissetmesini de beraberinde getirir. Çocuğun yoğun suçluluk duygusunun temelinde de bu yatar.

Ebeveynlerin çocuklarına karşı şefkatli tutumlarını göz önüne alacak olursak, bu durumu, uzun zamandır terk etmiş oldukları narsisizmlerinin yeniden canlanması ve yinelenmesi olarak kabul etmek zorundayız. Nesne seçimindeki narsisik işaretlemlerden biri olan yüceltmenin, duygusal ilişkiye hâkim olduğu bilinir. Bilindiği gibi ebeveynin çocuğuna karşı, mesafeli bir gözlemle anlaşılamayacak, ısrarcı bir tutumu vardır: Ona bütün mükemmellikleri atfetme, onun bütün kusurlarını gizleme ve unutma tavrıdır bu. Çocukluk cinselliğinin yadsınması da bu tutumla yakından ilgilidir. Ebeveynin bir diğer tutumu da, çocuğu uğruna, kendi narsisizminden zorla alınmış ve uzun zamandır terk edilmiş kimi ayrıcalıkları talep etme ve kendi kültürel kazanımlarını askıya almadır. Çocuk, ebeveynlerinden daha iyi bir yaşama sahip olacaktır; ebeveynlerin boyun eğdiği bazı hayat koşullarına o boyun eğmeyecektir. Hastalık, ölüm, bir ayrıcalıktan vazgeçme, iradesine yönelik kısıtlamalar çocuk için geçerli olmayacaktır; çocuk doğa yasalarından da toplum yasalarından da muaf olacaktır. Ve çocuk yeniden, gerçekten evrenin merkezi ve kalbi olacaktır: “Bebek Hazretleri” (His Majesty The Baby) olacaktır – tıpkı bir zamanlar ebeveynin kendisi için hayal ettiği gibi. Bu çocuk, ebeveynlerinin gerçekleştiremediği arzuları gerçekleştirecek, “büyük adam” olacak, babanın yerine kahraman olacak; eğer kızsak, anneyi geç de olsa tazmin etmek için bir prensle evlenecektir. Narsisik sistemin en çetrefil yönü, gerçekliğin bertaraf ettiği egonun bu ölümsüzlüğünün, çocuğa sığınarak güvenli bir mekân bulmasıdır. Ebeveyn sevgisi, bu dokunaklılığı ve çocuksuluğuyla, ebeveynlerin kendi narsisizmlerinin yeniden doğuşundan başka bir şey değildir. Bu narsisizm, nesne aşkına dönüşmesine rağmen, kendi eski doğasını sergilemekten geri kalmaz.”²

Bu metinden de anlaşılacağı gibi, ebeveyn-çocuk ilişkisi hep bu “hayalî çocuk” etrafında örgütlenir. Çocuk, ebeveynin bilinçdışı arzularının gerçekleşebileceği ikinci bir şans gibidir. Ebeveynin kısmen bilinçdışı olan bu tasarıları, çocuğun kendi tasarıla-

2 S. Freud, “Pour introduire le narcissisme”, 1914, *La vie sexuelle*, Paris PUF, 1969 [“Narsizm Üzerine,” *Siz Deli Misiniz?*, Anahtar Kitaplar, 1994 içinde]

rını gündeme getirmesinde kimi sorunlara yol açabilir. Ailelerdeki kriz zamanları, birbiriyle çelişen bu tasarıların gündeme geldiği zamanlardır.

Psikanalizin bu temel tespitlerinden sonra, pratikte, yani gündelik hayatta ebeveyn ile çocuk arasında ne gibi zorlukların yaşandığına geçmek istiyorum. Ebeveyn-çocuk ilişkisi nasıl bir ilişkidir diye soracak olursak, bunun öncelikle bir sevgi ilişkisi olduğunu görürüz – her ne kadar ebeveyn çocuğunu severken bir anlamda kendini, kendi uzantısını seviyorsa da. Bir yandan ebeveyn çocuğa kendi istediklerini yaptırır, onun üzerinde hâkimiyet kurar; diğer yandan çocuk da kendi becerilerine başvurarak bir karşı-iktidar oluşturmaya çalışır. Bu ilişki aynı zamanda bir “intikal” ilişkisidir. Ebeveyn, kendi ebeveyninden edindiği, sözel tarih olarak adlandırılan, kişisel, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan tarihini çocuğuna aktarır. Bu durum ebeveyne çifte sorumluluk yükler. Öncelikle kendi ebeveynine, özellikle aynı cinsiyetten olan ebeveynine karşı sorumluluğu vardır. Anne kendi annesine, baba kendi babasına olan borcunu öder; bu borç hiç kapanmaz. İkincisi de, çocuğa karşı olan sorumluluğudur. Ebeveynin bir kuşak önceden elde edilenleri sonraki kuşağa aktararak geçişi sağlaması, kendisinden sonra gelenlere yer açması gerekmektedir.

Ebeveyn-çocuk ilişkisindeki zorluklara gelince, öncelikle ilkökul öncesi dönemdeki, yani 4-6 yaş arası çocuklardan söz etmek istiyorum. Bu yaş grubundaki çocuklarla yaşanan zorlukların başında, çocuğun sergilediği cinsellik ve anne-babaya karşı geliştirdiği ikircikli tutumlar gelir. Psikanaliz jargonunda bu dönem “çocukluk nevrozu” olarak adlandırılır. Bu dönemde çocuk gittikçe bağımsızlaştığından, etrafında olup bitenlere karşı gittikçe artan bir merak duymaya başlar ve sürekli bir araştırma içine girer. Devamlı soru sorar, aldığı cevaplardan tatmin olmazsa kolayca hırçınlaşabilir. Onun için her gün dünyadaki ilk günü gibidir, nesnelerle kurduğu ilişki de böyle mucizevî bir boyut taşır. Belirli, seçilmiş oyuncakları vardır ya da bazen uyurken yanına aldığı, tutkuyla bağlandığı tek bir oyuncak. Onun yerinin değiştirilmesini ya da, örneğin bezden bir bebekse, yıkanmasını istemez, kokusu kalsın ister. Teskin edici diye-

bileceğim bu nesneler, çocuğun yalnızlık korkusunu yenmesini sağlar. Oyuncaklar, aynı zamanda annenin bir devamıdır.

Çocuğun bu dönemde sorduğu soruların ortak noktası, varoluşuyla ilgili olmalarıdır. Nasıl dünyaya gelmiştir? Anne ile Baba arasındaki fark, yani kadın ile erkeği ayıran fark nedir? Bu fark ne işe yarar? Büyüyünce kiminle evlenecektir? Annesi ile babası birlikte uyurken o neden yalnız uyumak zorundadır? Çocuk, varoluşunu sorgulayan bu ısrarlı sorularla, suç ve yasak kavramlarını da irdeler. Kendisine verilen komutlarda ve önüne konan yasaklarda bir mantık bulmaya çalışır. Neyin yasak, neyin olanaklı olduğunu araştırırken, kendi dünyasının sınırlarını da çizmiş olur. Bu sınırlar çocuğu bir yandan engellerken, bir yandan da kendini güvende hissetmesini sağlar.

Çizdiğim bu tabloda biraz önce sözünü ettiğim Oidipus Karmaşasından söz ettiğim sanırım açıktır. Erkek çocuk bu dönemde büyüyünce annesiyle evleneceğini hayal ederken, babadan da gittikçe korkmaya başlar. Bu, çocuğun cinsiyet farklılıklarını da gözlemlediği bir dönemdir. Kadın ve erkek cinsel organları arasındaki farklılık, erkek çocukta iğdiş edilme korkusunu da beraberinde getirir. Erkek çocuk kadında penis olmamasından yola çıkarak, kadının penisinin bir suç yüzünden kesildiğini, onun bu şekilde cezalandırıldığını, babasının kendisini de bu şekilde cezalandırabileceğini düşünür.

Kız çocuğun durumu ise biraz daha farklıdır. O, cinsel organlar arasındaki fark karşısında kendisinde neden bir penis olmadığı sorusuna cevap arar. Birileri onu çalmıştır, bundan da en başta annesini sorumlu tutar. Babayla evlenme hayalleriyle, anneyi devreden çıkarma düşünceleriyle doludur. Bu dönemde her iki cinsiyette de anne-babanın cinsel hayatlarını engelleme-yeye yönelik davranışlar yoğunlaşır. Çocuk kimi zaman hastalık, soğuk, yalnız kalma korkusu gerekçeleriyle anne-babasının yatağına yerleşir. Böylece, hem hayalî evliliğini gerçekleştirmiş, hem de anne-babanın birlikteliğine son vermiş olur.

Bu anlattıklarımın sezilebileceği gibi, çocuk sorularıyla, hastalıklarıyla ve talepleriyle devamlı cinsellikle uğraşmakta, ebeveynini bu durum karşısında bir şeyler yapmaya zorlamaktadır. Kimi ebeveyn, bu sorularla karşılaştığında elinden geldi-

ğince samimi cevaplar vermeye çalışır. Kimisi soruları duymamış gibi yapar. Kimiyse dehşete kapılır, kendi korkusu çocuğa da endişe verir. Böyle durumlarda çocuk için sağlıklı olan nedir? Hangi tür yaklaşım çocuğun cinsel ve ruhsal gelişimini arzu edilecek yönde geliştirir?

Yine psikanalize dönecek olursak, psikanaliz kuramında tarif edilen ruh sağlığı ölçütü, kişinin üç temel yasayı kabullenmesi ve içselleştirmesidir. Bunlardan ilki, yukarda da söz ettiğim "ensest yasası"dır. Yani kişi kendi ailesinin **dışında** duygusal ve cinsel bağlar kurabilmelidir. Çocukluk döneminde anne, baba, kardeş ve yakın akraba çevresine yönelik duygusal yatırımını ergenlikle birlikte geri çekmeli, sevgi nesnelerini ailenin dışında aramalıdır. Tabii dışarıya açılmanın ilk koşulu, ebeveynin kendisinin, çocuğunun tek sevgi nesnesi olmadığını, olmayacağını kabullenmesidir. Ebeveyn çocuğunu dışarıya, evin dışına ve oradaki ilişkilere hazırlamalı, onu bu yönde teşvik etmelidir. Bu süreç kimi ailelerde sancılı geçer.

İlkinin uzantısı olan ikinci yasa, kişinin cinsiyet farklılığını kabullenmesi, yani karşı cinsiyetle korku, endişe ve suçluluk duygularıyla yüklü olmayan, kalıcı cinsel ve duygusal ilişkiler yaşayabilmesidir. Kişi, cinsiyet farklılığını kabul etmekle, düşünce farklılığını da öğrenir, kendisi gibi olmayana yer açar.

Üçüncü yasa, kişinin nesil farkının ayırdında olması, ebeveyniyle arasındaki kuşak farkını gözetmesi, aynı zamanda çocukları karşısında ebeveyn konumuna sahip çıkması, yani halk dilinde ifade edildiği gibi "çocukla çocuk olmaması"dır. Kuşak farkını gözetmek, beraberinde bir tarih anlayışını getirir. Kişi artık kendi tarihini okuyabilir, yazabilir ve anlamlandırabilir.

Yeniden ebeveynin çocuğuna karşı alacağı sağlıklı tutuma dönecek olursak, bu üç temel ölçütü göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Örneğin aşırı korumacı tutum –ki bu, çocuğun yaşının özelliklerini görmezden gelerek yapabileceği şeyleri onun yerine yapmaktan, onunla birlikte uyumaya kadar çeşitli tavırları kapsayabilir– ensesti çağrıştırır. Çocuk o evden hiç çıkmayacakmış, kendi kuracağı, kendine has bir düzeni hiç olmayacakmış gibi davranılır: O hep evin küçüğü kalacaktır. Bu çocuklar bazen bu tuzaktan kolay kolay kurtulamazlar. Müz-

min bekâr erkeklere veya hayatlarını ebeveynlerinin düzenine koşullamış kızlara dönüşür, bir anlamda hiç büyümmezler. Bu durumun bir başka versiyonu da, çocuğun fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması, ama ruhsal boyutun ihmal edilmesidir. Yaşlı ailelerde, annenin depresyona meyilli olduğu durumlarda genellikle çocuğun bu ruhsal ihtiyacı ihmal edilir. Çocuk bunu çoğu zaman aşırı hareketlilikle ifade eder: Anneyi veya etraftaki yaşlı kişiyi canlandırmak ister sanki. Bütün bu örnekleri vermemin nedeni, çocuğun karşılaştığı ve dışa vurduğu çoğu zorlukta, ebeveynin *bilinçdışı* izlerinin (yukarda söz ettiğim, çocuk üzerine yapılan tasarılar gibi) olduğunu göstermek.

Çocuğun kişisel seçimlerini (yemek, arkadaş vs) yok saymak, uzlaşma yoluna gitmeden ebeveyn seçimlerini ön planda tutmak, bir anlamda farklılığı yok saymaktır. İstenen, ailede herkesin aynı düşünmesi, bir aile ferдинin bir diğer aile ferdinde aynaya bakarcasına kendi yansımasını bulmasıdır. Aynılık ilişkilerinin ön planda olduğu ailelerde farklılığa, dolayısıyla yaratıcılığa ve bağımsız olmaya imkân kalmaz. Oysa cinselliğin ve sosyal hayatın koşuludur farklılık. Karşı cinsle ilişkiye gireriz, sosyal hayatımız da aynaya bakmaktan çok farklıdır: Karşımıza sürekli bizim gibi düşünmeyen kişiler çıkar, kimi zaman ödün verir, kimi zaman uzlaşırız. Ama bize tıpatıp benzeyen, her konuda bizim gibi düşünen birilerine çok ender olarak rastlarız.

Bunun aksi bir durumu da ele alabiliriz: Ebeveynin kendi doğrularını ifade edemediği, dolayısıyla kendi isteklerini gerçekleştiremediği ve çocuğun despotça kimseye söz hakkı tanımadığı durumları. Bu tür ortamlarda da kimi ebeveyn çatışma yaşanmasın, mesele büyümesin diye farklılığa meydan vermez.

Bu söylediklerimden de anlaşılacağı gibi, aile ortamı aynı zamanda çelişkiler ortamıdır, zira aile farklılığı barındırır: Her ailede en az iki farklı kuşak, iki farklı cinsiyet söz konusudur. Farklılık ailenin doğasında, doğanın kendisindedir. Dolayısıyla, farklılığı yok etmeye çabalamak akıntıya kürek çekmektir. Farklılığın yok edilmeye çalışıldığı yerlerde, ruhsal ve fiziksel şiddet gündeme gelebilir.

Bütün bu sorunların etrafında gezinirken şöyle bir soru akla gelebilir: Nasıl bir ebeveyn olmak gerekir? Bu soruya cevap

vermek, belki de psikanalizi yeniden keşfetmek kadar zor. Freud'a sorarlar: "Çocuklarımıza nasıl bir eğitim verelim, onları geleceğe nasıl hazırlayalım, travmalardan nasıl koruyalım?" Freud şöyle cevap verir: "Ne yaparsanız yapın, nasılsa kötü olacak." Freud'un bu cevabında tartışmasız iki boyut var. Birincisi, kötümser olmakla birlikte gerçekçi bir cevap: "Ne yaparsanız yapın, hiçbir zaman sizin hayalinizdeki gibi olmayacak, olamayacak," der gibidir Freud. Arzularımızla olup bitenler arasında hep bir mesafe, bir örtüşmezlik olacaktır. Çocuk, ebeveynin beklentisini yüzde yüz karşılayamayacak, kendi arzu nesnelerinin peşinde koşmaya başlayacak, yani kişi olma yoluna gidecektir. Aynı şekilde ebeveyn de çocuğun beklentilerini yüzde yüz karşılayamayacak, çocuk ebeveyniyle ne kadar olumlu bir ilişki yaşarsa yaşasın her zaman ona serzenişte bulunacak, hayatındaki şu veya bu olumsuzluktan ebeveynini sorumlu tutacaktır.

Freud'un cevabındaki ikinci boyut, ebeveyni bir tür yasa davet etme tasarısını içerir. Ebeveyn yas tutmalıdır – mükemmel olamamanın, tümgüçlü olamamanın yasıdır bu. Ebeveynin çocuk sahibi olmasıyla, narsisizmiyle birlikte çocukluk hayalleri de canlanır. Kimi aileler, "bizim hiçbir sorunumuz yok," der. Bu cümle, mükemmel olamamanın getirdiği endişeye inkâr yoluyla verilen bir cevap niteliği taşır. Bu tür ailelerde, örneğin ölüm gibi olaylar çocuklardan gizlenir. Ya da ailede önemli bir sorun varsa, örneğin baba iflas etmiş, işinden kovulmuş ya da anne hastalanmışsa, bunlar çocukla konuşulmaz. Gerekçe olarak da çocuğun söz konusu sorunu kaldıramayacağı öne sürülür. Başka deyişle ebeveynin kendi ideallerine ters düşen her durum, yok sayılır.³

İçinde yaşadığımız topluma psikanalizin ışığında bakıldığında, ebeveyni bekleyen ve benim açımdan önemli olan bir

3 Buddha'nın hayat hikâyesi, ebeveynin bu mükemmellik arayışına güzel bir örnektir: Buddha'nın babası Sidharta, onu dünyanın tüm kötülüklerinden korumak ister, en büyük kötülük olan ölümü de ondan gizler. Bu nedenle sarayın bahçesindeki ağaçlardan dökülen ölü yaprakları geceleri hizmetkârlarına toplatır. Sarayda hiç yaşlı birini barındırmaz, yaşlılık fikrini de saraydan uzak tutar. Sonunda bir gün Buddha, ona sunulan tüm bu mükemmelliğe rağmen, saraydan kaçır.

mesele var. Her ne kadar toplumumuz geleneksel motiflerini koruyorsa da, iletişim biçimlerinde, kitle iletişimi ve haberleşme biçimlerinde Batı'yla eşit durumdadır. Bunlar, imgeyi ön plana alan iletişim biçimleridir; imge ise, bir şeyin resmidir, kendisi değil. Örneğin, televizyon reklamlarını ele alalım: Reklamda imgenin gerçek hayatla olan bağlantısı çarpıtılır ya da abartılır. Medyatik imgelerde kişiler güzel, mutlu, başarılı ve neşelidirler. Etraflarına ışık saçarlar. Medya, böylesi bir güzellik yanılsaması yayar. Çocuk da, imgenin yanılsama içeren yönünü daha ileri yaşlarda keşfeder, bazense hiç keşfedemez – bu da onun düşebileceği tuzaklardan biridir. Analitik jargonda bu yanılsamaya “fallik değer” adı verilir. İmgeyi mükemmel olarak algılayan çocuk, ebeveynini de sınava tâbi tutar. Ergenlik döneminde bu sınav büsbütün belirginleşir: Çocuk ebeveyni alaşağı edip, medyanın öne çıkardığı kişileri yüceltir. Bu durumda ebeveyn kendini, çocuğuna o varsayılan mükemmelliği vermek zorunda hisseder. Tabii bu da bilinçdışı bir duygudur ve ebeveynin, çocuğunun evin dışında cazip bulduğu şeylere korkuyla karışık yasak koymasının temelinde yatar. Anne-baba çocuklarına “Evde neyin eksik?” diye sorar. “Biz sana her şeyi verdik,” der gibidirler. Yani, “aslında biz mükemmel anne-babalarız” demektedirler. Bu tutum bilinçdışıdır ve ebeveynin yeniden canlanan narsisizmine, mükemmel olma arzusuna işaret eder. Ailelerdeki en sıradan tatsızlıkların altında da bu durum yatar.

Her ne kadar Freud “Ne yaparsak yapalım, nasılsa kötü olacak” demişse de, bizler, yüz yıllık geçmişi olan psikanalizin ışığında, artık “Nasıl daha iyi olabilir?” sorusunun cevaplarını ebeveynin kendi ruhsal hayatında arıyoruz. Fransızların bir deyişi vardır: “Çocuk eğitimi, çocuk doğmadan yirmi yıl önce başlar.” Yani, “ağacın yaşken eğilmesi” yetmez; ebeveynin gençliğinde, doğacak çocuklarının da sureti belirir.

Böyle bir bakış açısı, ebeveyne kuşkusuz bir sorumluluk yükler. Artık yaramaz, haylaz, huysuz, beceriksiz, tembel çocuk söylemini bir yana bırakıp, kendi üzerinde de düşünmeye yönlendirilen bir ebeveyn temsili, çocuklar için bir şans, ebeveynler içinse bir çıkış yolu olabilir.

Üçüncü Bölüm:
PSİKANALİZ VE KADINLIK

Psikanaliz ve feminizme ayrılmış bu panelde “Freud ve Kadınlık” başlığını taşıyan bir bildiri biraz şaşırtıcı gözükebilir. Feminist söylemde, haklı olarak, Freud’un kadın psikolojisine erkek bakış açısından, erkeksi bir cinsellikten hareket ederek yaklaştığı vurgulanmaktadır. Örneğin Freud’un ünlü fallik kuramı erkeği merkeze koyduğu için eleştirilir. Kız çocuğunun kendi cinsiyetine has dürtüsel hareketlerinin, hep erkekteki penise göre, bir penisin yokluğu dolayısıyla anlamlandırılması, yani olumsuz bir yerden hareket edişi kadını yok sayan bir bakış açısı olarak değerlendirilir. Çocuğu sosyalize eden, psikanaliz jargonuyla ifade edecek olursam, çocuğu kastre eden, yani iğdiş eden babadır; anneye sanki söz düşmez gibidir. İğdiş olma korkusunu yaşayan erkek çocuktur, oysa kız çocuğunun sanki korkacağı bir şey kalmamıştır, çünkü o zaten doğuştan iğdiş olmuştur... Freud’un kuramı bu kadar erkek merkezli ise, o zaman neden “Freud ve Kadınlık” gibi bir konu burada ele alınmaktadır diye sorulabilir? Freud kuramında kadına ve kadının bedenine bu kadar az ilgi göstermişse bu başlık biraz eğreti düşmüyor mu?¹

Amacım tüm bu kuramları yeniden ele alıp Freud’un erkeksi bakış açısını değerlendirmek değil, tam aksine, çok ender olarak vurgulanan, Freud’un kadınlarla, özellikle ilk kadın hastalarıyla kurduğu özdeşleşme ve idealizasyon nitelikli ilişkisinden hareketle psikanalizi keşfederken onun yaratıcı hareketinin temelindeki kadınsı öğeleri ele almak olacak.

* 25 Mart 2005 tarihinde, Yapı Kredi Kültür Merkezinde Zeynep Direk tarafından düzenlenen Psikanaliz ve Feminizm adlı panelden.

1 Daha derinlemesine bir çalışma için Psikanaliz ve Kadınlık konusunu ele alan derlemeyi salık veririm. *Kadınlık, Yeniden, Çağdaş Psikanalizin Bakışı*, Ed. Bella Habip, İthaki Yayınları, Psikanaliz Gündemi Serisi, 2003.

Tabii önce kadınsı öğeleri ele almadan önce bu kadınsılığın nasıl bir şey olduğunu tarif etmek lazım. Kadınlık anatomik bir gerçeklik, ama aynı zamanda bu anatomik gerçekliğin ve bu gerçekliğe eşlik eden dürtülerin bileşimiyle ortaya çıkan bir ruhsallıktır. Bir de tabii tüm bu psiko-cinselliğe eşlik eden, onu biçimlendiren toplumsallık var. Küçük kızın, genç kızın ve daha sonra kadının toplumların, toplulukların imgeleminde belirli ve belirlenmiş bir yeri var. Örneğin bir imge vereyim size “ayılan bayılan kadın” imgesi. Bu imge zamanımızın genç hekimlerinin gece yarısı acillerde bir yerleri tutmayarak, yarı felçli ve anlaşılmasız şeyler söyleyerek kıvranan kadına yakıştırdıkları bir imgedir. Bu “ayılan bayılan kadın” tiplemesi, ki biz buna histeri diyoruz, bariz bir biçimde bir horgörüğü yansıtır. Nedir bu horgörü? Bu kadının esasında bir şeyi yok, yani herhangi bedensel bir arazı yok, o zaman niye bu alanı işgal ediyor ve boşuna değerli zamanımızı alıyor der bu genç hekimler haklı olarak! Bazıları simülasyon yakıştırmasına kadar vardırırlar işi ve histerik kadının teatralitesini, sahtekârlığını, yalancılığını ileri sürerler. Başka bir örnek vereyim: “hanımefendi kadın” imgesi. Bu kadın genellikle mesafeli, ölçülü, yerini yordamını iyi bilen, öyle aklına geleni söylemek yerine kelimeleri ve tümceleri seçen, dilini kırk kere döndüren kadındır. Bu görünüşte saygılı kadın tipi aynı zamanda kadının sahip olması gereken niteliklerin de altını çizer. Kadına gülmek, koşmak, serbestçe konuşmak yaraşmaz. Bu hanımefendi kadın, içinden geldiği gibi kahkaha atamayan, cinselliğe iğrenerek bakan ya da yine psikanaliz jargonuyla söyleyeyim, dürtülerini bastıran nevrozlu bir kadındır.

Neden bu iki imgeyi seçtim? Kadınları betimleyen, toplumdan topluma değişen bir sürü daha başka imgeler de mevcuttur. Bu iki kadın imgesi Freud’un özdeşleştiği ve aynı zamanda yücelttiği ilk kadın hastaları betimleyen imgelerdir. Bu kadınların anlattıkları hayat öyküleri psikanalizin doğuşuna imza atmışlardır.

Bu kadınları daha yakından tanımak isteyenler Freud’un Breuer’le birlikte yayımladığı *Histeri Üzerine Çalışmalar*’ı² oku-

2 S. Freud , J. Breuer, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Emre Kapkın, Payel Yayınevi, 2001.

yabilirler. 1895'te Viyana'da yayımlanan bu kitap psikanaliz öncesi diye tanımlanan devri betimler ve beş histerik kadın vakanın hipnoz ve telkinle tedavisini ele alır. Fakat kitap, o zamanın, belirli bir sosyo-kültürel seviyeye sahip olan kentli nevrozlu kadınlarını anlatan tarihi bir roman ve hatta sosyolojik bir metindir aynı zamanda. Bu kadınların hepsinin bedensel arazları vardı. Kimi kısmi felçten mustarip, kimi şimdiki terminolojimizle depresif, kimisi yorgun, bitkin ve hayattan elini eteğini çekmiş durumdaydı. Bu kadınların ortak özelliği şuydu: hayal dünyalarını ve özel hayatlarını cömertçe Freud ve Breuer'e sergiliyorlardı. Peki bu nasıl bir şeydir?

Bir kadın bir erkek hekime yaşamının en mahrem noktalarını, kimseye anlatamadığı aile sırlarını, yüksek sesle konuşmadığı bir dizi hayat öyküsünü dile getirirken, o erkek hekim bunlarla ne yapar? Breuer büyük bir özveriyle ve sabırla bu öyküleri dinledi ve efsanevi hastası Anna O'ya tutkuyla bağlandı. Ama bu bağın erotik kökenini görmezden geldi ve hastasındaki erotik nitelikli bağdan korktu. Bir başka deyişle hastası ona âşık olunca korkup kaçtı. Gelelim Freud'a. Freud bu öyküleri dinlerken değişik bir tutum takındı ve bu kadınlara, bu "birisine konuşan ve anlatan" kadınlara neredeyse imrendi ve onlar gibi olmak istedi. Yani onlar gibi birisine en gizli köşelerini, çocukluğunu anlatmak istedi. Ve doğal bir hareketle rüyalarını anlatan kadınlar gibi, Freud, rüyalarını not etmeye ve yazıyla kendi kendini analiz etmeye başladı. Kimi Freud biyografları Freud'un kendi kendine analizinin yazmaktan geçtiğini söylerler.³ Yazmak Freud için tıpkı hekimliği ve bilimsel araştırmacılığı gibi kendisini ifade etmenin bir yoluydu. Unutmayalım ki Freud'un yapıtları hatırı sayılır bir hacme sahiptir. Sadece 1897-1900 yılları arasında –ki bu yıllar arasında Freud'un kendi kendisini sistematik bir analize tabi tuttuğu söylenir– afaziler üzerine bir kitabı, Oscar Rie ile birlikte yayımladığı 220 sayfalık bir monografisi, 168 sayfalık merkezi felçleri ele alan bir ders kitabı ve yine nöroloji üzeri-

3 Patrick Mahony, "La cure par écrit," in *La Psychanalyse 100 ans déjà*, yayınlayanlar, André Haynal, Georg Editeur, Cenevre, 1996.

ne 168 sayfalık ve 14 sayfa bibliyografya içeren bir ders kitabı, ve Charcot ve Bernheim'in Fransızcadan Almancaya çevirdiği 3 kitabı ve nöroloji literatürü tarayan 83 özet metni de hesaba katarsak, bu nefes kesici hacimle ilgili aşağı yukarı bir fikrimiz olur. Tabii bu kendi kendisini analiz ettiği yıllarda, yani özellikle rüyalarını mercek altına aldığı yıllarda, Freud, bir de daha sonra başyapıtı diye sayılacak *Düşlerin Yorumu*'nu (1900) da hazırlıyordu. Burada bir parantez açıp Freud'un 1930 yılında edebiyatçılara tahsis edilen Goethe ödülüne de sahip olduğunu unutmayalım.

Yeniden Freud'un bu konuşan ve rüyalarını anlatan kadınlara imrenmesine geri dönecek olursak, ya da psikanaliz jargonuyla konuşacak olursak Freud'un bu kadınlarla özdeşleşmesinin yaratıcı hareketinin ilk adımı sayılabileceğini ileri sürebiliriz. Freud rüyalarını yazmakla kalmaz onları arkadaşı Fliess'e düzenli olarak göndermeye başlar ve kendisi üzerinde keşfettiği bulguları ona tutkuyla anlatmaya koyulur.⁴

Fliess 1887 yılında Viyana'ya staja gelmiş genç bir hekimdir; onunla bir kongrede tanışan Freud ondan çok etkilenir ve 24 kasım 1887 tarihli mektubunda "Benim üzerimde derin bir etki bıraktınız" der; ve neredeyse 15 yıl sürecek yoğun bir yazışma silsilesi başlar. Bu yazışmalar öncelikle Freud'un hastalarını anlattığı bir platformdan gittikçe özel hayatların da işin içine girdiği dostça muhabbetlere dönüşür. Bayramlarda birbirlerine ve aile mensuplarına hediye yollarlar ve "kongre" adını verdikleri ikili buluşmalar düzenlemeye başlarlar. Bu yazışmaların başında Freud Fliess'e "nasıl oldu da sizin dikkatinizi çekmeyi başardım" der ve yayımladığı bir makaleye, Bernheim'in kitabını Almancaya çevirmesini kastederek, şöyle bir not ekler: "eğer zamanınız ve fırsatınız varsa sadık dostunuzu düşünmeyi ihmal etmeyin". Bu şefkat talebi kadınsı bir ton içermektedir. 1890 yılında Freud Fliess'in Berlin'e davetini kabul eder, ama tıpkı bir sevgili gibi Fliess'in tüm hasta randevula-

4 Bu konuda daha kapsamlı bilgi edinmek isteyenler 1887-1902 yılları arasındaki dönemi kapsayan Freud-Fliess yazışmalarına başvurabilirler: Bkz. *Aus den Anfängen der Psychoanalyse*, yayımlayanlar Marie Bonaparte, Ernst Kris ve Anna Freud, Imago Publishing, 1950.

rını iptal etmesini ve tüm zamanını ona ayırmasını talep eder. 1887-1891 yılları arasındaki yazışmaların ana temaları cinsellik ve doğum kontrolü, organik ya da ruhsal etiyojolojiyi birbirinden ayırma güçlüğü, ölüm ve suçluluktur. Bir yandan Freud o sıralarda sahip olduğu ikinci çocuğuna babalık yapmayı sürdürdüğü halde, Fliess'e karşı pasif ve kadınsı bir tutum takınmaktadır: örneğin Fliess'in yanıtları gecikince sabırsızlanıp serzenişte bulunmakta, en ufak bir ödüllendirilmede onu sık sık iltifatlara boğmakta ve taleplerini ısrarla yinelemektedir. Taleplerinin çoğu tabii yazılarının okunup tartışılması talebiydi ve Freud'un o yıllarda çalışmalarını paylaştığı tek kişi Fliess idi. Freud'un neredeyse bir sevgiliye yazar gibi talepkâr dili, bazen geri çevrilmekten korkan bir âşık gibi çaresizliğini ifade edişi, bize, Fliess'e karşı takındığı kadınsı ton hakkında bilgi verir. Freud Berlin'de yaşayan kulak burun boğaz uzmanı bu hekimi bir bilge yerine koyup, yazdıklarıyla ilgili bu yoğun yazışmalarda sürekli bekleyen, yanıtların geç geldiğinden yakınan sabırsız bir âşık gibidir.

Freud tıpkı bir psikanaliste konuşur gibi Fliess'le yazışır ve konuşur. 1893-1894 yılları arasındaki yazışmalarda cinsel hayat aralarındaki favori konudur, zira Freud'un hastalarının anlattıkları da cinsellik etrafındadır. Freud bu yazışmalarda Fliess tarafından sanki zihinsel anlamda bir dölleme talep etmektedir. Mektuplar gecikince "daemon" neredesin der; ve Sokrates'in bedeninin içinde yaşadığını varsaydığı ve ona hakikati söyleyen şeytana gönderme yapar. Fliess Freud'u doğurtacak bir tür ebe gibidir; Freud da sanki gebedir. Örneğin 30 Haziran 1896 tarihli bir mektubunda şöyle der Freud: "Önümüzdeki kongreyi düşünürken, susuzluğumu ve açlığımı nihayet giderecek biri gibi seviniyorum." Bir başka sefer tıpkı bir kadın gibi Freud "dönem"lerinden söz eder. Fliess'in kuramı erkeğin de tıpkı kadında olduğu gibi periyodik dönemleri olduğunu ileri sürmekteydi. Freud sık sık ortaya çıkan migrenlerinden, ölüm korkularından ve sürekli burun akıntısından söz eder. Ağrılarından bahsederken kadınların âdet ağrıları için de kullanılan sözcüğü kullanır ve kadın cinselliğiyle özdeşleşmesi barizdir.

Freud o yıllarda arka arkaya iki çocuk sahibi olmuştu; Fliess'in eşi de artık hamiledir. Hamile ve doğurgan yani verimli bir kadın imgesi o yılların yazışmalarında önemli bir yer tutar. Freud biyografı ünlü Anzieu,⁵ Freud'un yaratıcı hamlesinin temelinde doğurgan yaratıcı kadınlara karşı duyduğu hasetin önemli bir yeri olduğunu ileri sürer.⁶ Anzieu'ye göre Freud bu hasetin altından, bu kadınlarla ruhsal düzeyde özdeşleşerek kalkabilmiştir. Bu arada Freud ısrarla, sanki bu haset duygusunu yatıştırmak için, 1895 yılında, ki artık karısı Martha altıncı ve son çocuklarına hamiledir, Fliess'in cinsellik üzerine ileri sürdüğü kuramından doğum kontrolünü sağlayacak bir yöntem geliştirmesi olasılığından hayranlıkla bahseder. Fliess Freud'un gözünde cinsel hayatın sırlarını ona bahşedecek bir üstattır. 1895 yılının temmuz ayındaki bir mektubunda Freud Fliess'in tüm yeniliklerine aç olduğunu ama bu arada kendisinin de bazı kuramsal girişimlerin ilk taslaklarını ve *tohumlarını* taşıdığını söyler. Doğurganlık teması yine barizdir. Burada bir parantez açıp şunu söyleyelim: Çocuk, anne bedenine ve tüm muhteviyatına, özellikle de onun gelecekteki bebeklerine karşı haset duygusu besler. Çocukların psikanalizinden biliyoruz ki, çocuğun bir anlamda annenin yaratıcılığına duyduğu haset ve bu duyguyla beraber gelen yıkıcı eğilimler yaratıcılığın veya yaratamamanın temelinde bulunur.⁷ Çocuklar bu haset⁸ duygusuyla yıkıcı olurlarken bir yandan da yıktıkları ya da hayallerinde parça parça ettikleri nesneleri onarmaya, düzeltmeye girişirler. Bu onarma girişimi birçok yaratıcı edimin ardında mevcuttur. Tekrar Freud'a dönersek, bir yandan çalışarak, yazarak ve en önemlisi tedavi ederek bu yıkıcı ruhsal hareke-

5 Didier Anzieu, *L'Auto-Analyse de Freud et la découverte de la psychanalyse*, Tome I ve II, P.U.F, Paris, 1959. [*Freud'un Otoanalizi ve Psikanalizin Keşfi*, çev. Nesrin Tura, Metis Yayınevi, 2003.]

6 Didier Anzieu, "Vues nouvelles sur l'auto-analyse de Freud," *Revue Française de Psychanalyse*, 2000, LXIV, s. 1201.

7 Bu konuda daha kapsamlı bilgi edinmek isteyenler ünlü çocuk psikanalisti M. Klein'in *The Psychoanalysis of Children* adlı kitabına başvurabilirler. (Londra, Hogarth Press and Institute of Psycho-Analysis, 1932.)

8 M. Klein, *Envy and Gratitude*, Hogarth Press, Londra, 1957. [*Haset ve Şükran*, çev. Yavuz Erten ve Orhan Koçak, Metis, 1999.]

ti onaran Freud'u; diğer yandan da, aktarım nesnesi Fliess'ten yeni çocukların gelmesini engelleyecek biyolojik bir keşifte bulunmasını isteyen, endişeli ve suçlu Freud'u görüyoruz. Sanki Fliess böyle bir buluşla Freud'un anne karnına yönelttiği saldırılarını geçersiz kılacaktı. Freud'daki bu çifte cinsiyetli hareketin kadınlarla özdeşleşmesini kolaylaştıran bir diğer etken olduğu da söylenebilir. Tabii bir de Freud'un Fliess'le olan ilişkisinin Freud'un içindeki kadını özgürleştirdiği ve onun yaratıcılığına daha çok ivme kazandırdığı da ileri sürülebilir.

Yeniden konumuz "Freud ve Kadınlık"'a dönelim. Freud'un psikanalizin başlangıcındaki kadınlarla özdeşleşme hareketinin temelinde bulunan bir diğer olguya bakacak olursak, sosyolojik bir tespit kaçınılmaz gibidir. Freud Yahudi düşmanlığının alıp başını gittiği, 19. yüzyıl sonu Viyana'sında akademik kariyerin kapılarının kendisine kapalı olduğunu görür ve üniversiteden ayrılır. Fliess'le yazışmaları onun bilimsel etkinliğini tartışabileceği neredeyse tek meşru alanını oluşturmaktadır ve Freud sık sık yalnızlığından söz etmektedir. Bu kamusal alanın dışında olma ve dönemin bilimsel otoritesi tarafından ciddiye alınmama tıpkı kamusal alana dışarıdan bakan ve kamusal alan yerine özel alanı yaşam alanı olarak kullanan zamanın kadınlarının durumunu bize çağrıştırmıyor mu? Bu kadınların salt özel alanda varlıklarını gösterebilmelerinin onlara kazandırdığı iki temel şeyi vurgulamakta fayda var. Bu kadınlar, yani Freud'a konuşan kadınlar dönemin diğer kadınları gibi dünyayı anlama, anlatma ve yorumlamada kişi ilişkilerini üstün tutuyorlardı; bir kişinin bir diğer kişiyle kurduğu bağı ön plana alıp bu bağların da yeniden yorumlandığı, denetlendiği bazen de kurgulandığı bir meta alana uzaktan, yabancılıkla bakıyorlardı. Bu kamusal alana uzak ama özele yakın, mahrem alana ve iç dünyaya yönelik bakış, iki avantajı beraberinde getiriyordu. Bu kadınlar meselelere kişisel boyutta baktıkları zaman duyguları da hesaba katıyorlardı. Dolayısıyla, psikoterapi onların zaten alışkın oldukları bir faaliyetti. Oysa erkekler bu özel alana biraz daha uzaktan ve temkinli bir şekilde bakıyorlardı. Sosyal alana uzak olmak demek aynı zamanda sosyal ikiyüzlülüğün mekanizmalarından da bihaber olmak demektir.

Kadınların sosyal maskeye yeterince vakıf olmamaları, sosyal beceriksizlikleri, yeterince ciddiye alınmamalarını sağlıyordu. Bu ciddiye alınmama sayesinde kadınlar ait olmadıkları alanlarda rahatça geziniyorlardı, tıpkı önemli bir iş toplantısında içeri girip çıkmasında mahsur görülmeyen hizmetliler gibi. Şimdi sorulabilir: Bu kadınlar dışlandıkları alanlarda nasıl geziniyorlardı? Yanıtım özdeşleşme mekanizmasıyla olacak. Bu hasta kadınlar, sık sık, nefret ettikleri ya da tutkuyla bağlandıkları kişi veya kişilerin bir özelliğini sahiplenerek o kişiymiş gibi davranarak hayali bir kimlik yarattılar ve histeri nöbetleri bu hayali kimlikleri konuşturmaya, sahneye koymaya yaradı. Dora'nın⁹ öksürükleri babasının rahatsızlığını simgelerken, Anna O.'nun¹⁰ kasılmaları yine babasının hasta yatağındaki felçli durumunu sahneliyordu. Kendilerine biçilmiş iyiliksever hemşire rollerinden sıkılan bu kadınların öfkelenedikleri otorite figürleriyle özdeşleşerek en azından hayallerinde ait olmadıkları yerlerde gezindikleri söylenebilir mi? Mutluluğu hayallerinde arayan bu histerik kadınların, başkaldıran ama bu başkaldırıyı örtük bir biçimde yaparak neredeyse Freud'u bir tür muamma-ya, hatta savaşa davet eden bu kadınların, Freud'a meydan okudukları düşünülebilir mi? Bence düşünülebilir.

Neden diye sorulacak olursa Freud'un metapsikolojisindeki temel kavramlara dikkatinizi çekmek isterim. Freud, savunmadan, bastırmadan, dürtülerin serbestleşmesinden, ruhsal çatışmadan söz ederken psikanaliz tedavisini analistle analizanın karşı karşıya geldikleri bir savaş alanına da benzetmektedir. Örneğin direnç kavramından söz ederken ve serbest çağrışım kuralını ihlal eden analizanı için şöyle bir metafor ileri sürer Freud. Tabii psikanalizdeki serbest çağrışım kuralını bir kez daha hatırlatmakta fayda var. "Aklınıza ne gelirse serbestçe söyleyin" önermesi her ne kadar serbestçe konuşmayı vurguluyorsa da, bu kuralda analizandan beklenen, düşüncelerini herhangi bir seçime tabi tutmadan, öncelik sırası tanımadan ve özellikle nasıl geliyorsa öyle konuşmasıdır. Bu kural hiçbir za-

9 S. Freud, *Bir Histeri Çözümlemesinden Parçalar (Dora)*, 1905, çev. Ayhan Eğrilmez, Payel Yayınevi, 1998.

10 S. Freud, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Emre Kapkın, Payel Yayınevi, 2001.

man yüzde yüz hedefine ulaşmaz, zira araya dirençler girer. Kısaca ifade etmek gerekirse, ki bu yazının kapsamı bunu gerektiriyor, bir analiz deneyimi dirençlerin analiziyle amacına ulaşabilir. Tekrar Freud'un metaforuna geri dönüyorum. Şöyle der Freud:¹¹ "Viyana şehrinde bir yasa çıksa ve bu yasada dense ki şehrin Büyük Pazar ve Saint Etienne katedralinin dışındaki tüm mekânlarında tutuklama yapılabilir; o zaman tüm suçluların o mekânlarda gizleneceğinden emin olabiliriz." Aynı şekilde, bazı çağrışımlarını analistine anlatan, bazılarını da şu veya bu sebeple kendisine saklayan analizan tiplemesine karşı Freud savaş açar ve bazı çağrışımların ruhsallığın kimi muaf kalmış bölgelerinde serbestçe gezindiğinden dem vurur. Dolayısıyla bu kural istisna tanımamalıdır: Akla ne geliyorsa söylenmelidir. Freud burada sadece analist değil, aynı zamanda bir detektiftir de, hatta savaş stratejisini kuramlaştıran bir genel kurmay da denilebilir...

Bu detektif ve savaşçı Freud biraz önceki kadını Freud'dan epeyce farklı gibi gözüксе de temeldeki hareket yine kadınların iç dünyasına nüfuz edip orada hapsolmuş bilgiyi tutup çıkarmaktır. Yaratıcılık, yani ruhsal doğurganlık, içinde şiddeti de barındıran bir harekettir. Burada Freud, sanki "düşmanını tanı" dercesine, bu kadınları güçlü bir rakip mertebesine çıkararak onları ne kadar ciddiye aldığını bize gösterir. Bu kadınlar Freud'un sadece imrenerek özdeşleştiği kadınlar değil, aynı zamanda da, idealize ettiği kadınlardır. *Histeri Üzerine Çalışmalar*'daki tüm kadınlar zeki, metanetli, ahlaki değerleri yüksek, kültürlü kadınlar diye tanımlanır. Freud onları bu kadar ciddiye almasa onları bu kadar idealize edebilir miydi? Bu idealizasyon sayesinde Freud kadınların bu tekil söylemini, bu aile içi sırlarını, alçak sesle konuşulan ama konuşulmuyormuş gibi yapılan bu mahremiyet alanını terapötik bir alana dönüştürdü...

Freud'un kadınlarla özdeşleşmesinden ve onları kayda değer ciddi birer rakip olarak algılamasından hareketle dolaylı olarak cinsiyetlerin karşılaşmasından da söz ettim. Bu karşılaş-

11 S. Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri, Direnme ve Bastırma*, 1916, çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, 1994.

madaki ana faktör özdeşleşme mekanizmasıydı. Bu mekanizma sayesinde bir ötekinin ruhuna girip onunla empati kurabildiğimiz gibi, aynı zamanda ötekilik kavramına da bu mekanizmayla sahip olabiliriz. Ruhsal hayatımızın başlangıcındaki “benim-gibi-bir-anne” algılaması bebeğin zihninde belirgindir. Bebekte bir ötekilik kavramı olmadığı gibi kendisini ve ötekini ayrılmaz bir bütün olarak algılar. Freud buna çocukluk narsisizmi adını vermişti. Örneğin memeyi kendisinin bir uzantısı gibi hisseden bebek, meme geri çekildiğinde korkunç bir parçalanmışlık duygusu yaşar; memenin geri çekilmesi neredeyse bebeğe yapılmış bir hakarettir. Daha ileri bir dönemde aynı şok cinsiyet farklılığını fark eden çocuk tarafından yaşanır. Erkek çocuk kız çocuğun cinsel organı karşısında kızın iğdiş edilmiş olduğunu, kız çocuğu da erkek çocuğun cinsel organı karşısında kendisinde bir eksiklik olduğunu hisseder. Farklılık ve ötekilik zihinsel yaşamımızda üzerinde çalışılması en zor meselelerden biridir, zira temelinde cinsiyetlerin karşılaşmasındaki travmatik anları yeniden canlandırır. Farklı bir bakış açısı bazen bir skandala, bazen örtülü bir itiraza dönüşür; bazen de cinayete bile yol açabilir. Burada söz konusu olan farklılığın ruhsallık üzerindeki şok etkisidir ve ruhsallık bunun üzerinde büyük enerjiler sarf ederek çalışır.

Freud’un kadınları tedavi etmekle başlayan kurucu hareketi bu cinsiyetlerin karşılaşmasını da betimleyen bir harekettir. Farklılığın yarattığı şok bazen yaratıcı bir hamleye, bazen de yıkıcı, yok edici bir tutuma dönüşür. Freud’daki yaratıcı gücün temelinde işte bu ötekiliği ayırt eden ve kuran bilinçdışı işleyişi keşfetmesi yatmaktadır. Ötekiliği ayırt etmek de cinsiyet farklılığını ayırt etmekten geçer. Kadını ve erkeği sadece eşitlik anlamında değil, aynı zamanda ve özellikle farklılık anlamında ele aldığımız zaman –ki bence Freud’un keşfi bu her iki hareketi de içerir– her iki cinsiyete kendine ait olduğu alanda varolabilme şansını vermiş oluruz.

*Kadınlar Freud'a Psikanalizi Nasıl Keşfettirdiler?**

Zamanımızın ruhsal hayat incelemelerinin önemli bir bölümünün Freud'un keşiflerini temel aldığı söylenebilir. Freud, psikanaliz kuramını ve psikanaliz tedavisini hastalarından yola çıkarak elde ettiği bulgularla oluşturmuş olsa da, psikanalizin keşfinin Freud'un kendi kendine analiz sürecinden de beslendiği psikanaliz tarihçileri tarafından sıkça tekrarlanır. Bu keşif büyük ölçüde Freud'un kendi çocukluğunu hatırlamasına ve onun üzerinde yeniden düşünüp anlamlandırmasına dayanır. Örneğin *Düşlerin Yorumu*'nda (1900) Freud sıkça meslektaşlarıyla iç hesaplaşmalarını, zamanın Viyana'sının akademik çevrelerinin psikanalize karşı hasımane tutumları karşısında içine düştüğü yalnızlığı, cinsel hayatın ve mahremiyetin toplumsal alanla karşılaşmasıyla ortaya çıkan bireyin sıkıntılarını, yani nevrozlu bireyleri anlatır. Bu nevrozlu kişi aynı zamanda Freud'un kendisidir ve zaten Freud da bu kitabı babasının ölümüyle yaşadığı yasın bir ürünü olarak tanımlar.

Freud hastalarını dinledikçe kendi çocukluğunu hatırlar. Hastaları genellikle çevreleriyle uyum zorluğu yaşayan ve başkaldıran zeki erkeklerden ve 19. yüzyıl Viyana'sının dar kültürel alanında arzularını ve kaygılarını ancak histeri nöbetleriyle ifade edebilen kültürlü kadınlardan oluşuyordu. Onların kişisel tarihi, Freud'u muhtemelen sadece bilimsel

* *Tarih ve Toplum*, Mart 2002, Sayı: 219.

olarak değil, kişisel olarak da ilgilendirdiği için, kendi kendini analiz etmeye başlar. Rüyalarını not eder, çağrışımlar yapar ve keşiflerini yakın arkadaşı Fliess'le paylaşır.¹ Yazışmalardan önemli ölçüde beslenen bu ilişkide, Freud yazıyı neredeyse terapötik bir araç olarak kullanır. Keşifleri öncelikle, bilinçdışının varlığı ve ruhsal hastalıkların temelinde yatan çocukluk döneminin cinselliği ve dolayısıyla çocukluğun (çocuğun bu cinsellikle hiçbir şey yapamaz durumda olmasından kaynaklanan) çaresizliği üzerineydi.

Kadın hastalarının Freud'a anlattıkları ise, bu çaresizliğin histeri nevrozuyla ifade bulmuş biçimiydi. Freud bu kişisel tarihlere karşı kayıtsız kalmadığı gibi, bilimsel bir girişimi ontolojik bir yapıya dönüştürdü.

Her ne kadar Freud'un kendi kendine yaptığı analizin psikanalizin keşfinde önemli bir yer tuttuğu düşünülse de, daha ileriki satırlarda da ifade edeceğim gibi, "kadınsı bir özelliğin" de bu keşfin temelinde olduğu öne sürülebilir.

Kadınların Freud'a psikanalizi keşfettirdikleri savı oldukça iddialı gelebilir; ama psikanalizin kurucu metinlerinde, psikanalizin keşfi sırasında atılan adımlarda, kadınların Freud'un önüne bir alan açtığını görürüz. Bu alanı kadınlar "hayalleriyle" doldurdular ve Freud'a iç dünyalarının kapılarını cömertçe açtılar.

Kadınlar Freud'a psikanalizi nasıl keşfettirdiler sorusunu ele almadan önce, psikanaliz öncesi tarihe bir göz atalım ve katartik yöntemin kullanıldığı döneme bakalım. Hipnoz sonrası bir yöntem olan katartik yöntem, ruh hastalarının travmatik yaşantılarının katarsis yoluyla boşaltımı ilkesine dayanıyordu. Hasta hipnozla ya da kloral iğneleriyle derin uykuya yatırılıyor ve rahatsızlığının belirtisinin ilk ortaya çıktığı zamanı hatırlamaya ve o zamanı yeniden yaşamaya yönlendiriliyordu. Bu yöntemin ilk ustalarından, Viyanalı hekim Joseph Breuer²

1 Bu yazışmalar psikanalizin doğuşunu simgelediği için bu tanımlama altında yayımlanmışlardır: Sigmund Freud, *La Naissance de la Psychanalyse, Lettres a Wilhelm Fliess, notes et plans*, 1895, Paris, P.U.F, 1956.

2 S. Freud, J. Breuer, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Dr. Emre Kapkın, Payel Yayınları, 2001.

(1842-1925), hastanın hatırladıkça iyileşme kaydettiğini görünce bu yöntemi özellikle histeriklerin tedavisinde kullanmaya başlar. Ama Breuer'e konuşma ve hatırlamanın iyileştirici etkisi olduğunu ona keşfettiren, efsanevi hastası ünlü Anna O.'dur³. Genç kadın, depresyon geçirmekte ve aynı zamanda, çeşitli uzuvları değişik zamanlarda felce uğramaktadır; zaman zaman işitme ve görme duyularını ve konuşma işlevini de kaybeden Anna O., korku dolu sanrılara da sahiptir. Breuer onu düzenli bir biçimde evinde ziyaret ederek, bol bol konuşturarak ve travmatik anı yeniden yaşatarak iyileştirmeyi başarır.

1880-1882 yılları arasında tedavi gören genç kız yapılan tedaviye "konuşma tedavisi" (talking cure) adını verir ve yapılan işi de "baca temizliği"ne (chimney sweeping) benzetir. Anna O.'nun tedaviye sıkı sıkıya sarılması, Breuer'den başka hiçbir hekimi kabul etmemesi, konuşmaya istekli olması ve kültür düzeyinin yüksek olması tedavinin başarılı geçmesindeki faktörler olarak sayılır.

Anna O. vakası Freud ve Breuer'in *Histeri Üzerine Çalışmalar* (1895) adlı ortak yapıtlarının ilk vakası olup katartik yöntemin doğuşunu müjdelar. Yapıt beş kadın hastanın tedavisini içerir ve bilimsel değerinin yanında, vakaların anlatımının canlılığı ve sosyo-kültürel bağlamın arka plandaki varlığıyla, tarihsel bir roman niteliğine sahiptir.

Yapıtın salt kadın hastaları içermesi ayrıca anlamlıdır. Histerinin kadın hastalığı olmadığını biliyoruz, hatta, o devirde bile Freud'un erkek histerisinden söz ettiğini biliyoruz. O zaman, bu kadınların psikanalizin doğuşuna imza atmış bir yapıtın içinde çarpıcı bir biçimde gözökmeleri nasıl yorumlanabilir? Dönemin, yani 19. yüzyıl sonu Viyana'sının kadınları sıkıştırdığı dar kültürel alanının histeri geliştirmek için elverişli bir zemin oluşturduğunu ileri sürmek acaba yeterli midir?

Bu soruya yanıt olarak "kadınsı" bir özelliği, "hayallerini anlatarak kendini ifade etme"yi öneriyorum. Freud'u cezbeden bu özelliğin kendi çocukluk hayallerinin keşfindeki rolü bü-

3 Bella Habip, "Psikanalizin Gizli Ebeveyni: Joseph Breuer", *Defter*, 2001 Yaz, s. 185.

yüktür. Kadınlar Freud'la seve seve konuştular. Kadınların bu özelliğinin, psikanalizin icadındaki önemi yadsınamaz.

Anna O. her seansta Breuer'e bir öykü anlattı. Bu öykülerin ortak teması bir hastanın başucunda bekleyen küçük bir kızın endişesiydi. Breuer bu öykü anlatımlarına Anna O.'nun "şahsi tiyatro"sunu adını verir. Tabii bu şahsi tiyatronun temelinde genç kızın geceleri babasını hasta yatağında uyanık kalıp beklerken yaşadığı endişe ve korkular vardır.

Histeri Üzerine Çalışmalar'ın bir diğer ünlü vakası Lucy R.'nin tedavisi de hayalleri anlatmak üzerine kuruludur. Bu vakayla Freud, daha sonra bilinçdışı olarak kavramlaştıracığı "ruhsal gerçeklik" olgusunu daha yakından irdeler. Bu anlamda Lucy R. vakasına yakından bakmamızda fayda var. Lucy, Glasgowlu İngiliz bir mürebbiyedir ve Viyanalı zengin ve dul bir işadaminin malikânesinde çalışmaktadır. Bir tür Jane Eyre gibidir bu Lucy. Ama Jane Eyre ne kadar metanetli, azimli ve sabırlı idiyse, Lucy o derece depresif ve bitkindir. Ayrıca Lucy'nin tuhaf bir de şikâyeti vardır: Sürekli bir yanık kokusu duymaktadır. Freud Lucy'ye bu kokunun ne çağrıştırdığını sorar ve karşılığında upuzun bir öykü dinler. Genç kadın evde çocuklarla ilgilendiği bir sırada postacı annesinden bir mektup getirmiştir. Çocuklar, hızlı davranıp Lucy'nin elinden mektubu alır ve saklarlar. Lucy'nin doğum günüdür ve çocuklar Lucy'nin Glasgow'daki hasta annesinin yanına dönmesini istememektedirler. Bu mektubu arama, çocukları kovalamaca esnasında Lucy fırında pişirdiği yemeğin yandığının farkına varır. Bu yanık kokusu o günden beri peşini bırakmamaktadır. Bu koku bir anlamda o evde yaşadığı sevgi ve sıcaklığın ifadesidir. Daha sonra Lucy evdeki hizmetçilerle olan ihtilafını dile getirirken bir başka anıyı dillendirir. Eve bir gün aile dostu yaşlı bir bey gelmiştir. Çocukları çok seven bu bey akşam evi terk ederken çocukları ağzından öper. Çocukların babası yaşlı adamı şiddetle azarlar. Daha sonra baba hizmetçilere ve tüm bakıcılara da çocukların bu şekilde öpülmemesini şart koşar ve onları sert bir biçimde uyarır. Lucy bu sahneden çok etkilendiğini söyler. Konu çocukların dul babasına gelir. Lucy babanın bu sert tutumuna karşın, Glasgow'a geri dönme olasılığı konuşul-

duğu sıralarda, onunla çok dostça ve samimi bir şekilde konuştuğunu ve gitmemesini istediğini söylediğini ekler. Hatta bu konuşmadan sonra evdeki hizmetçiler Lucy'ye karşı tavırlarını değiştirir, ona daha yakın davranırlar ve Lucy geri dönmekten vazgeçer. Bu arada genç kadın Freud'a, patronunun vefat etmiş karısına hasta yatağında verdiği sözü de ekler: Çocuklar onun emin ellerine teslim edilmiştir.

Freud, Lucy'nin duygularını, patronuna âşık olma olarak yorumlar ve bu aşkın imkânsızlığının gerçekliğinin onu hasta ettiğini ileri sürer. Lucy bunu kabul eder; "O zaman bunu bana neden söylemediniz?" diye sorar Freud; "Bilmiyordum daha doğrusu bilmek istemiyordum, bu düşünceyi zihnimden kovmak istiyordum" yanıtını alır.

Freud, tedavinin amacını, Lucy'nin patronuna âşık olduğunun bilincine varması ve bu aşkın onu hiçbir yere götürmeyeceğini kabul etmesi olarak belirler. Yani Freud kendine bir hedef koyar ama Lucy onu apayrı bir yere götürür...

Tedavinin 9. haftasında Lucy seansına gelir ve tamamiyle değişmiş gibidir. Freud birden yanılmış olduğunu, Lucy'nin aşkının karşılık gördüğünü düşünür (metnin özgün yanı kesin doğrularla dolu bilgilerden çok araştırmacının katettiği somut yolu göstermesi ve o yolu onunla birlikte katetmemizdir). Lucy şöyle der: "Olağanüstü bir şey olmadı. Ama beni tanıımıyorsanız, beni hep hasta ve depresif gördünüz, oysa benim mizacım farklıdır: Neşeli ve hayat doluyumdur. Dün uyandığımda artık depresif değildim ve o günden beri kendimi iyi hissediyorum". Freud Lucy'ye evdeki kâhyalık işiyle ilgili tasarılarını sorar. Lucy ona durumunun değişmeyeceğini ama bu durumun artık onu mutsuz etmediğini söyler. Freud şaşkın bir biçimde ona patronuna hâlâ âşık olup olmadığını sorar. Ve Lucy bakın ne der: "Evet onu seviyorum ama bu bir şeyi değiştirmez. Eninde sonunda, içimde, istediğimi düşünebilir ve hissedebilirim."

Lucy'nin yanıtı sadece hakikati kabullenmesi, yani bilincinde aşkının imkânsız olduğunu tanıması olgusunu taşımaz. Devrim yaratan, Freud'u allak bullak eden mesele, Lucy'nin düşüncelerini ve duygularını "serbestçe düşünebilme"sinin beraberinde getirdiği iyileşmedir. Lucy düşüncelerinin salt ken-

disine ait olduğunu nihayet keşfetmiş gibidir; bu keşif, onu bir biçimde “topluluk zihniyeti” diye adlandıracığımız bir tür tahakkümden kurtarır. Toplum bir yana, benim düşüncelerim bir yana demektedir Lucy. Eylemlerim ve düşüncelerim birbirinden farklı şeylerdir, düşündüğüm zaman bir eylemde bulunmuyorum, istediğimi düşünebilirim.

Lucy bu farkı görebilecek kadar zekiydi, o zaman neden göremedi, diye sorulabilir. İşte nevroz böyle bir şeydir: Topluluk tahakkümüne açık olup, çocuksu mantık yürütmelerden oluşur. Bir başka deyişle, nevrozlu kişi çocukluk yıllarının etigiyle düşünür. Mesela annesinin hoş görmediği bir hareket çocuk tarafından da doğrudan mahkûm edilir. Ya da çocuk, annesinin onun düşüncelerini okuduğunu düşünür. Lucy bu çocuksu mantık içinde, kendi ruhsal gerçekliğiyle (işverene âşık olmak), toplumsal kısıtlamaları (malikâne sahibi bir işverenle onun evinde çalışan bir mürebbiye birlikte olamazlar) birbirine karıştırdığından, kendini rahatsız eden şeyi bulamıyor, dolayısıyla o rahatsız eden şeye karşı mücadele edemiyor, savunma geliştiremiyordu.

Freud Lucy R. vakası ile ruhsal gerçeklik denilen gerçekliğe bir adım daha yaklaşır ve dış gerçekliğin kabullenilip kabul lenilmemesi ikinci plana düşer.

Yapıtın üçüncü kadın vakası olan Emmy Von N.’e geçelim. Almanya aristokrasisine mensup bu asil kadın 1 Mayıs 1899 tarihinde Viyana’ya, Breuer’e tedavi olmaya gelir ama Breuer onu Freud’a yollar. İlk görüşmede Freud hastayı bir divana uzanmış halde bulur ve ona sorular sormaya, alnına masaj yapmaya başlar; sorularında ısrarlıdır. Sonunda Emmy hışımla çıkışır ve “Bana sürekli soru soracağınıza, bırakın size anlatacaklarımı dinleyin!” komutunu verir. Hastanın bağımsız ve güçlü karakteri Freud’u etkiler ve onu her gün, bazen günde iki kere ziyaret ederek ondan “dinleme sanatı”nı öğrenir.

Bir adım daha ileri gidip Freud’un Cacilie adlı vakasına eğilelim. Cacilie psikanaliz tarihçileri tarafından Freud’un “primadonna”sı olarak değerlendirilir; Breuer’in Anna O.’su neyi temsil ediyorsa, Cacilie de Freud için öyle biridir. Cacilie’nin belirtileri Anna O’nunkilere çok benzemektedir. O da kısmi

felçlere maruz kalıp, letarjik dönemler geçirmektedir. Cacilie'nin histeri krizlerinin geçmişteki kimi olaylarla bağlantısı kurulur. En önemlisi, Cacilie'nin yüz felcinin anlamı ortaya çıkar. Cacilie kocasıyla bir kavgasını anlatırken, elini yüzüne götürür ve "Bu benim için bir tokat gibiydi" der haykırarak. Freud metinde "Bir düşüncenin yerine bedensel bir ifadenin ikame olduğu, düşüncenin heyecan yükünün simgeleştirmeyi değiştirdiği"nden söz eder. Bir başka deyişle, Cacilie kelimelere karşı mesafe alamaz, onları simgeleştirmekte zorlanır, kelimeler ona tokat gibi çarpar. Freud bu hastasıyla daha pasif, daha az yönlendirici olması gerektiğini anlar, zira ortaya çıkan malzeme tamamen tesadüfen ve serbestçe konuşulurken ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, hastanın çağrışımlarını yönlendirmek, temelde olan malzemeyi elden kaçırmaya neden olabilir. Freud yavaş yavaş, "günün teması"nın seçimini hastasına bırakır. 1892'nin sonunda Freud hipnoz yöntemini tamamen terk eder. Henüz "serbest çağrışım kuralı"⁴ net bir biçimde yerleşmemiştir ama Freud belirtiyi gizleyen hipnozla değil, hastalarının rasyonel birikimleriyle çalışır ve belirtiyi gizlendiği yerden gün ışığına çıkarmayı hedefler.

Histeri Üzerine Çalışmalar'ın bir diğer vakası Elisabeth Von R.'dir. 24 yaşında, yürüme zorluğu çeken, kas ağrıları çeken bir genç kızdır. Elisabeth'e, belirtilerinin belirsiz özelliğinden ötürü histeri teşhisi konulur. Karşılaştığım en zor vakalardan biri, der Freud Elisabeth için ve hastasının belirtilerinin kaynağından haberdar olduğunu düşünür; bir başka deyişle, hastanın gizlediği bir sır vardır. Freud'un bunu düşünmesinin sebebi hastanın diğer histerikler gibi belirtilerinin tarihiyle ilgili tutarsız bilgiler vermemesidir. Burada bir parantez açarak, Freud'un organik bir hastalığı histerik bir konversiyondan ayırma yöntemlerinden birinin, hastanın hastalık öyküsüne karşı aldığı tutum olduğunu belirtelim. Hasta öyküsünü her seferinde yeni detaylarla donatıyorsa ve duygu yüklü detaylara çok sık başvuruyorsa bu, Freud için bir histeri vakası oluyordu. Elisabeth, Freud için karmaşık

4 Psikanaliz tedavisinin temel kuralı olan "serbest çağrışım" "akla ne geliyorsa serbestçe söyleme" ilkesine dayanır.

bir vaka gibi duruyordu. Hastanın bir sır sakladığı düşüncesi ve ters mizacı (metinde babasının kızını “edepsiz ve asi” diye tanımladığı belirtilir) Freud’u serbest çağrışım yöntemine yönlendirir. Genç kız hipnoza nasıl olsa direnecektir, ayrıca bu sefer Freud’un aradığı, hastalığın kaynağından çok, bu hikâyeyi anlatmaya olan “direnç”tir. Daha sonra, serbest çağrışıma olan direncin çözümlemesiyle, hastasının baskılanmış erotik arzularının çevrenin ahlaki değerleriyle nasıl çatıştığını ve bu çatışmayı bilinçten uzak tutma çabasının konversiyona sebep olduğunu bulur. Nasıl olur bu buluş? Freud seanslardan birinde, yine hastasının alnına elini bastırarak aklına gelenleri söylemesini ister. Elisabeth “Hiçbir şey yok” der. Ama tüm yüz ifadesi, gözlerini kırpmaması, “Aklımdan geçen hiçbir şey yok” deme biçimi, bir şeylerin olduğunu işaret etmektedir. Freud psişik bir sürecin mevzu bahis olduğunu ama hastasının düşüncelerini kovduğunu düşünür ve ısrar etmeye karar verir. Üçüncü kereden sonra Elisabeth “Aklıma bir şey geldi, ama onu bertaraf edebileceğimi düşündüm” der; “Neden söylemediniz?” diye sorar Freud; “Bizim aradığımız şeyin o olmadığını düşündüm,” der Elisabeth, “ama üçüncü kez sorduğunuzda yine o düşünce geri geldi” diye devam eder. Freud bu düşüncenin erotik kökenini keşfeder ve o çağrışım bir dizi yeni çağrışımı beraberinde getirir. Genç kızın eniştesine olan erotik bağı, ölen ablasına karşı suçluluk duyguları, hasta babasına bakarken yaşadığı hastabakıcı konumuyla ilgili ikircikli duyguları ortaya dökülür.

Freud Elisabeth vakasıyla psikanaliz devrini açar. Hasta artık bir sedirde uzanacak ve aklından geçenleri serbestçe söylemeye davet edilecektir. Bu aynı zamanda hatırlamaya, bağ kurmaya, çağrışımlar üzerine düşünmeye ve nihayet hastanın kendi düşünceleri, kendi ruhsal işleyişi üzerine düşünmesine davettir. Sustuğunda niye sustuğu, neye direndiği, neden korktuğu çözümlenecek, bütün ruhsal hayatı mercek altına alınacaktır.

Julia Kristeva’nın deyişiyle “fallik düzene karşı yabancılıkları”⁵ mıdır, kitaptaki kadınları bu derece hayal âlemine iten?

5 Julia Kristeva, *Sens et Non sens de la Révolte, De l'étrangeté du phallus ou le féminin entre illusion et désillusion*, 24.01.1995, Paris, Fayard, 1996

Nasıl olsa kurulu düzenin yasa koyucuları erkeklerdir, diyen bu kadınlar bu dünyaya uzaktan, hüznle ve şaşkınlıkla mı bakmaktadırlar? Kadınların bu “dışarıdalık”ları ve eylemlerinin kısıtlılığı yüzünden, hayal kurarak, öykü anlatarak, bedenleriyle de olsa, bol bol konuşup anlatarak “kendilerine ait bir oda”, kimselerin nüfuz edemeyeceği bir alan yarattıkları söylenebilir mi?

Bu sorulara verilecek yanıtlar çeşitlidir ve bizi değişik alanlara yönlendirir. Ama konumuza dönecek olursak, Freud’u kendi çocukluğuna götüren bu kadınların, yaşadıkları çelişkileri konuşarak, sahneleyerek ve öyküleştirek Freud’un oto-analizinin tetikçisi oldukları, Freud’u kendi üzerine düşünmeye sevk ettikleri ve ruhsal hayat üzerine temel keşiflerini yapmasındaki itici gücü sağladıkları ileri sürülebilir. Freud Lucy vakasında, Lucy’nin bildiği bir şeyi nasıl bilmezden geldiğini bir dipnotta⁶, kendi kişisel deneyimiyle karşılaştırarak açıklar: “öznenin bildiği halde bilmediği bu tuhaf durumu daha iyi betimleyen başka bir duruma hiç rastlamadım. Bu durumun anlaşılır olması için, kişinin kendisini bu durumda yakalaması gerekir. Bu türden tuhaf bir anıya sahip olduğum aklıma geldi. Kendimde olup biteni hatırlamaya çalıştığım zaman çok cıvıllı bir kazanım elde ettim. Beklediğim şeyin tam tamına zıt bir şeyle karşılaştım: olan şey yalnızca beklentime hiç uymayan bir şeyi görmemdi; bu algılamanın beni birtakım tasarılardan vazgeçirmesi gerekirken, aksine bu hiç de böyle olmamıştı. Bu tür algılamanın psişik olarak kullanılmamasından sorumlu olan çelişkinin ve tiksindirici duyumsamanın hiç ayırdına varamadığımı hayret içinde gördüm. Anneler için kızları, kocalar için eşleri, yöneticiler için seçkin yardımcıları söz konusu olunca kapıldıkları körlüğe ben de kapıldım.”

Dördüncü Bölüm:
PSİKANALİZ VE TARİH

*Freud nasıl bir tarihten söz ediyor?**

Bir kadın analizanın, geçen zaman üzerine ilginç çağrışımlarını anlatmakla söze başlamak istiyorum. Çocukluğundan kalma ilginç bir anıdan söz eder bu kadın. Bir gün, her zamanki gibi öğlen uykusuna yatırıldığında (bu uykular ilkokula başladığı zaman sona erecektir), aniden zamanın geçtiğini ve yaşadığı olayları saklayamadığını fark eder. Neyi saklayamadığı ya da neyi unuttuğu belirsizdir. Salt bir izlenim söz konusudur. Her şeyi hatırlayamamaktadır. Örneğin bir gün annesi ona birini tanıtırırken “Hatırlıyor musun, falanca yerde birlikte yemek yemiştik, sonra sen de falancanın çocuklarıyla birlikte atlıkarıncaya binmiştin, deniz kenarındaydı,” dediğinde, bunları hiç hatırlamadığını dehşetle fark eder. Bu anıyı daha ilginç bir anı takip eder. Bir gün küçük kız, geçen zamanın unutmakla bir bağlantısı olduğunu fark eder. “O halde zamanı durdurmak gerek,” der kendi kendine, fakat bunun da imkânsız olduğunu anlar dehşetle, zira belli bir an’ı yakaladığını düşündüğü anda zaman geçmiştir bile.

Dolayısıyla, zaman durdurulamayacağına ve unutmanın önüne geçilemeyeceğine göre, anıları kaydetmenin ya da o zamanki terminolojisiyle bu anıları “tutmanın” bir yolu olsa gerek, diye düşünür küçük kız ve şöyle der kendi kendine: “Bir

* Psikanalitik Bakış-2: “Bireyin Tarihi, Tarihin Psikanalizi” Sempozyumu, Vamık Volkan Çalışma Grubu, 24-26 Nisan 2004 tarihlerinde Lütfü Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı’nda sunulmuştur.

anı bulayım, örneğin uykuya dalmadan önce gördüğüm son resim, pencereimin önüne konan güvercinin oraya anneannem tarafından serpiştirilen bayat ekmek kırıntılarını yemesi olsun. Bu anıyı duvara işaretleyeyim.” Duvara bir çarpı işareti koyar (henüz okuma yazma bilmemektedir) ve bu çarpı işareti ona büyük bir mutluluk verir. Sonra her gün bunu yapmaya devam eder. Uykuya dalmadan önce zihninde bir anı tespit eder ve bu anıyı simgeleyen çarpı işaretini duvara çizer. Ama gün geçtikçe bu çarpı işaretleri çoğalır ve hangi çarpının hangi anıya teka-bül ettiğini ayırt etmesi imkânsızlaşır. Küçük kızın bu girişimi tabii başarısızlıkla sonuçlanır.

Kişinin tarihinden söz etmek, bu çarpı işaretlerinin yetersiz kaldığı çok daha karmaşık ve sofistike bir süreci gündeme getirir. Bu bağlamda biz psikanalistler kişisel tarih deyince nasıl bir tarihten söz ediyoruz? Tarih salt hatırlamaktan mı ibarettir? Tarih geçmişte olup bitmiş olayları, tarihçilerin yaptığı gibi nesnel olduğu varsayılan belgelere dayanarak gün ışığına çıkarmak mıdır? Bu belgelerin nasıl seçilip derlendiği, hangi sırayla, nasıl bir zaman kesitinin içinde ve nasıl sunulduğu, hangi meşruiyet alanlarında dillendirildiği önemli değil midir?

Çok kısa bir örnek vereyim. Ünlü çağdaş tarihçi ve filozof Michel Foucault’nun, antik çağdan 20. yüzyılın sonlarına kadar insanların ruhlarıyla ilgilenme biçimlerini söylemler üzerinden tasnif eden “Benlik Teknolojileri” başlıklı çok ilginç bir çalışması var. Bu çalışmanın kapsamının genişliği kanımca şöyle ilginç iki gerçekliği ortaya çıkarıyor. Birincisi, bizim 21. yüzyılda ruhsallığımızla ilgili sorduğumuz sorular o zamanlar da mevcut; bir anlamda eski metin diye bir şey yok, onları okurken bir yabancılik hissine kapılmıyoruz. İkinci ilginç nokta ise şu: Foucault’nun kendi deyimiyle “arkeoloji”sinde, Freud’un yapıtı ve tedavi tekniği, keşiflik geleneğindeki “itiraf” ve Platoncu felsefenin çıkış noktası olan “kendine dikkat etme” geleneğinin bir uzantısı olarak kendini gösteriyor, “Benlik Teknolojileri” adlı geniş alanın içine dahil oluveriyor; yani bir anlamda Freud’un eserlerinin ve keşfinin özgünlüğü yok oluyor. İşte tarihin bir yandan bir şeyleri ortaya çıkarırken aynı zamanda bir şeyleri gizlediğinin ya da ustaca, hatta bilimsel bir yöntemle nasıl bazı

olguları, metinleri, bazı kişi ve dönemleri, istemli ya da istemsiz bir biçimde yok edebileceğinin güzel bir örneği.

Tarihi yazarken aynı zamanda da siliyoruz ya da tahrif ediyoruz. Ya da onu yeniden yazıyoruz ve yazarken de değiştiriyoruz. Peki bunu nasıl yapıyoruz? Toplumsal tarihten söz edersek, sosyologların, siyaset bilimcilerin bu tahrifat, bu yeniden yazma, değiştirme ya da bir anlamda “tarihin inşası” denilen şey üzerine söz söyleyen bir dizi kuramı var. Ben burada psikanalizdeki, özellikle Freud’un keşfindeki tarihten söz etmeye çalışacağım.

Psikanaliz yapmak kişinin tarihini ele almak, onu tarihsel koşullarının içinde anlamaya çalışmaktır denebilir. Ama bu tarih, tarihçilerin “nesnel” tarihinden farklıdır, her ne kadar büyük harfle tanımlayabileceğimiz bu Tarih’in kişinin biricik tarihi üzerinde etkisi tartışılmaz olsa da... Nitekim psikanaliz tedavisi, salt bu tarihi ortaya çıkarmayı hedefleyen arkeolojik bir girişim değildir. Psikanalist, tarihçi gibi somut tarihsel belgelere, arkeolojik kazılara dayanarak bir tarihi yazmaz. Psikanalistin hareket noktası, analizanın anlatılarıdır. Yani söz konusu olan sözel bir tarihtir ve bu tarih ancak psikanalizin kavramlarının bir meşruiyet alanı oluşturduğu psikanalizin kuram ve kavramlarının içinde düşünüldüğünde anlam kazanır. Bu tarihin, yani psikanalizin ele aldığı ve üzerinde çalıştığı tarihin nasıl bir şey olduğunu, özelde Freud’un yapısında nasıl bir şey olduğunu derinliğine ele almadan önce, bu arkeolojik girişimden farklı bir girişim olan ve psikanalizin bir diğer sacayağı olan “inşa” ya da “yeniden inşa”, “yeniden kurma” kavramlarının etrafındaki tarih olgusunun altını çizmek istiyorum.

Tarihçi tarihi sadece yazmaz, aynı zamanda onu kurar. Tabii her kurma eylemi kurucusunun kişisel izlerini taşır. Tarihçinin ayıkladığı tarihsel malzemeler, bu malzemeleri okuma ve yorumlama biçimleri, kendi politik tercihlerinin, sınıfsal ve akademik aidiyetlerinin izlerini taşır. Bu anlamda tarihçi tarihi keşfetmez, onu yeniden kurar da denilebilir. Psikanalist ile analizanın birlikte yaptıkları iş de –birlikte diyorum zira psikanalistin nesneleri, tarihçinin ölü nesnelerinden farklı olarak

yaşayan, dolayısıyla tarihselliği barındıran nesnelerdir– böyle bir “inşa”dır denebilir. Dolayısıyla psikanaliz tedavisi, arkeolojik ve mimari diye niteleyebileceğimiz girişimler arasında gidip gelir. Freud’un metinleri bu iki eksen de barındırır. Bu metinde Freud’un eserlerindeki bu iki meşguliyeti aktarmaya çalışacağım. Tabii bu çabanın bir okuma girişimi olduğunu ve her okumanın da, biraz önce bahsettiğim tarihselliği barındıracığından, yeni bir okuma olmaktan öteye gidemeyeceğini vurgulamak isterim.

Öncelikle Freud’un arkeolojik girişim diye adlandırdığım girişiminden söz etmekle başlayabilirim. Bu arkeoloji eğretilemesi Freud’un metinlerinde sık sık karşımıza çıkar ve Freud’un eski, gömülü kalmış gizli medeniyetlere karşı duyduğu ilgi herkes tarafından bilinir. Freud’un bu ilgisi, Breuer’le ortak çalışmasının bir uzantısıdır. Psikanalizin gizli ebeveyni Breuer,¹ hastalarını belirtilerinin ilk çıktığı zamana doğru yönlendirip, hipnoz altındayken bu zamanı hatırlamalarını sağlamaya çalışırdı. Bu hatırlama hastada katartik bir etki yaratarak sıkışmış bir enerjinin boşalmasını sağlayacaktı. Freud da psikanaliz öncesi denilen evrede bu yöntemi kullanıyordu ve hastalarını hipnoz altında hatırlamaya davet ediyor, bir anlamda hastalığın başladığı tarihi mercek altına alıyordu. Bu arkeolojik yöntemin sonuçlarını, Freud ile Breuer’in 1895 yılında ortaklaşa yayınladıkları *Histeri Üzerine Çalışmalar* adlı eserde görebiliriz. Bu kitabın temel önermesi de şu tümce- de özetleniyor denebilir: “Histerikler anılarından ötürü acı çekerler.”² Bizim için çok sıradan olan bu tespit, o zaman için devrimci bir özelliğe sahipti. Zira o zamana kadar hekim dünyasında hatırlamanın, yani kişisel tarihin, yaşanan olayların, özellikle örseleyici nitelikli olayların ruh sağlığı üzerinde etkisi olabileceği düşüncesi gelişmemişti.

Histeriklerle çalışmaya başlayan Freud zamanının büyük bir bölümünü tedaviye ayırır, ama o salt bir sağaltıcı değildir. Araştırmacı bilim adamı kimliği neredeyse bütün girişimlerin-

1 B. Habip, *Defter*, 44, Metis Yayınları, 2001, s. 185-200.

2 S. Freud, J. Breuer, *Etudes sur l’Hystérie*, “Mademoiselle Anna O.”, Paris, P.U.F., 1994 s. 14.

de kendini gösterir. Histeriklerin öykülerinden, hipnoz altında anlattıklarından hareket eden Freud, ilk kuramını, psikanaliz öncesi ilk kuramı ortaya atar. Bu kuramın adı "baştan çıkarma" kuramıdır ve buna göre histerinin temelinde bir cinsel sahne vardır. Freud başlangıçta "sahne" kelimesini kullanır. Daha sonra bu sözcüğün yerine "fantazma" sözcüğünü kullanacaktır. Bu sahneler, histeriğin çocukluğunda bizzat görsel ya da işitsel olarak şahit olduğu, ebeveynler veya erişkinler arasında gelişen cinsel içerikli anılardır. Ya da, günümüz terimleriyle söyleyecek olursak, çocuğun maruz kaldığı bir "cinsel istismar"dır. Freud bu kuramı 1895-1897 yılları arasında geliştirir ve bu dönemde yayımladığı dört makalede "baştan çıkarma olguları"nın önemini vurgular. Bu makaleler sırasıyla, 1895 sonbaharında yayınlanan "Bilimsel Bir Psikolojinin Taslağı" ve 1896 yılında yayımlanan "Nevrozların Etiyolojisi ve Kalıtım", "Histerinin Etiyolojisi", "Savunma Nitelikli Psikonevrozlar Üzerine Yeni Görüşler"dir.

Her ne kadar bu dört makale söz konusu kuramın geliştirildiği temel metinler olsa da, Freud daha önceki yıllarda da, örneğin 1892 yılına ait olduğu varsayılan A Elyazmasında³ nevrozların temelinde yatan dört etiyolojik unsurdan birinin "anlama çağından önce maruz kalınan cinsel travmalar" olduğunu ileri sürmektedir. 1893 yılında da arkadaşı Fliess'e yazdığı bir mektupta, kaygı nevrozunun cinsel temelli olduğunu ileri sürer ve şöyle der: "Cinsellikten dehşet verici bir biçimde korkmanın ön planda olduğu iki vakayı çözümledim; bu korkunun arkasında, her zaman cinsel nitelikli, işitilmiş ya da görülmüş, ama yarım yamalak anlaşılmış sahneler vardı." Unutmayalım ki Freud cinsellik temelli kuramını boşuna ortaya atmamıştı: Hastalarının hemen hemen hepsinde cinsel sorunlar mevcuttu. Hastalarının anlatılarından hareket eden Freud, bu mektupta salt sahnelerin cinsel içeriğinin travmaya sebep olmasından değil, bu sahnelerin onlara maruz kalan çocuklar tarafından anlaşılmamış olmasından söz eder. Çocuğun henüz bütünleşmemiş benliği, gelişmemiş cinselliği bu yoğun uyaranlara karşı

3 S. Freud, *La Naissance de la Psychanalyse*, Manuscrit A, Paris P.U.F, 1956.

savunmasızdır, çocuklar bu sahneleri bir muamma biçiminde algılamaktadırlar. Çağdaş psikanalizin terimleriyle söyleyecek olursak, bu sahneler “sembolize olmamış” biçimde, yani bir anlam kazanmadan, ham bir biçimde benliğin bir bölgesinde sıkışıp kalmıştır.

Psikanaliz tarihçileri Freud’un bu ilk kuramına “travma kuramı” adını verirler ve bu kuramı Freud’un “dürtü kuramı” adını verdiği, çocukluk cinselliğinden hareket ettiği kuramından ayırt ederler.

Freud travma kuramında, anlaşılabileceği üzere dış gerçekliğe dayanır ve kişinin hayatında edilgin bir biçimde yaşadığı travma nitelikli olayların, bir sebep-sonuç ilişkisi içinde ruhsallığı doğrudan etkilediği görüşünü savunur. Burada söz konusu olan tarih, doğrusal bir tarihtir, başka deyişle bu kuramda tarih düz ve mekanik bir biçimde algılanır. Kişinin kendine özgü yapısını, öznelliğini, olaylara tepki verme biçimini, yani tikelliğini içermez. Bir başka deyişle salt dış koşullar ruhsallığı etkiler.

Şimdi Freud’un bu arkeolojik nitelikli girişiminden –arkeolojik diyorum, zira tekrar etmek gerekirse, bu girişimde geçmişten şimdiki zamanı aydınlatacak malzemeleri bulup çıkarmak söz konusuydu– mimari diye adlandırdığım girişimine geçelim – bu girişim aynı zamanda psikanalizin doğuşunu müjdelar.

Mimari girişimi bir kavram etrafında anlatmaya çalışacağım: “Sonradan etki”. Freud, 1895’te kaleme aldığı “Bilimsel bir Psikolojinin Eskizi” başlıklı metninde şöyle bir olgudan söz eder:

Emma dükkânlara tek başına girmekten korkan genç bir kadındır. On üç yaşında bir dükkâna girdiğinde, orada çalışan iki tezgâhtarın güldüğünü görmüş ve kendi kıyafetiyle alay ettiklerini düşünmüştür. Bu arada bu iki tezgâhtardan biri Emma’nın ilgisini çekmiştir; Emma onu çekici bulduğunu hatırlar. Ama Freud’la analizinden sonra daha eski bir sahneyi hatırlar: Sekiz yaşındayken bir şeker dükkânında satıcının tacizine uğramış ve bu kişi Emma’nın cinsel organına dokunmuştur. Emma bu teması hemen unutmuş, yani bastırmıştır.

Freud’un açıklaması şöyledir: Bu cinsel temas, yaşından ötürü küçük kız tarafından hak ettiği biçimde adlandırılma-

mıştır ve cinsellik öncesi bir deneyim, böyle bir deneyimle ilgili olarak çocuğun herhangi bir temsili ve duygulanımı olmadığı için, anlamlandırılmadan bastırılmıştır. Ergenlik yıllarında yaşanan ikinci bir sahne ilkinin hatırlatır, onu canlandırır ve bu hatırlama, söz konusu ilk sahneyi “sonradan” travmatik hale sokar. Freud şöyle der: “Olay gerçekleştiği sırada ortaya çıkmayan, ama daha sonradan olayın anısıyla canlanan cinselliğin itkisi kaygıya dönüşür.” Bastırılmış bir anının *daha sonradan* travmaya dönüştüğünü neredeyse hep görürüz. Ergenliğin geç bir zamanda oluşması birincil süreçlerin *zamanundan sonra* üretilmesini olanaklı kılar. Freud burada yazarın ölümünden sonra ortaya çıkmış eserler için kullanılan *posthume* sıfatını kullanır. Hatıraların sebep olduğu travmatik etki de daha sonra ortaya çıkar. Burada şu noktanın altını tekrar çizmekte fayda var: Freud, geçmişte olup bitmiş ama adı konulmamış anıların daha sonradan hatırlandığında travma etkisi yaratacağını düşünür. Bir başka deyişle, kişinin hatırlama yetisinin kendisi, travma nitelikli olma potansiyeline sahiptir.

Bu “sonradan etki” kavramıyla maddi gerçeklikten ruhsal gerçekliğe doğru adım atan Freud, önünde yepyeni bir alanın açıldığını keşfeder ve hastalarının öykülerindeki maddi gerçeklik kadar bu öykülerin maruz kaldığı tahrifatla da ilgilenir. Örneğin bir hastası hatırlamaya direnç gösteriyorsa ya da hipnoz olmak istemiyorsa, Freud yalnızca onun daha sonra hatırladığı malzemelerle ilgilenmekle kalmaz, hatırladıklarını neden söyleyemediğini de araştırır. Freud ısrar ettikçe, insanların sadece söyleyemedikleri, itiraf edemedikleri ve unutmak istedikleri travma nitelikli olaylar değil, bu olaylarla ilgili geliştirdikleri ve genellikle ruhsal malzemeyle örülmüş, yani korku, kaygı, endişe utanç türünden duygu ve duygulanımlarla bezenmiş, kendi işleyişi olan bağımsız bir iç dünya da ortaya çıkar. Ve ortaya çıkan öykülerde, yani direnç kalkanı düştüğünde ortaya çıkan öykülerde, yeni bulgular, dolayısıyla yeni kurgular belirir.

Bu yol, Freud’u “fantazma” adını vereceği ruhsal gerçekliğin paradigmasına götürecektir. Hastaların öyküleri tarihsel gerçekliği barındırdığı gibi, tahrifatlarını, yanlış hatırlamalarını, tarihi yeniden yazma girişimlerini de içeriyordu. Bu bağ-

lamda histerikler sadece baştan çıkarılmış, cinselliği erkenden uyarılmış ve travmaya maruz kalmış olmakla kalmıyorlardı, çok erken yaşlarda bu baştan çıkma öykülerinin hayalini kurmuşlardı. Burada yine kestirmeden gidecek olursak şöyle diyebiliriz: Bu yol Freud'u, Oidipus Karmaşası adını vereceği evrensel yapıya götürecektir.

Freud'un eserlerindeki bu iki girişim, yani başlangıçta arkeolojik, daha sonra mimari diye adlandırdığım girişimler, Freud'un ruhsallıkla ilgili zaman anlayışını ya da tarihsellik anlayışını da bir anlamda betimler. Arkeolojik girişim zamanı, dolayısıyla tarihi bir kronoloji içinde ele alıyor, yaşanan olayların bu kronoloji içinde tasnif edilip okunmasını öneriyordu. Mimari girişim ise arkeolojik girişim sayesinde elde edilen malzemeyi yeniden kurmayı, bir anlamda tarihi yeniden yazmayı hedefliyordu. Psikik malzemeler zamana direniyorsa, hatta kişinin ruhsallığında tekrar tekrar zuhur ediyorsa –travma nitelikli ruhsal malzemelerin ısrarlı ve zorlayıcı biçimde geri döndüğünü biliyoruz– o zaman burada doğrusal bir zaman değil, döngüsel, yani geri gelen, hatta anarşik bir tarih söz konusuydu. Burada karşımıza postmodern bir Freud ve Freud'un tüm eserlerinin bu iki tarihi barındırdığı düşüncesi çıkıyor. Bir yandan travma kuramıyla nesnel bir tarihi ruhsallığımızla bağlantılandıran Freud, bir yandan da ruhsallığımızın çalışma biçimiyle⁴ tikel bir tarihi, biricik bir tarihi, kişinin kendi kendine kurduğu, anlamlandırdığı tarihi ortaya çıkarır.

"Sonradan etki" kavramıyla psikanaliz, katartik yöntemden farklı bir biçimde, salt analizanın çağrışımları üzerinde yol almaya başlar. Önemli olan salt hatırlananlar değil, hatırlanan malzemenin etrafında örülen bir çağrışım yumağıdır. Dile gelen bu çağrışımlar, dilin de kendisine has çağrışım mekanizmalarını kullanarak, ruhu ve bedeni simgeleştirme yoluna gider. Yeniden kurulan bu tarih sözcüklerle inşa edilir. Ama bu sefer, analist ile analizanın ortaya çıkan malzeme üstüne ortaklaşa konuşmalarının toplamı olan sözcükler söz konusudur.

4 ■ Daha sonra Freud bu çalışmaya "ruhsal çalışma" ya da "ruhsal derinliğine çalışma" adını verecektir.

Sözcüklerin, konuşmaların nasıl olup da bir tarihi yeniden inşa etme gücüne sahip oldukları sorulabilir. Ne de olsa bir kişi, tanıdığı varsayılan bir diğer kişiyle konuşuyor, bu kişi de konuşulanlar üzerine konuşuyor. Analizan tek başına da bu tarihi yazabilirdi ve yeniden inşa ederdi. Böyle bir kültür de edebiyatta gelişti zaten – bir tür itiraf kültürü. Bu kültür, doğrudan medyayla kol kola girip, geniş kitlelerin dağıtım alanına girerek ekonomik hayatın da bir parçası oldu. Bir kişinin diğer bir kişiyle konuşmasında tarihi yazdıran ne olabilir? Konuşmakla nasıl tarih yazılır?

Metnin başında söz ettiğim genç kadının analizindeki bazı kesitlere dönerek, bu yazılan tarihi, tarihin inşası işini somutlaştırmaya çalışacağım. Bu genç kadın bir gün seansına giderken yolda düşer ve dizkapağını kırar, dizi alçıya alınır. Bu olayın ardından zihninde düşmek, yere düşmek üzerine bir dizi çağrışım oluşur, ama bu olayın gerçekleştiği zamana, yani seansına yarım saat kala bu olayın gerçekleşmesi üzerine hiçbir şey çıkmaz. Bu olay analizin ikinci yılında gerçekleşmiştir. Genç kadın daha analizinin başında, yedi yaşındayken birinci kattan başının üzerine düşerek kafatası travmasına maruz kaldığını, hatta bir gün komada kalmış olduğunu kısaca anlatmıştır. Olay şöyle gelişmiştir: Bir cumartesi günü, annesi evde yokken küçük kız bakıcısıyla evde yalnızdır. Babası kapıyı çalar ama otomatığın bozuk olduğunu bilen kız babasının kapıyı açıp açamadığını öğrenmek için tırabzandan aşağıya doğru sarkar. Babası anahtarıyla giriş kapısını açarak içeri girdiği anda, küçük kız tırabzandan onun üstüne düşer, babasına çarpması şoku azaltır, sonra da yere düşer. Bu kazanın anlatımını travma kuramı çerçevesinde, salt tarihsel gerçekliği içinde ele almakla yetinebiliriz. Yani analizan bu kazayı hatırladı ve anlattı, coşkulu bir katarsis de yaşadı denebilir. Örneğin ağladı, annesinin kendisine kızmış olduğunu düşündüğünü, ama babasının şoku azaltarak hayatta kalmasını sağladığını hatırladı, o günü bütün canlılığıyla yeniden yaşadı. Peki anlattı, seans içinde o günü yeniden yaşadı ve ne oldu?

Bu kadının zamanla ilgili bir derdi olduğundan söz etmiştim. Bir gün yeniden bu düşme sahnesine geri döner ve şöyle

bir şey der: "Kazadan sonra hep o anı, o düşme anını hatırlamaya çalıştım, yani havada olduğum anı... Nasıl bir histi bu, hep aradım, ama hiçbir şey hatırlamadım." Ben "durdurmaya çalıştığınız zaman gibi" deyince yine bir çağrışım silsilesi oluşur ve kadın nihayet kazadan önceki tarihini, yani yedi yıl önceki hayatını ele almaya başlar. Yaşamış olduğu kaza ruhsallığı için bir milat niteliği taşımaktadır artık. "Kazadan önce" ve "kazadan sonra" ifadelerini kullanmaya başlar, bir anlamda yaşamış olduğu kaza artık bir tarihsellik içermektedir. Ve bir gün yine seansına giderken yolda ayağı burkulur ve düşer. Ama bu sefer hiçbir şey olmaz ve seansta "düşüp düşüp kalkıyorum" der. Bu söylediğiyle, iş hayatındaki engellenmelerine, birilerinin onun ayağını kaydırmasına dair ifadelerden sonra, analizin yere düşünce yeniden ayağa kalkmasını sağladığını söyler. Ben de, söylediği şeyin yedi yaşında geçirdiği kazayla ilişkisi varmış gibi görüldüğünü söyleyince, kadın aniden bir gün önce gördüğü rüyayı hatırlar ve dehşetle o gün de seansa gelirken ayağının burkulup düşmesinin bu rüya ile ilgili olabileceğini söyler. Analizan tam bir inşa halindedir, bağlantıları serbestçe kurmakta ve hızla hatırlamaya devam etmektedir. Rüya şöyledir: O camdan bir masanın altında yerde yatmaktadır, ben de masanın, yani cam malzemenin üstünden ona bakarım. Yine düşmüş olduğunu söyler ve sanki ben de onu kaldıracakmışım gibi hisseder. Gülererek, "iyi ki size düşmüşüm," der ve şen bir kahkaha atar. Bu kelime oyununda 'düşmek'ten kastettiği, benden randevu almadan önce tedavisi için başka bir analisti düşünmüş olmasıdır. Ben onu yerinden kaldıran babanın yerine geçmişimdir ve artık babasıyla benim aramda kurduğu ilişkiyi net biçimde görebilir, benimleyken, babasıyla olan tarihini yeniden yaşadığını anlayabilirdi. Herhalde bir aktarım öyküsü bundan daha canlı olamazdı. Bu seansın akabinde analizanın Oidipus nitelikli ikinci bir öyküsü ortaya çıkar. O zamana kadar silik, bir köşede gazete okuyup somurtan babası, kahramanlık öyküleriyle dile gelmeye başlar ve olumlu Oidipus'un tüm canlılığıyla kendisini gösterir. Analiz bir yandan hatırlamayla bir yandan da rüya ve çağrışımlarla ve özellikle aktarım-karşıaktarım ilişkisinin ortaya çıkardığı tüm malzemelerle yeniden inşa ederek devam eder.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere bir psikanaliz deneyimi sözünü ettiğim iki girişimi de barındırmak zorundadır. Salt geçmişteki, “nesnel” olduğu varsayılan tarihsel olgulara dayanan bir psikanaliz deneyimi, kişinin olaylar karşısındaki tikel duruşunu, tarih yapma, kurma ve yaratma yetisini dışlar. Salt hayalleri ve ruhsallığın kendine has bağlantı kurma biçimlerini ön plana alan bir psikanaliz deneyimi de, insanlığın, insan olmanın temelindeki bir ötekinin ya da ötekilerin başat etkisinin önemini dışlar ve yalancı kendiliklerin inşasına, bir tür megalomanik projeye yol açar. Freud’un bütün eserleri her iki eğilimi barındırır. Hatta son yapıtı *Musa ve Tektanrıcılık*’ta travma kuramının izlerine rastlamanın yanı sıra, tarihi yeniden inşa etmenin betimlendiği bir başyapıt görürüz.

Son olarak şunu söylemek istiyorum: Hekimler Freud’un girişimini, özellikle arkeolojik girişimini başlangıçta bir “perimasalı” diye niteleyip önemsemediler; bir anlamda psikanalizi zamanın, yaşadığımız dünyanın ve onun gerektirdiklerinin dışına atmak istediler. Zamanın çoğul boyutlarında, tarihin en kuytu köşelerinde serbestçe dolaşan psikanalizin en başta yaşam için, yaşamı zenginleştirmek ve geleceğe doğru bir hamlede bulunmak için, yaşam içinde yeni bir sayfa açmak ve yeni olana açık olmak için zaman içindeki yolculuğuna çıktığını unutmamalıyız. Bu bağlamda hastalarımızla kurduğumuz her arkeolojik ve/veya mimari hareketin, kurulmakta olan ya da kurulması istenen bu yaşam hareketine el vermesinden başka bir seçeneği olabilir mi?

Joseph Breuer: *Psikanalizin Gizli Ebeveyni**

Psikanaliz bir tedavi tekniği, bir bilim dalı ve nihayet bir gözlem yöntemi olarak Freud'la birlikte ortaya çıkar. Nitekim, psikanalizin başlangıç aşaması veya psikanalizin tarihöncesi diye bir evreden söz edilecek olursa, Joseph Breuer'i, namı diğer *Altın Parmak Breuer*'i psikanalizin gizli ebeveyni olarak görmek mümkün. Histerikleri hipnozla ve katarsis yöntemiyle tedavi eden psikanaliz tarihinin bu gizli kahramanını, öncelikle *Histeri Üzerine Çalışmalar*¹ (1895) başlıklı, Freud'la birlikte yayımladıkları yapıtın ilk vakası olan "Anna O. Vakası"² metnini inceleyerek ele alacağım. Psikanalizin kurucu metni olma özelliğini taşıyan bu metinle, psikanalizin tohumlarının nasıl atıldığını inceleyeceğim. Daha sonra, psikanaliz tarihiyle ilgili çeşitli araştırmalarım neticesinde Anna O. ve Breuer'le ilgili elde ettiğim kimi bulgular yardımıyla, Joseph Breuer'in psikanalizin gizli ebeveyni olduğu fikrini temellendirmeye çalışacağım. Tabii yaptığım bu inceleme ve araştırma kısmen tarihsel bir çalışma olacağı için bir zorluğun altını çizmeden geçemeyeceğim. Bu zorluk, bir kişiyi ele alan tarihsel bir araştırmanın karşılaştığını düşündüğüm kabaca iki eğilimden kaynaklanıyor denilebilir. Birinci eğilim, söz konusu kişiyi yüceltmek, kişisel hayatıyla ilgili bol biyografik olgulara yer vermektir. Bu

* *Defter*, 44, Metis Yayınları, 2001, s. 185-200.

1 S. Freud, J. Breuer, *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Dr. Emre Kapkın, Payel Yayınları, 2001.

2 *A.g.e.* s. 14.

tür araştırmalar genellikle bir kahraman mitosu üretirler. Örneğin Ernest Jones'un Freud biyografisi³ böyle bir hedef güder. Kimi tarihçilere göre bu biyografi psikanalizin resmi tarihidir. Bu tür araştırmalarda, kahramanlık ögesini öne çıkarmanın bir sakıncası, araştırmayı bir büyü havasına sokup, nesnel bir tarihten çok mitoloji üretmek olabilir – her ne kadar Jacques Lacan “hakikatleri en iyi mitler temsil eder”⁴ dese de... Bu arada “nesnel tarih” vurgumu da tırnak içinde ele aldığımı söylemeden edemeyeceğim... Çünkü yazılan her tarih aslında bir yenden yazma değil midir?

Bir kişiyi ele alan tarihsel bir araştırmanın karşılaştığı ikinci zorluk, söz konusu kişinin kişisel özelliklerini ele almaktan çok yapıtına ve bu yapıtın konumlandığı kimi bilimsel, tarihi, sosyolojik hatta politik bağlamlara yer açmaktır. Bu tür araştırmaların bir sakıncası da, ele alınan tarihsel öneme sahip kişinin yaptığı keşfe kişisel katkısının bağlamlar yumağında eriyip gitme tehlikesidir. Örneğin, Freud'un bilinçdışı kuramının daha önce Schopenhauer tarafından da ifade edilmiş olduğu, Nietz-sche'nin de tıpkı psikanalizin yaptığı gibi kişideki ikircikliği, maskeyi ele aldığı, hatta Sokrates'in mayötiği⁵ ile yeryüzündeki ilk psikanalisti olduğu türünden söylemler, söz konusu keşfi ve keşfi gerçekleştiren kişiyi bir bağlama sokarak, bir söyleme indirgeyerek, tüm özgünlüğünü, devrimsel özelliğini bir çırpıda siler. Örneğin, Michel Foucault'nun söylemler üzerine uyguladığı arkeolojik çalışma böyle bir hedef güder. Bu çalışmada Freud'un yapıtı ve ortaya çıkardığı tedavi pratiği, Foucault'nun arkeolojisinde keşiflik geleneğindeki “itiraf” ve Platoncu felsefenin çıkış noktası olan “kendine dikkat etme” geleneğinin bir uzantısı olarak “Benlik Teknolojileri”⁶ adlı geniş bir alanın içine dahil olur.

3 Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud*, Basic Books, New York, 1953.

4 Jacques Lacan, *L'Envers de la Psychanalyse*, Séminaire, Livre XVII, Paris, Seuil, 1991, s. 127.

5 Gerçeği doğurtma sanatı üzerine bilgi ve görgülerin sistematize olmuş biçimi. “Maya” Yunancada “ebe” demektir.

6 Michel Foucault, Huck Gutman, Patrick H. Hutton, *Kendini Bilmek*, çev. Gül Çağalı Güven, Om Yayınevi, 1999.

Bu çalışmamda bu iki tehlikenin ayırdında olarak, ama her iki eğilimi de barındırarak, psikanalizin gizli kahramanı Breuer'i ve kurucu bir metin niteliğini taşıyan Anna O. Vakası'nı ele almaya çalışacağım.

Anna O., Breuer'in hipnozla tedavi ettiği yirmi bir yaşında bir genç kızdır. Bu hipnoz tedavisinin ortaya çıkardığı bulgular Freud'un daha sonra *psiko-analiz* adını vereceği, Anna O.'nun da *talking cure* diye adlandırdığı, *konuşmayla tedavinin* temelini oluşturur. Kitabın ilk basımının önsözünde Freud ve Breuer ortak bir giriş yazısı yazarlar. Bu yazıda 1893 yılında yine birlikte yayımladıkları "Histerik Olguların Ruhsal Mekanizması" adlı makaleye gönderme yaparak, bu makalenin, daha sonra ele aldıkları histeri vakalarının incelenmesinde bir tez oluşturduğunu ileri sürerler. Kitabın 1912 yılındaki ikinci basımında ise Freud ve Breuer'in iki ayrı giriş yazısı vardır. Artık tasarıları, araştırmaları ortak değildir. Breuer on satırı geçmeyen giriş yazısında psikanalize olan ilginin gittikçe arttığını, ama histeri olgusunun artık kendi ilgi alanında olmadığını ifade eder ve 1895'te yayımladığı metni aynen koruduğunu belirtir. Anna O. Vakası, aşağıda daha ayrıntılı inceleyeceğimiz gibi, Breuer'in histeri alanındaki araştırmacılığının sonlanmasıdır.

1904 yılında Freud, Worcester'deki (Massachusetts) Clark University'de verdiği beş konferansın ilkinde, Breuer'den söz eder ve psikanalizin ortaya çıkmasını sağlayacak ilk adımları Breuer'in attığını ileri sürer. Konferansına⁷ "eğer bir hak ediş söz konusu ise, psikanalizin dünyaya gelmesindeki başarı bana ait değildir. Psikanalizin başlama aşamasına katılmadım; o zamanlar henüz bitirme imtihanlarına gömülmüş bir son sınıf talebesiydim. 1880-1882 yıllarına uzanan bu dönemde Viyanalı bir hekim olan Dr. Joseph Breuer, ilk defa, bu yöntemi histerik bir genç kıza uyguladı," diyerek başlar. Bu konferansta Freud, Breuer'in başarısının temelindeki olguyu tahlil eder. Freud'a göre hekim histeriye karşı öncül bir antipati besler. Salt organik belirtilere ilgisi olan hekim, histerinin tuhaflıkları karşısında

7 *Cinq Leçons sur La Psychanalyse*, 1. Ders, Paris, Payot, 1978, s. 7.

tüm anatomik, fizyolojik ve patolojik bilgisiyle yarı yolda kalır. İsterik, hekim için, yasaları ihlal eden bir düzenbaz gibidir ve sonuç olarak hekimin ona yoğun antipati beslemesi olağandır. Ama Dr. Breuer böyle bir tutum izlemedi. İlk zamanlar hastasını rahatlatmakta yetersiz olduysa da ona karşı ilgisini ve hoşgörüsünü hiç esirgemedi. Tabii burada hastanın övgüye değer zekâsının ve karakter özelliklerinin de Breuer'in işini kolaylaştırıcı etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkün. Breuer'in hastasını dostane bir biçimde incelemesi, kısa zamanda ona epey yardım etti, diye vurgular Freud. Tabii burada söz konusu olan hasta, Anna O'dur.

Breuer'le güçlü bağıni vurgulayan Freud, bu metinde Breuer'i öne çıkarır ve onun insani özelliklerinin altını çizerek. 1914 yılında ise, "Psikanaliz Hareketi Tarihine Bir Katkı"⁸ adlı metinde, Freud daha az mütevazıdır; "Psikanaliz benim yaratımdır," der Freud. Breuer'in uyguladığı katarsis yönteminin, psikanalizin başlangıç evresini oluşturduğunu söyleyen Freud, daha sonra hipnoz yönteminden, *serbest çağrışım* yöntemine geçtiğini söyler, Breuer'le olan ortak buluşlarını ve ayrıldıkları noktayı da belirtir.

Neydi Breuer'in Buluşu?

Breuer'in buluşu, histeriklerin belirtilerinin, semptomlarının, yaşamlarındaki kimi travmatik sahnelerle ilgisi olduğunu ortaya çıkarmaktı. Bu sahneler hastayı şiddetle etkiledikten sonra unutulmuşlardı. Breuer'in tekniği, hipnoz altında bu sahneleri hastaya hatırlatmak ve yeniden yaşatmaktı. Katarsis⁹ adlı bu yöntemle Breuer'in teorik olarak ileri sürdüğü "serbestçe dolaşımdan çık-

8 "Contribution à l'histoire du mouvement psychanalytique", *Cinq Leçons sur la Psychanalyse*, Paris, Payot, 1978, s. 69.

9 Aristoteles'ten alınan *katarsis* terimi Yunan tragedyasında seyircinin piyesi seyrederken duygu yükünün boşalmasını anlatır. Bu terim daha sonra Joseph Breuer ve Sigmund Freud tarafından *katartik yöntem* adıyla, hipnoz esnasında hastanın travmatik olayları yeniden yaşayarak onları tasfiye ettiğini anlatan yöntemi adlandırmakta kullanılmıştır.

miş enerji miktarlarının anormal bir biçimde kullanılışı” engelleniyor ve belirtilerin yok olması sağlanıyordu. Bu anormal enerji miktarları bedende ses kısılması, geçici felç gibi belirtilerle ortaya çıkıyordu. Bir başka deyişle, sıkışmış ve normal akışı engellenmiş bu enerjiler, bedende bir belirtiye sebep oluyorlardı. Breuer, *Histeri Üzerine Çalışmalar*’da döndürme kavramını kullanırken parantez içinde Freud’un adını belirtse de, Freud bu kavramın ve en önemlisi bu kavrayışın aynı zamanda ortaya çıktığını ve ikisinin ortak çalışmalarının ürünü olduğunu, dolayısıyla her ikisine de ait olduğunu ileri sürer. Breuer’in teorisini fizyolojiye dayandırdığını ileri süren Freud, ayrıldıkları ilk noktanın, histerinin psikolojik mekanizmasıyla ilgili bir konuda olduğunu ifade eder. “Psikanaliz Hareketi Tarihine Bir Katkı” adlı metinde Freud, Breuer’le yollarının ayrılmasını daha ayrıntılı aktarır; ilk ayrıldıkları nokta histerideki çözülme mekanizmasıyla ilgilidir. Breuer “farklı bilinç durumlarının arasındaki iletişimsizlik” diye adlandırdığı “hipnoid durumlar” kavramını ileri sürer. Freud ise söz konusu çözülme durumlarının temelinde “savunma” veya “bastırma” olgularının varlığına dikkat çeker. Yine aynı metinde Freud, Breuer’le arasındaki esas ayrılığın daha derin sebeplere dayandığını ileri sürer. Bu sebebin histerinin temelinde yatan cinsellikte olduğunu iddia eder ve Anna O. vakasına gönderme yaparak, Breuer’in hastasının belirtilerindeki bütün cinsel simgeleri nasıl görmezden geldiğini, üstelik bir de genç kızın “cinsel öge”lerden yoksun olduğunu ileri sürdüğünü ifade eder. Freud’a göre Breuer katarsis yöntemiyle ortadan kaldırdığı tüm belirtilerin ardından, hastasının ona karşı cinsel içerikli tutumu karşısında –ki bu tutumun adı daha sonra literatüre *aktarım* olarak geçecektir– takılıp kalmıştır. Freud tarafından “nahoş bir olay” olarak nitelendirilen bu tepki, psikanalizin ortaya çıkardığı, her terapötik ilişkinin temelinde yatan cinsel içerikli bir bağ olan *aktarım*’dır.

Freud’un Breuer’e psikanaliz tarihinde bir yer açtığı bu metinlerden sonra, Breuer’i dolaysız bir biçimde, yani kendi metniyle ele alalım. İlerdeki satırlarda daha detaylı olarak da görebileceğimiz gibi, Anna O. vakasının psikanalizin kurucu metinlerinden biri olması birçok nedene dayanır. İlk olarak Anna

O. vakasından itibaren bir hekim, Joseph Breuer, bedenden çok söz'le ilgilenir. İkinci neden, bir hekimin ilk kez bir belirtinin ardında beden dışı *anlam arayışı*'dır. Breuer ve Anna O. bir belirtinin ilk ortaya çıktığı zamana kadar uzanan, neredeyse arkeolojik diyebileceğimiz bir çalışma yaparlar birlikte. Bir üçüncü neden de, *mahrem*'in, özel ve biricik olanın, terapötik bir alan içinde meşruiyet kazanmasıdır. Fanteziler, gizli ve yasak düşünceler hor görülmeyecek, aksine onlara yeni ve meşru bir alan açılacaktır. Tıp dünyasında neredeyse devrim niteliği taşıyan bu üç temel tutumu buluşturan Anna O.'nun açtığı yolla psikanalizin temeli atılmış olur.

Kimdir Anna O.?

1880'de 21 yaşında olan Anna O., Viyanalı Yahudi bir ailenin kızıdır. Ağır histeri belirtileri gösteren genç kız, Viyana'nın "hekimlerin hekimi" lakaplı, iç hastalıkları mütehasssısı Joseph Breuer'den 1880-1882 yılları arasında hipnoz tedavisi görür. Breuer, Anna O.'yu zeki, kültürlü, şiir ve edebiyata düşkün, dört dil konuşabilen bir genç kız olarak tarif eder ve hastasının kültürel edinimlerini yeterince kullanamamasının da histerisinde rol oynadığını ima eder. Anna O.'nun hayatı monotondur (o yıllarda üniversite kapılarının kadınlara henüz açılmadığını hatırlayalım); genç kız günlerini birkaç hayırsever kuruluşa yardım ettikten sonra, kendi tabiriyle "şahsi tiyatro"suna dalıp kendi kendine hikâye anlatmakla geçirir. İnsanlarla beraberken de bu abartılı hayalperestliği devam eder. Hikâyelerin ana teması öksüz bir kızın bir hastanın başucunda endişeli bekleyişinin etrafındadır. Genellikle üzücü temaları barındıran bu hikâyeleri topluluk içinde de düşleyen Anna O., hayal dünyasına gittikçe daha yoğun bir şekilde sığınmaktadır.

Anna O. babasının hastalığı ve ölümünden sonra, depresyon geçirmekte ve aynı zamanda çeşitli uzuvları değişik zamanlarda felce uğramaktadır; zaman zaman işitme, görme duyularını ve konuşma işlevini de kaybeden Anna O., ayrıca korkulu sanrılarla da yatağına hapsolmuştur.

Joseph Breuer hastalığın seyrini anlatırken, Anna O.'nun babasının hastalığında üstlendiği hemşire rolünden başlar. Genç kız, kendisini neredeyse tamamıyla babasının bakımına verdiği bu dönemde gittikçe zayıflamakta ve halsiz düşmektedir, ayrıca yemeklerden de tiksinnmeye başladığı gözlenir. Bunlara, çevresini kaygılandırmaya başlayan öksürük nöbetleri eklenince aile Anna'yı bu rolünden zorla vazgeçirmeye çalışır ve genç kızın şiddetle karşı çıkmasına rağmen babasının yanına çıkması yasaklanır. Breuer bu dönemde eve çağrılır. Öksürük nöbetleriyle beraber genç kız gün içerisinde öğleden sonraları yorgun düşüp dinlenirken akşama doğru şiddete başvurmakta ve aynı zamanda bir çeşit uyurgezerlik de sergilemektedir. Akabinde yeni belirtiler ortaya çıkar. Bunlar sırayla şöyledir: her çatışmadan sonra oluşan bir şaşılık, duvarların yıkılacağına dair bir korku, boyun kaslarında kısmi felç, sağ bacağın ve sağ kolun uyuşması ve daha sonra sol tarafın da aynen uyuşması (parmakların hareketlilik durumu hariç). Breuer tüm bu bedensel belirtilerin paralelinde, Anna O.'da aynı zamanda ruhsal boyutta da bir değişim kaydeder. Genç kız, ruhsal boyutta, birbiriyle çelişen çifte bir hayat sürmektedir. Birinde sakin ama üzgün ve endişeli, ancak çevresini tanıyan, yani fazla kopuk olmayan bir kişilik sergilerken, diğerinde aksine, hiddetli ve saldırgan bir kişilik sergiliyordu. Genç kız kendisi de bu durumunu iki ayrı kişilik olarak açıklıyor, kötü olan kişiliğinin onu kötülük yapmaya zorladığını söylüyordu. Genellikle öğleden sonraları uykuya dalan Anna O., akşama doğru uyandığında sürekli "acılı tedirginlik" demekte ve tedirgin olma fiilini defalarca ısrarla tekrarlamaktadır.

Breuer'in genç kızla ilgilenmesiyle birlikte, kasılma ve uyuşmaların akabinde konuşma zorlukları da ortaya çıkar. Önceleleri kelimelerini zorlukla bulan Anna O.'nun daha sonra gramer ve sentaksı da kaybolmaya başlar; fiiller yanlış çekilmeye, diğer diller Almancanın içine girmeye başlar. Almancanın dışında, Fransızca, İtalyanca ve İngilizceyi de mükemmel derecede bilen genç kız artık tamamen İngilizce konuşmaya başlamıştır.

İki hafta süren neredeyse genel denilebilecek bir suskunluğun akabinde, Joseph Breuer bu konuşma zorluğunun ar-

dındaki psişik mekanizmayı anlar. “Susmaya karar verdiği bir meselenin onu endişelendirdiğini biliyordum. Bunu öğrendiğim zaman onu o meseleyi konuşmaya zorladım; düşüncelerin ifadesini imkânsız kılan bu ketlenme kayboldu,” der Breuer. Bu onun tedavi sürecindeki ilk buluşudur. Breuer, metinde bu “meselenin” ne olduğunu söylemez.

Suskunluğunun ortadan kalkmasıyla beraber genç kız birkaç dilde konuşmaya başlar; yabancı bir dilde konuşurken, bu durum ona hatırlatıldığında, kendi dili olan Almancayı konuşmadığını da sık sık inkâr eder. Nitekim iyileşme nettir.

Artık yatağını terk etmiş olan Anna O.’yu ikinci bir travma beklemektedir. Hasta babası vefat eder. Akabinde tüm belirtileri canlanan Anna O. bu sefer, gözlerindeki şaşılıkla beraber insanları tanıyamadığını da ifade eder. İnsanların kafasını birer “mumyalanmış kafa” olarak görmekte, sürekli İngilizce konuşmakta, insanlara orada yoklarmış gibi davranmaktadır. Breuer’in hastasında vurguladığı bir diğer özellik de, genç kızın öğleden sonraları hal ve davranışlarında bariz bir uyusukluk görülmesi ve ardından, akşamları güneşin batışından sonra derin bir uykuya dalmasıdır. Bu düzenli sürelilik Breuer’in gözünden kaçmaz ve bu durumu ustaca genç kızın hayatındaki belirli bir gerçekliğe bağlamasını bilir. Genç kız hasta olmadan önce babasının başucunda hastabakıcılık yapmış ve dolayısıyla gündüzleri uyuyup geceleri ayakta durmaya çalışmıştı. Akşam saatlerine doğru olan bu kısa uykunun sonunda sayıklayarak uyanan genç kız sık sık “acı çekmek” sözcüğünü kullanarak yarı anlaşılır bir şeyler anlatmakta, çevresinden birinin veya birilerinin ona acı çektiğini ifade etmekte ve merkezinde yine acılı temalar olan hikâyeler anlatmaktadır. Bu hikâyelerde genellikle bir hastanın başucunda bekleyen bir genç kızdan söz etmektedir.

Breuer gözleminde, on sekiz ay boyunca hastalığın seyrinin bu sürelilikte olduğunu anlatır. Yani, öğleden sonraları uyuşmaya başlayan genç kız, kendi deyimiyle “bulutlar” içindeyken, akşama doğru bir saat kadar uykuya daldıktan sonra, endişeyle uyanmaktadır. Uyanmanın akabinde ise önce mırıldanarak, daha sonra belirgin bir şekilde, üzgün temalı hikâyeler anlat-

maktadır. Breuer'in yöntemi öncelikle ona bu hikâyeleri anlatırmaktı. Genç kız konuştuğu rahatlıyor ve geceyi rahat geçiriyordu. Nitekim Anna O. bu yöntemle *konusmayla tedavi* (*talking cure*) adını verir ve yapılan işe de *baca temizliği* (*chimney sweeping*) yakıştırmasını yapar. Bu arada Breuer hastasına kloral iğneleri yapmakta, ama asıl konuşmanın rahatlatma sağlamasını gittikçe ön plana almaktadır. Bu on sekiz ay boyunca neredeyse her gün hastasına giden Breuer, her gün değişik bir hikâye dinler. Hastanın isteksiz olduğu durumlarda ısrarla onu konuşturur. Zorlandığı zamanlarda bir önceki seansın hikâyesinden başlar ve hastasıyla yeniden terapötik ilişki kurmayı sağlar.

Babasının ölümünden tam bir yıl sonra, Breuer genç kızın durumunun yeniden ağırlaştığını ve ortaya iki ayrı bilinç durumunun çıktığını belirtir. Birincisinde genç kızın davranışları tamamen normaldir; diğerinde ise genç kız 1882 yılını değil de, sanki 1881 yılını yaşamaktadır. Örneğin genç kız bir yıl önce yaşadığı diğer evdeymişçesine hareket etmekte, ev düzeninde, kendi odasında kapı yerine şömineye yönelmek gibi –eski evde kapı evdeki şöminenin konumundaydı– yanlışlara düşmektedir sık sık. Bu zamandaki geri dönüş de herhangi bir biçimde olmamakta, genç kız kimi olayları günü gününe aynen yeniden yaşamaktadır. Breuer, genç kızın hipnoz altında anlattıkları ile annesinin tuttuğu günlükte bir yıl öncesine ait olayların günü gününe tuttuğunu tespit eder (bu arada Breuer'in bir detektif gibi çalıştığını vurgulayalım). Bir diğer örnekte de genç kız kahverengi olduğunu bildiği bir elbisesini mavi olarak gördüğünü iddia etmektedir. Breuer bu renk karışıklığının gerçekte olmadığını bir diğer nesne üzerinde tespit eder; genç kız sadece o elbise üzerinde kahverengi yerine mavi görmektedir. Genç kızın çağrışımları, bir yıl öncesinde babasının mavi renkli bir sabahlığına ve aynı kumaştan kendine de diktiği bir elbiseye kadar uzanır. Bu hatırlama sonucu belirti ortadan kaybolur.

Bir diğer anakronik belirti de genç kızın su içmemesi ve sıvıları meyveler yoluyla elde etmesidir. Suyun beraberinde getirdiği çağrışımlar da yine günü gününe can sıkıcı bir olayı hatırlatmaktadır. Genç kız tam bir yıl önce hizmetçinin kendi bardağından köpeğine su içirdiğini ve o sırada ona olan

öfkesini ifade edemediğini söyler. Bu anının tekrar konuşulmasından sonra genç kız hipnozdan uyanarak doya doya su içmeye başlar.

Breuer'in tüm çabalarında hep bir ilk, travmatik olduğu varsayılan bir olayın aranişı yatmaktadır. Anna O.'nun tüm belirtileri, yani işitme ve görme bozuklukları, kısmi felçler, uyuşmalar, tek tek her bir belirtinin ilk ortaya çıkışından şimdiki zamana gelene kadar, ince ve ayrıntılı bir araştırmaya tabi tutulur. Breuer'in yöntemi, sabahları hastayı bir belirtinin çözümlenmesi için hipnozda o belirtinin başladığı koşulları hatırlamaya davet etmek ve akşam bir ikinci hipnoz seansında bu koşulları daha detaylı bir incelemeye tabi tutmaktan oluşuyordu.

Breuer bu bir yıl öncesinin tekrarı niteliğindeki belirtilerin yanı sıra genç kızın babasıyla bire bir ilintili olayları betimleyen belirtilerden de söz eder. Bunlardan en önemlisi genç kızın sağırılık belirtisidir. Bu belirtinin de arkeolojisini yapan Breuer, genç kızın ilk olarak babası odaya girdiğinde duymadığını söyler. Birkaç kişi birlikte konuşurken de anlamamayı, ilk olarak babası bir başkasıyla konuşurken yaşayan genç kız yine babasıyla ilgili bir şey söylemektedir. Yalnızken çağrıldığında duymama belirtisi de ilk olarak babası onu çağırıp şarap istediğinde meydana çıkmıştır. Bir sesten ürküp sağır olma belirtisi de yine ilk olarak babasının hasta yatağında bir boğulma krizi geçirmesinin akabinde gerçekleşmiştir.

Babasıyla ilintili bir diğer önemli belirti de genç kızın ölü kafa halüsinasyonuydu. Bu halüsinasyonu ilk olarak babası üzerinde gören genç kız daha sonra bir akraba ziyaretinde, evin girişindeki aynada kendi imgesi yerine bu kuru kafayı görünce bayılmış ve daha sonraları zaman zaman bu halüsinasyonla yeniden karşılaşmıştı.

Ölü kafa halüsinasyonu ile beraber genç kızın bir de yılan halüsinasyonu görmesi bu tabloyu daha anlamlı kılıyordu. Bu belirtinin ilk ortaya çıktığı gece babası ağır rahatsızlanmış ve acilen Viyana'dan bir hekim çağırılmıştı. Hekimin endişeyle beklendiği gece duvardan bir yılan çıktığını gören Anna O., korkuyla parmak uçlarının da birer ölü kafası şeklini aldığını görür.

Bu belirtilerin envanterini yapmak, kaynağına inmek ve hastayı bol bol konuşturmak Breuer'in izlediği yöntemdi. Burada dikkati çeken nokta Breuer'in tedaviyi hastasının katkısıyla gerçekleştirebileceği düşüncesi idi. Bir başka deyişle, Breuer, hastasının kendi hastalığıyla ilgili bir bilgisi olduğunu, ama bu bilginin hastanın kendisinden de gizlenmiş olduğu düşüncesinden yola çıkarak hakikati ona söyletiyordu.

Tıpkı bir ebe gibi hastayı kendi hakikatine doğurtan Breuer'in tekniğinin devrimci özelliğini göz önünde bulundurursak, psikanalizi de Freud'a doğurduğu düşüncesiyle karşılaşmaz mıyız?

Yeniden kurucu metne geri dönersek, tarihsel birkaç bilgiyi ekleyerek bu çalışmayı sonlayabileceğim.

Öncelikle Anna O.'nun tedavisinin Breuer'in metinde belirttiği gibi hatırlamanın sonucu olarak bir iyileşmeyle son bulunduğu ve Anna O.'nun Viyana'yı terk ederek seyahate çıktığı gibi ibareler tarihsel kimi belge ve tanıklıklarla çürütüldü.

İlk olarak Ernest Jones,¹⁰ Freud'un biyografisini ele aldığı çalışmada, Anna O.'nun gerçek kimliğini ifşa eder. Gerçek adıyla Bertha Pappenheim, Viyanalı Yahudi burjuvazisine mensup bir ailenin kızı olup, aynı zamanda, Freud'un nişanlısı Martha Bernays'in de yakın arkadaşıdır. Breuer'in tedavisinin sonlanmasının koşullarını Freud'un anılarına ve ilk Fransız psikanalistlerinden Prens Marie Bonaparte'in günlüğüne dayanarak yeniden kuran Jones, Anna O.'nun tedavi sürecinde aniden bir yalancı gebelik (*pseudocyesis*) geliştirdiğini, bu durumun da Breuer'i ürkütüp kaçırdığını, tedavinin sonlanmasının bu şekilde olduğunu ileri sürer.

Freud nişanlısı Martha'ya yazdığı 31 Ekim 1883 tarihli mektupta,¹¹ Bertha'nın daha iyi olduğunu ve morfinlerden artık kurtulduğunu söyler. Ayrıca Breuer'in bu tedaviyi bıraktığını zira evliliğinin tehlikeye girdiğini düşündüğünü de ekler.

10 Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud*, cilt I., Basic Books, New York, 1953.

11 Elisabeth Roudinesco, *Dictionnaire de la Psychanalyse*, "Pappenheim", 1997, Fayard, s. 790.

Freud'a göre Breuer'in karısı eşinin hastasına olan bu yoğun ilgisine tahammül edememiştir. 1914 yılında ise Freud, bu *aşk aktarımı* varsayımını "Psikanaliz Tarihine Bir Katkı" adlı metinde belirginleştirir ve şöyle der: "Breuer'in tüm belirtileri bertaraf ettikten sonra, hastasının aktarımında cinsel yönelimli yeni işaretlerle karşılaştığına dair köklü inancım var. Nitekim bu beklenmedik olgunun genel doğası onun için tanıdık olmadığından nahoş olayın tesiriyle tedaviye son verdiği kanısındayım," der. Freud 1927 yılında¹² Marie Bonaparte'la bir sohbetinde Breuer'in karısı Mathilde Breuer'in sıkıntısının bir intihar girişimiyle son bulduğunu, bu girişimin ardından Breuer'in tedaviyi bıraktığını ve apar topar eşiyle Venedik'e ikinci bir balayına çıktığını anlatır.¹³ Bu olayı doğrulayan bir diğer tarihsel belge de Freud'un 1932 yılında Stefan Zweig'a yazdığı mektuptur.¹⁴ Bu mektupta Freud, Breuer'in kızı Dora Breuer'in Anna O.'nun yalancı gebeliğini doğruladığını ileri sürer. Tedavinin sonunda, tüm belirtilerin ortadan kalkmasının akabinde, Breuer'in bir akşam genç kızı karın sancıları içinde, yarı hezeyanlı bir halde kıvrılırken bulduğunu anlatan Dora Breuer, Anna O.'nun yarı anlaşılır bir sesle "Dr. Breuer'in çocuğu geliyor," demesiyle babasının ani bir şekilde evi terk ettiğini ve tedaviyi sonlandırdığını kendisine anlattığını söyler.

1925 yılında ise otobiyografisinde ve daha sonra Breuer'in ölümü vesilesiyle kaleme aldığı metinde¹⁵ Freud, Breuer'in Anna O. vakasını mesleki sır gereği epey kısalttığını, ama bilimsel nedenlerden ötürü bu makalenin yayımlanmasının elzem olduğunu ileri sürer. Bunun sebebi, zamanlama açısından Anna O.'nun tedavisinin Pierre Janet'nin histeriklere uyguladığı tedavilerden önce olduğunu bilim camiasına ilan etmektir.

12 Jones, s. 761.

13 Venedik'teki balayının Ernest Jones'un Breuer'in karşıaktarımını vurgulamak için ortaya attığı bir kurmaca olduğu daha sonra George Pollock'un araştırmasıyla ortaya çıktı. Breuerler Venedik'e değil, Gmundem am Transee'ye gitmişler. Psikanaliz tarihi böyle mitlerle doludur. Ernest Jones'un bu kurmacası Breuer'i aşağı çekerek Freud'u yüceltme çabası olarak yorumlanmıştır. Emilio Rodrigué, *Le siècle de la Psychanalyse*, Tomel, Payot, 2000, s. 248.

14 Jones, s. 761.

15 A.g.y., s. 761.

Bertha Pappenheim'a gelince, yaşamının geri kalan kısmını yoksul ve çaresizlere, kimsesiz çocuklara, fahişeliğe sürüklenmiş kadınlara adadığını biliyoruz. Avrupa'nın (yani dünyanın) ilk sosyal hizmet uzmanı (eğitimi tedavi den sonra aldığı söyleniyor) olmayı başaran genç kadın önce Frankfurt'taki bir çocuk esirgeme kurumunun yöneticisi olur; daha sonra beyaz kadın ticaretine karşı savaş açar. Bu ticarete esir düşmüş kadınları kurtarmak ve onları örgütlemek amacıyla 1904 yılında Yahudi Kadınları Birliği'ni (Jüdischer Frauenbund) kurar. Balkanlar'a ve Rusya'ya kadar giden Pappenheim, İstanbul'a da Yahudi cemaatinin ileri gelenleriyle bu konuyu görüşmeye gelir. Rusya'da gerçekleşen pogrom olaylarının ardından, Yahudilerin Avrupa'ya kaçıp sığındıkları bu devirde, aileler parçalanmakta, kadınlar fuhşa zorlanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bertha Pappenheim yarattığı sosyal hareketle kadın hareketinin ve feminizmin sembolü olur. Alman hükümeti onu, adına bir posta pulu basarak ödüllendirir.

Örgütçü yönünün yanı sıra Pappenheim'ın edebi yönü de iz bırakır. Feminist hareketin öncülerinden Mary Wollstonecraft'ın 1792'de İngiltere'de yayımladığı *Kadın Haklarının Bir Zaferi* adlı eserini Almancaya çevirir. Bu arada Wollstonecraft'ın ikinci kızı Mary Shelly'nin *Frankenstein*'in yazarı olduğunu da hatırlatalım. Çeviri 1899'da Paul Berthold adıyla yayımlanır. Aynı yıl, Pappenheim aynı takma adla *Kadın Hakları* adında üç perdelik bir tiyatro eseri yayımlar.

Hayatının sonuna doğru Bertha Pappenheim, eski dini eserleri yeniden yayımlamakla uğraşır ve bir atasının yaşam öyküsünü kaleme alır.

Anna O.'nun gerçek kimliğiyle ilgili bu tarihsel parantezi mi burada kapatıp metnin ve Breuer'in psikanaliz tarihindeki yeri ile ilgili verilerin ışığında şöyle bir soru sorabiliriz: psikanalizin ebeveyni kimdir?

Bu soruya cevap vermeden önce ebeveyn kavramını psikanalizin ışığında ele alırsak, söz konusu anne-baba olma halinin, bu anne-babanın kendi anne babasıyla olan ilişkisi ile anlam kazandığını görüyoruz. Her nesil bir önceki neslin devamı, bir ge-

leneğin süregelmesidir. Bilindiği gibi psikanaliz geleneğini başlatan Freud'dur. Freud kendi kendini yaratan mitolojik bir kahraman mıdır o zaman? Ebeveynsiz midir Freud? Yoksa her ebeveyn gibi psikanalizi kurarak kendi dünyasını kuran Freud'un bir aidiyetin içinde olduğu gerçeği görmezden mi gelinmektedir? Bu sorulara cevap vermek tarihsel anlayışımızla da yakından ilintilidir denilebilir ve yeni bir tartışma alanı açılabilir.

Ama yine konumuz Breuer'e ve onun muhteşem klinik mirasına dönecek olursak, kendi adıma Breuer için psikanalizin klinik ebeveynidir diyebilirim. Breuer belirtilerin tarihcisiyle uğraşarak onlara anlam kazandırdı.¹ Freud ise salt belirtilerle değil, kişinin tarihiyle de uğraşarak bir adım ileriye gitti ve en önemlisi bu bulguları anlamlandıracak metapsikolojiyi kurdu. Devraldığı klinik mirası değerlendiren Freud, psikanalizdeki ebeveynlik konumunu Breuer'in hastalarına ve onların ruhsal yaşantılarına gösterdiği ilgiye ve özveriye borçludur. Bu ilgi ve özveri Sokrates'in öğrencilerine uyguladığı "doğurtma sanatı"na benzer. Freud'un miras aldığı bu *ebelik sanattır*. Sokrates Theaitetos diyalogunda¹⁶ sanatını şöyle anlatır: "Benim doğurtma sanatım erkeklerin vücutlarına değil ruhlarına yöneltilmiştir... Ben şu noktada ebelerle tümüyle benzerim: bilgelik konusunda ben de ebeler gibi kısırım, daima başkalarına soru sorduğum, kendim ise hiçbir konu hakkında hiçbir zaman kendi düşüncemi söylemediğim için –çünkü hiçbir bilgelik iddiasında değilim– birçokları beni kabahatli görürler, ki bu tamamıyla haklıdır. Bunun nedeni şudur: Tanrı beni başkalarını doğurtmaya zorluyor, fakat doğurmayı benim elimden almıştır. Onun için kendim hiç bilge değilim, ruhumun ürünü sayabileceğim hiçbir buluş da gösteremem. Fakat benimle temas edenler ilkönce hiçbir şey bilmiyor gibi görünürler. Oysa tümü sohbetimizin devamı sırasında kendileriyle başkalarının da tanık olduğu gibi, şaşılacak ilerlemeler gösterirler. Bununla beraber benden hiçbir şey öğ-

16 Platon, *Diyaloglar 2*, Remzi Kitabevi, 1986, s. 191.

17 S. Freud, *Interprétation des Rêves*, Paris, P.U.F., 1967, s. 4 [*Dişlerin Yorumu*, Payel Yayınları, 1991].

renmedikleri açıktır. Bu güzel düşünceler hazinesini yalnızca kendi içlerinde bulur, onu meydana koyarlar... Benimle arkadaşlık edenler bir de şu noktada doğuran kadınlarla aynı şeyi duyarlar; onlar da acı çekerler ve gece gündüz... kuşku acıları içinde kıvranırlar. İmdi benim sanatım bu ağırları diriltebilir, aynı zamanda yatıştırabilir.”

Psikanalizi Freud’a doğurtan ebe Breuer, onun annesi Freud, peki psikanalizin babası kim diye sorulacak olursa, eğretilmeyi zorlayarak psikanalizin babasının Freud’un babası olduğu düşüncesini ileri sürebilirim. Nedeni ise Freud’un babasının ölümüyle birlikte rüyalarını düzenli bir biçimde analiz etmesi ve ilk analiz özelliğini taşıyan oto-analizini gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu oto-analizi tetikleyen düşünce, Freud’un nevrozu ve bu nevrozun babasıyla olan çocukluk dönemi ilişkisidir. Bir başka deyişle Freud’u oto-analize yöneltten dürtünün kaynağı, yazarak babasının yasını tutma eğilimidir. Freud değişik yerlerde bu oto-analize gönderme yapar. *Düşlerin Yorumu*’nun¹⁷ ikinci basımının önsözünde (1908), bu kitabın, babasının ölümüyle yaşadığı sarsıntıyı ele aldığı oto-analizinin bir parçası olduğunu ve bir babayı kaybetmenin her erkeğin hayatında can alıcı bir dram olduğunu yazar. 1909’da Clark University’de verdiği konferansta analist olmanın yolunun kendi rüyalarını tahlil etmekle mümkün olduğunu söyler. “Psikanaliz Hareketi Tarihine Bir Katkı”da şöyle der Freud: “Kendi analizimi, bir dizi rüyanın yardımıyla gerçekleştirdim. Bu rüyalar çocukluğumda geçen olayların izini sürmemi sağladı; şimdi düşündüğüm zaman, bu tür bir analizin bol rüya gören ve normalin fazla dışında olmayan bir kişi için yeterli olduğu kanısındayım.”

Bir yandan hastalarını ilgiyle dinleyen onlara hakikati doğurtan ebe Breuer’le, diğer yandan bu *dinleme sanatını* devralan anne Freud’un kurduğu metapsikolojiyle dünyaya gelen psikanaliz, kurucu metin özelliği taşıyan Anna O. vakasının ardından, bir ikinci kurucu metinle, *Emmy Von N.*¹⁸ vakasıyla varlı-

18 S. Freud, J. Breuer, “Mme Emmy Von N.”, *Etudes sur l’Hystérie*, Paris, P.U.F., 1994, s. 48.

ğını gittikçe belirginleştirir. Bu vakada Emmy, Freud'un ısrarlı sorularına karşı şöyle bir serzenişte bulunur: "Bana durmadan şunun ya da bunun nereden kaynaklandığını soracağınıza kulaklarınızı açıp beni dinleyin!" Ayrıca daha sonra ona dokunulmamasını istediğini ekler. Breuer'in yöntemi (hastanın konuşması) böylece kabul görmüş olur ve psikanalizin altın kuralı olan "serbest çağrışım" doğar.

Nitekim serbest çağrışım yöntemiyle konuşmaya olan dirençlerin ortaya çıkması ve çözülmesi olanaklı olacaktır; oysa hipnozda, benlik merciinin yok olmasıyla hastanın neye direndiğini tespit etmek olanaksızdı. Psikanalizle hipnozun ayrıldıkları nokta tam da bu direnç noktası ve onun irdelenmesidir.

Beşinci Bölüm:
PSİKANALİZDE BİREY VE
TOPLULUK

*Psikanalizin Doğuşu, Bireyin Doğuşu**

Ruhsal rahatsızlıkları tedavi yöntemi olan psikanalizin ortaya çıkışının bir tarihi vardır. Dönemin, yani 19. yüzyıl sonlarının terapötik uygulamalarından yola çıkarak psikanalizin tarihöncesinden söz etmek ve psikanalizin ortaya çıkış biçimini ele almak, aynı zamanda yeni bir zihniyetin doğuşunu izlemektir. Bu zihniyet, birey zihniyetidir. Bu metinde, psikanalizin tarihöncesini ele alıp onun doğduğu terapötik uygulamalardan söz ederken, bir zihniyet değişiminden de söz etmeye çalışacağım.

Tarihsel sırasıyla ele alındıklarında, hipnoz, katartik yöntem ve telkin, nihayet psikanalizin serbest çağrışım yöntemi, daha ileride ele alacağım topluluk zihniyetinden birey zihniyetine geçişi canlı bir biçimde yansıtır. Psikanalizdeki *serbest çağrışım* yöntemiyle birlikte (bu yöntem metnin sonunda değineceğim) artık yeni bir bireyle karşı karşıyayızdır.

Bu birey, psikanalizin tarihöncesi diyebileceğimiz devrinde nasıldı, psikanalizden sonra nasıl oldu, nasıl bir değişime uğradı? Hipnoz ve telkin gibi güdümleştirici yöntemlerin yerine, kişinin kendi kendine, kendiliğinden düşünmesini hedefleyen psikanalizin devrimci yönünü vurgulamaya çalışacağım bu metinde; öncelikle Freud'un kazandığı bir araştırma bursuyla Paris'e, Charcot'nun yanında staja gittiği dönemi ele alacağım.

* 2001-2002 eğitim yılında Türk Psikologlar Derneği'nin Eğitim Programı kapsamında sunulmuştur.

Ama Freud'un Paris'teki bu stajda öğrendiği hipnoz yöntemini incelemeden önce, biraz daha geriye gidip, Mesmerizm akımından ve Mesmer'in manyetizm tekniğinden söz edeceğim.

Psikanalizin atalarını ziyaret ettiğimiz bu gezintinin ilk durağı, "hayvan manyetizmi"ni ortaya atan Avusturyalı Franz Mesmer. Mesmer'in kuramına göre, ruhsal hastalıkların kaynağı, organizma içinde dolaşan "beynelmilel sıvı"nın dağılımındaki dengesizlikti. Bu dengesizliği düzeltmenin tek yolu da hastaları uyku durumuna, yani hipnotik duruma sokmaktı. Bu sıvının miknatısa benzer bir özelliği vardı ve keskin bir bakıştan da etkilenebildiği ileri sürülmekteydi. Unutmayalım ki mesmerizm tarihsel açıdan eksorsizmin, yani kötülüğün, kötü ve şeytani olanın beden dışına çıkarılması pratiğinin bir uzantısıdır. Hastalık dışardan içeriye nüfuz etmiş şeytani bir manevra ise, ondan kurtulmak da yine aynı yöntemlerle olacaktır.

Elbette Mesmer'in henüz divanı yoktu; onun divanı içi su dolu tahta bir fıçıydı. Yarı aydınlık, sessiz bir odada, yaklaşık iki metre genişliğinde ve yarım metre yüksekliğindeki su dolu bu tahta fıçının içine, demir ve cam parçalarının da olduğu bir karışımla şişeler koyuluyordu. Fıçının kapağındaki deliklerden demir çiviler çıkıyor ve uçları, topluca fıçının etrafına dizilmiş hastaların bedenlerine değdiriliyordu. Bir diğer önemli nokta da hastaların kalın bir iple birbirlerine bağlanmış olmalarıydı. Bu "mizansen" tabii salt bu haliyle manyetik bir güç oluşturmuyordu. 'Aksiyon', ancak Mesmer'in topluluğa girmesinden sonra başlıyordu. 'Aksiyon' diyorum zira bütün bu sahneye ko-yuşlar, ses ve ışık efektleri, bir film setinde olup bitenden pek farklı değildi. Mesmer sahneye girince "büyük akım" adı verilen olay meydana geliyor ve birbirlerine iple bağlanmış hastaların arasında tam anlamıyla bir fırtına esmeye başlıyordu: Gözleri yuvalarından uğramış, boyunları sertleşmiş bu insanlar çılgınca gülüyor, ağlıyor, zıplıyor, transa girip çılgınlıklar atıyor, ağrılar çekiyordu.

Mesmer, sıra dışı uygulamalarıyla Viyana'da skandal üzerine skandal yarattığından, doğup büyüdüğü şehri terk etmek zorunda kalır ve Fransa Kralı XIV. Louis'den sığınma hakkı is-

ter. Doğa bilimlerine düşkün olan kral, Mesmer'i himayesine alır ve onu bir şatoya yerleştirir. Böylelikle Mesmerizm asiller arasında hızla popülerleşir ve Mesmer'in tedavi seansları sosyal buluşmaların merkezi haline gelir.

Manyetizm bir yandan saraylarda asillerin sıkıldıkları zaman oynayacakları bir oyun haline gelirken, bir yandan da Mesmerizm denilen akım toplumu sarar ve fanatiklerinin şehir meydanlarında sergiledikleri erotik konvülsiyonlar devlet katındakileri harekete geçirir. Sonunda krallık, Mesmerizm denilen pratiğin yasallığını soruşturmak için bir komisyon kurar. Komisyon Mesmer'i ahlaksızlık suçundan mahkûm eder. Yaşlı Mesmer, beş parasız ve çaresiz bir halde İsviçre'ye sığınır. Ama yarattığı pratiğin izleri silinmez; ondan etkilenenler, Neo-Mesmerizm adı altında bu pratiği devam ettirirler. Bu akımın izleyicilerinden biri, Marki Chastenet de Puységur (1751-1825), manyetik uyurgezerlik üzerine, bir başka deyişle hipnotik uyku üzerine bir araştırma yapar ve terapötik tekniği değiştirir. Skandallara sebep olan konvülsif krizi bir kenara bırakır, yani bedenden uzaklaşır ve hastasıyla sözel bir iletişim kurar.

Aşağı yukarı aynı zamanlarda, İskoçyalı bir cerrah olan James Braid (1795-1860), ilk defa hipnozun doğasına özgü bir meseleyi gündeme getirir. Hipnozun yüzyılımızdaki temsilcilerinden Leon Chertok¹ bu meseleyi şöyle ifade etmektedir: Hipnotik durum, kendi doğasında özgül bir şeyi mi barındırmaktadır, yoksa bu durum sadece hipnotizörün komutlarının bir sonucu olarak mı değerlendirilmelidir? Tabii hipnotik durumlarla kastedilen, aşırı hatırlama (hypermnezi), aşırı duyarlılık (hyperemotivite) ve zamanda gerileme (regresyon) gibi olgulardır.

Böylece Mesmerizm giderek hipnoza dönüşmeye başlar. Puységur şöyle demektedir: *herkese dokunmanı gerekmez; bir bakış, bir hareket, istençli bir edim yeterli olabilir.*² Burada görüldüğü gibi, dokunmak, dokunarak etkilemek hasta-hekim ilişkisinde

1 Leon Chertok, *L'Hypnose*, Paris, Payot, 1989.

2 *Histoire de l'hypnose en France*, 1967, içinde, "Freud le Siecle de la Psychanalyse", Alberto Eiguer, s.193, 2000, Payot&Rivages.

ikinci plana düşer. Oysa manyetizm tekniğinde bu ön plandaydı. Bir manyetizm ustası olan Jean-Philippe Deleuze (1753-1835) şöyle demektedir: “Manyetize etmek için, öncelikle dokunarak ilişki kurmam gerekir ki benden kaynağını alan sıvı manyetize etmek istediğim kişiyi etkilesin.”³

Hipnoza dönecek olursak, hipnozun ne 18. ne de 19. yüzyıla mahsus terapötik bir uygulama olduğunu, eski Mısır’dan beri var olduğunu söylemeye gerek yok. Ancak, 19. yüzyılın hipnotizörlerinin kendi dernekleri, çıkardıkları dergileri ve mesleki uygulamalarını çerçeveleyen etik kuralları vardı. Örneğin evli bir kadın ancak kocasının eşliğinde hipnotize edilebilirdi. Hipnotizmacı olmak için bir dizi kursa katılıp, Mesmer, Deleuze, Puységur vb okumak gerekiyordu.

Tabii hipnoz denince akla gelen en önemli isim Charcot, en önemli mekân da Paris’teki Salpêtrière Hastanesi’nin letarjikler, çoğul kişilikliler, manik ataklılar, halüsinasyonlularla dolu 7. koğuşudur. Bu hastaların belirtileri “manyetik hastalıklar” adı verilen bir sınıfa dahil ediliyor ve tedavilerinde hipnoza da yer veriliyordu.

Zamanın psikiyatrisi anatomi ve patolojinin keşiflerine bel bağlamış durumdaydı. Klinik bulgular bedendeki bir araza işaret etmeliydi. Hem nörolog hem de Paris Üniversitesi’nde anatomi ve patoloji profesörü olan Charcot, bu görüşü daha da ileri götürdü. Önceleri histeriklerin belirtilerinin organik bir temeli olduğunu düşünüyordu. Daha sonra bu görüşünü değiştirdi ve histerinin, bir dizi diğer hastalık gibi, derin anatomik araştırmalara direnen bir hastalık olduğunu ileri sürdü. Bununla beraber histerinin semptomatolojisinin belirli bir çerçeve içinde, belirli kurallar dahilinde ele alınabileceği düşüncesini de ihmal etmedi. Charcot, histeriyi anatomopatolojik bozukluklardan ayırdı ve sinir sisteminin fizyolojik bozuklukları arasına dahil etti. Hipnoz tedavisini de bu çerçeve içinde geliştirdi.

Charcot, nam-ı diğer ‘Salpêtrière sihirbazı’, hastalarına verdiği komutlarla, şaşkın bir seyirci kitlesinin önünde körlerin, felçlilerin, dili tutulmuşların belirtilerini ortadan kaldırıyor ya

da yapay arazlar, hatta hakiki histeri krizleri yaratıyordu. He-defi, söz konusu krizleri kontrol altında tutabilmek, bu krizle-rin nasıl olup bittiğine yakından bakabilmektir. Bir başka deyiş-le, nasıl ki bir histeri krizi dışarıdan bir etmenle yaratılabiliyor-sa, bu krizi doğal ortamda ortaya çıkaran faktörler de tetiklene-bilirdi.

Tabii, bu faktörlerin araştırılması bir kuramı gerektirir. Ku-ramdan kastettiğim, araştırmacının konuyla ilgili pratiğinden geliştirmiş olduğu bir dizi varsayım, öngörü, bazen de arzu-larıdır – elbette bu sonuncusu da apayrı bir konudur ve başka bir etkinliğin konusu olabilir. Bu ön kavrayışlar olmadan bir araştırma yürütülemez. Dilbilimin kurucusu olan Ferdinand de Saussure⁴ “her ne kadar incelenen nesne bakış açımızı be-lirliyor gibi gözükse de, nesneyi ortaya çıkaran, onu belirleyen kuramdır,” der. Nitekim kuramlar birer hakikat değildir, anla-maya çalıştığımız bir alanı, anlamaya çalışırken kullandığımız gözlüklerdir. Bu gözlükler de bilimsel “nesne”leri belirler. Her ne kadar “gerçek” bir olgudan hareket etsek de, bu olguyu be-timlerken birtakım kavramlara başvururuz. Bu kavramlar *bakış açımız* aracılığıyla desteklenir ve inceleyeceğimiz nesneye bir ön biçim verir. Önemli olan kuramı belirleyen bu bakış açısının ayırdında olmak ve onun adını koyabilmektir.

İşte böyle bir kuramın peşinde olan Charcot, histeri kriz-lerini anlamak için travma kuramını geliştirir ve hipnotik bir durum olan bilinçliliğin bozulmasının travmatik bir olayla da gelişebileceğini ileri sürer. Travma fiziksel bir olay olmadığı za-man, Charcot anamnez yöntemini kullanır: Yani hastaya geç-mişini, sıkıntılarını anlattırır ve onu konuşturur. Burada amaç, hastalığa sebep olan travmatik zamanı lokalize etmektir. Böy-lece, bu tarihsel dönemde histeri, kişisel tarihle birleşir: artık histeriyi ele almak, histerik kişinin tarihini ele almak demektir.

Travma kuramının ve bu kuramın tedaviyi konuşma üze-rine kurmasının etkisi, Freud’un histeri alanındaki ilk yazıla-rında da belirgindir. Freud 1888 yılında *Encyclopedie Villaret*’de yazdığı makalede histeri için iki tür tedavi yöntemi önerir. Bi-

4 Ferdinand de Saussure, *Cours de la Linguistique Générale*, 1972, Paris, Payot.

rincisi, hastayı kapatmak ve onu aile ortamından uzaklaştırmaktır; burada hedef çevreyi değiştirmek ve jimnastik, hidrote-rapi gibi terapötikleri sağlayabilmektir. İkinci tedavi önerisi ise, Breuer'in katartik yöntemi aracılığıyla belirtilerin psişik neden-lerine hipnozla yaklaşmak, hastanın hastalık öncesine dönme-sini sağlayarak hastalığın altındaki travmayı açığa çıkarmaktır. Charcot'nun Freud üzerindeki etkisi, Freud'un metinlerinde ve ilk yıllarda uyguladığı pratikte travma kavramına dayanma-sıyla sınırlı değildir; Freud, Charcot'dan öğrendiği hipnoz tek-niğiyle daha sonra metapsikolojik bir yapıya dahil edeceği bi-linçdışı olgusuna çok yaklaşır. Charcot'nun *Leçons du mardi* adlı kitabını Almancaya çeviren Freud, hipnozun gücünün altını çiz-er ve bilinçdışının hipnoz sayesinde elle tutulur ve güncel hale geldiğini, bilimsel deneyiminin mümkün olduğunu söyler.

Charcot'nun hipnoz tedavisinden sonra Breuer'in katartik yöntemi de aynı tedavi geleneğinin bir uzantısı sayılır. Breuer'in bu alandaki yöntemsel yeniliği hastayı hipnotik uykuda, belir-tinin ortaya ilk çıktığı zamana döndürmek ve hatırlatmaktır. Bu yöntemle belirtiler oldukça belirgin bir biçimde iyileşiyordu – bu iyileşme geçici olsa da. Breuer, Anna O. adlı vakasıyla⁵, daha sonra psikanaliz tarihine geçecek kurucu adını atar.

Anna O. vakasının psikanalizin kurucu metinlerinden biri olmasının üç temel nedeni vardır. İlk olarak, Anna O. vakasın-dan itibaren, ilk defa, bir hekim, Joseph Breuer, bedenden çok söz'le ilgilenir. İkinci neden, bir hekimin ilk defa olarak, bir be-lirtinin ardındaki beden dışı *anlam arayışı*'dır. Breuer ve Anna O. birlikte bir belirtinin ilk ortaya çıktığı zamana kadar uzanan, neredeyse arkeolojik diyebileceğimiz bir çalışma yaparlar. Bir üçüncü neden de, *mahrem*'in, özel ve biricik olanın, terapötik bir alan içinde meşruiyet kazanmasıdır. Böylelikle fanteziler, giz-li ve yasak düşünceler hor görülme-yecek, aksine onlara yeni ve meşru bir alan açılacaktır. Tıp dünyasında neredeyse devrim ni-teliği taşıyan bu üç temel tutumu buluşturan Anna O. vakasıyla

5 Bu vakayı daha detaylı bir biçimde incelemek için bu kitaptaki "Psikanalizin Gizli Ebeveyni Joseph Breuer" başlıklı makaleme, ya da doğrudan, Freud ve Breuer'in 1895'te yayımladıkları *Histeri Üzerine Çalışmalar* başlıklı kitaba başvuru-labilir.

psikanalizin temeli atılmış olur. Bu temel, hasta ile hekimin bir mahremiyet alanı içinde kişisel bir ilişki kurmalarıyla atılmıştır. Artık ruhsal hastalık, toplu manyetizma seansları ve toplu hipnotizma gösterileriyle topluluk içinde sağaltılan, aynı zamanda seyirci konumunda bir topluluğa teşhir edilen bir olgu değildir. Yepyeni bir alan içinde adeta yeniden dünyaya gelen ruhsal hastalık, iki kişinin geliştirdiği yakınlık ilişkisinden hem pratik hem de kuramsal ivmesini kazanır. Freud'un Nazi Almanya'sından kaçmasını ve psikanalizin İngiltere'ye yerleşmesini sağlayan, aynı zamanda ilk Freud biyografisini yazan ünlü psikanalist Ernest Jones'a göre, Freud ile Breuer'in ortak yapıtı *Histeri Üzerine Çalışmalar* psikanalizin doğuşuna işaret eder.

Breuer'in bize devrettiği muhteşem klinik mirası, doğrudan Anna O. vakasına bakarak anlayabiliriz.

Anna O. vakasında Breuer, histerik belirtilerin envanterini çıkarıyor, onların kaynağına inerek hastayı bol bol konuşturuyordu. Burada dikkati çeken asıl nokta, Breuer'in hastasının katkısıyla tedaviyi gerçekleştirebileceği düşüncesi idi. Bir başka deyişle Breuer, hastasının kendi hastalığıyla ilgili bir bilgisi olduğu, ama bu bilginin hastanın kendisinden de gizlenmiş olduğu düşüncesinden yola çıkarak, hakikati ona söyletiyordu. Yani hastaya bir nevi kendi hakikatini doğurtuyordu.⁶

Freud, *Histeri Üzerine Çalışmalar*'ın ikinci baskısının önsözünde, bu yapıtın bir psikoterapi el kitabı olduğunu, aynı zamanda da bir tekniğin zaman içinde katettiği yolu gösterdiğini söyler. Kitapta sunulan vakalar, telkin ve hipnozun terk edilmesinden "serbest çağrışım"ın eşiğine kadar gelen tekniğin olgunlaşma sürecini neredeyse tarihsel bir roman canlılığında gözler önüne serer. Burada yine küçük bir parantez açmak gerekiyor. Freud'un hastaları, o zamanın genel hasta profilinde olduğu gibi çoğunlukla zeki, ama sosyal geleneklerin sıkıştırdığı dar alanlardan bunalan kadınlardan ya da genç, yetenekli ve çevreleriyle uyum zorluğu yaşayan ve başkaldıran erkeklerden oluşuyordu. Tabii bu uyum zorluklarını, başkaldırı hikâyeleri-

6 J. Breuer'in "Psikanalizin Gizli Ebeveyni" olduğunu da bu bağlamda ileri sürdüm.

ni, çevre baskısını ve sosyal çevrenin bireye uyguladığı baskıları, özellikle cinsel anlamdaki baskıyı ve çifte standartları bütün vakalarda apaçık görebiliyoruz. Görebiliyoruz, çünkü Freud da bu rahatsızlıkları salt bilinçdışının dışavurumları olarak görmüyor; bilinçdışının, toplumun kabul görmediği bir dizi öteberiyle dolu olduğunu, nevrozların bir uygarlık hastalığı olduğunu açıkça ileri sürüyor. Freud'un ünlü Dora vakasını⁷ bu gözle okumakta fayda var.⁸

Freud'un serbest çağrışım yöntemini kullanacağı döneme kadar katettiği yolu incelemek için, yine Freud'un ilk hastalarına dönelim. *Histeri Üzerine Çalışmalar*'daki Lucy R. vakasıyla Freud, hipnozu ve komutları terk etme eğilimine yönelir. Artık aradığı, hastalıklı imgenin hatırlanma yoluyla geri gelmesidir. Bunun için Freud hastasının alnına elini bastırır ve şöyle der: "*Ellerimin baskısıyla bir şeyler hatırlayacaksınız. Bu baskı bittiğinde bir şeyler göreceksiniz veya aklınızdan bir düşünce geçecek.*" Freud'un bu tekniği Nancy'li Bernheim'dan devraldığı düşünülmür. Freud oraya bir hastayı götürmüştü ve Bernheim ona çoğu zaman hipnoz ile normal bilinç durumu arasında amnezi farkının her zaman geçerli olmadığını ve hatıraların alna bastırma ve bir hatırlama komutuyla da elde edilebileceğini ileri sürmüştü.

Lucy R. zengin ve dul bir işadaminin yanında kâhya olarak çalışmaktaydı; *Jane Eyre*'i okuyanların aşına olduğu tipte bir genç kadındı. Ama Jane Eyre ne kadar metanetli, azimli ve sabırlıysa, Lucy o derece depresif ve bitkindi. Freud tedavinin amacını, Lucy'nin patronuna âşık olduğunun bilincine

7 S. Freud (1905), *Bir Histeri Çözümlemesinden Parçalar (Dora)*, çev. Ayhan Eğrilmez, Payel, 1998.

8 20. yüzyılın ünlü dilbilim uzmanı ve psikanalist Julia Kristeva, "Sens et Non sens de la Révolte, De l'étrangeté du phallus ou le féminin entre illusion et désillusion" başlıklı, 24.01.1995 tarihli seminerinde, (Paris, Fayard, 1996) psikanalizi bir başkaldırı tasarısına benzetir. Hatırlamak, bağlantılar kurmak, psişik alanı yeniden kurmak ve tasarlamak bir devrim gibidir. Psişik malzemeler, yani düşünce ve duygular yer değiştirir ve tıpkı bir devrim sonrasında sosyal arenadaki iktidar odaklarının yer değiştirmesi gibi yeni bir kişi ortaya çıkar. Kristeva aynı zamanda başkaldırı kültürü adını verdiği bir anlayıştan söz eder. İmge ve gösteri toplumuna dönüşmüş Batı kültüründe, psikanalizi başkaldırı kültürünün taşıyıcısı ve temsilcisi olarak konumlandırır.

varması ve bu aşkın onu hiçbir yere götürmeyeceğini kabul etmesi şeklinde hedefler. Yani Freud önüne bir hedef koyar ama Lucy onu apayrı bir yere götürür. Tedavinin dokuzuncu haftasında Lucy seansına geldiğinde tamamıyla değişmiş gibi görünmektedir. Freud birden yanılmış olduğunu, Lucy'nin aşkına karşılık bulduğunu düşünür (metnin özgün yanı da dogmatik olmaması ve araştırmacının katettiği yolu onunla birlikte katetmemiz, dolayısıyla onunla birlikte anlamamızdır.) Lucy şöyle der: "Olağanüstü bir şey olmadı. Ama beni tanıımıyorsunuz, beni hep hasta ve depresif gördünüz, oysa benim mizacım farklıdır: neşeli ve hayat doluyumdur. Dün uyandığımda artık depresif değildim ve o günden beri kendimi iyi hissediyorum." Freud Lucy'ye evdeki kâhyalık işiyle ilgili tasarılarını sorar. Lucy ona durumunun değişmeyeceğini, ama bu durumun artık onu mutsuz etmediğini söyler. Freud şaşkın bir biçimde ona patronuna hala âşık olup olmadığını sorar. Ve Lucy şöyle der: "Evet onu seviyorum ama bu bir şeyi değiştirmez. Eninde sonunda, içimde, istediğimi düşünebilir ve hissedebilirim." Lucy'nin yanıtı sadece hakikati kabullenildiğini, yani aşkına karşılık bulmasının imkânsız olduğunun bilincine vardığını yansıtmakla kalmaz. Devrim yaratan, Freud'u allak bullak eden mesele, Lucy'nin düşünceleri ve duyguları üzerine serbestçe düşünebilmesinin beraberinde getirdiği iyileşmedir. Lucy düşüncelerinin salt kendisine ait olduğunu nihayet keşfetmiş gibidir; bu keşif onu topluluk zihniyetinin tahakkümünden kurtarır. "Toplum bir yana, benim düşüncelerim bir yana," demektedir Lucy. "Eylemlerim ve düşüncelerim birbirinden farklı şeylerdir, düşündüğüm zaman bir eylemde bulunmuyorum, istediğimi düşünebilirim." Bir adım daha ileri gidersek, eylemin ön koşulu da düşünmek değil midir?

Anna O. vakasıyla hedeflenen, hastanın duyumsal boşalmasını sözel yolla ifade ettirmekse, Freud'un hipnozu terk etmesi akabinde hedeflenen de hastanın hakikati kabullenmesidir. Freud, Lucy R. vakasıyla, ruhsal gerçekliğe bir adım daha yaklaşır ve dış gerçekliğin kabullenilip kabullenilmemesi ikinci plana düşer.

Freud'un bir diğer hastasına geçelim: Emmy Von N.'ye. Almanyada aristokrasisine mensup bu asil kadın, 1 Mayıs 1899'da Viyana'ya, Breuer'e tedavi olmaya gider, ama Breuer onu Freud'a gönderir. İlk görüşmede Freud hastayı bir divana uzanmış halde bulur ve ona sorular sormaya, alnına masaj yapmaya başlar. Ona ısrarla, peş peşe sorular sorar. Sonunda Emmy hışımla çıkışır ve "*Bana sürekli soru soracağınıza, biraz da size anlatacaklarımı dinleyin!*" der. Hastasının bağımsızlığından ve güçlü karakterinden etkilenen Freud, onu her gün, bazen günde iki kere ziyaret eder ve ondan dinleme sanatını devralır.

Bir adım daha ileri gidelim ve Freud'un Cacilie adlı vakasına bakalım. Cacilie, psikanaliz tarihçileri tarafından Freud'un *prima donna'sı* olarak tanımlanır. Breuer'in Anna O.'su neyi temsil ediyorsa, Cacilie de Freud için öyle biridir. Cacilie'nin belirtileri Anna O.'nunkilere çok benzemektedir. O da kısmi felçlere maruz kalıp letarjik dönemler geçirmektedir. Freud'la görüşmelerinde Cacilie'nin histeri krizlerinin geçmişteki kimi olaylarla bağlantısı ortaya çıkar. En önemlisi, Cacilie'nin yüz felcinin ne anlama geldiği anlaşılır. Kocasıyla bir kavgasını anlatırken Cacilie elini yüzüne götürür ve "bu benim için bir tokat gibiydi" der haykırarak. Freud metinde "bir düşüncenin yerine bedensel bir ifadenin ikame olduğu, düşüncenin heyecan yükünün simgeleştirmeyi değiştirdiği"nden söz eder. Bir başka deyişle, Cacilie kelimelere karşı mesafe alamaz, onları simgeleştirmekte zorlanır, kelimeler ona tokat gibi çarpar. Freud bu hastası karşısında daha pasif, daha az yönlendirici bir tavır benimsemesi gerektiğini anlar, zira bütün bu malzeme tamamen tesadüfi bir biçimde, Cacilie serbestçe konuşurken açığa çıkmıştır. Dolayısıyla hastanın çağrışımlarını yönlendirmek, temelde yatan malzemenin elden kaçmasına neden olabilir. Daha sonraki görüşmelerinde Freud Cacilie'ye "günün teması"nı seçmesini önerir. Yani hastasına serbestçe bir konu seçmesini önerir ve o konu üzerinde düşünüp çağrışım yapmasını ister. Her ne kadar bu ortaya çıkan yeni yöntemle çağrışımlar görece yönlendiriliyorsa da, hasta nispeten daha özgürleşmiştir. 1892'nin sonunda Freud hipnozu tamamen terk eder. Henüz serbest çağrışım kuralı

net bir biçimde yerleşmemiştir, ama Freud belirtiyi gizleyen hipnozdan ziyade hastalarının rasyonel birikimleriyle, yani bilinçli malzemeye çalışır ve belirtiyi gizlendiği yerden gün ışığına çıkarmayı hedefler.

Histeri Üzerine Çalışmalar'ın son vakası Elisabeth Von R., 24 yaşında, yürüme zorluğu çeken, kas ağrılarından mustarip bir genç kızdır. Elisabeth'e, belirtilerinin muğlak özelliğinden ötürü histeri teşhisi konur. "Karşılaştığım en zor vakalardan biri," der Freud Elisabeth için ve onun, gösterdiği belirtilerin kaynağının bir şekilde farkında olduğunu düşünür – başka deyişle, hastanın gizlediği bir sır vardır ona göre. Freud'un bunu düşünmesinin sebebi, Elisabeth'in diğer histeriklerden farklı olarak belirtilerinin tarihi hakkında tutarsız bilgiler vermemesidir. Burada bir parantez açarsak, Freud'un organik bir hastalığı histerik bir konversiyondan ayırma yöntemlerinden biri, hastanın hastalığının öyküsü karşısındaki tutumuydu. Hasta bu öyküyü her seferinde yeni detaylarla donatıyorsa ve duygu yüklü detaylara çok sık başvuruyorsa, Freud bir histeri vakasıyla karşı karşıya olduğunu düşünüyordu. Elisabeth, Freud'a bileşik bir vaka gibi görünüyordu. Genç kızın aksi mizacı (metinde babasının kızını edepsiz ve asi olarak tanımladığından söz edilir) ve bir sır sakladığı düşüncesi, Freud'u serbest çağrışım tekniğine yönlendirir. Zira kız hipnoza muhakkak direnecektir, ayrıca Freud'un bu kez aradığı, hastalığın kaynağından ziyade, hastalığın hikâyesini anlatmaya karşı gösterilen direncin sebebidir. Serbest çağrışım karşısındaki direncin analiz edilmesiyle, Freud hastasının baskılanmış erotik arzularının çevrenin ahlaki değerleriyle nasıl çatıştığını ve bu çatışmayı bilinçten uzak tutma çabasının konversiyona sebep olduğunu keşfeder.

Peki bu keşif süreci nasıl gerçekleşir? Mutat seanslarından birinde, Freud yine hastasının alnına elini bastırarak aklına gelenleri söylemesini ister. Elisabeth "*aklımda hiçbir şey yok,*" der. Ama yüz ifadesi, gözlerini kırıştırmaması, cevap verme biçimi, bir şeyler olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Freud, psişik bir sürecin var olduğunu, ama hastasının düşüncelerini zihninden kovduğunu düşünür ve ısrar etmeye karar verir. Sorunun üçüncü kez yinelenmesinden sonra Elisabeth, "*aklıma bir şey*

geldi, ama onu bertaraf edebileceğimi düşündüm,” der. “Neden söylemediniz?” diye sorar Freud, “aradığımızın o olmadığını düşündüm” diye karşılık verir genç kız, “ama üçüncü kez sorduğunuzda aynı düşünce geri geldi”. Freud bu düşüncenin erotik kökenini keşfeder ve söz konusu çağrışım bir dizi yeni çağrışımı beraberinde getirir. Genç kızın eniştesine olan erotik bağı, ölen ablasına karşı hissettiği suçluluk, hasta babasına bakarken yaşadığı, hasta-bakıcı konumuyla ilgili ikircikli duygular ortaya dökülür. Bu vakayla birlikte, konversif belirtinin yanı sıra dirençler ve dirençlerin analizi de psikanalizin alanına girer .

Fräulein Elisabeth vakasıyla Freud psikanaliz devrini açar. Hasta artık bir divanda uzanacak ve aklından geçenleri serbestçe söylemeye davet edilecektir. Bu aynı zamanda hastayı hatırlamaya, bağ kurmaya, çağrışımlar üzerine düşünmeye ve nihayet kendi düşünceleri, kendi ruhsal işleyişi üzerine düşünmeye davet etmek anlamına gelir. Sustuğunda neden sustuğu, neye direndiği, neden korktuğu çözümlenecek, tüm ruhsal hayatı mercek altına alınacaktır. Hasta serbestçe konuşacak, psikanalist de onu iyi niyetli bir tarafsızlık içinde ve yüzer-gezer bir dikkatle dinleyecektir.

Analiz edilen kişi, kendi iç nesneleriyle iletişim kurarken, canlı bir deneyim içinde kendi bireysel duruşunu izler gibidir. Bu duruş, kendi tarihine, bu tarihin (ebeveyn, kardeş ve yakın akrabalar, öğretmen, devlet temsilcileri gibi) önemli faillerine karşı geliştirdiği kişisel bakışının bir ürünüdür. Bu kişisel bakış, bu kişisel duruş olmadan kişi birey olamaz. Freud’un tüm çabası, bu travmaların, gerçekleşmemiş arzuların, haksız baskıların kaynağının hasta tarafından görülmesini sağlamak ve ona adeta kişisel bir manevra alanı olduğunu hatırlatmaktır. Her ne kadar sosyal arena, çevremiz, yakınlarımız, gerçekleşmeyen arzularımız bizleri hasta edecek kadar rahatsız ediyorsa da, bireyleştığımız ölçüde çıkış yolu bulabiliriz. Bireyleşmek, bir topluluğa, o topluluğun genel-geçer, kalıplaşmış ve sorgulanmayan düşüncelerine mesafe almaktır; kişinin, tam da bu mesafe sayesinde, sorgulanmayan dünyaya bir şeyler katması ya da katma olanağını yaratmasıdır. Bu anlamda psikanaliz, tıp dünyasında birey zihniyetinin doğuşunu müj-

deler. Psikanaliz, topluluk zihniyetini sorgulayarak bireye yer açmış, histeriklerin sesi kısılmış haykırıışlarına, felçli isyanlarına, uyuşmuş bedenlerine tercüman olmuş, onlara meşru bir alan açmıştır.

Mesmerizm, hipnoz, telkin gibi yönlendirici tekniklerden psikanalize giden yol, aynı zamanda topluluk zihniyetinden birey zihniyetine giden bir yol gibi okunabilir. Bir asırlık tarihsel bir kesiti ve *Histeri Üzerine Çalışmalar*'ı bu şekilde de okuyabiliriz.

“Psikanalizde Birey ve Topluluk” başlığı altındaki iki söyleşinin bu ikincisini psikanalizin topluluklara bakışına ayırdım. Önceki söyleşi psikanalizin doğuşu ile birey bilincinin doğuşu arasındaki paralellikleri ortaya koyarken, psikanaliz deneyiminin hasta ve hekim ilişkisini bir topluluk tahakkümünden kendini sıyrarak, –ki bu hekim daha sonra psikanalist olacaktır– bütün üçüncü kişilerden yalıtıldığı, yakınlık ya da mahremiyet ilişkisi diyebileceğimiz bir ilişki içinde doğuşunun altını çizmiştim. Ve şöyle bir sonuca da varmıştım: psikanaliz deneyimini yaşayan kişi kendi ruhsal gerçekliğinin bilincine varınca, birey olmanın bilincine de varıyordu. Birey derken tabii kastettiğim toplumun en küçük birimini oluşturan kişi, toplumsal aidiyetli kişi. Bu kişi psikanaliz deneyimiyle ruhsal gerçekliğinin bilincine varmakla kalmıyor aynı zamanda bu gerçekliği oluşturan tarihin faillerine karşı daha gerçekçi bir duruşa sahip oluyor. Bir anlamda topluma bakabilen, topluluk ilişkilerinin kısmen oluşturucu kısmen de yabancılaştırıcı etkilerini okuyabilecek ve onlar üzerinde düşünebilecek koşullara sahip oluyordu. Hatta bir de örnek vermiştim, bu bilinçlenme nasıl oluyor diye. Bu bilinçlenme kişinin kendi ruhsal gerçekliğine yakından dokunmasıyla, onunla ilişkiye geçmesiyle olanaklı oluyordu ve Lucy R. örneğini vermiştim. Burada devrim yaratan ve Freud’u allak bullak eden olgunun Lucy’nin düşüncelerini ve duygularını *serbestçe* düşünebilmesinin beraberinde getirdiği iyileşme olduğunun altını çizmiştim. Lucy düşüncelerinin salt kendisine ait oldu-

ğunu nihayet keşfetmiş gibiydi; bu keşif Lucy'yi topluluk zihniyetinin tahakkümünden kurtarır. Toplum bir yana benim düşüncelerim bir yana demektedir Lucy. Eylemlerim ve düşüncelerim birbirinden farklı şeylerdir, düşündüğüm zaman bir eylemde bulunmuyorum, istediğimi düşünebilirim. Daha önce, psişik gerçekliğinin farkında değilken, yani duygularını düşünmeyi kendisine yasakladığından, topluluk zihniyetinin tahakkümünü onun kişi oluşuna, yani kişisel düşüncelerine yöneldiğini düşünüyordu – yani özgürlüğüne bir kısıtlamaydı, oysa şimdi “bir kişi olarak sevmesine” hiçbir şeyin engel olamayacağını – “bir birey olarak bilincindedir”.

Bu farkı görecektense kadar yeterli zekâsı vardı Lucy'nin nenden göremedi bu farkı diye sorulacak olursa işte nevroz böyle bir şeydir; topluluk tahakkümüne açık ve çocuksu mantık yürütmeler, bir başka deyişle nevrozlu kişi çocukluk yıllarının etiğiyle düşünür. Mesela annesinin hoşgörmediği bir hareket çocuk için de doğrudan mahkûm edilir. Ya da çocuk örneğin annesinin onun düşüncelerini okuduğunu düşünür. Lucy bu çocuksu mantıkla ruhsal gerçekliği (işverene âşık olmak) ile toplumsal kısıtlamaları (bir malikâne sahibi işveren ile kadın kâhyası birlikte olamazlar) birbirine karıştırdığından, onu rahatsız eden şeyi bulamıyor dolayısıyla o rahatsız eden şeye karşı mücadele edemiyor, savunma geliştiremiyordu.

Bu konuşmamda ise psikanalizin bir tahakküm ilişkisi olan hipnozdan kopuşuna kısaca değindikten sonra, psikanaliz pratiğinde ve kuramında topluluğun ne şekilde ele alındığını, psikanalizin salt bireyle ilgilendiği gibi aceleci ve indirgeyici söylemlere nasıl yanıtlar verilebileceğini ifade etmeye çalışacağım.

Öncelikle psikanalizin nasıl doğduğu sorusunu, psikanalizin, hipnoz, telkin ve katartik yöntem gibi güdümleştirirci yöntemlerden kesin kopuşunu sağladıktan sonra kendi praksisini ve kuramsal yapısını kurduğunu ileri sürerek yanıtlayabiliriz. Nitekim bu kopuşun birdenbire olmadığını biliyoruz.

Psikanaliz öncesi diyebileceğimiz dönemin psikoterapilerine, özellikle hipnoz pratiğine bakarsak, bu pratiğin bir topluluk önünde, hastanın bir gösteri kitlesinin bakışı altında, hipnotizö-

r n verdiği komutlara itaat ederken görüyoruz. Hipnoz ustası Charcot, nam-ı diğer Salp tri re sihirbazı, Paris’li  a kın bir soyirci kitlesi önünde körlerin, fel lilerin, dili tutulmu ların belirtilerini ortadan kaldırır veya komutlarıyla yapay arazlar ya da hakiki histeri krizleri yaratır. Hedef, söz konusu krizleri kontrol altına alabilmek, onların i leyi ini anlamaktır. Bir başka deyişle, bir histeri krizi dışardan bir etmenle yaratılabiliyorsa, onu doğal ortamda ortaya çıkaran faktörler de belirlenebilir. Tabii bu faktörlerin araştırılması bir kuramı gerektirir ve Charcot bu krizleri anlamak için travma kuramını geliştirir ve bilinçli olma halinin bozulmasının travmatik bir olayla da mümkün olabileceğini ileri sürer. Dolayısıyla anamnez yöntemine, yani hastaya hastalığını konu turmak, anlattırmak gibi bir yola başvurur. Charcot’nun yöntemi histerinin kişisel tarihle birleştiği tarihsel bir d nemede yer alır: Artık histeriyi ele almak demek histerik kişinin tarihini ele almak demektir. Her ne kadar kişinin tarihi burada yavaş yavaş ön plana çıkıyorsa da, hipnoz tamamen topluluk etkilerinin üzerine kurulmuş bir tedavi yöntemidir. Yani kişiye verilen komutlar onu bir davranışa ya da bir düşünce biçimine yönlendirecek, ona bazı şeyleri hatırlatacak ya da unutturacaktır.

Freud’un hipnozdan kopu unun iki temel nedeni vardır: Freud hipnoz tedavisinin tam bir iyileşme sağlamadığını ayrıca herkesin de hipnoz edilmeye yatkın olmadığını ileri sürer. İyile menin büyük  l de telkine dayanmasının yarattığı etik sikkintileri da vurgular. Bir kişiyi bir şey yapmaya zorlamak, bu onun iyiliği için de olsa, ne derecede onu özgürleştirici bir harekettir? Zaten herkes hipnoz altına girmeyi kabul etmemektedir. Dolayısıyla daha bilimsel bir yöntem bulmak, yani yöntemi birçok kişinin üzerinde defalarca yineleyip bilimsel sonuçlar elde etmek ve bu sonuçların kavramsal bir yapı içinde de sikkınmasını mümkün kılmak gerekmektedir. Freud bu bilimsel tasarıyı gerçekleştirmek üzere yavaş yavaş hipnozu terk etmeye ba lar.

 nce telkin yöntemine başvurur. Bu da hastanın alnına elini bastırıp aklından geçenleri söylemeye davet etmektir. Bu aşamada Freud direnç olgusunun çağrışımları engellediğinin

farkına varır. Önemli olan o dirençleri tahlil etmektir yani hastanın neye direndiğini araştırıp bulmak ve onu tahlil etmektir.

Bu direnç konusunu bu konuşma dizisinin ilkinde Elisabeth von R. vakasıyla ele almıştım ve Freud'un bu vakasıyla psikanalizin devrini açtığını ileri sürmüştüm. Hasta artık bir sedirde uzanacak ve aklından geçenleri serbestçe söylemeye davet edilecektir. Bu aynı zamanda hatırlamaya, bağ kurmaya, çağrışımlar üzerine düşünmeye, ve nihayet hastanın kendi düşünceleri, kendi ruhsal işleyişi üzerine düşünmeye davettir. Sustuğunda niye sustuğu, neye direndiği neden korktuğu çözümlenecek, tüm ruhsal hayatı mercek altına alınacaktır.

Sonuçta bu dirençler neyi ortaya çıkarır? İç dünyamızın dışarıya kapalı olmadığını aksine arzularımızın, tutku ve hırslarımızın ve belirtilerimizin, 'nesnel' dediğimiz seçimlerimizin ardında, temelinde hep bir kişinin, bir kişiyi temsil eden bir kurumun izlerini ve etkilerini taşıdığını. Hastanın psikanalistine karşı direnmesi, yani ona bazı şeyleri anlatamamasının temelinde çocukluğunda ebeveynlerinin ona karşı uyguladığı eğitimin büyük rolü vardır. Bu eğitim ne kadar liberal, ne kadar özgürleştirici de olsa ebeveynlerin üstbenliğinin izlerini taşıyacaktır. Freud çocukların ebeveynlerinin üstbenliğine özdeşleştiğini birçok yerde vurgular. Yani ebeveynin yapıp ettiğinden çok onun korku ve endişeleri, bilinçdışı tasarı ve temsilleri ve kendi ebeveynine karşı duruşudur, onlardan edindikleridir çocuğuna ilettiği. Dolayısıyla hasta bu etkileri, yani her eğitimde doğal olarak varolacak kısıtlamaları ve yasakları psikanalistine de karşı taşıyacaktır. Yani onu bir ebeveyn veya bir hoca yerine koyacaktır veya bir zamanlar onun üzerinde önemli ölçüde etkisi olmuş herhangi birinin yerine koyacaktır. Bu onun çağrışımlarını doğal olarak etkileyecektir. Annesinin kızdığı şeyleri mesela analistin de kızacağını düşünüp onları gizleyecektir; bu gizleme, örtme her zaman bilinçli olmadığı için psikanalistin, kendi analizinde edindiği deneyimlerle bu dirençleri rüyalarda, çağrışım zincirinde tespit etmesi ve onları analizana bildirmesi söz konusudur. Buna analitik jargonda dirençlerin analizi denir.

Dirençlerin analizi aynı zamanda bir kültürün, bir eğitim sisteminin, küçük insanın psiko-sosyal ve cinsel gelişimi üze-

rindeki etkilerini soruşturan, dolayısıyla toplumu da soruşturan bir analizdir. O zaman psikanalizin salt bireyle ilgilendiği gibi kestirme bir saptamada bulunmak mümkün müdür? Freud hastasını serbestçe konuşmaya davet ettiğinde hakikaten salt o kişiyle mi çalışıyor? Hayır. Psikanaliz bireyi çözümlerken aynı zamanda bir toplumu, bir topluluğu, bir söylemler dünyasını da çözümler. Bunu size psikanalizin hem kuramsal yapısı içinden hem de psikanalizin klinik metinlerinden yola çıkarak kanıtlamaya çalışacağım.

Totem ve Tabu topluluklar ve toplumsal bağ üzerine, Freud'un kuramsal ilk metnidir. Metnin alt başlığı olan "*Nevrozlularla İlkel İnsanların Ruhsal Hayatındaki Benzerlikler*", Freud'un yöntemine ilişkin bize bilgi vermektedir: Psikanaliz deneyimiyle ortaya çıkan nevrozlu kişinin psişik olgularının özellikleri ile 'ilkel' insan üzerinde yapılan etnografik araştırmaları karşılaştırmak, modern insandaki arkaik özelliklerin altını çizmek. Tabii, metin salt bu karşılaşmayla yetinmez ve sosyal toplulukların işleyişine özgü kimi özelliklerin kaynağına, ilkel medeniyetlerin çözümlemesiyle ulaşır, tıpkı nevrozluların ruhsal işleyişlerini anlayabilmek için hayallerinin kaynağına psikanalizle ulaşılması gibi. Freud, bu ilkel toplulukların gelişimiyle, kişisel gelişimin ortak yönünün *Ensest Yasağı* olduğunu ileri sürer: Topluluklar da tıpkı insan gelişiminde olduğu gibi örgütlenmelerini ve gelişimlerini bir yasanın etrafında, o yasadan doğan kurallar doğrultusunda gerçekleştirirler. Oidipus Karmaşası küçük insanın, annesinden neredeyse bedensel olan dolayimsız yakınlığı ile, babanın dolayımıyla topluma açıldığı, topluma açılmaya mecbur edildiği insancıllaştırıcı ve kurucu dramı anlatır. Yasak olan, anneye birleşmek, anneye geri dönmektir. Bu yasak, psişizmi örgütlediği gibi toplumları da örgütler. Freud bu düşüncesini temellendirmek için, daha sonra antropologlar tarafından çok tartışılacak olan, bir *İlkel Kabile Miti*'ni ileri sürer. Bu mite göre, bir zamanlar insan toplulukları, acımasız bir kabile şefi tarafından yönetiliyordu. Bu zalim şef kabilenin tüm kadınlarını sahipleniyor, oğullarını da ona karşı çıkabilecek yaşa geldiğinde bir bir yok ediyordu. Bir gün kardeşler aralarında örgütlenirler ve zalim babayı öldürürler.

Akabinde totemik bir ziyafetle de babayı yerler ve ilk *toplumsal sözleşmenin* temelini atarlar. Bundan böyle kadınlar paylaşılacak ve aralarındaki ilişkiler de sınırlar ve bu sınırları betimleyen kurallarla çerçevelenecektir. Babayı yemek aynı zamanda onun gücüne de her birinin sahip olması demektir ve özdeşleşme olgusunun temelini de Freud bu yamyam ziyafetinde tespit eder. İlk toplumsal bağ bu cinayetin gölgesinde kurulur. Sosyal örgütlenmenin temelindeki birincil hayal, İlkel Kabile Babası'nın öldürülmesidir. Freud'un bu savı çok tartışılmış, kimi ilkel toplumlarda Oidipus Yasağının babaya değil de mesela dayıya ya da amcaya yönelik olduğu ileri sürülmüşse de, psikanalitik açıdan bakıldığında psişizm için önemli ve kurucu olan bir Yasa'nın dolayısıyla bir Yasağın bir topluluk tarafından kabul görmesi ve olanaklı ve olanaksız birbirinden ayıracak kategorilerin ortaya çıkmasıdır. Bu kategoriler, nesil ve cinsiyet farklılıklarını belirleyip insan neslinin devamını garantilerler.

Freud'un toplulukların işleyişini psikanalitik olarak çözümlendiği bir ikinci metin "*Kitlelerin Psikolojisi ve Benliğin Analizi*"dir. 1921 yılında yayımlanan metnin sosyal arka planı ulusal kimliklerin ortaya çıktığı kanlı Birinci Dünya Savaşı ve insanların topluluk içindeki davranışlarının zamanın sosyal psikolojisinin ilgi alanı olmasıdır. Freud, Gustave le Bon'dan çok etkilendir ve o da toplum ile birey arasında bir etkileşim olduğunu ileri sürer ve bireysel psikolojinin doğrudan ve aynı zamanda bir sosyal psikoloji olduğunu söyler ve şu soruyu sorar: toplulukları, yığınları, toplumları birleştiren, onlara bütünlük sağlayan şey nedir? Birleştirici gücün hedefi ketlenmiş libidodur, yani kaynağı cinsellik olan enerjidir. "*Bir topluluk, kendi Benlik İdeali'nin yerine bir tek ve aynı nesneyi yerleştirmiş belirli sayıdaki insanlardır*" der Freud bu metinde. Tabii burada da İlkel Kabilde olduğu gibi sözleşme imzalamış kardeşler topluluğu modeli vardır. Topluluk içinde kişinin uğradığı değişimi Freud özdeşleşme mekanizmasıyla açıklar. Özdeşleşme olgusunu Le Bon, topluluk içindeki zihinsel bulaşıcılık kavramıyla bir tür taklit olarak açıklarsa da Freud bu olguyu başka türlü açıklar. Özdeşleşme taklit etmek değil, tıpkı histeriklerde olduğu gibi özdeşleşen kişinin özdeşleşilen kişi gibi yaşaması, hissetmesi,

davranmasıdır. Tabii bu olgu bilinçdışıdır. Bir liderin etrafında toplanmış kişilerin ortak özdeşleşme nesnesi liderin idealidir: yani onun tasarıları, söylemi ve etiği. Bu idealin etrafında kişiler toplanır.

Metinde incelenen topluluklar, Kilise ve Ordu gibi yapay yani örgütlenmiş topluluklar olduğu kadar sıradan topluluklara da yer verilmiştir. Bu ikinci tür topluluklarda topluluğu güden karizmatik kişiye, topluluk üyeleri narsisik ve yüceltici bir biçimde özdeşleşirler. Bu tür özdeşleşmenin prototipinin hipnoz ilişkisi olduğunu vurgulayan Freud, topluluklara olan hor-görüsünü bir biçimde satır aralarında belirtir; ya da en azından şöyle bir okuma da mümkündür: topluluk yapay yüceltmelelerin, hipnotik sersemliğin, bireyliğin ortadan kalktığı yerdir. Hipnozun verdiği güçle organize olmamış topluluklarda ortaya çıkan bu ilkel bağ, her türlü sapkınlığa ve şiddete yol açabilecek düzeydedir. Psikanalist Freud'u bu metinde bir düşünür olarak da görebiliriz.

Freud'un yine toplumu düşünen, topluluk zihniyeti diye adlandırdığım kimi sorgulanmayan, din, örf âdet gibi yapıları sorgulayan metinlerinden biri de *Bir Yanılsamanın Geleceği*'dir. Burada Freud inanç duygusunun küçük insanın çaresizlik duygusundan kaynaklandığını, bu duygunun yerine arzularını ve yine bu arzu ve hayallerden oluşmuş tasarılarla kendisine dışarda onu koruyacak babalar yarattığını söyler. Tanrı düşüncesi, ölümden sonra bir hayat, iyilerin öbür dünyada ödüllendirileceği gibi düşünceler küçük bir çocuğun ebeveyninden beklediklerinden farklı değildir. Yetişkin sadece korku ve arzularını yanılsamalara dönüştürür. Tabii burada konuşmamın getirdiği kısıtlamalardan ötürü indirgeyici bir üslup kullanmak zorundayım. Freud'un herhangi bir metninden söz etmek onun diğer metnlerinin bütünlüğünden sıyırmakla da olmayacağını farkındayım. Sadece vurgulamak istediğim şu: Freud, başından beri, yani histeriklerle ilgilendiği yıllardan beri, yani 1890'lardan beri, toplumu, toplumun değer yargılarını, bir çeşit konformizmin, bireyin psişesindeki etkilerini düşünür. *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda (1930) ise modern insanın huzursuzluğunu doğrudan medeniyetin, saldırgan dürtüleri ıgdiş etmesiyle, bu

saldırganlığın kişinin kendisine yöneldiğini (ki bu üstbenliğin ortaya çıkmasının kaynağıdır), ve nevrozların doğrudan sorumlusu olduğunu söyler. Medeniyet bu içdiş olan libidonun sırtına binip yükselir; her ne kadar Freud buna yüceltme adını verip insanlığın bir üst fonksiyonuna işaret ederse de kaybedilen haz kaynaklarına ve bitmez tükenmez savaş ve yıkıcılıklara da işaret eder: Bir anlamda medeniyet yıkıcılık ve saldırganlığın panzehiri gibi durmamaktadır. Freud'un karamsarlığı burada belirgindir¹.

Burada yeniden meseleme geri dönmek istiyorum. Psikanalizin kuramsal yapısında toplumsallığı araştıran, onun etkilerini bireyde tespit eden bir girişimi olduğu gibi klinik kavramları da bu toplumsallığı taşır. Buna iki kavram örneği vermek istiyorum. Birincisi biraz önce sözünü ettiğim özdeşleşme kavramı. Bir kişinin bir ötekiymişçesine, o ötekini model alması, oymuşçasına yaşaması, hissetmesi ve düşünmesi. Histerinin en temel mekanizmasıdır bu. Fakat taklitle bunu karıştırmamak lazım zira bu mekanizma tamamiyle bilinçdışıdır. Yani taklit eden kişi bunun farkında değil. Özdeşleşme sadece sevilen veya yerinde olunması istenen kişilerle olmaz, aynı zamanda nefret edilen kişilere de özdeşleşilir. Özdeşleşme kişinin kendisini konumladığı hayali bir yerde yerleşip onu gerçekliğe taşımasıdır. Çocuklarda bu barizdir. Bebeğini zalim bir anne gibi döven çocuklar vardır mesela, ya da öğretmencilik, doktorculuk oynayanlar. Bu hayali yerde prova yapar çocuklar. Nevrozlu kişi ise bu oyunu ciddiye alır ve sonuna kadar götürür. Örneğin hasta bir ebeveyninden hastalığını devralır ve onun sahip olduğu şeylere sahip olmaya çalışır.

Bu mekanizma tam da toplumsallığın kendisini gösterdiği bir alana işaret eder. İnsanlar, özellikle küçük insan kendisini eğiten, bağımlı olduğu kişilerin, çevrenin izlerini taşır. Hem de ömür boyu taşır ve bu izlerin birçoğunun farkında bile değildir. Örneğin niye doktor olur, niye mühendis olur ya da niye serseri olur. Bunlara rasyonel bir biçimde yanıt ve-

¹ Freud bir anlamda tarih boyunca kimi medeni oluşumların yıkıcı ve yok edici hareketlere dönüşmesinin temelinde bu yeterince ifade bulmamış libidoyu sorumlu tutmaktadır.

rır bu kişiler ama bu seçimlerin kaynağı ebeveynin arzu ve tasarılarında yatar ya da bu tasarılarla başkaldırmış öznenin karşı seçimlerinde... Burada da yine ebeveynin izleri vardır. Çoğu zaman bu özdeşleşmelerin farkına varmak, –ki bir psikanaliz tedavisinde bu olur– kişi için öğürleştirici olur ve bireysel alanını genişletir ve o alanın toplulukla kesiştiği çizgiyi belirginleştirir.

Bir ikinci önemli klinik bir kavrama geçiyorum: Aktarım Nedir aktarım? Psikanalize yabancı kimseler bile hekim hasta ilişkisinde, hastaların hekimlerine âşık olduğunu duymuşlardır. Ama aktarım sadece hastanın hekime duyduğu aşk ilişkisini değil aynı zamanda nefret ilişkisini de içerir. Biz psikanalistler için bu aynı madalyonun iki yüzüdür. Ama aktarım salt bu aşk ve nefret duygularından ibaret değildir: İsmi üstünde, hasta ya da analizan, psikanalistine bir şeyler aktarır. Aktardıkları geçmişte, kendisi için önemli bir yer tutmuş kişilere karşı duyguların bir tıpkı basımının psikanalistine yönelmesidir. Psikanalist hayranlık duyulan bir babanın yerine geçebildiği gibi, korkulan ve kaçılan bir amca veya bir hocanın yerinde olabilecektir. Psikanaliz tedavisi de bu aktarımların çözümlendiği, ama öncelikle psikanalistle yaşandığı, gerçekmiş gibi yaşandığı bir yer olacaktır. Kişi bu aktarımların bilincine vardığı zaman hayatta da bu aktarım ilişkilerine göre tavır aldığıının bilincine varır.

Aktarım hem bariz bir olgudur, hem de psikanalizin altın bir kavramı. Bariz bir olgudur zira tüm sosyal ilişkilerimiz bir anlamda aktarım ilişkileridir. İlişkiye girme biçimimiz bu çocukluktaki dünyayı algılama biçimimizle çok ilintilidir. Örneğin ailenin tek ve biricik oğlu olma sıfatını taşıyan kişi ve aynı zamanda ebeveyninin ona aktardığı bir erken sorumluluk duygusuyla özdeşleşerek (örneğin oğlum büyüyünce doktor olacak ve bize bakacak türünden) hayatta da hep sorumlulukların peşinden koşar, koşmadığı zaman suçluluk yaşar.

Psikanaliz tedavisinde de bu yaşama ve görme biçimi tekerrür eder. Zaten tekerrür etmesi de tedaviyi olanaklı kılar. Yani analizan psikanalistini o yere koymazsa yani anne, baba, hoca, kardeş gibi, analiz de olmaz. Bir anlamda aktarım hem

bir engeldir tedavi için zira analizan eski arzu gerçekleştirme biçimlerini ısrarla analistinden ister; hem de tedavinin motorudur zira aktarım olmasaydı geçmişin nasıl olduğunu da anlamazdık.

Psikanalizin bir bireyi çözümlerken bir toplumu da çözümlediği şeklinde bir sav ileri sürmüştüm biraz önce. Bunu da Freud metinlerinin üzerinden hızlı bir geçişle sağlamaya çalıştım. Her ne kadar Freud'un metapsikolojisi tekil öznenin üzerine kurulu ise de, kavramların önemli bir kısmı toplumsal bir karakter taşırlar. Aktarım, özdeşleşme, üstbenlik bunlardan birkaç tanesidir. Bunlar her ne kadar her bir kişinin biricikliğinin ürünü kişisel senaryolara göre biçimlenseler de, çevrenin etkilerinin kaçınılmaz izleri, değerli arkeolojik bulgularıdır. Örneğin Freud ve Breuer'in 1895'te yayımladıkları *Histeri Üzerine İncelemeler*, 19. yüzyıl sonu Viyana'sındaki, kamusal alandan dışlanmış kadınların sessiz ve hastalıklı direnişleri olarak da okunabilir. Eğer böyle okuyabiliyorsak bunu Freud da böyle okuduğu içindir.

Psikanalizin bir bireyi çözümlerken bir toplumu da çözümlediği savıma bir ikincisini de ekleyebilirim tabii bu bir diğer konuşma alanı için o da şu: Psikanaliz yaratıcı etkisini ve itici gücünü bu aktarım olgusundan elde ediyorsa bu olgu aynı zamanda psikanalistle analizan arasında olası bir hipnotik ilişkinin doğmasına da sebep olabilir. Aktarım yerinde ve zamanında yorumlanmadığı sürece ve hasta bu aktarımı ısrarla yaşamak isterse hipnoz ilişkisine yol açıktır. Tıpkı hipnozda olduğu gibi analizan da büyülenmiş gibidir.

Hipnoz kapıdan kovulurken bacadan geri gelir. Bu da psikanalizin topluluklarla her zaman bir alışverişi olduğunun en güzel kanıtıdır. Zira en iyi tahakkümü, en usta güdümlmeyi topluluklar yapar tıpkı bir hipnotizörün yaptığı gibi. Bu anlamda psikanalizin hipnozla daha çok alıp vereceği var gibidir.

Bu anlamda topluluk konusu sosyoloji ile psikanalizi birlikte düşünmeye zorlar. Bu konu ne birine ne de ötekine aittir. Zaten Freud sonrası psikanalistler de doğrudan toplumsal olayların içinden yola çıkarak topluluk içinde gelişmekte olan süreçleri psikanaliz yoluyla anlama yolunu seçmişlerdir.

Örneğin bir Arjantinli psikanalist olan José Bleger² topluluk üzerine ilginç bir kuram geliştirmiştir. Bleger benliğin ilkel bir döneminin, bir ben-olmayan'ın içine depolandığını, bu ben-olmayan'ın bir kurum özelliği taşıyan, ait olunan topluluk, veya aile olduğunu ve benliğin sessiz bir bölümünün aslında kurumlarımız olduğunu ileri sürer. Bir başka deyişle benlik olmadan önce biz bir kurumuz, ve aidiyetlerimiz, ait olduğumuz kurumlar işlemez hale geldiğinde, bu kurum aidiyetimizin bilincine varırız. Örneğin bir ülkede hükümet krizi yaşanırsa bireysel hayatlarımızda çerçevelerimizin, bizi koruyan, kapsayan çerçevelerin daha çok ayırdına varırız. Örneğin ulusal bir kimliğe daha çok sarılırız ya da onu acımasızca eleştiririz: Bu iki tutum da bu kimliğin bilincine varmak açısından aynı değeri taşırlar.

Bir ilk kurum olan topluluğu ve kurumlar içindeki topluluğu ele alan José Bleger'in ortaya attığı önemli kavramlardan biri de *bağdaştırıcı toplumsallaşabilme*'dir (sociabilité synchrétique). Benliğin ilkel bir döneminde geçerli olan bu psişik durum farklılıkları birleştirmeye, yoketmeye çalışır gibidir. Birbirleriyle ilgisi olmayan bir dizi psişik durum bir arada bir ortak konum bulmuş gibidir. Sanki bir dizi farklılığı barındıran (sosyal, ekonomik, cinsiyet, nesil, etnik, ideolojik. vb.) toplum yaşantısı, bir aradalığını psişizmin bu bağdaştırıcı özelliğine borçludur.

Bleger her topluluğun tıpkı bir kişide olduğu gibi, temeldeki bağdaştırıcı özelliğini –bu özellik sayesinde insanlar birbirleri arasındaki farkı hiç gözetmeden birbirleriyle ilişkiye girebiliyorlar– diğer kısımlarından bölerek ayrı tutmaya meyilli olduğunu ileri sürer; ve, bu eğilime karşı direnme amacıyla kullanılan bölme mekanizması, bir etkinlik etrafında bir araya gelmiş kişilerin gerçekleştirdikleri etkinliğin örgütlenmesinin, etkinlikten daha çok ön plana çıkması sonucunu da beraberinde getirir. Gittikçe bürokratikleşen örgütlenmeler bu bağdaştırıcı toplumsallaşabilmeye karşı duyulan yoğun psikotik bir endişenin ürünüdür. Bürokrasi ne de olsa farklılıkların ön plana çıkmasını da beraberinde getirir.

Topluluk psikolojisinin kavrayışına, temeldeki ilkel topluluğun ikincil yani görünürdeki topluluğu ile olan ilişkileri, bölünmenin ve bürokratizasyonun dereceleri, bir kişide olduğu kadar bir topluluğun işleyişi üzerine de bize bilgi verebilir. Bleger'in kuramı salt psikanalitik düzeyde, psikotiklerin kimlik sorunsalını aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda bir aidiyet sorunu olan psikozun paralelinde, ait olduğumuz hastane, okul, işyeri gibi kurumların işleyişinin dinamiği üzerine düşünmenin bir modelini önerir.

Fransa'nın ünlü psikanalistlerinden Didier Anzieu topluluğun kendisine öz bilinçdışı yaşantısını, topluluğun imgelemine kuramsallaştırır. Kendisinden önce topluluk üzerine ileri sürülen psiko-sosyal önermeleri birer birer çürütmekle kalmaz, psikanalitik bir bakış açısının etkililiğini gözler önüne serer. Anzieu'ye göre zamanımıza kadar gelen topluluk üzerine olan kuramlar ideolojik amaçlı olup, insanları üretime, uyuma ve kurulu düzenle işbirliğine yöneltecek düzeydedir. Bu kuramlar topluluğu anlamaktan çok ülküleştirimmiş topluluk temsillerinin arka planda olduğu bir arzu gerçekleşmesi düzeyinden öteye geçmez. Topluluğu anlamak onun bilinçdışı temsilleriyle de ilgilenmek demektir; bir başka deyişle her topluluğun kendine has, temelde imgesel temsilleri vardır. Örneğin topluluğun parçalanmış bir beden biçiminde yaşanılması çok sık rastlanan bir imgesel temsildir. Zaten topluluk eğretilmeleri sık sık beden üzerine yoğunlaşmaktadır. Tek vücut olmak, organların işbirliği eğretilmesi ile bir örgütlenmedeki aşamaların beden uzuvları gibi temsil edilmesi bedeni çağırıştırır. Bu tespit bireylerin topluluk içinde yaşadıkları derin kaygıyı büyük ölçüde açıklar. İlk kimliğimiz olan beden imgemiz topluluk içinde bütünlüğünü kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya gelebilir. Topluluklar bu temel zorluğun üstesinden gelemelerse işleyişleri paranoid-şizoid kaygılara teslim olur.

Anzieu'nün neredeyse tüm psikanalist hayatı boyunca psikanalitik incelemeye tabi tuttuğu toplulukların imgesel işleyişi salt psikanalizin alanında, grup terapilerinin işleyişine kuramsal malzemeyi sağlamakla kalmaz, ama aynı zamanda, belirli bir zamanda bir sorun yaşayan herhangi bir topluluğa müda-

hale etmenin pratik yolunu da açar. Anzieu bir grup psikanalizinden söz eder ve bir örnek verir: Gerçek bir topluluğun içinde ortaya çıkan "imgesel" güçlükler karşısında psikoloğa düşen görevi konu alan ve Anzieu'nün başından geçen bir olaydır. Taşrada bulunan bir ticari işletme söz konusu; şirketin yönetim kurulu öyle kötü çalışıyor ki toplantı bile yapamıyor. Yönetim kurulu dört kişiden oluşuyor: bir genel müdür, bir personel müdürü, bir teknik müdür bir de atölye sorumlusu. Bu kişilerle bire bir yapılan görüşmeler sonunda, yönetim kurulunun aslında "imgesel" bir sorun yaşadığı ortaya çıktı.

Şirketin hem kurucusu hem de genel müdürü sağlık nedenleriyle emekliye ayrılmıştı ve oğlunun kendi yerine geçmesini istiyordu. Ancak yönetim kurulu bu öneriye sıcak bakmaz, emekliye ayrılan kurucu üyenin yerine eski ticaret müdürünün geçmesini ister, kurucu üyenin oğlunun da, babaya nankörlük etmemiş olmak için, personel müdürü olmasını uygun bulur. Bundan böyle, yönetim kurulu üyelerinin tümü de oğulun son derece ihmalkâr olduğunu kabul eder ve tüm hataları oğula yüklerler.

Öte yandan, daha önce Paris'te oturan ve siparişleri kovalamakla uğraşan yeni müdür şirketin nasıl çalıştığını da bilmektedir. Dolayısıyla, yönetim kuruluna kendi düşüncelerini kabul ettirmekten ve üstlendiği sorumluluktan kaynaklanan önlemleri almaktan çekinmektedir. Şimdiki teknik müdür ise söz konusu işletmeyi bir tek kendisinin çalıştırabileceğine inanmakta ve genel müdür olmayı düşünmektedir.

Kendisine danışılan psikolog "Baba"nın halen oğuluyla birlikte şirket lojmanlarından birinde kaldığını ortaya çıkardı. Emekliye ayrılmasına rağmen, şirketin gündelik işleyişinden gayet iyi haberdardı: oğlunun fabrikadaki odasıyla doğrudan telefon ilişkisi içindeydi. Yapılan soruşturma sonunda Baba'nın işlerini hep son derece buyurgan biçimde sürdürdüğü ortaya çıktı. Bankacılık alanında çalışmak isteyen oğlu ise, genel müdür olacağı vaadiyle babasının kararına boyun eğmek zorunda kalmıştı. Yönetim kurulu böyle bir şeyi reddedince Baba da oğluna personel müdürü olmayı kabul etmesini bildirmiş.

Bu koşullar ışığında ele alındığında, bütün bu kişileri birbirine bağlayan imgesel temsil nedir acaba? Tahtından indirilen eski başkana duyulan suçluluk duygusu ve vicdan azabıdır bu: yeni başkan oğulun yerini gaspettiğine inanmaktadır; öte yandan, oğul da, yeni müdürün beceriksizin teki olduğunu kanıtlamak için bilinçsizce sabotaj yapsa bile çalışma arkadaşları ve babası tarafından ihanete uğradığı duygusu içindedir. Teknik müdür de kendisine ihanet edildiği duygusu içindedir. Gerçek lider orada bulunmayandır, göz önünde olmayandır, bu kişi, imgesi sayesinde yönetim kurulunu yönetmeye devam etmektedir.

Yapılan müdahale, herkesin yaşanan bu çatışma konusundaki tutumunun bilincine varmasını sağlamak olmuştur. Yeni müdür işin başında olduğunu ve her şeye komuta etmesi gerektiğini anladı. Oğul ise neden herkesin kendisine yüklendiğini anladı: Kendi iş alanını batırmaya çalışmakla kendini batırmaya çalıştığını ve kendisini genel müdür yapmamakla son derece haklı olduklarını doğrulamaya çalıştığını anladı; ne kadar becerikli olduğunu personel müdürü olarak göstermeliydi. Baba da sonunda tatile çıkmaya karar verdi.

Başka deyişle, burada da *Totem ve Tabu*'daki mit gerçekleşmiş oldu: kardeşlerin babayı simgesel düzlemde öldürmesi sayesinde, kardeşlerin dayanışık bir bütün oluşturması sağlanmış oldu. Baba imge olarak varlığını sürdürdükçe, kendi yerini kimin alacağı konusunda çocukları arasında bir tek hasımlar arası bir ilişki kurulabilecekti. Bu imgenin bilincine varılması sayesinde, şirketin yaşadığı sorunlar da artık toplumsal ve ekonomik gerçeklikler çerçevesinde ele alınabilecekti.

Özetle, hangi tür topluluk olursa olsun (ister büyük ister küçük, ister çalışma temelli isterse eğlence temelli, ister kültüre ister yaşama yönelik, isterse ekonomik temelli olsun), dipte yatan imgesel bir temsile sahip olduğu ve bunun da topluluğun pek çok üyesi tarafından paylaşıldığı kabul edilebilir. Dahası, topluluk içinde ortak bir şey, bir birlik ancak böyle bir imgesel temsil sayesinde olabilir.

Bu örneklerde psikanaliz yoluyla bir topluluğun neye direndiği, neden ilerlemekte zorlandığı tıpkı kişisel analizde ol-

duğu gibi çözümlenmektedir. Toplulukların da tıpkı kişiler gibi bilinçdışı hayatları vardır.

Bunun gibi psikanalizin topluluklar üzerinde kuram geliştirmiş ve bunu pratiğe dökmüş daha birçok metni vardır. Bunlardan İngiliz W. R. Bion'u veya Fransız René Kaes'i sayabilirim³. Bu kuramların ortak yönü toplulukların işleyişini bir bütün olarak ele almaları, görünür içerikten çok gizli içerikle riyle ilgilenmeleri ve en önemlisi topluluk zihniyeti adı verilen, topluluğun bu gizli zihniyetini vurgulamalarıdır. Üzerinde bilinçdışı bir ittifak kurulmuş, fazla sorgulanmayan inanç ve değerler bütünü de diyebiliriz buna. Toplulukların psikanalizle incelenmesi neredeyse ayrı bir bilim dalı oluşturabilecek zenginliğe sahiptir.

Yeniden konuşmamın başına dönecek olursam şöyle bir saptamada bulunabilirim. Psikanaliz serüveninin başlangıcında Freud topluluk önünde sergilenen hipnoz gösterilerini terk eder ve psikanalizi hasta-hekim ilişkisinin mahremiyet alanıyla sınırlar. Ama topluluk yine psikanalizin yakasına yapışır. Psikanaliz kişiyi çözümlerken yolunda toplumla, toplulukla karşılaşır; dolayısıyla, psikanaliz, bir kişiyi çözümlerken, aynı zamanda bir toplumu, bir topluluğu ve bir zihniyeti de çözümler. Analizanın dirençleri, nelere direndiği de bu toplumsallıkla yakından ilintilidir.

Freud sonrası psikanalistlerin üzerine eğildikleri topluluk olgusu, topluluğun salt bireydeki yansımalarıyla yetinmez; topluluğun kendine özgü psişik işleyişini de ileri sürer; bu işleyiş uç durumlarda, tüm bireyleşmelerin önünü kesip mutlak tahakküme, yani hipnoz ilişkisine yol açar. Örneğin tarikatlardaki toplu intiharlar bunun en güzel örneğidir.

Etkilemelerimiz, etkilenmelerimiz, içinde hipnozu da barındıran topluluk zihniyeti ile ilgili oldukları sürece, birey olarak özgürlük alanımıza dair temsillerimiz daha az iyimserlik barındırır. Bu duruş, Baba Freud'dan devralınan toplu-

3 Daha derinlemesine bir araştırma için psikanaliz ve topluluk ilişkisini kuramsal açıdan ele alan derlemeyi salık verebilirim: *Bensizbiz, Topluluk Zihniyetinin Psikanalizi*, Editör Bella Habip, İthaki Yayınları, Psikanaliz Gündemi Serisi.

luklara özgü karamsarlığın bir izini mi taşımaktadır, yoksa somut bir gerçekliğin psikanaliz dilinde kendine ifade buluşu mudur? Belki bunların her ikisi de vardır. Ama hipnozla olan hesaplaşma nasıl hâlâ psikanalizin gündemindeyse –madem ki aktarım ilişkisi onu yeniden doğuruyor–, psikanalizin topluluklarla ilgili keşfedeceği sonsuz olanaklar da o derece gündemindedir.

*Psikanaliz ve Zamanımızın Toplulukları**

Psikanalizin topluluklara olan bakışını ele almak 100 yılı aşmış bir psikanaliz geleneğinin ürünlerinden söz etmeyi gerektirdiği gibi, bu alandaki kurucu metinleri de yeniden gündeme getirir. Freud'un 1913 yılında yayımladığı *Totem ve Tabu*¹ ve 1921 yılında yayımladığı, "Kitle Psikolojisi ve Benliğin Analizi"² başlıklı, birey ve topluluk arasındaki ilişkileri derinlemesine inceleyen ve kanımca hâlâ güncelliğini muhafaza eden iki kurucu metni burada yeniden ele almak istiyorum. Amacım bu metinlerde Freud'un, toplulukların oluşması, sosyalleşme ve liderle kurulan ilişkilerin etrafındaki tespitlerini zamanımızın sanal, kişisiz, mega topluluklarının ışığında yeniden ele almak ve "imge toplumu" diye de tanımlanan çağımızda, psikanalizin içinden, hem kişi hem de topluluklar üzerine yeniden düşünmek. Bu iki metin üzerinden insanı insan yapan ve en temeldeki psişik mekanizma olan "özdeşleşme"yi ele almak ve bu mekanizmanın zamanımızın toplulukları ışığında incelemek istiyorum.

Öncelikle Freud'un 1921 yılında yayımladığı, "Kitle Psikolojisi ve Benliğin Analizi" metnine ve yazıldığı ve yayımlandığı

* Bu bildiri 23-29 Ağustos 2003 tarihinde Lütfü Kırdar Kongre Sarayı - Uluslararası Grup Psikoterapileri Kongresi'nde sunulmuştur.

1 S. Freud, *Totem et Tabou*, 1913, Paris, Gallimard 1993; [*"Totem ve Tabu", Dinin Kökenleri*, çev. Selçuk Budak, Ankara, Öteki Freud Dizisi, 1998].

2 S. Freud, *La Psychologie des Masses et L'analyse du Moi, Essais de Psychanalyse*, Paris, Payot, 1981 [*"Grup Psikolojisi ve Ego Analizi", Uygarlık, Din ve Toplum*, çev. Selçuk Budak, Ankara, Öteki Freud Dizisi, 1997]

zamana bakarsak Birinci Dünya Savaşı'nın geride bıraktığı yıkımı, yenilmiş bir Almanya'yı ve Germanik kültürünün hâkim olduğu Avusturya'da, İmparatorluğun içindeki politik krizi görürüz. 1920-1930 yılları arasında şiddeti artan bu kriz hepimizin bildiği gibi Nazizme kapılarını açacaktır. Nitekim Freud'un metninin salt bu politik kargaşadan esinlendiği söylenemez. Daha 1913 yılında, *Totem ve Tabu* adlı yapıtında ilk insan topluluklarının örgütlenmesi üzerine yazdıkları da kendi kurduğu ilk psikanaliz topluluğundaki yaşanan kopmalar, iç hesaplaşmalarla doğrudan ilintilidir. Bir anlamda Freud hem kendi kurduğu topluluk üzerine düşünmekte ve kuramlaştırmakta hem de içinde bulunduğu politik ortamdan esinlenmektedir.

Peki ne demektedir Freud bu sözünü ettiğim iki metinde? Tabii burada bu iki yoğun metnin hakkını verecek şeyler söyleyebilecek durumda değilim. Metinlerin zenginliği ve ileri sürdüğü varsayımların çekiciliği bir yana, Freud'un bütün yapıtları arasındaki yerlerinden de söz edecek durumda değilim. Ama şöyle bir şey ileri sürebilirim: Freud psikanaliz tedavisini icat ettiğinden ve hatta daha öncesinden, yani hipnozla uğraştığı dönemden beri, insanların birbirleriyle kurdukları ilişkilerle, bağlarla çok yakından ilgileniyordu. Bağlar nasıl kurulur, nasıl bozulur, nasıl geliştirilir ve tabii temelde, nasıl sevilir, nasıl nefret edilir, nasıl hayran olunur, türünden soruların etrafında geliştirdiği "libido kuramı" Freud'un yapıtının merkezindeydi. Tabii bu sorular hep bir kişinin bir diğer kişiye olan yatırımını sorgulayan türdendi. Yatırım sözcüğünü kullanıyorum, zira Freud bütün bu hareketleri bir enerjetik ağ üzerinden tasarlıyordu ve bu enerjiye de libido adını vermişti. Libido, temeli cinsellik olan yaşam dürtüsüydü.

Neden Freud bu soruları soruyordu? Bu soruya verilecek birçok yanıt olabilir ama herhalde en temel neden Freud'un hastalarının –ki bu hastalar özellikle histeriklerden oluşuyordu– öncelikle ilişkilerinden hasta olan kişiler olmasıydı. Tedavilerinde her ne kadar nevrotik belirtiler ön planda gözüküyorsa da, tedavinin ilerleyen aşamasında neredeyse bir değişmez olarak aile içi çatışmalar, otorite kaygısı, sevgisizlik ve seveme gibi konular ele alınıyordu. Unutmayalım ki, Freud'un has-

taları çoğunlukla Viyana'nın dar kültürel alanında hapsolmuş zeki ve kültürlü kadınlarından (o yıllarda üniversitelerin kapıları kadınlara kapalıydı) ve çevresiyle uyum zorlukları yaşayan ve çevreye başkaldıran yetenekli ve tabii yine kültürlü genç erkeklerden oluşuyordu. Bu acılı ve çevreyle çatışmalı hayat öyküleri Freud'daki nevrozu harekete geçirdiği ve onun da kendi kendisini yazıyla ve arkadaşı Fliess'le konuşarak ve yazışarak analiz etmesine yol açtığı söylenir.

Kurulan ve çözülen bağlar, bağların nitelikleri Freud'un düşüncelerini meşgul ediyordu. *Totem ve Tabu* adlı metinde ilk insan topluluğunu tasarımıyan Freud, "İlkel Kabile Miti" adlı hipotetik bir ilk topluluğu anlatır. Bu ilk toplulukta zalim bir kabile reisi, kabilenin tüm kadınlarına sahip oluyor, bu kadınlardan doğan erkek çocukları da onunla rekabet edecek yaşa geldiklerinde bir bir öldürüyordu. Bir gün erkek çocuklar, yani kardeşler topluluğu bir olup zalim babayı öldürürler. Akabinde totemik bir ziyafet düzenleyip babayı yerler ve ant içerler. Bundan böyle kimse kimsenin kadınına göz koymayacak ve bir arada olmanın koşulları belirli yasalarla ve dolayısıyla yasaklarla çerçevelenecektir. Tabii en temel yasak da, insanlığın en temel yasağı olan ensest yasağıydı. Bundan böyledir ki, her kutlama gölgesinde bir cinayeti barındırır. Zalim babanın öldürülmesi bu ilkel çağlardan beri toplumsal yaşamımızda bir prototip olarak tekrar tekrar yinelenip karşımıza çıkar. Herhalde burada grup terapistlerine yeni bir şey söylemiyorum: gruplardaki günah keçisi olgusu bunun en güzel örneğidir.

Burada Freud ne demek istiyor? Bazı antropologlar hatta bir kesim psikanalist bu miti yerden yere vurur. Bu metni incelemek niyetinde değilim başta da söylediğim gibi. Ama bu metinden yola çıkarak şöyle bir şey ileri sürülebilir kanımca. Bir kişiden bir diğer kişiye kurulan bağ arkasında koca bir tarihi, sevgi ve nefret yüklü bir tarihi barındırır. Kurulan her ilişkide her bir kişi kendi biricikliğini taşıdığı gibi, mirasçısı olduğu birden çok neslin izlerini barındırır; bu izler bilinçdışımızda barınırlar ve topluluk zihniyetimizi oluştururlar. Topluluk zihniyeti de –ki bu kavramı Bion'dan alıyorum– hep bir liderin, bir şefin izlerini taşır, ki bu da bizim kültürel üstbenliğimizi oluşturur.

Psikanalizin en temel bulgularından birisi de, nesiller ötesi iletimin kişi üzerindeki kalıcı etkileridir. Freud'un 1913 yılında yazdığı metin bu anlamda hâlâ geçerliliğini koruduğu gibi, üzerinde yeniden düşünmeye de davet eder. Tabii Freud'un topluluklar üzerine kuramlaştırma girişimi bu metinle kalmaz. Biraz önce sözünü ettiğim "Kitle Psikolojisi ve Benliğin Analizi" metninde Freud bir topluluk içinde bağların nasıl kurulduğuna dair düşüncelerini biraz daha ileri götürür ve topluluk lideriyle kurulan ilişkiyi mercek altına alır. Freud bu metinde zamanın ünlü sosyoloğu Gustave le Bon'a gönderme yapar ve bir liderin etkisi altındaki hipnotize kitlelerin liderle ilişkisini bir hipnoz ilişkisine ve aynı zamanda da bir aşk ilişkisine benzetir. Zamanın ünlü sosyoloğu le Bon, liderden etkilenme kavramını ileri sürerken, Freud, etkilenmek iyi de, bu insanlar ne oluyor da etkileniyorlar, nasıl etkileniyorlar diye tumturaklı bir soru sorar. Yani kavramın içini açar Freud, "insanlar etkileniyorlar, büyüleniyorlar, birisine kapılıp çılgın gibi kendilerini kaptırıyorlar"la yetinmez. Burada Freud, ünlü "benlik ideali" kavramını ileri sürer. Benlik ideali ya da ben ideali, bir zamanlar küçük çocuğun narsisizminin, idealleştirdiği bir benliktir. Anne karnında ve doğum sonrası o cennetvari evrede bebek kendisini ideal nesne olarak görür. İdeal olan kendisidir. Bir ötekinin varlığını, kendi çaresizliğini ve güçsüzlüğünü henüz idrak edemeyen bebek bir sonraki aşamada bu ideal olma durumunu ebeveynlerine ya da kendi gelişiminde önemli rol sahiplenene kişilere yansıtır. Tabii bu yansıtma bebeğin bu ilk narsisik evreden kopmasının, yani kendi çaresizliğini, yeterince gelişmemişliğini fark etmesinin akabinde oluşur. Onunla ilgilenen, ona bakan kişiler en iyi, en uygun, en güzel, en akıllı kişiler olurlar – yani hep "en" olurlar. Bir liderden etkilenmiş kalabalık, bu ideal kişinin arkasından körü körüne gitmez – ki burada Freud'un metninin derinliğine ulaşabiliriz. İnsanlar kendi benlik ideallerinin yerine bu kişiyi yerleştirirler; ortak bir ideali paylaşan kişiler birbirleriyle özdeşleşirler ve kardeşler topluluğu yine karşımıza çıkar.

Burada altı çizilmesi gereken iki önemli nokta var. Birincisi, bu ideal nesne ile kurulan ilişki bir özdeşleşme değil ide-

alizasyondur, ki bu âşık olan kişide de görülür. Âşık kişi sevgi nesnesinin özelliklerini abartır, hayal ile gerçekliği birbirine karıştırır. Hipnoz altındaki kişi de hipnotizörün komutlarını harfiyen yerine getirerek mutlak bir itaati gerçekleştirir – tıpkı sevgilinin isteklerinin komut olarak algılanması gibi. Çocuğun ebeveyninin isteklerini kayıtsız şartsız bir komut olarak algılaması da aynı türden bir ilişkidir.

Âşık da, hipnoz altındaki kişi de, çocuk da gerçeklik ile hayal dünyasını birbirinden ayıramazlar. Âşık için sevgili dünyada eşi bulunmayan tek nesnedir. Çocuk bağımlılığı ve çaresizliği yüzünden ebeveynlerini idealleştirir (tabii çocuğun belirli bir dönemini kastediyorum); hipnoz altındaki kişi de mutlak bir itaat sergiler. Bu üç kişi de gerçekliğin onlara sunduğu nitelikleri kolayca ayırt edebilecek durumda değildirler ve ideal nesneler tarafından yönetilirler. Gerçeklik ilkesi bu kişilerin daha sonra üzerinde çalışmak zorunda kalacakları koca bir olgu olarak kalacaktır. Freud bu tahakküm nitelikli bağa idealizasyon adını verir ve bu mekanizmayı özdeşleşme diye adlandırdığı mekanizmadan ayırır. Özdeşleşme sevilen veya nefret edilen kişinin bir ya da birkaç özelliğine sahip çıkmaktır, ki bu taklitten farklıdır. Özdeşleşen kişi özdeşleştiği nesnenin yasını tutar, yani o nesneyi, o kişiyi kaybetmeyi göze alır. İnsanlığın ilerlemesini sağlayan da budur. Küçük insan bağımsız olma yolunda karşılaştığı nesnelerle özdeşleşerek birey olur. Onlardan edindiklerini kişiliğinin bir parçası yaparak yoluna devam eder ama onları terk eder. Bu mekanizma sayesinde bilgi ve beceriler aktarılır. Oysa idealizasyonda idealize edilen nesne kişinin benlik idealine yerleşir ve orada taht kurar. Kişinin ondan kopması söz konusu değildir. Bu tür ilişkiler de tarikatların veya dikta rejimlerinin ilişki türleridir ve yanılısına üzerine kuruludurlar.

Bütün bu anlattıklarımın artık modası geçmiş topluluklar içinde geçerli olduğu ileri sürülebilir, bu sav sonuna kadar haklı da olabilir. Zamanımızın toplulukları ne zalim bir şefin etrafında ne de bir kahramanın etrafında oluşmaktadır. Zamanımızın mega topluluklarının şefi, tam adı konulamayan, belirsiz, hızla akıp giden, kitle iletişiminin salgıladığı, birbirlerinden ni-

telik olarak ayırt edilmesi güç bir imgeler silsilesidir. Bu imge çağında, gerçek nesnelerin yerine onların imgelerini kullanmayı âdet haline getirdik. Sanal yaşam psişik hayatımıza da yeni bir boyut kazandırdı.

Freud'un bu iki kurucu metninden yola çıkarak şöyle bir soru sorulabilir: Zamanımızın mega toplulukları, kişiye değil yığınlar hitap eden kitle iletişimi, zamanla yarışan iletişim teknolojileri kişideki bu özdeşleşme mekanizmasını ne derece ayakta tutabilir? Unutmayalım ki, özdeşleşme mekanizması bir insanın bir diğer insanı insan olarak tanımlamasını, kabullenmesini sağlar.

Bir insandan bir diğer insana kurulan bağın bir ortak nesne aracılığıyla olduğunu *Totem ve Tabu*'daki kardeşler topluluğunda gördük. Karşımdakini benim kendimi gördüğüm gibi görebilmem için, yani benim gibi insan türüne ait biri olarak görebilmem için, daha önceden bu tanıdıklık ve kabullenme yollarını katetmiş olmam gerekir; yani beğendiğim ya da etkilendiğim, hatta ürküttüğüm ve benim üzerimde iz bırakmış birçok kişinin özelliklerini kendi içimde toplamış olmam gerekir. Freud benliği çoğul özdeşleşme mekânı olarak da tanımlar. Benlik bir anlamda içinde bir topluluğu barındırır. Yeniden özdeşleşme mekanizmasına dönecek olursam bu mekanizma olmadan insan toplulukları oluşamaz, medeniyetler de yol katetmez. Savaşlarda ortaya çıkan ve birçok psikanalistin önerdiği bir kavram olan "şeytanlaştırma" (*demonisation*) ve bir adım ötesi olan "insanlıktan çıkarma" (*deshumanisation*) tam da bu mekanizmanın tersidir. Ötekini şeytanlaştırarak ve daha kötüsü onun insan olmadığını ileri sürerek insani özelliklerini yok etmek, yıkıcılığın ve yok etmenin bir yoludur. Karşıımızdakiyle özdeşleşemediğimiz müddetçe ona en düşünölemeyecek zulümleri en ussal yöntemlerle uygulayabiliriz. Ve gerekçelerimiz de hazırdır.

Gelelim zamanımızın topluluklarına ve zamanımızın teknolojisine. Örneğin bilgisayar oyunlarını ele alalım. Çok küçük yaşta bu teknolojiyle tanışan çocukların çoğunluğu bu tür oyunlara aşına. Bir zamanlar çocuk çizgi romanları ne derece heyecan verici idiyse, şimdiki zamanın bilgisayar oyunları da öyle. Ama bu oyunlarla bir zamanların çizgi romanları arasın-

da temel bir fark var. Artık çocuk oyunun hâkimi olabiliyor ve oyunun kaderini belirleyebiliyor, ki bu çocuğun kendi yetilerini geliştirmekle beraber (yani strateji geliştirmek, atak olmak.. vs) belirli bir sınırdan sonra tamamıyla bir yanılsama içinde kendisini ve çevresindekileri de birer bilgisayar kahramanı olarak görmesine yol açıyor. Amerikan liselerindeki katliamlar üzerine yapılan bir araştırmanın sonucunda bu katliamların faillerinin çok uzun süreler evde yalnız kaldıkları ve bilgisayar oyunlarında usta oldukları belirtilmişti. Megalomaniyi ve tümgüçlülüğü körükleyen bu bilgisayar imgelerinin insanları gerçeklik ilkesinden koparıp regresif bir hareketle bebekliğin o ilk narsisizm evresine, yani Freud'un deyiimiyle bebeğin kendisini ideal olarak gördüğü evreye doğru yönlendirdiği söylenebilir mi? Bilimkurgu eserlerindeki klonlanmış makine adamlar (özellikle Terminatör 3) bir bilgisayarla özdeşleşmiş insanların habercisi gibi değil midirler?

Televizyonu ele alalım. Körfez savaşında insanlar ilk defa bir savaş naklen izledi. Savaşın başlamasından birkaç gün sonra savaş gökyüzünde parlayan havai fişeklerin gösterisine dönüştü. "O kanalda savaş var" denilip kanal değiştirildi. Akıllı diyebileceğimiz kimi savaş yorumcuları bu savaşın "ilk sanal savaş" (!) olduğunu söylediler, sanki ölen insanlar olmamış, bir de üstüne bir çevre felaketi yaşanmamış gibi. Gerçeklikten kopmak bu değilse nedir? Savaş imgeleşince sanallaşıyor.

Burada vurgulamak istediğim şey, sadece hayalle gerçekliğin birbirine karışması değil. Örneğin insanlar ilk defa sinemaya bir film izlemeye gittiklerinde, ekranda olup bitenlere bir katarsis yaşarcasına katılıyorlardı. Örneğin filmdeki kahraman rolündeki aktör bir başarıyı gerçekleştirdiğinde, –rakibi alt etmek, zayıfı koruyup zalimi öldürmek..vs– salondaki bütün seyirciler ıslık ve alkışlarla filmin bu bölümünü gerçekliğe taşırlardı. Benim söylemek istediğim bu değil, yani sinematografik imgelerin gerçeklikte tekabül ettikleri nesnelerle karıştırılmasından söz etmiyorum. Gerçek nesneleri imge haline sokmaktan söz ediyorum, ki bu da çağımızın sanal hayat olgularından biridir. Ayrıca, sanal hayat imgelerinin doğrudan gerçeklikle kurduğumuz ilişkiyi çarpıttığından da söz etmiyo-

rum, yani bir sebep sonuç ilişkisi içinde, sanal hayatı bu gerçek imgeleri sanallaştırmamızın baş sorumlusu olarak da görmüyorum. Söylemek istediğim şey, bizi gerçeklikten koparan şeyin bilgisayara, bilgisayar teknolojisine ve kısacası teknolojiye atfettiğimiz o sonsuz saygıda yattığı; benlik idealinin yerine yerleşmiş, kutsallaşmış, dokunulmaz ideal kabile reisleri adına dikilen tapınaklar misali, teknolojiyi de topluca yücelttik.

İmgelerin böyle büyüleyici, hipnotize edici gücü sinemanın ilk keşfinden beri bilinen bir şey. Ama artık çağımızdaki imgeleri sinema salonlarıyla sınırlayamadığımız gibi, onlara atfettiğimiz anlamlar üzerinde de hâkimiyet kurmaktan çok uzaktayız. Bir televizyon haber programında sarf edilen bir söz gerçekmişçesine kolayca kabul edilebiliyor, ya da, bir uzmanın kişisel görüşü bilimsel gerçeklik statüsüne sahipmişçesine değerlendirilebiliyor.

Bilgisayar oyunları ve televizyonla birlikte iletişimdeki hızı ele alalım. Artık gerçek zaman hızıyla dünyanın bir ucundan bir ucuna bir haber iletilebiliyor.

Demokrasinin temel taşlarından biri de haber alıp verme özgürlüğüdür. Ne kadar sağlıklı bilgilenirsek o kadar sağlıklı kararlar alabiliriz. Bu anlamda internetin demokrasi yolundaki adımlardan birini sağladığı şüphesiz. Ama bu hızı psişik düzeyde nasıl yaşıyoruz, hakikaten ruhsal hayatımız bu hızla baş edebiliyor mu? Örneğin bir yası yaşarken, bir ölünün ardından kırk gün yas tutuyor muyuz, tutabiliyor muyuz? Yoksa yaşam koşullarına ayak uydurmak zorunda kalıp hızla geçiştiriyor muyuz kayıplarımızı, yine ideal nesnelerimizi takip ederek? Geçenlerde öyle bir genç kızı dinliyordum. Rüyasında ilk defa 11 yaşında iken kaybettiği babasını gördüğünü söyledi ve hiç önemli bir şey değilmişçesine başka bir konuya geçti, hızla, her zaman yaptığı gibi. Durdurup bu rüyanın ilginç olabileceğini söyledim ve biraz daha rüyasını hatırlamasını istedim. Ama ben başka bir şey anlatmak istiyorum dedi biraz tedirgince ve kendi anlatmak istediği şeyi anlattı yine hızla. Çalışmamızın 2. yılında bu rüyayı bir başka rüya aracılığıyla ele aldığımızda şöyle bir şey dedi: "O zaman bu rüya hakkında fazla konuşmak istemedim zira acelem vardı ve o rüyayı anlatsaydım bir sürü

şey daha anlatmam gerekiyordu.” Ben de “Sizi beklemeyeceğimi düşündünüz” deyince annesinin ona alelacele yemek yedirip yatırmaları aklına gelmişti.

Dikkat çekmek istediğim böyle bir özensizlik. Zaman ayırmamak, hızlı ve etkin olmak, fonksiyonel olmak, psişik hayatın ihtiyaçlarını yok saymak... Psişik süreçlerimizin zamanı kullanma biçimi zamanımızın ultra sofistike teknolojisinin hızına ne derece ayak uydurabilir? Bilgileri birtakım datalarla, bilgisayar ağlarının servisleriyle elde edindiğimiz bu zamanda, öğrenme yolundaki kişi bir öğretene ne derece özdeşleşebilir? Bilginin arkasında kişi olmadığı sürece sahip olduğumuz yetileri ne derece insancıllaştırabiliriz? Aynı zamanda etrafımızı ve benliğimizi çevreleyen gerçekliği –ki bu gerçeklik bedenimizde başlar ve bütün ilişkilerimizi, doğayı ve onun nesnelerini içerir– bu gerçekliği imgeleştirmeden, hayal kategorisine sokmadan, gerçeklik hakkını vererek ne derecede insani bir biçimde yaşayabiliriz?

Bu tür soruları sormamıza olanak tanıyan Freud ve geliştirdiği psikolojik tedavi psikanaliz, bilinçdışımızı, insani bir yöntemle, yani konuşarak bilinçlendirdi ve korku ve endişelerimizin daha insani boyutlarda yaşanmasını, simgeleşmesini, anlam kazanmasını sağladı. Kişiyi insancıllaştıran, kişinin psiko-seksüel yaşamına anlam veren psikanalizin aynı misyonunu topluluklar üzerinde de gerçekleştirmesinin 21. yüzyılın sosyal ortamına bir kazanç sağlayacağı umut edilebilir.

Öncelikle beni buraya davet eden Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi Psikanaliz Birimi'nin üyelerine teşekkür ederim. Buraya bireysel bir girişim olan psikanalizin topluluk içinde ya da kurumsal yaşamda nasıl varedilebileceği üzerine bir şeyler söylemeye geldim. Tabii psikanalizin varedilmesi sözcüğünü kullanırken bildiğimiz klasik psikanaliz tedavisinin kurum içinde varedilmesinden söz etmiyorum. Bazı analistlerin bu pratiği benimsediklerini biliyorum. Benim amacım, psikanalitik düşünce biçiminden hareketle hastaların sağaltımını halihazırdaki koşullara uyarlayabilmenin yollarını soruşturmak, bir hasta ile bir kurumun karşılaşmasında terapötik olabilecek şeyin altını çizmek, ya da travmatik de olabilecek bu söz konusu karşılaşmanın kimi yönlerine işaret etmek. Tabii bunlardan söz ederken psikanalizin kendisini üzerine inşa ettiği kimi bulgulara ve klinikten kaynağını almış kuramlara gönderme yapacağım. Muhakkak biliyorsunuzdur ama yeri gelmişken yeniden söylemek isterim: Psikanaliz kuramları psikanalistlere vahiy gibi inmez. Kuramlar psikanalistin klinik çalışmasının üzerinde düşünürken, derinliğine düşünürken ve özellikle hastayla birlikte düşünürken ortaya çıkan kimi ön kavrayışlardan türerler. Şimdi burada bir psikiyatri kurumu üzerine düşünürken ben hangi pratikten yola çıkacağım size bazı şeyler söyleyebilmek için? Sizinle birlikte çalışmıyorum, ayrıca psikiyatri kurumunda çok kısa bir deneyimim oldu, o da yurtdışında oldu. Dolayısıyla bana hangi konumdan

* Nisan 2005 tarihinde Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi, Psikanaliz Birimi mensupları tarafından düzenlenen çalışmada sunulan bildiri.

hareketle konuştuğum sorulabilir ve bu soru çok da haklıdır. Burada nasıl çalıştığınız, ekip çalışmanızın hangi prensiplere dayandığı, genel anlamda nasıl bir ruh sağlığı politikasının izlendiği ile ilgili herhangi bir fikrim yok. Bildiğim tek şey, hastaların hospitalizasyon sürecinde onları oraya getiren psikiyatrik meselelerin (ki bu bir psikotik dekompensasyon da olabilir, ağır nevrotik bir dekompensasyon da...) yatışmasının ve ileriye dönük koruyucu bir iyileşmenin arzulanmakta oluşudur. Bu yatışmayı salt biyolojik yöntemlerle yapmadığınızı, kurum içinde destek ağırlıklı psikoterapi uyguladığınızı ve hastanın hospitalizasyon sürecinden sonraki dönemiyle de ilgilendiğinizi biliyorum. Bilmediğim bunları nasıl yaptığınızı, hangi ilkelere göre örgütlendiğinizi, aranızdaki hiyerarşik düzenin uyguladığınız tedavilerdeki izdüşümü gibi meseleler, ki bunları daha somut bir şekilde daha sonraki vaka çalışmasında görebileceğiz.

Ben yeniden meseleme dönüyorum ve psikanalizin bir kurum içinde varedilebilmesi konusuna geçmeden önce, bir kurum ne demektir sorusunu açmak istiyorum. Kurum, kurmak eylemini hatırlatarak, kurulan düzene gönderme yapar ve düzen dediğimiz zaman da, bu düzenin kurulmasının ardındaki felsefe, amaç ve bu amaca yönelik görev ve yetki paylaşımı gündeme gelir. Tabii bütün bu örgütlenme akozmik (kozmosun, dünyanın, yaşanılan dünyanın dışında) bir yapıya sahip değildir, en azından akozmik olmaması beklenir. Zira kurumlar dışarıyla bağlarını sıkı tuttukları müddetçe simgesel bir dünyanın, yani anlamların olduğu bir dünyanın içinde varolabilirler. Bu meseleye belki yine vaka çalışmasında değinebiliriz. Bir psikiyatri kurumu da dolayısıyla ruh sağlığına ve ruhsal hastalıklara belirli bir bakışı dolaylı ya da dolaysız yansıtır. Örneğin, ruh hastalığının kaynağının bozuk aile ilişkileri olduğunu savunan bir psikiyatrik kurumda çalışmıştım bir zamanlar. Orada ergenleri hospitalizasyon süreci boyunca sistematik olarak ailelerinden uzak tutarlardı. Buradaki bakış açısı, psikiyatrinin “iyi ya da mükemmel bir aileyle, ideal ebeveyn”le yer değiştirmesi esasına dayanıyordu. Psikiyatri elindeki olanaklarla hastanın hastalıklı ebeveynlerini ikame ederek tüm güçlü bir konumlanmayla ruhsal zayıfatı telafi edebilecekti. Ya da örne-

ğin Fransa'daki Esquirol zamanına sığrayalım, yani 1838 yılından önceki psikiyatri kurumuna bakalım: orada da deli diye nitenlendirilen kişilerin toplandığını ve dış dünyadan yalıtıldığını görüyoruz. Bu yalıtmanın ardında "delilik" diye tanımlanan ruhsal durumların toplu bir biçimde tecrit edilmesi ve toplumun delilik diye tanımlanan bu beladan bir şekilde korunmasıyla ideal bir toplum tasarısının olanaklı olduğu düşüncesi yatar. Toplumu bütün bu tuhaflıklardan ayıklarsak pırıl pırıl, "aklı başında" bireylerden oluşmuş bir topluma kavuşuruz türünden bir düşünceyle karşılaşırız burada. Aydınlanma çağıının felsefesi de zaten ussal olmayan bütün öteberinin yaşam alanının dışına atılması ve bilincin aydınlatamayacağı bir alanın olmayacağı ilkesinden yola çıkmıyor muydu?

Biraz önce kurumlar üzerine hangi pratikten yola çıkarak konuşabileceğim sorusunu ortaya atmıştım. Bildiğiniz gibi birkaç psikanalist bir araya gelip bir topluluk oluştururken, aynı zamanda bir de zihniyet oluştururlar. Bu zihniyet genellikle bilinçdışı bir şekilde işler. İşte ben de bir hastayla bir kurumun karşı karşıya gelmelerinde ortaya çıkan bu bilinçdışı anlamlar üzerinden konuşmaya çalışacağım. Zira psikanaliz, insanları hasta eden şeylerin böyle bilinçdışı anlamların etrafında oluştuğunu tespit etmiştir.. Düşünme fonksiyonlarının hasara uğradığı durumlarda anlamların da kayıp gittiğini söyleyebiliriz. Eğer hastalarımızın yeniden düşünce fonksiyonlarına kavuşmalarını istiyorsak, onlarla yapıp ettiklerimizin anlamlarını da düşünmemiz gerekmez mi?

Burada Freud'un temel bir keşfine gönderme yapacağım. İnsan ilişkilerinde hepinizin bildiğini varsaydığım bir olgu var, adı aktarım. Freud bu olguyu şöyle tarif eder: psikanaliz tedavisi içinde analizan analistine kendi tarihinde önemli olmuş kişilere karşı beslediği duygu ve duygulanımların birer tıpkıbasımını ya da yeniden basımını aktarır. Bir başka deyişle, analizan analistini bir başka kişinin veya kişilerin yerine koyar; tabii analizan bunu farkında olmadan yapar, bilinçdışı bir akımın hareketiyle güdülenmiştir. Ama bu salt psikanaliz tedavisi içinde ortaya çıkan bir durum değildir. Evrenseldir; insan ilişkilerindeki çıkmazlardan kaynaklanır. Psikanaliz tedavisinde bu durumun

altı çizilir, yorumlanır ama her şeyden önce aktarımın yaşanmasına izin verilir. Aktarım olgusunu biraz daha somutlaştırmak amacıyla benimle psikoterapiye başlayan genç bir kadından bahsetmek istiyorum: Âşık olarak evlenen bu genç kadının kocası evliliklerinin hemen başında yurtdışındaki bir firmada iş bulmuş ve geçici olarak yurtdışına yerleşmişti; kontratı hatırladığım kadarıyla altı aylık bir süre içindi. Daha sonra bu altı ay bir seneye uzamış ve bu süre bu genç çiftin arasında gittikçe üzerinde konuşulması zor, neredeyse nevrotik bir meseleye dönüşmüştü. Koca sanki yurtdışına yerleşmiş gibiydi ve kesin olarak ne zaman döneceğine dair herhangi bir bilgi vermiyordu. Genç kadın bu konu hakkında sorduğu sorulara net yanıt alamıyor ve geçirtilildiğini hissediyordu. Kocanın ise eşinin sergilediği duygulara karşı bariz bir inkâr tutumu vardı. Sonuçta bu kadın eşinden gittikçe uzaklaşıyor, öfkeleniyor ve aldatıldığını düşünüyordu. Hayattan zevk almamaya, iş yerinde öfke patlamaları yaşamaya başlamıştı. Bunun üzerine yakın çevresinden biri hipnoz tedavisinin kendisine iyi geleceğini söylemiş ve onu bir hipnoz uzmanına yönlendirmişti. İlk hipnoz seansında hipnoz uzmanı genç kadına bir ip üzerinde sallanan parlak bir tasma bakmasını ve uykuya girmesini söylemiş, genç kadın hipnoz uzmanına bakarken, bu kişinin yüzünün birden eşinin yüzüne dönüştüğünü görmüştü – bu optik dönüşümün kendi yanılsamasının ürünü olduğunun farkındaydı. Bu ilk seansın akabinde hastam bu uzmanı bırakarak kendi deyimiyle daha az ürkütücü bir tedavi yolu arayışına girmiş ve bir müddet sonra da benim kapımı çalmıştı. Genç kadın bana bunları anlattığında psikoterapinin üçüncü ayındaydık. Kocasına karşı öfkesinin had safhada olduğu ve kocasının bütün ikircikli tutumlarını bana bir bir anlattığı bir dönemdi bu. Herhalde bir aktarım olgusu bundan daha bariz bir biçimde anlatılamazdı. Ben “Hipnoz uzmanı tıpkı kocanız gibi sizi uyutmaya kalkıştı” yorumunu yaptım; hışımla bana döndü ve “artık gözlerimi açık tutmak istiyorum” karşılığını verdi. Yuvalarından uğramış bu bir çift göz karşısında belli belirsiz bir irkilme yaşadığımı hatırlıyorum. Artık ben de bu aktarım zincirinin bir parçasıydım ve gözler bana dikilmişti; kolaysa beni uyut der gibi bakıyorlardı.

İşte aktarım böyle bir şey: bir miras devralıyorsunuz ve bu mirası değerlendirmek sizin elinizde. Ama onu değerlendirmek için en başta bu aktarımın nesnesi olan kişinin, yani sizin, yani sağaltıcının bu devir teslim işleminin başoyuncusu olduğunu bilmesi lazım. Yani, devir aldığınız mirasa sahip çıkmaktan söz ediyorum.

Neden bunları anlatıyorum? Bunları anlatıyorum, zira bir hasta bir kuruma başvurduğunda ya da getirildiğinde bir aktarımla gelir. Ve bu aktarımı kaldırıldığı servisin tüm personele dağıtır. Aktarımın nesnesi olan bu farklı kişiler–uzman hekim, hemşire, psikolog ve diğer personel– bu aktarımı en gerçek, en katıksız biçiminde yaşarlar.

Kurum üzerine ne tür aktarımlar yapılabilir? Biraz önce de vurguladığım gibi, aktarım kişinin kendi tarihini oluşturan kişilerin yeniden sahneye çıkarak bir anlamda söz konusu kişinin hayatını yeniden yönlendirmesidir. Hasta kuruma başvurduğunda ya da bir yakını tarafından getirildiğinde bir aktarımı da beraberinde getirir. Örneğin yeterince iyi bir anne tarafından beslenmemişlik, yoksun bırakılmışlık türünden bir aktarımla hastaneye gelmiş bir hasta hastane süreci içinde bu yoksunluk duygusunu *gerçekleştirmeye* çalışacaktır. ‘Gerçekleştirme’nin altını çiziyorum zira aktarım böyle bir şeydir: dış gerçeklik nasıl olursa olsun iç gerçeklikteki bilinçdışı senaryo sahnelenmek için dürtüsel bir hareketle ortaya çıkar. Burada dürtünün de altını çiziyorum zira bütün bu hareketlerin temelinde yatan cinsel içerikli yaşam enerjisi, bu olup bitenleri biçimlendirir. Zaten bu yüzden hastalar başta hekimleri olmak üzere kendileriyle ilgilenen tüm personele cinsel içerikli duygular beslerler (bu duygular aşk ya da erotik istek gibi açık göstergelere sahip olabildikleri gibi cinsellikle ilgisi olmayan başka bir görünüşe de sahip olabilir. Çünkü cinsel içerikli duygular cinsel olmayan görünürlere bürünebilirler. Gündelik yaşamda genellikle bu böyledir). Bazen bu sağaltıcılara tutkuyla bağlanırlar, bazen de onlardan nefret ederler. Aktarımlar kimi zaman ebeveyn niteliğini taşır, kimi zaman da kardeş... Ama içerdikleri duygulanımlar çok çeşitlidir ve aşk-nefret duyguları sadece bu duygulanım yelpazesindeki en kaba hatları oluşturur.

Kurumun üzerine anne nitelikli aktarım en bariz aktarımlardan biridir. Yeni doğan bebeğin acizlik durumuna benzetebileceğimiz dekompensasyon sürecindeki regresyonda hasta mutlak bağımlı bebeğin annesinden beklediği ilk bakım nitelikli bir tedavinin arayışına girecektir. Verilen ilaçlar, ziyaret zamanları, hasta için sarf edilen sözler, hasta tarafından kurum üzerine yapılan aktarımın filtresinden geçecek ve besleyici özellikleri olup olmadığı test edilecektir. Burada kurum anne niteliği taşımak ve hastanın ihtiyaçlarını yüzde yüz karşılamak zorundadır. Ama tabii buradaki anne Winnicott'un sözünü ettiği doğum sonrası bebeğinin ihtiyaçlarına yüzde yüz cevap veren "hastalıklı" annedir. Bu anne bebeğiyle tam anlamıyla özdeşleşmiş, bebeğiyle neredeyse bir olmuştur. Psikotik hasta da bir biçimde böyle bir beklentiyle bir psikiyatri kurumuna gelir. Bebeğin ilk zamanlarında gerekli olan annenin bu hastalığı, yavaş yavaş annenin eşine, işine yeniden yatırım yapmasıyla ortadan kalkar.

Kurum üzerine yapılan aktarımlardan bir diğeri de baba nitelikli olandır. Özellikle obsesif kompulsif nitelikli dekompensasyon sürecinde, hastanın suçlu düşünceleri onların realizasyonunu engelleyecek bir babayı çağırmaktadır. Hasta sadece beslenmek bakılmak değil, ama aynı zamanda onu denetleyecek, ona yol gösterecek, sınır koyacak ve en önemlisi toplumsal alana yeniden yatırım yapmasını teşvik edecek birinin gereksinimi içindedir. Bu baba nitelikli talepler, hastanın kuruma füzyon nitelikli bağından sıyrılmasını sağlar. Burada baba derken anneyle çocuk arasına giren, enstest yasağının sözcüsü olan ve genel anlamda çocuğu toplumsallığa hazırlayan kişiden söz ediyorum. Psikiyatri kurumu da bir anlamda, hasta için böyle bir nitelik taşıyacaktır.

Hastanın anne ve baba nitelikli bu aktarımları tabii bir öykü içinde gizlenecek ve kurum içinde uygun kişiyi arama yoluna girecektir. Kimi zaman genç bir asistan veya hemşire, kimi zaman uzman hekim farklı aktarımların nesnesi olacaklar ve hastanın tarihini bir anlamda yeniden yazma yoluna gireceklerdir. Ama çoğunlukla bu aktarımlar çoğul bir biçimde kurumun çeşitli kişilerine dağılacak ve bu aktarımları toparlaya-

bilmenin en önemli yolu da söz konusu hastayla ilişkisi olan bütün kurum çalışanlarının düzenli olarak hastayı konuşabilecekleri toplantılar düzenlemesi, bölünen ve parçalanan aktarımları hastanın öznelleşme sürecinde birleştirmesi olacaktır.

Tabii kurum içinde hastanın aktarımlarının akıbetinin ne olacağı sorulabilir. Burada bir parantez açıp hastaların kurum içinde dört bir tarafa yansıttıkları aktarım ilişkilerinin arkaik niteliğinden söz etmek istiyorum. Bu aktarımlar "gerçek" aktarımlardır, dolayimsız, doğrudan, sert ve erteleme kabul etmeyen, mutlak bir şekilde gerçekleşme isteyen aktarım biçimleridir. Bunlar ateşten bir top misali kurumdaki bir kişiden diğerine fırlatılırlar. Yani tehlike unsuru da içerirler, zira doyurulmadıkları ve geri çevrildikleri durumlarda kurum içinde çatışmaya neden olabilirler. Ama kurum içindeki işbirliği bu aktarımların kapsanmasını sağlayabilir. İşbirliğinden kastettiğim kurum içinde farklılıklardan oluşmuş öznelliklerin (her bir kişi biriciktir) optimal biçimde birbirlerine yakınlaşma olanaklarıdır. İşbirliği içinde çalışan kurumlar böylece sadece aktarım nesnesi değil, aynı zamanda aktarımı daha önceden kurgulayan, hazırlayan bazı imagoları taşımaya başlarlar. Kurumların kendileri başlıbaşına imago üreten bir yapıya sahiptir.

Psikanalistler, özellikle grup psikanalistleri son yirmi beş yılda gruplardaki ve kurumlardaki ruhsal hayatla yakından ilgilenmekte. Tabii bu ilgi en başta Freud'un sosyal içerikli metinlerinde mevcuttu. Başta *Totem ve Tabu* olmak üzere, *Kitlelerin Psikolojisi ve Benliğin Analizi* ve *Uygarlığın Huzursuzluğu* gibi metinlerde Freud toplumsal hayatla bireyin kesiştiği alanlardaki çatışmaları inceler. Bu birey *Totem ve Tabu*'da henüz yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Bu metinde Freud bir ilk insan topluluğu tasarlar; topluluğun başında acımasız bir kabile şefi vardır. Bu şef kabilenin bütün kadınlarına sahiptir ve kendisine kafa tutacak yaşa gelen erkek çocukları bir bir öldürmektedir. Bir gün erkek kardeşler aralarında anlaşır ve babayı katlederler. Bu cinayetin ardından bir araya gelip bir antlaşmaya varırlar: Bundan böyle kimse kimsenin kadınına göz koymayacak, kimse kimseyi öldürmeyecektir. Zalim kabile şefi tüm bireysellikleri silerken, ant içmiş kardeşler topluluğu ortak bir yasayla bi-

reyin ortaya çıkışını müjdelerler. *Kitlelerin Psikolojisi ve Benliğin Analizi*'nde Freud benlik ideali taşıyan önderlerle özdeşleşmelere gönderme yaparak bireydeki özdeşleşme hareketlerini inceler. *Uygarlığın Huzursuzluğu*'nda ise saldırgan ve cinsel nitelikli dürtülerin medeniyet tarafından nasıl bastırıldığını ve nasıl nevrozlu olduğumuzu anlatır. Bu metinler grupların ve kurumların psikanalizi üzerine daha sonra yapılan temel çalışmaları hazırlar.

Biraz önce kurumların imago üreten yapılarından söz ettim. İmago derken bilinçdışı imgelerden söz ediyorum. Bu imgeler salt birer hayali imge olarak kalmazlar, her fırsatta günlük hayata nüfuz edip kendilerini hissettirirler. Kurumların da tıpkı gruplarda olduğu gibi bilinçdışı bir hayatları vardır. Her kurumun bir tarihi, gelenekleri ve bu geleneklerin beslendiği geniş bir imgelem alanı vardır. Yeniden *Totem ve Tabu*'ya dönelim: bu metinde Freud kurumlaşan bu ilk topluluğun temelinde yatan şiddetin altını çizer. Kardeşler topluluğu bir araya gelip zalim babayı öldürdükten sonra bir kurum meydana getirirler. Önce ensest yasağı koyarlar ve aile ilişkilerini düzenlemeye koyulurlar. Ama bu kurulu düzen başlangıçta kardeşler topluluğunun zalim babayı ortadan kaldırmasının zaferi üstüne kurulmuştur. Daha sonra bu kardeşler totemik bir ziyafetle bu babayı oturup yerler, bir başka deyişle bu kardeşlerin her birinde bu zalim babadan birer parça vardır; yani babayı içselleştirmişlerdir. Zalim baba ölmüştür ama onu öldürenlerin zihinlerinde bu baba hâlâ canlıdır; artık o baba bir imagodur ve her imago gibi o da hayal dünyasından paylaşılan gerçekliğe, yani dışarıdaki, ruhsal hayatın dışındaki hayata sıçramaya hazırdır. Bir başka deyişle herhangi bir kurum, amacı ne olursa olsun, ister psikiyatri ister eğitim kurumu olsun, işleyişinde saldırgan nitelikli dürtüler barındırır. Kurumların bu saldırgan nitelikli duygulara, hatta birçok topluluk psikanalistinin de vurguladığı gibi temeldeki şizo-paranoid duygulara karşı savunmak amacıyla ortaya çıkmış olmaları, bize bu duyguların tümüyle ortadan kalkacağı yönünde teminat vermez. Kurumlar topluluklarda halihazırda bulunan bu yoğun heyecan yüklü duy-

gulanımları ussallaştırmanın yolunu ararlar sadece. Bir anlamda kurumlar ruhsal aygıtımızdaki benlik mercii gibidirler; benlik nasıl bilinçdışımızdan gelen talep ve istekleri bir düzene koyup dış dünyaya uyum sağlama çabası gösteriyorsa, kurumlar da barındırdıkları kişilerin bir arada olmalarının sonuçlarını kurallarla, yönetmeliklerle ve bunları uygulayacak bir hiyerarşik sistemle kontrol altına alırlar. Ve tüm bu çaba yoğun bir duygulanım içerir.

Biraz önce hastanın kurum üzerine çoğul nitelikli aktarımından söz etmiştim ve bu aktarımın da parçalar halinde kurumdaki hastayla ilişki içinde olan her bir kişiye çığ bir şekilde fırlatıldığına değinmiştim. Bu aktarımın toparlanabilmesi ve anlamlandırılabilmesi için de bu söz konusu aktarıma muhatap olanların bir araya gelmelerinin elzem olduğuna değinmiştim.

Buradan hareketle aynı mekanizmayı kurum açısından da ele almak mümkün: yani kurumun da bir imgelemi olduğunu kabul edersek, onun da aynı zamanda bir karşıaktarıma sahip olabileceğini düşünebiliriz. Karşıaktarım kaba söylemde analistin analizanın geliştirdiği aktarıma karşı geliştirdiği aktarım şeklinde ifade edilir. Freud'un başlangıç metinlerinde karşıaktarım tıpkı aktarım gibi aşılması, nötralize edilmesi gereken zararlı bir olgu şeklinde ifade ediliyordu. Daha sonra Ferenczi'yle ve özellikle Anglosakson ekolünün de önemli katkılarıyla bu bakış açısı önemli bir şekilde değişti. Artık karşıaktarımın hastanın özellikle "sözel öncesi" nitelikli yaşantılarını sezmemizi, onların dillenmesinden önce onlardan haberdar olmamızı sağlayan önemli bir işlevi olduğunu biliyoruz. Ama bir de temel bir karşıaktarım olgusu vardır ve analizanın aktarımıyla herhangi bir şekilde bağlantısı yoktur. Bu karşıaktarım, analistin analizandan bağımsız geliştirdiği, kendi tarihini ilgilendiren, özellikle psikanalizle kurduğu ilişkiyi yakından ilgilendiren bir niteliktedir. Örneğin Melanie Klein çocuk psikozyula ilgilenirken profilaksiye çok önem verirdi ve bu yüzden erken analizin önemini sık sık vurgulardı. Bu ünlü analistin psikanalizle kurduğu ilişkiden yola çıkarak psikanalizi bir tür "hümanist" proje şeklinde okumamız mümkün, yani Klein'ın analizandan

bağımsız temel bir karşıaktarım taşıdığını iddia edebiliriz. Bunun gibi, her psikanalistin de psikanalizle kurduğu ilişkide bir karşıaktarım geliştirdiğini söyleyebiliriz.

Kurumlar bu bakış açısından da değerlendirilebilir. Konuşmamın başında her kurumun pratiğini meşrulaştıracak bir tür ideolojisi olabileceğinden söz etmiştim. Hatta tam anlamını doldurmasa da, bunun için "felsefe" terimini kullanmışım. Bu, işte hastayı temel olarak etkileyecek, hatta onun aktarımını biçimlendirecek bir karşıaktarımdan başka bir şey değildir. Bir psikiyatri kurumunun ruhsallıkla, ruhsal hastalıkla ilgili temsilleri bir tür üstbenlik şeklinde örgütlenir ve kurumun içindeki grup kültürünü biçimlendirir.

Bu temsillerden biri sosyal alanla bütünleşmek ve hastayı bir uyuma hazırlamak olabilir. Bu durumda kurum kendi öznel yapısını silmiş ve sosyal alanla füzyon haline girmiş demektir. Bu temsil hasta kişiyi salt toplumsallığın bir uzantısı şeklinde görerek onun özne olarak varolmasını ve gelişmesini engelleyebilir. Bir diğer temsil sosyal alanın zaten ruh sağlığı açısından bir tehlike teşkil ettiği, aile kurumunun yapısının psikoza zemin hazırladığı şeklinde olabilir örneğin. O zaman da kurum hastayı kötü ebeveynler ya da yozlaşmış bir toplum imagosuna hapsedip, hasta-hekim ilişkisini idealize ederek hastayı yine kendi belirlediği bir imagoya indirgeyebilir. Bu imago tıbbın ideal bir toplumu, ideal bir aileyi betimleyecek hatta kurabilecek güce sahip olduğu varsayımına götürür. Hasta burada da varolmayabilir.

Hastanın aktarımını düşünmek, kurumlarda gezinen imagoları tespit etmeye çalışmak neden gereklidir, diye sorulabilir. Ne işe yarar bunlar? Böyle bir çaba gereklidir çünkü yaptığımız işlerin anlamları olmazsa, yaptığımız işle aramıza bir düşünce, bir anlam koymazsak bu yoğun duygulanım ve heyecan yüklü psikiyatri ortamında imagoların esiri olabilir, hastalarla birlikte hasta olabiliriz. Düşünce fonksiyonlarımız, "yapmak-etmek" türünden salt işlemci bir yapıya sahip olursa, psikotiklerin mustarip olduğu "düşünememek" sendromuyla karşı karşıya kalırız. Hastanın aktarımını düşünmek onun hastane içinde tedaviye ve genel anlamda hospitalizasyon sürecine

olan yatırımı üzerine birçok bilgi verebilir. Hastayla kurulan ilişkinin niteliğinin hastanın tedaviye karşı geliştirdiği işbirliğinin üzerinde çok büyük bir katkısı olduğunu biliyoruz. Ayrıca hasta yakınlarının kuruma olan aktarımlarının aynı ölçüde önemli olduğunu da biliyoruz. Kısacası bütün bu aktarımlar, ki bunlara biraz önce de değindiğim gibi kurumun kendi karşıaktarımı da dahildir, bir dizi kurulu bağı yeniden sancılı bir şekilde gündeme getirirler. Bu kurulu bağlardan herhangi birini görmezden gelirsek, bir de ayrıca bağ kurmanın işlevini görmezsek –ki aktarım da bir bağ kurma girişiminden başka bir şey değildir– bireyin psikoseksüel ve sosyal boyutunu yok edip salt biyolojiyle baş başa kalmaz mıyız?

Freud'un doğumunun 150. yılını ve psikanaliz tedavisinin 100 yılını çoktan arkamızda bıraktığımız bu son bir asır içinde psikanaliz tedavisinin, psikanaliz söyleminin yeri ve anlamı hem çok çeşitlendi ve hem de çoğaldı. Bu çeşitlilik ve bolluk ortamında Freud'un metni çeşitli yönleriyle ele alındı. Kurucu diyebileceğimiz bu metinler, içerik ve biçim itibariyle de (unutulmamalı ki Freud yazarlara verilen Goethe ödülünü de almıştı) o kadar çok zenginlik barındırıyordu ki, psikanaliz kısa zamanda sadece psikolojiyi ve psikiyatriyi değil, çocuk gelişimini, sosyolojiyi, felsefeyi, özellikle edebiyat ile sanatı da ciddi ölçüde etkiledi. Ben burada Freud'u, metinlerinde birey zihniyetini inşa eden bir bilim ve düşünce adamı olarak ele almak istiyorum; bu bireyi de toplumsal, özellikle topluluksal değerlerden sıyrılan bir birey olarak tasavvur etmek istiyorum.

Bu ne demek?

Öncelikle bu girişimimi tetikleyen iki temel düşünce oldu. İlkin, psikanaliz kuramı ile pratiğinin ve genel anlamda psikanalizin ileri sürdüğü temel tespitlerin vülgarize olması, yani yaygınlaşması olgusundan hareket ederek, bazı psikanalitik kavramları ele almak istedim. Vülgarizasyon belli bir bilimsel disiplini her kesime ulaştırma, yaygınlaştırma misyonu taşır, ama bu girişim aynı zamanda belli bir özün çarpıtılmasıyla da sonuçlanabilir. Bir bilgi veya düşünce, heterojen bir toplulukla karşı karşıya gelince her zaman arzu edilen sonuçlara yol açmıyor. Bir başka deyişle, Freud'un yapıtındaki bazı temel tespitleri

* Yapı Kredi Yayınları tarafından 29 Eylül 2006 tarihinde S. Freud'un doğumunun 150. yılı münasebetiyle düzenlenen panelde sunulan bildiri.

yeniden ele alarak zamanının birey olmayla ilgili değerlerini alt üst eden unsurun altını çizmek istedim.

İkinci olarak, vülgarizasyonun olumsuz yönüyle mücadeleyi de içeren bu girişime eşlik edecek şekilde, kendi psikanaliz pratiğimden ve bu konudaki çeşitli çalışma grubu deneyimlerimden hareketle, Freud'un yapıtından bazı kişisel sonuçlar çıkardım. Burada, bu sonuçlardan bir tanesi üzerine bir şeyler söylemeye çalışacağım. O da şöyle ifade edilebilir: *Freud'un bireyi, topluluktan sıyrılabilen bir kişidir.*

Şimdi Freud'un keşfindeki bu önermemi temellendirecek bir tespiti ele alacağım. "Oidipus Kompleksi" ya da karmaşası adı altında yaygınlaşan ve odak noktasını çocukluk cinselliğinin oluşturduğu trajik öyküyü bilmeyeniniz yoktur. Sofokles'in ünlü tragedyasıyla sık sık karıştırılan bu öykü, Yunan mitolojisinden esinlenmiştir. Bu mitte küçük Oidipus, Thebai kralı Laios ve karısı kraliçe Iokaste'nin çocuğudur. Oidipus doğduğunda bir kâhin onun büyüyünce babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini söyler. Laios bu kadere karşı çıkarak Oidipus'un ayaklarını çiviler (Yunancada Oidipus "şişmiş ayaklar" anlamına gelir) ve hizmetçisine onu bir dağa terk etmesini söyler. Fakat hizmetçi kralın emirlerini yerine getireceğine, bebeği oradaki bir çobana emanet eder. Çoban da bebeği çocuk sahibi olmayan, Korinthos kralı Poliybos ile karısı Priboia'ya verir.

Oidipus büyür ve etraftaki dedikodulardan annesi ile babasının çocuğu olmadığını duyar; bu söylentilerin doğruluğunu sınamak için Delfoi'deki kâhine gider. Kâhin kendisine babasını öldüreceğini ve annesiyle evleneceğini söyler. Bu bilgiyle dehşete kapılan Oidipus evine dönmez, yollara düşer. Bir gün yolda Thebai kralı Laios'la karşılaşır ve aralarında bir tartışma çıkar; Oidipus Laios'u, yani öz babasını öldürür. O sırada Thebai'deki bir Sfenks, dişi bir canavar, kentte terör estirmektedir. Sorduğu bilmeceleri doğru yanıtlamayan kim varsa birer birer öldürmektedir. Sıra Oidipus'a gelir. Sfenks Oidipus'a şöyle bir bilmece sorar: "kimi zaman iki, kimi zaman üç, kimi zaman dört ayak üstünde yürüyen ve doğa yasalarına karşıt olarak en çok ayağı olduğu zaman en güçsüz olan yaratık hangisidir?" Soruya doğru yanıt veren Oidipus kurtulur, Sfenks de kendini öldürür.

Bu başarısıyla Oidipus dul kraliçe, yani annesi Iokaste'ye de talip olur ve onunla evlenir. Onunla olan evliliğinden dört çocuk dünyaya gelir: Eteokles, Polyneikes, Antigone ve Ismene.

Yıllar geçer ve Thebai kentinde veba salgını baş gösterir. Şehrin kâhini, Laios'un katili bulunursa şehri saran belanın ortadan kalkacağını buyurur. Sonunda Oidipus, hakikati, onu evlat edinen babası Polybus'un ölümüyle öğrenir. Bir haberci Oidipus'a, bir çoban tarafından dağın tepesinde ayakları çivilenmiş halde bulunduğunu, oradan kurtarılıp Korent kralına teslim edildiğini söyler. Kehanet doğrudur. Yolda öldürdüğü adam da Laios'tur ve öz babasıdır. Bunu öğrenen Iokaste kendini asar. Oidipus da gözlerini oyar ve yollara düşer.

Gelelim yeniden Freud'a ve ünlü "Oidipus Kompleksi"ne – ya da artık Türkçeleştirilmiş haliyle "Oidipus Karmaşası"na. Ne demektedir Freud? Freud bu kavramı sistematize etmemiştir, ama bu mesele tüm yapıtlarında, baştan sona mevcuttur.

Öncelikle, Oidipus kompleksiyle Freud'un neyi kastettiğini ele alalım.

Psikanaliz kuramına göre erkek çocuk 2-3 yaş arası cinsel duyumlarla doludur ve bu dönem cinsel gelişiminin fallik evresine denk düşer. Erkek çocuk, penisindeki duyumlardan hareketle bu organına büyük bir önem atfeder ve tabii bu duyuların doğrultusunda realizasyon girişimlerinde bulunur; kısacası anneye bir cinsel birleşme talep eder ve babayı devreden çıkarmak ister. Çocuk sahibi olan veya bu yaştaki çocuklarla çalışmış veya yakından izlemiş olanlar, erkek çocukların bu yaşlarda anneleriyle evlenmek istediklerine dair şeyler söylediklerine çok şahit olmuşlardır. Bunu söylemeyen ya da söyleyemeyen, yani bizim jargonumuzda bu meseleyi sembolize edemeyen, bir anlam hanesine yerleştiremeyen çocuklar da annelerine yapışır, ısrarla dokunur ya da geceyarısı yataklarına giderler; bu çocuklar daha sonra bir dizi uyum sorunu yaşarlar. Çünkü trajik akıbetlerine karşı çıkmakta direnmektedirler. Anne ile olan ensest yaşağı onlar için kabul edilemez olduğundan, bu tür çocuklar bir tür neo-realite yaratıp, örneğin babalarından korkmak yerine sokaklardaki atlardan korkmaya başlarlar. Bunun güzel bir örneğini Freud "Küçük Hans" adlı makalesinde çok çarpıcı bir biçimde anlatır.

Çocukta her şeyin “normal” bir şekilde tezahür ettiğini varsaydığımız durumlarda (normalliğin ne olduğu, ayrı bir yazıda ele alınması gereken, apayrı bir konu), erkek çocuk annesiyle evlenmek istediği için ya da anneye tek başına sahip olmak istediği için babanın penisini iğdiş ederek onu cezalandıracağını düşünür ve bu korkuyla anneden uzaklaşır. Kimi kültürlerde bu korku salt çocuğun imgeleminde değil anne-babanın söyleminde apaçık mevcuttur. Çocuk penisıyla oynarsa, penisini teşhir ederse, bir anlamda cinselliğini apaçık sergilerse şöyle klasik bir tehdit ortaya çıkarır: “Çek elini ordan keserim yoksa.” Bu tehdit erkek çocuk için dönüm noktası olur ve olumlu Oidipus hareketinin ilk başlangıç evresidir. Çocuk babayla olan, yani otoriteyle olan ilişkilerini yeniden düzenler ve dürtülerini uykuya yatırır. Annesine sırt çevirir ve babasına benzemek ister, onunla özdeşleşir, yani düşmanlık ve rekabet duygularını bir müddet için gömer. Tabii bu duygular tam anlamıyla uyumaz, ergenlikte yeniden tezahür eder ve tüm yaşam boyunca, bir erkeğin otorite karşısında yaşayacağı tüm insani durumların çıkmazlarında tüm tazeliği ve canlılığıyla yeniden ortaya çıkar.

Küçük erkek çocuğun babaya karşı bu başkaldırısının malsallara, mitlere ve destanlara ana malzeme olmasından hareket eden Freud, bu kompleksi insanlığın nesil ve cinsiyet farklılıklarını düzenleyen bir prototipi olarak ele alır. Bir başka deyişle bu karmaşa sayesinde çocuk, nesiller-arası yerini tanımlayabilecek ve kabul edecek, yani şu anneden doğma şu babadan olma türünden bir kalıbı içselleştirecek ve kendi cinsiyetinden olan ebeveynle özdeşleşip birey olarak yoluna devam edecektir. Bu birey, Oidipus çatışmasının çeşitli biçimleriyle yüzleşecek ve onlara kendi kişisel yorumunu katarak, yani kendi öyküsünü yazarak, yaşamının kader boyutunu sürekli sınayacaktır. Biraz önce anlattığım mitte, Oidipus’un tek başına yollara düşmüş halini vurguluyorum. Freud’un bireyini işte ben böyle algılıyorum. Doğumundan itibaren kendisine bakan kişilerin yapıp ettiklerini, kendisine bakım biçiminden tutun da çocuklarının ve kendi etraflarında kurdukları düzenin biçimine kadar, ebeveynleri ya da ona bakan kişileri en ince ayrıntısıyla inceleyip onlara anlam veren, soru soran ve sorgulayan çocukta, daha sonra çatışmalı ergende

ve erişkin olduğunda yine kafası sorularla, tereddütlerle ve çatışmalarla dolu yetişkinde, bir kâhinden diğerine gitmek üzere yola düzülen Oidipus'un izlerini görmek mümkün.

Şimdi Freud'un metninde Oidipus kompleksinin somut olarak nelere tekabül ettiğine bakalım.

1897 yılında Freud yakın arkadaşı ve ruhsal hayatını özellikle yazışmalarında cömertçe açtığı Wilhelm Fliess'e yolladığı bir mektupta şunları söylemektedir: "Hem kendimde, hem de başkalarında genel olarak çocuklara özgü duygularla karşılaştım: anneme beslediğim aşk duyguları ve babama beslediğim kıskançlık. Eğer durum bundan ibaretse, tüm uslamlayıcı itirazlara rağmen, Kral Oidipus'un acımasız kaderinin yarattığı can alıcı etki hipotezi anlam kazanır. Tragedyayı izleyen herkes, bir gün, hayalinde bir Oidipus olmayı düşlemiştir; ve bu yüzden düşleminin gerçeklikle yer değiştirmesi onu dehşete düşürür ve çocukluk haliyle şimdiki hali arasındaki tüm bastırmanın derecesine göre, korkudan tir tir titrer."

Freud, 1900 yılında yayınlanan *Rüyaların Yorumu*'nda, düşleri aracılığıyla kendi kendini analiz eder. Tabii bu kitapta amacı, rüyaların rasyonel bir yapıya sahip olduğunu ve bilinçdışına giden yolun rüyalardan geçtiğini ileri sürmek olsa da, Freud'un rüyaları, otoriteyle olan çatışmalarının bir panoramasını sunmaktan geri kalmaz. Rüyaların birçoğu siyasi öğeler barındırmaktadır. Bunlar, Freud'un üniversitedeki konumuyla (profesörlük unvanını on yedi yıl gecikmeyle elde etmiştir, oysa "normal" –yani Yahudi olmayan– bir Avusturyalı için bu sürenin ortalama yedi yıl olduğu söylenmektedir), meslektaşlarıyla olan rekabet duygularıyla ilgili rüyalar¹. Bu rüyaların etrafında döndüğü, önemli, yine politik diyebileceğim bir tespit vardır, o da rüyalardaki sansür işlevidir. Freud, rüyalarda bilinçdışı arzuların gerçekleştiği tezine karşı çıkanlara, rüyadaki görsel ve işitsel malzemenin anlamsızlığını ve saçmalığını deşifre edecek bazı kurallar ileri sürer. Bu kurallardan biri de sansürdür.

1 Bu rüyaların analizi için hem Freud'un bu kitabına, hem de D. Anzieu'nün *Freud'un Kendi Kendine Analizi* adlı kitabına bakılabilir. *L'auto-analyse de Sigmund Freud* (thèse universitaire), 1959, Paris, rééd. PUF (*L'auto-analyse de Freud et la découverte de la psychanalyse*) 1998.

Rüya, rüyayı gören kişiye kendisini anlaşılmaz kılmak için birtakım yer değiştirmelere ve yoğunlaştırmalara başvuracaktır. Örneğin rüyadaki bir kişi rüyayı gören kişinin çağrışımlarında dönüp dolaşıp başka bir kişiye işaret ediyorsa, bu ikinci kişi rüyadaki kişiyle yer değiştirmiş olacaktır. Ya da rüyadaki kişi aynı zamanda birkaç kişiyi veya bu kişilerin belirli özelliklerini de çağrıştırıyorsa, rüyadaki sansürün yoğunlaştırma mekanizması üzerinden işlediğini ileri sürebiliriz. Sansür mekanizmasını bu şekilde açıklayan Freud, bilinçlilik halini sosyal ve politik bir analogiyle ele alır ve şöyle der: “Rüyanın teması, rüya gören kişinin ruhsallığında tıpkı iktidardakilere yönelik nahoş hakikatleri yazan politik yazarın karşılaştığı sorunlara maruz kalır. Sansür-cü acımasız olunca, yazar muhalefetini görünürde masum kılacak bir iki kılık değiştirmeye gizleme yolunu tutacaktır.”

Halk ve İktidar gibi iki ayrı sosyal güç olması gibi, ruhsallığın içinde de iki ayrı, birbirine zıt güç vardır. Bunlardan en önemlisi, rüya içinde ifade bulmuş gizli arzu, bir diğeri de bu arzuyu anlaşılmaz kılan sansürdür. Tabii Freud’un bu politik metaforlarını bağlamına yerleştirerek okumak gerekiyor. Unutmayalım ki Freud’un Viyana’sı yarı parlamenter sisteme dayalı, çökmeye ve dağılmaya yüz tutmuş Avusturya-Habsburg İmparatorluğu tarafından yönetiliyordu; rejim bir yandan liberalizme kucak açıyor gibi görünse de, aşırı sağ gittikçe güç kazanıyordu. Bu belirsizlik ortamında tüm rejimlerde görülen baskıcı yöntemler işbaşındaydı.

Freud’un sadece rüyaların değil, nevrozların da mekanizmasını açıklayan bu sansür ilkesi, doğrudan yasakları alaşağı eden, ama gözlerini kör etmek suretiyle bir yandan da bunu görmek istemeyen Oidipus’u çağrıştırmaz mı? Freud’un deşifre ettiği şehirli, modern nevrozlu da, Oidipus gibi suçluluk duygularıyla kıvranırken, bu duygularına anlam verecek her türlü yolculuğa hazır değil midir?²

Oidipus kendini aramaktadır. Bir kâhinden ötekine giderken onlara sorduğu soru *kim* olduğudur. Oidipus kendisine

2 Burada “yolculuk” derken, ruhsallık üzerine ortaya çıkmış iki yüz elli küsur psikoterapi çeşidinden başka, ruhsal ihtiyaçları giderme amacı taşıyan ve grup tekniği, beden tekniği vs. üzerine kurulu onlarca sağaltım tekniğini kastettiğim sanırım açık.

yabancılaşmıştır, ama yabancılaştığı ölçüde de kendisine yaklaşılmaktadır. Zira onu yabancılaştıran şeyler, kimliğiyle ilgili öğrendiği, dehşet veren bilgilerdir. İşte Freud'un metninde de böyle bir şey sezilmektedir: Oidipus meselesini sanki evirip çevirmiş ve ele aldığı her meselenin bir tarafında Oidipus dehşetini türlü türlü anlayabilecek birçok keşifte bulunmuştur. Oidipus'u yalnız başına düşünmüş, çatışmalı çocukluk hallerinde tasavvur etmiş; nevrozların dirençlerinden psikotiklerin kopuk yaşamlarına, toplulukların liderleriyle olan ilişkilerinden hipnotizmacının komutlarına gösterilen dirence, kadın ya da erkek her insanın şu veya bu şekilde karşılaştığı öldürme arzularına kadar her vakada onun sınır tanımayan cinselliğini ve yaşadığı trajedileri tespit etmiştir.

Şimdi 1912 yılına geçelim ve Oidipus meselesinin bir başka boyutunun ele alındığı *Totem ve Tabu* adlı metne bakalım. Bu metinde Freud, ilkel insanlar üzerine yapılmış tarihî ve etnolojik araştırmalardan yola çıkarak insanlığın başlangıcına dair bir varsayımda bulunur. Burada kitabın sadece bir boyutunu vurguluyorum: İnsan topluluklarının başlangıçtaki örgütlenme ve bir arada yaşama biçimleri üzerine olan kısım. Burada da bir baba cinayeti söz konusu, ama bu seferki cinayet kimlik ve tarih oluşturmaktan çok topluluk üyelerinin birbirlerine kardeşçe sarılmalarını sağlayan, bir topluluğun iç bütünlüğünün temelindeki cinayet. Freud'un deyimiyle bu "ilkel kabile miti"ne göre insan toplulukları başlangıçta acımasız bir adam tarafından yönetilmektedir. Bu adam kabilenin tüm kadınlarına sahip olmaktadır ve bu kadınlardan doğan erkek çocuklarını ona kafa tutacak yaşa geldiklerinde bir bir öldürür. Bir gün erkek kardeşler birleşip babaya karşı ayaklanırlar ve onu öldürürler, bedenini de topluca totemik bir ziyafetle yerler. Ve aralarında bir sözleşme imzalarlar. Bundan böyle kimse kimsenin karısına göz dikmeyecek, aralarındaki ilişki de bir sözleşmeye, bir hukuka dayanacaktır. Artık her erkek kendi kabilesini kurabilecektir. Burada Oidipus meselesi bütün çıplaklığıyla karşımıza çıkarken bireyin toplulukla olan ilişkisindeki vahşeti ve acımasızlığı da gözler önüne serer. Mamafih, burada söz konusu olan topluluktan sıyrılmak değil, önce topluluğun ve topluluk üyelerinin bir sözleş-

meyle birbirlerine bağlanmasıdır. Bireyler topluluk üyesi olarak var olurlar ve henüz “ben kimim” sorusunu sormamaktadırlar. Belli bir amaç için gerçekleştirilen toplu cinayetle (linç?), erkekler aralarında kutsal bir ittifak oluştururlar.

Freud’un Oidipus sorunsalı sosyolojik diye tabir edeceğimiz diğer metinlerle devam eder. Örneğin 1921 yılında yayınladığı “Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi”nde bir topluluk içinde –burada Freud Kilise ve Ordu gibi örgütlenmiş toplulukları inceler– bireylerin etkilenme koşullarından söz eder. Bu tür topluluklarda bireyler benlik ideallerini bir liderde nasıl birleştirirler? Freud, tıpkı hipnotizmacı ile hipnotize edilen arasındaki ilişkide olduğu gibi, örgütlü topluluklarda kaynaşmayı sağlayan etkenin de libidinal kökenli olduğunu ileri sürer. Bu köken sayesinde hipnotize edilen kişi hipnotizmacının tüm komutlarını yerine getirir, asker ve dinî cemaat üyeleri de başkomutanın ya da ruhani liderin emirlerini sorgulamazlar. Bu tür ilişkinin prototipi tabii çocuklukta yatar. Çocuk, yetersizlik ve çaresizlik duygularıyla karşılaşınca ebeveynini güçlü yetilerle donatır: Onu idealize eder. Bu idealizasyon sayesinde topluluklar ve çocuklar kendilerini emniyette hissederler. İdealizasyon merkezli ilişkinin bir diğer örneği de aşk ilişkisidir. Sevgilinin tüm özellikleri yüceltilir. Libidonun gerçekliği boyayan, ona şekil veren ve çoğu zaman onu güzelleştiren bir öze sahip olduğu söylenebilir. Bir liderle ya da hipnotizmacıyla kurulan ilişki türü, bireyleşmenin derecesi üzerine bize fikir verebilir. Örneğin Freud’un histeri vakalarına baktığımız zaman hipnoza direnen, hipnoz edilemeyen hastalardan söz ettiğini görürüz. Zaten Freud’un hipnozu terk edip psikanalize yönelmesi de bu yüzdendir. İdealizasyon ilişkisinin toplulukların işleyişi için gerekli olduğunu dolaylı olarak ifade eden Freud, idealizasyonu birey olmanın karşısında duran bir mekanizma olarak görür. Burada da tek başına gezinen, babasını öldüren ve onun değerlerini alaşağı eden, kimlik bunalımındaki ergen bir Oidipus’un izlerini görmez miyiz? Tabii bu cinayeti ve babadan devralınan değerlerin alaşağı edilmesini sembolik olarak ele almak gerektiğini söylemeye gerek yok.

Son olarak, Freud’un 1939 yılında kaleme aldığı en son yapıtından bir örnek vereceğim. *Musa ve Tektanrıcılık*’ta Freud şöyle

ilginç bir tez ileri sürer. Ona göre Musa peygamber semit bir kavimden gelmez, Mısırlı yüksek rütbeli bir firavun ailesinde dünyaya gelmiştir. Güneş tanrısı Aton'a tapan bir inancı yerleştirmeye çalışan Firavun IV. Amonhatep eski inancı ortadan kaldırmak için ismini değiştirir ve Akhenaton adını alır. Musa tektanrıcılık taraftarıdır ve kendi yerini yurdunu bırakıp semit bir kabilenin başına geçer. Kavminde bir Mısır ritüeli olan sünneti yerleştiren Musa peygamber, bu yolla kendi kavminin diğerlerinden farklı olduğunu gösterir ve daha da ileriye giderek Tanrı tarafından "seçilmiş" olduğunu iddia eder. Ama Musa'nın kavmi bu yeni dine karşı tepki gösterip başkaldırır. Musa'yı topluca öldüren kavmin üyeleri bu korkunç anıyı bastırır. Freud'a göre bu anı Hristiyanlıkla yeniden zuhur eder. Tanrı'nın oğlu İsa, Musa'yı topluca katleden kardeşlerin suçluluğunu ve acı çekerek insanlığı kurtarma arzusunu temsil etmektedir.

Freud'un bu ilginç metnindeki tüm ayrıntıları bir kenara bırakıp yine Oidipus'a dönersek, burada da Freud, tıpkı sürgündeki Oidipus gibi, Musa peygamberin kavim kurma serüveninin arkasındaki kurucu eylemin, "büyük adam" olmanın, yapıt ortaya koymanın ardındaki kaçınılmaz "sürgün" durumuna işaret etmektedir. Kendini arayan, keşifler yapmak üzere yola çıkan, çağdaşlarını yapıtıyla, sözüyle ve zekâsıyla etkileyen kişi, eninde sonunda yerinden yurdundan olmak zorundadır. Gelenekleri ve baba mirasını alaşağı eden bu kişi, Freud'un başkaldıran, gezen, soran, soruşturan, savaşıyan Oidipus'u değil midir?

Freud'un Oidipus'u sadece modern çağın bireyini değil, evrensel birey olma değerini taşır gibidir. Amerikan Rüyası'nın bireycilik kavramından apayrı olan bu birey, kendi kendini var eden, yoktan var olan, harikalar yaratan biri değil. Aksine, bu birey topluluktan gelen, (her birimiz gibi) acımasız bir kaderle sahip olan ve bu kaderi sorgulamak, değiştirmek için tek başına ve topluluktan ayrı mücadele veren, bu mücadeleden sonra yine topluluğa dönen kişinin toplulukla çatışmalı bir uzlaşma içindeki var oluşunu göstermez mi?

Altıncı Bölüm:
PSİKANALİZİN KLİNİĞİ

Yaratamama Üzerine*

Psikanaliz pratiğinin içinden “Yaratıcılık ve Yaratamama” konusunu ele almak öncelikle bu alandaki kurucu metinlere gönderme yapmayı, bu konuda söz sahibi olmuş psikanalistlerin tespitlerini yeniden ele almayı ve onların kavramlarını yeniden “çalıştırmayı” gerektirir. Kavramları çalıştırmaktan söz ediyorum, zira psikanaliz kavramları felsefi spekülasyon değildir, edebiyat ve şiirle de hiç ilgileri yoktur – sözüm psikanalizi romantize edenlere: Bu kavramlar tamamıyla kliniğin içinden doğmuş ve ilk psikanalist Freud’un histeriklere uyguladığı tedavinin her aşamasında elde edilen keşiflerin sonucunda, yani pratiğin gösterdikleriyle ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla canlıdırlar; pratiğin kuramı her sorgulama aşamasında yeniden ele alınır, bazıları bir kenara atılır, bazıları unutulur, bazıları tekrar mahzenden çıkarılır. Tıpkı Ferenczi’nin çalışmalarının son yıllarda Avrupa’nın hatırı sayılır psikanaliz çevrelerinde yeniden ele alınması örneğinde olduğu gibi...

Takdir edersiniz ki, bu alandaki kavramları yeniden ele almak çok kapsamlı bir iş; dolayısıyla buradaki konumumuz

* Vamık Volkan Psikanaliz Çalışma Grubu’nun Lütfü Kırdar Kongre ve Sergi Sarayı’nda düzenlediği “Travma ve Yaratıcılık” adlı sempozyumda sunulan bildiri, 17-19 Nisan 2003. Bu bildiride sunulan klinik durum aynı zamanda ‘*Quelques reflexions sur le cadre comme lieu de la symbolisation*’ başlığı altında, psikanalitik çerçeve ve simgeleştirme bağlamında “Ek ton ysteron” adlı Yunanlı psikanaliz grubunun Nisan 2001 tarihinde Atina’da düzenlediği “Psikanaliz Tedavisi İçinde Sınırlar” konulu sempozyumda sunulmuş ve grubun aynı adlı dergisinde yayımlanmıştır. “Ek ton ysteron,” *Revue Psychanalytique*, No. 6, 2001, Dr. G. Kourias.

gereği, meseleyi sadece bir ucundan ele almayı öneriyorum. O da şu, doğrudan söyleyeyim: “Öldürmek”ten söz etmek istiyorum; zira yaratmak ve yaratamamak doğrudan doğruya insanlığın temel tabusu olan öldürmeyle ilişkilidir. Her yaratımın temelinde bir ölüm, bir yas olduğu kadar bir öldürme, bir cinayet de vardır. Melankolikler dünyadaki bütün cinayetlerin sorumlusu olduklarını söylediklerinde saçmalamıyorlar, temel suçluluktan söz ediyorlar ve megalomanik bir hareketle günah çıkarıyorlar. İnsanlığa ait evrensel tabuları gözler önüne seren psikotiklerin işte bu özelliği, bizi yaratma üzerine yeniden düşünmeye davet ediyor. Bir de tabii şairler, yazarlar, dilin bizi yardığı yere çocuksu bir heyecanla götürenler, sanatçılar, elleriyle yaratanlar, nesneye şekil verenler, boşluğu ya da yokluğu çalışanlar bu konuyu en iyi bilenlerdir. Onlar sadece bu işi yaparlar –yani yaratırlar; bir başka deyişle öldürürler (bunu daha ilerde açıklayacağım)– biz psikanalistler de sadece bunu kavramsal bir çerçeveye oturtur ve üzerine konuşuruz; bazen ukala da oluruz – çünkü yapmadan üzerine konuşuruz; bu “bilen bir yerden konuşmak” da sanatçıları haklı olarak hep ürkütmüştür (bu, başka bir zaman üstünde ayrıca durulması gereken bir konu). Ama unutmayalım ki, psikanalistin konuştuğı her öteberi kendi çocuksuluğundan, kendi çocukluk cinselliğı kuramlarından geçmek zorundadır: Kendi kuramlarını konuşturan psikanalist, üzerinde konuştuğı, temelde çocuksuluğı barındıran nesneyi içeriden ele almayı önerir. Salt dışarıdan bakan bir çeşit “röntgencilik”ten farklıdır bu tutum.

Meseleme, yani yaratma/öldürme meselesine geri dönelim: Bu konuyu “sembolizasyon” kavramıyla ele almayı öneriyorum. Sembol ya da sembolizasyon, nesnenin kendisine değil, temsiline dayanır. Sembolize edilen nesne artık yoktur, temsili vardır. Sembol nesneyi öldürür. Örneğın, memeyi düşleyebilen bebek onu sembolize etmektedir ve memenin kendisini bir biçimde öldürmüştür. Öncelikle Freud tarafından ileri sürülen, daha sonra Melanie Klein ve Hanna Segal tarafından geliştirilen bu kavram Bion’un “düşünce kuramı”ndaki “bilme dürtüsü”yle son halini almıştır.

Sembolizasyonun psikanaliz içindeki serüvenini size kısaca, zamanımın elverdiği ölçüde anlatıp, yaratamamanın nasıl bir şey olduğunu klinik bir örnekle pratiğimden göstermeye çalışacağım.

Öncelikle Freud'un *Düşlerin Yorumu* (1900) metnine bakalım. Bu metinde Freud halüsinasyonla rüyadaki imgeleri karşılaştırır ve rüyaların bir arzu gerçekleşmesi olduğunu ileri sürer. Tıpkı düşüncenin bir yoksunluk sonucu ortaya çıkması gibi, rüya da arzuların gerçekleşmesini sağlayarak sanki bu yoksunluğa yanıt verir. Bunu biraz daha açayım: Karnı acıkan bebek ağlar. Açlık duyusu bir iç uyaran olarak bebeği harekete geçirir. Annenin yetiştirdiği meme de bu uyarının deşarjını sağlar. Tabii bu ideal koşullarda olan bir durumdur. Bebek her ağladığında meme ortaya çıkmaz, zaten bebek de her zaman meme için ağlamaz. Bazen onunla konuşulmasını, bazen altının değiştirilmesini ister; bazen üşür bazen de serinlemek ister. Bebeğin ağlayıp bir şey istemesi, Freud'un ruhsal aygıt şemasındaki, bebeğin ilk defa memnun edildiği belleksel işaretin yeniden uyarılmasına tekabül eder. Yani bebek yeniden o memnun edildiği ân'ı yaşamak ister: Arzu da budur. Hep bu ilk defanın tekrar tekrar yaşanmasının istenmesidir arzu; o tarafa, yani geriye doğrudur ve döngüsel bir harekettir. Arzu doğasından ötürü doyurulamaz olandır, zira o ilk defaya, yani anne kucağına, anne memesine geri dönemeyiz. Bunu burada böyle kabaca söylüyorum ama Freud'un *Düşlerin Yorumu*'nun son bölümünü arzusunun kayıp nesneyle iç içe oluşu bağlamında okumak mümkün.

Tatmin olmayan bebekle devam ediyorum düşüncelerime. Herhalde uyuyan bebekleri görmüşsünüzdür: Bazıları gülümserler, rüya görüyor denir halk içinde. Belki bizim anladığımız şekilde rüya görmezler (yani kurgusu, söylemi ve imgeleriyle) ama memeyi, annenin ve anne kadar ona yakın olanların sesini, temasını, kokusunu düşler bebekler. Bunlar artık fizyoloji biliminin ve deneysel psikolojinin anne karnında bile tespit ettiği bulgular ama psikanaliz bunu yıllar önce söylemişti. Freud bebeğin yoksunluk durumunda memeyi halüsine ettiğini söyler. Yani yokluk, yoksunluk duygusu ve beraberinde gelen öfke, haset ve yıkıcı duygular içinde boğuşan bebek kayıp duy-

gusunu simgeleştirme savaşı verir. Yokluk yüzünden olmayanla hesaplaşır ve yokluk sayesinde yaratmayı öğrenir. Bu durumu sembolizasyona atılan ilk adımdır. Burada Winnicott'un bebeğin de aynı zamanda anneyi yarattığına ilişkin sözlerini anmak isterim. Bir de ünlü Fransız çocuk psikanalisti Françoise Dolto'nun bebeklerin doğacakları aileyi önceden seçtiklerine ilişkin mizahi yorumunu...

Melanie Klein'ın 1930'da yayımladığı "Benliğin Gelişmesinde Sembolün Önemi" başlıklı makalesi bu alandaki ikinci önemli adım sayılabilir. Sembolizasyonun ruhsal gelişmede ve yaratıcılıktaki önemini klinik örneklerle anlattığı gibi, sembolize edememenin benliğin gelişimini nasıl engellediğini de gösterir. Bu makalede Klein, bebeğin ilk nesnelerinden dış dünyaya doğru hamle yapmasının, sonradan gelen nesneleri ilk nesnelerin sembolü olarak algılamasına dayandığını söyler. Örneğin sıcak bir sıvı, anne sütünün bir temsili, yani sembolü, yuvarlak bir nesne de memenin sembolü olacak ve onlarmışçasına muamele göreceklidir. Dört yaşında, sembolleri neredeyse hiç kullanamayan (şimdi otistik diyebileceğimiz), konuşamayan ve oynayamayan Dick adında bir çocuktan bahseder Klein. Bu çocuğun gelişiminin durmasındaki temel nedenin, çocuğun kendi sadizmini bir fantazm, yani bir hayal veya bir niyet ya da arzu olarak değil, doğrudan gerçekmiş gibi yaşaması olduğunu ileri sürer. Çocuk sadizmini her harekete geçiririnde, yani bir oyuncakla oynayıp onu tekmelediğinde, içini kurcaladığında gerçekten annenin bedenini tekmeliyor, onun içini oyuyor, içindeki bebekleri öldürüyor gibi oluyordu Klein'a göre. Bu da tabii çocuğun ilk nesnelerini terk etmesini, diğer nesnelerle ilişkiye geçmesini engelliyordu. Diğer nesneler de, yani annenin devamı ve temsili olarak algılanan nesneler de bu ilk sadizmin ürkütücülüğü ile dopdoluydular. Seansların birinde Klein çocuğun önüne bir büyük tren bir de küçük bir tren koyar. Büyük trene "baba tren", küçüğe de "Dick tren" der. Dick "Dick tren"i alıp pencereye kadar sürer ve "istasyon" der. Klein "istasyon"un anne olduğunu ve Dick'in annenin içine girdiğini söyler. Dick buna karşılık "kara" der Klein "annenin içi kara" diye yanıt verir. Bir sonraki

seansta Dick oyuncaklara özel bir ilgi gösterir; bir arabayı alıp fırlatır ve "gitti" der. Klein bu "gitti"nin anlamını kopup giden dışkılara benzetir ve Dick'in annenin karnındaki dışkıları alıp fırlattığını söyler. Dick'in diğer oyuncaklara olan ilgisi gittikçe artar ve Hanna Segal'in deyimiyle çocuk "sembolik denklemler" kurmaya başlar. Yani dış dünyadaki nesneleri annenin bedeninin ve tabii kendi bedeninin (ki kendi bedeni de yansıtmacı özdeşleşme hareketiyle annenin bedeninin içindedir) parçaları olarak ele alır. Psikotiklerin dille kurdukları ilişki de böyledir. Hanna Segal buna örnek olarak bir psikotikten bahseder. Hastalandığından beri keman çalmayan bir psikotik hastaya niye artık keman çalmadığı sorulunca, şu yanıtı vermiş: "Ortalık yerde mastürbasyon yapmamı mı istiyorsunuz?" Fallik sembolü taşıyan keman, sembol olmaktan öte gerçek bir penis olarak algılanmaktadır hasta tarafından: Bu kişi dili şeyden ayıramamaktadır.

Hanna Segal, dolayısıyla, sembolizmle sembolik denklemler arasındaki farkı netleştirir. Sembolik denklemler kurmak tıpkı Dick'in ve bu psikotik kişinin yaptığı gibi, annenin bedeninden kopmamaktır ve onun yokluğunu inkâr etmektir. Orada olmayan anneyi kabullenmektense toptan durumu inkâr etmektir, yani ayrı olma gerçekliğini, ayrı bedenlere sahip olduğumuz ve ayrı kaderlere sahip olduğumuz gerçekliğini inkâr etmektir. Sembolizmde ise, temsil edilen nesne artık yok olmuştur ve yokluğu kabul edilmiştir. Örneğin dil, konuşma, yüksek derecede sembolik bir iştir. Çıkardığımız seslerin yani fonemlerin işaret ettikleri nesnelerle en ufak bir ilişkisi yoktur. Konuşurken şeyleri öldürürüz. Şairler de şiirlerinde bir çeşit musiki arayışına girdiklerinde sanki sözcüklerin ilk ortaya çıktığı zamanlardaki duyularını arar gibidirler. Sembolizm, yokluğun beraberinde getirdiği üzüntünün, depresif hareketin altından kalkabilme girişimidir. Aynı zamanda nesneyi nefret ve haset içinde öldürmüş olmanın suçluluğunu da kabullenebilme sürecidir. İlk nesne ile kurulan ilişki artık yoktur. Klein'ın kelimeleriyle söyleyeyim: İdeal ve her şeye kadir iyi bir anne yoktur; cadı ve tahakküm edici bir kötü anne de yoktur. Anne tek kişidir; bazen iyi bazen de kötüdür.

Buradan, bu yokluğu ve yokluktan ortaya çıkan olumsuzluk durumunu örnekleyen bir klinik vaka aktarıp sembolizasyonla ilgili söyleyeceklerimi noktalamak istiyorum. Ama öncelikle, bütün bu söylediklerimin ışığında Türkçedeki “yok” sözcüğüne dikkatinizi çekmek isterim. Aynı zamanda hayır anlamına gelen “yok”luk sanki dilin kendisi içinde de dışarıya fırlatılmış, reddedilmiş bir biçimle karşımıza çıkmıyor mu?

Orta yaşlı bir bey olan M ile haftada iki kere psikanalitik bir psikoterapiyle başladığımız çalışmadan bir kesit sunmak istiyorum. Bu kişinin başvuru nedeni mesleki girişimlerinin her etabında yoğun bir kaygı duyması ve yaratıcılığının ketlenmesiydi. Tabii bu talep daha ileri aşamada başka bir biçime büründü ama ben burada bu hastanın sembolik yeteneklerinin sınırlı olmasının nasıl bir şey olduğunu anlamaya ve anladığım kadarıyla size aktarmaya çalışacağım. Bu kişi hiç rüya görmüyordu ve rüyalarla ilgili bir soru sormamı da çok tuhaf karşılamıştı. Hatta bir an için onu tedirgin ettiğimi bile düşünmüştüm. Kabaca “sınır bir durum” diye betimleyebileceğimiz bu kişinin aynı zamanda konversif olmayan somatik sıkıntıları vardı. Hayati tehlikeye varacak kabızlık durumu ve mide ülseri, onu takip eden doktorların psikolojik stresten uzak durması yönünde tavsiyelerine neden olmuştu. Konversif olmadıklarını söylüyorum bu belirtilerin, zira bu kişinin ruhsal işleyişi herhangi bir sembolizmden uzaktı. Hayat hikâyesini zorlukla, neredeyse bir külfetle anlatıyordu, herhangi bir duygulanım sergilemiyordu. Dili kullanım biçimi de simgesellikten uzaktı: Hiç benzetme ya da metafor kullanmıyordu. Örneğin ilk eşinden neden ayrıldığını sorduğumda “şiddetli geçimsizlik”ten ötürü demişti, tıpkı mahkeme kararındaki resmi ifade gibi; bana karşı böyle resmi ve ciddi bir durgunluk içindeydi. Tek hissedilen –o da benim karşıaktarıмым içinde– temel bir acı ya da sanki rencide edilmişlik gibi bir duyguydu.

Çalışmanın ilk iki ayı bu ciddiyet havasında geçti. M saygılı bir biçimde bir psikanaliste anlatılması gereken şeyleri anlatır gibiydi. Tam zamanında geliyor, ödemelerini konuşulduğu gibi yapıyor, çocukluğunu anlatıyor, iş hayatındaki sorunlardan, nişanlısı ile yaşadığı çatışmalardan, memnuniyetsizlikler-

den söz ediyordu. Ve tabii iyi bir çalışma için de bu iki zaman arasında paralellikler kurmaya çalışıyordu. Bu arada bu kişinin psikanalize olan ilgisi yurtdışında hekim olarak çalışan kuzeni aracılığıyla başlamıştı. M de yurtdışındaki bu kentte uzun yıllar yaşamıştı.

Bu durgun ilk iki ay boyunca herhangi aktarımsal bir hareket gözlemlemem neredeyse imkânsızdı. M entelektüel bir çalışma içine girmişti ve sanki bu kuzenin ona salık verdiği işi hakkıyla yapmak ister gibiydi. Bana bir sürü şey anlatıyor ve benim de onlarla bir şeyler yapmamı bekliyordu haklı olarak. Anlattıklarıyla ilgili herhangi bir kişisel tavır alışı yoktu.

Nitekim bu iki ayın sonunda şöyle bir şey oldu. M'ye on beş gün sonraki cuma günü seansa gelemeyeceğimi bildirdim, o da her zamanki ciddi havasıyla bunu not etti. Bunu bir cuma günü söylemiştim. Bir sonraki seansımız salı günüydü ve M o salı gelmedi.

Cuma günü geldiğinde, yine o saygılı havasıyla, salı günkü seansı unutup "kaçırdığını" söyledi ve iş yerindeki bir sıkıntıdan söz etti. Bunun benim on beş gün sonraki cuma gününü iptal etmemle bir ilgisi olup olmadığını sordum. "Hiç aklıma gelmemişti, neden olsun ki?" diye karşılık verdi. "Bilmem, ben size on beş gün sonraki seansa gelemeyeceğimi söylüyorum, siz de akabinde gelmiyorsunuz, sanki benim o seansa gelmeyişimi ya da yokluğumu görmektense bana yokluğunuzu göstermek ister gibisiniz," diyerek bir yorum önerisi sundum. M buna güldü ama bu gülüş bizim nevrotiklerde sık rastladığımız bilinçlenme sonrası gülüşlerinden biri değildi, yani bastırmanın ortadan kalkmasının beraberinde getirdiği o rahvet duygusunun sonucu olan gülüşlerden (Freud, *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*'nde bu durumdan bahseder). M kibarca bu yorumuma güldü ve yine her zamanki kibarlığıyla, bunun bilinçdışı olarak mümkün olabileceğini söyleyip tekrar ciddi havasına büründü. Tabii hiçbir ilerleme kaydetmemiştim bu yorumumla. Bir sonraki seansa, yani salı günkü seansa M yine gelmedi. Cuma günü geldiğinde unuttuğu için seansı "kaçırdığını" söyledi. Aktarımsal hareket diye addettiğim bu durumu kaçırmak istemedim ve yine gelmeyişini benim gidişime bağladığını, gelmediği seansla-

rın salı günlerine denk geldiğini hatırlattım; benim cuma günü gelmeyeişime karşılık olarak onun salı günü benden önce gitmeye çalıştığını, yani benden önce gitme arzusuyla hareket etmiş olabileceğini söyledim. M yine bütün bu çabalarımın ne kadar boş olduğunu hatırlatan o kibar gülümsemesiyle böyle şeylerin bilinçdışından kaynaklanabileceğini söyledi. Bu yorumla benim bir seansta olmayışımın beraberinde getirdiği narsisik yaralanmayı hedef almıştım. Tabii yine boşa kürek çekmiştim. Sonunda beklenen cuma günü seans olmadı; döndükten sonraki salı günü ise M gelmedi. Sanki bana hem önce giderim hem sonra giderim der gibiydi, yani bütün yorumlarınız yanlış der gibiydi. Ve cuma günü geldiğinde yine otomatığe bağlanmış gibi seansı unutarak “kaçırdığını” söyledi. Ben de bunun üzerine bu gelmeyeişleriyle ilgili ne işitip ne gördüğümü ona iletmek amacıyla şöyle bir şey söyledim: “Çalışmamızın bir yerinden beri, yani benim size bir seans gelmeyeceğimi söylediğimden beri tuhaf bir şeyler oluyor, o tuhaf şeyi şöyle tarif edebilirim: Sanki bu iki seanstan birine gelmemeniz gerekiyor gibi.” O anda ilk defa olarak M’nin yüzünde her zamankinden farklı bir ifadeyle karşılaştım. Sözlerimin hemen akabinde o da buna benzer bir duygu içinde olduğunu, sanki tedavisinin devam etmesi için iki seanstan birine gitmemesi gerektiği gibi bir duyguya kapıldığını hatta bunun tedavisi için iyi bir şey olduğunu söyledi. Ama bu duyguyu hiçbir şekilde açıklayamayacağını da ekledi. M’yi ilk defa böyle şaşırmış ve bir mesele üzerine kafa yorarken görüyordum. Rasyonalizasyona olan aşırı eğilimi bu sorgulama sayesinde gerilemişe benziyordu. Bu fırsatı yakalayıp bir adım ileri gittim ve neden gelmediğini açıklarken “kaçırmak” fiilini kullandığını ve bu fiilin genelde taşıt araçları için kullanıldığını (treni kaçırma, uçağı kaçırma vs.) söyledim. Orada derin bir sessizlik oldu ama bu sessizlik M’nin her zamanki düzgün cümle kurmak için kullandığı sessiz aralıklardan farklıydı. Yüzü de değişmişti ve sonunda terapinin aldığı yolu tamamıyla değiştiren ve hayat öyküsünün temelini oluşturan bir şey söyledi. “Bütün hayatım böyle geçti; bir uçaktan diğerine, İstanbul’la o kent arasında mekik dokudum. Hayatım kaçırduğım bir tren gibi, ama beklemiş olduğum bir tren aynı zamanda.” Burada M

derin bir nefes aldı ve yurtdışındaki hayatının temelini, neden orada yirmi yıl kadar yaşadığını anlattı.

Şimdi burada fazla detaya girmeden, M'nin babasının hayalinin yurtdışındaki bu kente yerleşmek olduğunu söyleyeyim. Önce M'nin ağabeyi üniversite çağında buraya, akrabaların olduğu kente yollar. Arkasından da M yollar on üç yaşında iken; anne-baba onu bir yatılı okula yerleştirirken birkaç ay sonra geleceklerini söylerler ve geri dönerler. M ortaokulu ve liseyi bu yatılı okulda geçirir ve üniversite zamanı gelince ağabeyi ile birlikte bir ev tutarlar. Anne-baba hiçbir zaman geri dönmez ve bu aile içinde hiç konuşulmaz; inkâr edilir. Beklemek, yokluk, gelmemek, geri dönmemek temalarının etrafında geçen bu duygulanım yüklü seanstan sonra terapi yeni bir ivme kazandı. M babanın hayali tasarılarının kobayı olduğunu düşünüyor, buna engel olmadığı için de annesine kızıyordu. Her zamankinden farklı ve hakiki bir tonla söylüyordu bunları; yani artık özne olarak konuşuyordu.

Bu yokluk ve seans içinde bu yokluğun sembollerle ifade edilmesi psişizmi özellikle inkâr mekanizmasını kullanan M için çok yeni bir işleyiş biçimiydi. Benim onları aktarım içinde yorumlamam ona yabancı geliyordu, zira aktarım nesnesi ben değildim o sırada; ben değildim derken, karşısında oturan, ete kemiğe bürünmüş fiziki bir varlıktan söz ediyorum; tabii ben-dim ama o orada-olmayan birine konuşuyordu; onun için yeterince gerçek değildim, tıpkı orada olmayan anne-babası gibi. Yeterince gerçek olmayan birine konuşuyordu. Dolayısıyla ne söylesem boşluğa düşüyordu. Ama olup biteni, yani seansların içinde ve dışında olup bitenleri bir biçime sokmaya çalıştığım da (tıpkı Klein'ın Dick'e "bu tren baba tren" demesi gibi) ve kullandığı "kaçırmak" sözcüğü üzerine sembolik olarak eğildiğim de arka arkaya bir sembolizm patlaması geldi. Yani aktarımın içinden konuşmadım, aktarımın nesnesi üzerinden konuştum –ki o da çalışmamızın çerçevesiydi– ve bu çerçeve üzerinden M benimle ilişki kurmuş gibiydi. Çalışmanın üzerine kurulduğu fiziki bir çerçeveydi bu; yani çalışma saatlerimizdi.

Tabii bu kesiti birçok açıdan ele almak ve yorumlamak mümkün. Ama konumuz olan yaratıcılık ve yaratamama aç-

sından ele alırsak, sessiz geçen bir seans, olmayan bir seans, tıpkı sadist hayallerle dolu, korkudan ve dehşetten konuşamayan Dick'te olduğu gibi sembollere dönüştürülebilir. Ama bu öncelikle olup bitene, seansların gerçekliğinde ad koyarak, bir eşleştirme yaparak ve simgesel işlevi harekete geçirerek mümkün olabilir. Burada tedavinin çerçevesi üzerinden tekrarlanan travmatik geçmiş, yani olmayan seanslar, aktarımın ortaya çıkmasını ve güncel olmasını sağladı. Travmanın söze dökülmesi, yani sembolik bir boyut kazanması, öncelikle sözden geçmeden, sadece fizikilerle, seans dışı yaşantılarla mümkün oldu. Bir başka deyişle M'nin aktarımı öncelikle çalışmanın fiziki koşulları (ayrılmak-buluşmak üzerine kurulu seanslar) temelinde gerçekleşiyordu ve M tıpkı Dick gibi simgesel bir denklem kurma çabasındaydı. Olmayan seanslar orada olmayan anne-babaya denk düşer gibiydi. Bu çaba da sembolizmin, sembolleştirme yetisinin bir başlangıcı sayılabilirdi.

Çalışmanın bu sembolizmle ilgili kesitinden sonra şöyle bir tespitte bulunmak mümkün. Yaratmak, gelişmiş insani üretimlerde bulunmak kaybetmeyi, yası gerektiriyorsa, bu kayıp ve bu yas hep bir cinayete bedeldir ve söz kaybı örtüyorsa, sözden önceki kaybın sorumlusu olan eylem bir cinayet niteliğindedir. Başka türlü söyleyeyim, söze geçebilmek için yani sembolik bir edimi gerçekleştirmek için öncelikle temsil edilmesi ya da sembolize edilmesi istenilen nesnenin öldürülmesi gerekir. İlk cinayetimiz de annemizdir. Bedenine yapıştığımız, emdiğimiz, kirlettiğimiz, bezdirdiğimiz ve tutkuyla âşık olduğumuz annemizi öldürdüğümüz müddetçe özgür bir cinselliğe ve tek başına düşünebilme yetisine sahip kadın ve erkeklere dönüşebiliriz.

Burada "anne cinayeti"ni anıştıran iki mite işaret ederek sözlerimi bitirmek istiyorum. Birincisi Freud'un *Totem ve Tabu* (1912) adlı yapıtındaki "İlkel Kabile Miti", ikincisi ise M. Klein'in ölümünden sonra yayımlanan (1882-1960) "*Oresteia Üzerine Düşünceler*"indeki Orestes miti. "İlkel Kabile Miti"nde Freud ilk insan topluluklarının, çevresindeki tüm kadınlara sahip olan, erkek çocuklarını kendisine karşı çıkacak yaşa geldiklerinde ortadan kaldıran zalim bir babanın etrafında örgütlendiğinden söz etmişti. Bir gün erkek çocuklar bir olup babayı

öldürürler ve totemik bir ziyafetle babayı yerler; böylece toplumsal sözleşmenin temelini atarlar. Bu belki de insanlığın topluca gerçekleştirdiği ilk sembolik hareketidir. Bu sözleşmeye göre bir arada olmanın koşulları belirli yasalarla çerçevelenir. Tabii en temel yasa da ensest yasağıdır. Salt dürtülerinin yasasına tâbi olan ilk zamanların insanının ilk ve dolayimsız ilişkisi kurduğu nesnesini öldürerek terk etmesinin simgesel anlatımı olan bu miti bir anne cinayeti olarak da okumak mümkündür. Bir cinayet sayesinde yasayı, yasağı ve kuralları inşa eden bu yeni sembolik yetilerle donanmış insanoğlu yas ve suçlulukla tanışır; M Klein'in deyiimiyle "depresif evre"ye adımını atar. Bu cinayetin Oidipus kompleksinin beraberinde getirdiği "baba cinayeti" ile aynı olmadığı kanısındayım; zira söz konusu olan insanoğlunun hareket özgürlüğünü kısıtlayan, özgürce üremeyi ve düşünmeyi engelleyen kişinin ortadan kaldırılmasıdır. Bu durum küçük insanoğlunun bağımlı olduğu için annesine karşı duyduğu öfkeyi anıştırır. Oysa baba cinayeti yasanın temsilcisi olan babaya karşı ve toplumsallığın karşısında duran bir harekettir.

Klein "Oresteia Üzerine Düşünceler" adlı metinde mitolojide babası Agamemnon'un intikamını almak için annesini öldüren Orestes'in suçluluk duygusunu ve tanrılar tarafından affedilme çabasını anlatır. *Totem ve Tabu*'da suçluluk bir bedel ödenerek telafi edilir; bu bedel insanoğlunun temel dürtülerinin sınırlandırılması ve sembolik edimler haline dönüşmesi, ailenin, kurumların doğmasıyla ödenir. Bu suçluluk Oresteia'da Orestes'in davasının kabul edilmesi ve adalet için verdiği savaşla betimlenir. Bu metinle bize anne dolu bir miras bırakan Klein, anneyi öldüren Orestes'i onurlandırarak yaratma ve öldürme üzerine yeniden düşünmemizi sağlar.

Aktarım ve Simgeleştirme

....Kelimeler şeyleri öldürür

Aktarım/karřıaktarım konusunu ben deęiřik bir açıdan ele almayı dūřındım. Aktarımın tıpkı karřıaktarımda olduęu gibi simgeleřtirme sūrelerini, yani anlam verme sūrelerini önemli derecede harekete geçiren bir sūre olduęu dūřūncesinden yola ıktım. Aktarım iliřkisini deneyimleyen kiřiye her analiz deneyiminde olan simgeleřtirme sūreleri sarıp sarmalar ve özellikle aktarım nitelikli iliřkinin odaęı olur. Bu anlamda aktarım, simgeleřtirme sūrelerinin hizmetinde olduęu sūrece tedavinin geliřmesini ve yorumlanabilir bir aktarım nevrozu haline gelmesini saęlayabilir. Bu ne demek?

Öncelikle bu kavramlara göz atmakta fayda var. Kavramlar kuramsal bir yapıya aittirler. Kavramları ait oldukları kuramsal çerçeveden çıkarıp, onlara kendilerinden menkul bir yapıya sahiplermişesine, tek başlarına var olma gibi bir serbestlik tanırsak şizofrenlerin sık sık dūřtükleri hataya dūřmūř oluuz. Bu hata da kavramları şeylermişesine ele almaktır, denilebilir. Kavramlar, özellikle psikanaliz kavramları ait oldukları kuramsal yapının sözcüleridir ve bu yapıyı anlatırlar. Kendi başlarına bir řey ifade etmezler. Dolayısıyla kavramlarla konuştuğumuz zaman kavramları konuşturmuş olmayız, aksine gittikçe soyutlaşan ve gerçeklik temelini kaybeden bir dizi tümceyi arka arkaya sıralamış oluuz. Kavramları konuşturmak demek onların ait oldukları yaşam alanını anlatmak ve tabii aynı zamanda ait oldukları yapıyı da anlatmak, konuş-

turmak demek. Kavramlar bu yapıyı anlatırken canlanırlar ve bizler kavramlara başvurup bir şeyler anlatırken aynı zamanda metaforlara, imgelere, birtakım başka disiplinlerden gelen kimi düşünce, alıntı ve/veya kavrayışlara da başvururuz. Örneğin Oidipus Karmaşası kavramı bir mite gönderme yapar. Ya da üstbenlik kavramı ruhsal aygıttaki topolojik bir imgeyi çağırıştırır. Dolayısıyla söz konusu bu kavramlar sürekli ait oldukları yapıya gönderme yaptıkları gibi aynı zamanda kendi başlarına da bir hayat sürerler. Kimi kavramlara hemen belirli bir topluluk tarafından sahip çıkılması, bir kavramın sadece ait olduğu alana değil genel bir konuşma diline de yerleşmesi bu yüzden- dir. Simgeleştirme de bir kavram olarak da psikanaliz metinlerinde önemli bir yer tutar.

Ne demektir simgeleştirme? Bir simgeleştirme deneyiminden yola çıkalım. Bir psikanaliz tedavisinde bir erkek analizan bir gün şöyle bir şey dedi: “Bir türlü evdeki düzenimi sağlayamadım. Tıpkı başlayıp sonlandırmayı beceremediğim işyerimdeki dosyalarım gibi evde de bir türlü kendime bir köşe yapamadım, kitaplarımı, bilgisayarımı yerleştiremedim”. Bu beyin bir oğlu olmuştu ve ev onun deyimiyle “kalabalıklaşmıştı.” Doğum sebebiyle aile daha geniş ve iki katlı bir eve taşınmıştı ve analizanım kendine ait eşyaları içeren (kütüphane, çalışma masası, bilgisayar) bir köşe yapmaya yeltenmişti ama bunu bir türlü gerçekleştiremiyordu. “Aşağı katta mı olacağım, yukarı katta mı, daha ona da karar veremedim” diyordu. Evdeki bu yerleşim düzeniyle ilgili daha önce anlattıkları da evindeki yeriyle ilgiliydi. Sanki henüz açığa çıkarmadığı bir sorun daha vardı ve bu sorun esas içeriğinden kopuk bir şekilde simgeselleşerek –yer arama simgesi– reel yaşantıyı etkiliyordu. Ama herhalde bu “yer”in somut anlamdaki yaşam mekânı dediğimiz şeyden farklı olduğunu söylemek gereksiz. “Yer”in bende çağrıştırdığı sembolik anlamdan yola çıkarak ve aktarım içinden hareket ederek bir gün analizana şöyle bir şey söyledim: “Burada da yaptığımız iş yukarıdan aşağıya doğru yol alıp düşüncelerin seyrini izlemek ve rüyalar vasıtasıyla da tam tersine kimi aşağıda kalmış düşünceleri aşağıdan yukarıya taşımak.” Yani, bir başka deyişle analizanın “yer”sizliğine bir anlam atfettim,

tabii kendi bilinçdışımla ve bendeki karşıaktarımın itici gücüyle. Aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya düşünce ve duygu hareketlerini izlemenin temelinde, gizlenmiş ya da örtük bir anlamı ortaya çıkarmak, o anlamı inşa ederek ortaya çıkarmak olduğunu, yani ortak işimizi dolaylı bir şekilde analizana hatırlatmış oldum. Analizan o zaman o çaresiz ve sitemkâr ses tonunu bırakıp “gelelim sadede ya da gelelim esas meseleye” dercesine tedavi boyunca zaman zaman ele aldığı temel konusuna geri döndü. Yani bir anlamda evdeki o somut dağınıklığın karşısında hissettiği bezginlik duygusundan sıyrıldı ve anlatmaya başladı. Sanki canlanmış ve kuvvet toplamış gibiydi. Doğumla birlikte bir bakıcı da çocuğun bakımına yardım etmek için eve yerleşmişti. Şöyle devam etti: “Bütün hayatım değişti. Eskiden kolayca iş değiştiriyordum; birisiyle anlaşamadım mı çatışmadan sakınmıyordum, doğru bildiğimi dobra dobra söylüyordum. Şimdi çocukla birlikte ben de değişmeliyim. Kolay kolay her şeyi yakıp yıkamam, istediğim gibi değiştiremem, kafama esince iş değiştiremem.” Ve akabinde şöyle bir şey ekledi. “Belki söz konusu olan evin içinde kendime bir köşe yapmam değil, o yapacağım köşenin nasıl olacağı hakkında bir fikir sahibi olmamam.” Bir başka deyişle evdeki taşınma, iç dünyasındaki derleme toplama ve yeni bir insan (baba) olma durumunu simgeliyordu. Ve analizan başta baba olmak üzere nesiller arasındaki kişisel konumundaki dönüşümünün psikolojik izdüşümünü sancılı bir biçimde ifade ediyordu. Peki niye bu mesele bir simge ile karşımıza çıkıyor ya da niye analizan bu meseleyi bana doğrudan anlatmıyor da simgelere başvuruyor, diye sorulabilir. Niye örneğin evdeki bu taşınma meselesiyle konuya giriyor da, doğrudan esas meselesini, yani baba olmayı ve baba olmanın hayatındaki yerini (yani evindeki yerini değil) nasıl sarsıntıya uğrattığını ele almıyordu? Kısmi yanıtlım, analizanda baba olmanın ve nesiller arası konumundaki değişikliğin henüz tam anlamıyla simgeleşmemiş olması, yani henüz bütün bir anlam kazanmamış olması olacak. Bu anlam da bilinçdışından parça parça gelen simgesel öğelerle birleşip oluşuyor ve bütün bir halde gelmiyor. Zaten bir bütün halde yani tek parça olarak gelseydi analitik çalışmada inşa etmek denilen işe gerek

kalmazdı. Tıpkı psikanaliz öncesi dediğimiz devirde olduğu gibi hastayı katarsis durumuna sokup, J. Breuer'in yöntemiyle acılı ve travma nitelikli ana geri döndürüp hatırlamasını sağlamak yeterli olurdu. Ama 1895'ten beri çok yol katedildi. Breuer'in yöntemi *anılardan ötürü acı çekenlerin* hipnoz ya da telkin yoluyla hatırlamalarını sağlamaya ve bu yolla da psişizmlerinde birikmiş ve boşalımı sağlanamamış enerjiye boşalım imkânı sunmaya dayanıyordu. Böylece psişizmdeki bu travma nitelikli öğelerin katarsis yoluyla boşaltılırken tek parça halinde geri geldiği varsayılıyordu. Oysa artık uzun yıllara dayalı deneyimler ve en başta tabii Freud'un aktarım ve direnç üzerine ileri sürdüğü tespitler sayesinde, salt hatırlamanın kalıcı bir iyileşme sağlamadığını biliyoruz. Zira hatırlanan malzemenin de yeniden inşa etmeyi, kurmayı ve anlam kazandırmayı içeren bir süreç olduğunu da biliyoruz. Ayrıca psişik malzemenin çok farklı katmanlarda faaliyet gösterdiğini, anlam verme süreçlerinin bir dizi karmaşık işlemi harekete geçirdiğini Freud'un başlangıç metinlerinde sözünü ettiği ruhsal aygıt'ın işleyişinden, belirti oluşumunun mekanizmasından, rüyalardaki sembolizmden ve yoğunlaştırma, yer değiştirme ve resimleştirme gibi süreçlerden biliyoruz.

Şimdi burada kısa bir mola vermek ve simgeleştirme üzerine bazı önemli tespitlerde bulunmuş birkaç psikanalistten söz etmek istiyorum. Zira bu psikanalistlerin tespitleri tam da bu biraz önce yukarıda sorduğum soruya muhtemel yanıtları verebilecek düşünceleri sağlıyor. Biraz önce sorduğum soru, yani analizanımın niye doğrudan baba olmak meselesine el atmayıp da evdeki bozulan fiziki koşullarına takılıp kaldığı, çalışma masasını, bilgisayarını nereye yerleştireceğiyle ilgili hatırı sayılır bir vakit harcadığı üzerineydi. Bir başka deyişle, analizan niçin somut bir dağınıklıktan ve evindeki somut, gerçek yersiz yurtsuzluğundan hareket ediyordu? Bu arada bir parantez açıp, bu meselenin benim size aktardığım şekilde, yani bir seansta toparlandığı gibi bir yanılgıya düşmemek gerektiğini belirtmem lazım, zira bu anlattığım konu analizanın en az altı ayını işgal etti. Başta eski evdeki masanın yeni evdeki köşeye sığmadığı üzerine sitemler olmuştu; o sırada

yeni hayat/eski hayat etrafında konuşulmuştu; sonra zaten bir çalışma köşesi yapıp yapmama üzerine çekinceleri olmuştu, zira eşi bebekle onun deyiimiyle “boğuşurken” kendisinin bir köşede okuyup yazması sürrealist olurdu, vs. Sonra aşağı kat / yukarı kat meselesi gündeme gelmişti, ki ilk aktarım nite-likli yorumumu o sırada vermiştim. Bir başka deyişle, taşınmak, yer değiştirmek, kendine bir köşe hazırlamak gibi konular yekpare olarak değil parça parça geliyor ve her seansta sanki bu ev adım adım inşa ediliyordu. En önemlisi, anali-zanın hayatındaki değişikliği anlatan bu “yer değiştirme, ta-şınma” gibi simgeler öncelikle ev, oda, mobilyalar gibi somut nesnelerde hayat buluyordu.

Şimdi yeniden simgeleştirme konusuna geri dönecek olur- sam –ki bu konuyu biraz sonra aktarım konusuna bağlayaca-ğım– bu konuda ruhsallığımızın bir şeyleri temsil etmesinin, onları görünür kılmasının, elle tutulur hale getirmesinin, kısa-cası düşünmenin baş koşulunun simgeleştirme olduğunu söy-lemekle başlayabilirim. Düşünmek demek bir şeyin üzerinde düşünmek demek, yani düşünmenin bir nesnesi var. Düşün-duğümüz zaman *a priori* nesneleri öldürdüğümüzü varsayabi-liriz, tıpkı Hegel’in “kelimeler şeyleri öldürür” sözünde ifade edildiği gibi. Bir başka deyişle düşünebilmemiz için nesnele-re karşı bir mesafe almamız gerekir. Nesnelerle iç içe oldu-ğumuz zaman onları düşünecek bir geçiş alanına, bir ara alana sahip olamayız. Tıpkı bebeğin memeyi halüsine etmesi için memenin yokluğuyla karşılaşması gerektiği gibi, düşüncenin oluşması için de nesnenin yokluğu gerekir. Simgeleştirme nes-nenin yokluğu ile başlar. Melanie Klein’in 1930 yılında yazdığı makale bu konuda öğreticidir. Klein’a göre, bebeklik sadizmi-nin en yüksek mertebeye ulaştığı ilk aylarda bebek, daha sonra çocuk, ilk nesnesine karşı duyduğu yoğun öfke, nefret ve ha-set gibi duygularını etrafındaki nesnelere ateşten bir top mi-sali fırlatır. Bu dışarıdaki nesne örneğin yuvarlak biçimdeyse, bu yuvarlak nesne meme olur ve bir memeymişçesine muame-le görür. Yuvarlak nesne ve meme eşdeğer olurlar. Bazı çocuk-lar, tıpkı Klein’in Dick’i gibi, içlerine içsel yaşantılarını yerleş-tirdikleri bu nesnelerle o kadar iç içedirler ki o nesnelerle oy-

nayamazlar, zira nesneler temsil ettikleri şeylerle aynı olarak değerlendirilir; nesne ile nesneyi temsil eden şey aynı olunca, örneğin topa vuracak olan çocuk topun memenin bir temsili olduğunu değil meme olduğunu düşünürse topa vuramaz, zira memeye vuruyormuş gibi olur (otistik çocukların durumu) ve daha ileride de konuşamaz, yani nesnenin yerine birtakım simgesel sesler yani fonemler yerleştiremez. Klein bu simgeleştirme sürecinde Ferenczi'den devraldığı özdeşleştirme kavramını ön plana koyar. Bebek bedenindeki parçalarla dış dünyadaki nesneleri birbirleriyle özdeşleştirmekte, ilk anlamlandırma süreci bedeninden geçmektedir. Ama Klein Ferenczi'nin söylediklerine ek olarak şöyle bir şey daha ileri sürer: Çocuk nesneleri temsil eden bu organları aynı zamanda yok etmek, onlara zarar vermek istediği için daha sonra onlardan korkmaya başlar ve misilleme yoluyla aynı şeyin kendi başına geleceğini düşünür. Bu korku ve endişe onu organlarını başka nesnelerle özdeşleştirme yoluna götürür. Bu nesneler de sırası geldiği zaman aynı şekilde korku nesnelerine dönüşeceğinden, çocuk sürekli yeni denklemler kuracaktır. Bu da çocuktaki yeni nesne arayışının ve simgeselliğin kendisinin temelini oluşturur. Bir başka deyişle nesne değiştirmenin temelinde, Klein'a göre haz arayışından çok endişe yatar. Bir anlamda bir simgeden bir diğerine geçtiğimiz zaman –ki genel anlamda temelinde anlam vermenin yattığı tüm etkinliklerde böyle bir süreç söz konusudur, özellikle de bilimsel araştırmanın temelinde– sanki sürekli bir korku ve endişe bizi takip etmektedir. Yaratıcı süreçlerdeki yoğun endişenin temelinde bu anlam vermenin kökenindeki şiddetin olduğu ileri sürülebilir.

Bebekler ve daha sonra çocuklar işte böyle kendi iç dünyalarında olup bitenlere biçim vermeye çalışırken önce somut nesnelere başvururlar. Kendilerini çevreleyen nesnelere birer anlam yüklemeye başlarlar ve bu yüzden de çocuklar oynarlar. Oyun oynama bir yandan bu iç dünyadaki kaosa anlam verirken diğer yandan çocuğun gelecekteki dünyasının provasını yapmasını sağlar. Doktorculuk, evcilik bu gelecekteki dünyanın provalarıdır ve erişkinlerin dünyasının simgeleşmesinin, anlam kazanmasının bir yoludur.

Yeniden çocukların oyununa dönecek olursam, oyun oynarken oyuncakların canlandığını hepimiz biliriz. Çocuk onları konuşturmaya başlar. Ama çocuklar oynamak için salt nesnelere başvurmazlar, kendi bedenlerinin varlığı, elle tutulurluğu da bu oyunun bir parçası olur. Bu oyun sayesinde çocuklar “nesne-simgeler” (Roussillon, 1997) üretirler. Bir örnek verecek olursam, Freud’un “Haz İlkesinin Ötesinde” (1920) başlıklı makalesinde 18 aylık bir erkek çocuğun oyununu ele alabilirim. Bu makalede Freud çocuğun zevk aldığı bir etkinlikten söz eder: çocuk sık sık eline geçirdiği nesneleri yatağın altına fırlatmakta ve akabinde mutluluk ve keyif nidaları atmaktaydı. Bir gün bu çocuk Freud’un nezdinde bir makarayı ipini tutarak fırlatır ve o-o-o sesleri çıkarır. Sonra makaranın ipini tutarak geri çeker ve “da!” diye neşeyle haykırır. Freud bu metinde çocuğun annesinin ayrılıklarını kanıksadığını, annesi giderken bunu fazla önemsemediğini vurgular ve o-o- seslerini Almandaki “fort” yani “gitti” sözcüğünün, “da”nın da “işte burada” sözcüklerinin bir kısaltılışı olduğunu ileri sürer. Çocuğun annenin ayrılıklarını kontrol etmesinden ötürü aldığı hazzı simgeleyen bu oyunda makarayı bu nesne-simgeler sınıfına dahil edebiliriz. Bu nesne-simgeler bizim düşünce yeteneklerimizin bir öncüsü olup, ilk etapta duygu-düşünce ve duygulanımların bir kapsayıcısı olurlar. Burada annenin gidişini simgeleyen makara bir tür proto-düşünce gibidir.

Bir psikanaliz tedavisinde de aktarımın etkisiyle analizan tıpkı oynayan çocuk gibi simgeler üretmeye başlar. Aktarımın etkisiyle diyorum, zira analizan düzenli bir biçimde kendisini olabildiğince iyi niyetlilik içinde dinleyen birine serbestçe konuşmaktadır, tıpkı serbestçe oynayan bir çocuk gibi. Bu arada Emmy Pikler adında bir Macar pediatrik bebeklerdeki “kendiliğinden serbest etkinlik” adını verdiği bir etkinliği hatırlatmakta fayda var. Pikler’e göre bebek henüz birkaç haftalıkken, fazla yorgun olmadığı zaman ve destekleyici bir çevre içinde kendisine sunulmuş nesnelerle oynamaya, nesneleri yakından incelemeye başlamakta, onları bırakıp yeniden ele almakta ve bunu onu özellikle uzaktan dikkat ve sevgiyle izleyen ve müdahale etmeyen bir gözlemcinin varlığında daha çok yapmak-

tadır. Bir analiz tedavisinde düşüncelerini serbestçe dillendiren analizanın zihinsel durumu da buna benzemez mi?

Ruhsal aygıtımızın ve dolayısıyla düşünme fonksiyonlarımızın en temel işlevi yokluğa çare bulmaktır. Zira düşünürken orada olmayan şeyleri, *artık* orada olmayan şeyleri düşünürüz. Düşünürken kendi düşüncelerimizi de düşünürüz. Kendi düşüncelerimiz üzerine düşünürken gittikçe daha kapsamlı anlam süreçlerinin içine gireriz. Gerçeklik ilkesinin bize dayattığı problemleri çözmek için kendi düşünce süreçlerimiz üzerine düşünmeye mecburuz, zira problem çözerken kendi yapıp ettiğimize, dolayısıyla kendi düşüncelerimize bakıp sağlama yapmak zorundayız. Ruhsallığımızın sadece bir şeyleri düşünebilme, anlama, problemleri çözebilme gibi meseleleri halletmesi yeterli değildir, zira kendi kendisini düşünebilme, kendi kendisini tartma, kendisine yönelik bu refleksif, kendi üzerine dönen hareket onun öznelliğini oluşturur.

Ama bu refleksif hareketi elde edebilmek için ruhsallık önce, yani başlangıçta bir ötekinin ruhsallığından geçmek zorundadır. Ruhsal aygıtımızı bir sindirim sistemi şeklinde düşünen Wilfred Bion, bebeğin başlangıçta, henüz düşünce melekelerine sahip olmadan önce, bütün bedensel duyularını, duyumlarını anneye fırlattığını ve fırlattığı malzemenin anne tarafından elden geçirildiğini, detoksike edildiğini, yani zararlı maddelerinden ayrıştırıldığını ve daha sonra anne tarafından metabolize edilmiş ve kullanıma hazır bir şekilde bebeğin ruhsallığına yeniden iade edildiğini, yerleştirildiğini anlatan bir kuram ileri sürer. Bu “düşünce kuramı”nda (Bion, 1967) anlamlar başlangıçta bir ötekinin düşünce süreçlerinden geçerek oluşur. Örneğin bir bebek ağlıyorsa, annenin bu ağlamaya vereceği bir dizi anlam, bu fırlatılan motor-duyusal, duyumsal ve heyecan nitelikli malzemeyi –ki bu malzemeye Bion “beta elementleri” adını verir– anlamlı ve anlaşılabilir bir düşünce malzemesine dönüştürür. Örneğin bebeğin yeme vakti gelmişse karnı aç diye düşünür, ya da yemek sonrası ise bebeğin gazı yeterince çıkmadı, der ya da uykusu geldi uyumak istiyor der, ya da bunlardan hiçbirisi değilse, edepsizlik ediyor der! Her halükârda anne bebeğin ıstıraplı haykırılarına *düşlemleme yeteneği*yle bir anlam

verir ve bu anlamı ve bu anlamın sonucunu bebeğin hem bedenine hem de aynı zamanda onun ruhsallığına yerleştirir. Bu yerleştirdiği şeye de Bion "alfa elementleri" adını verir. Bu elementler ilk düşünce süreçlerinin temelini oluştururlar.

İşte bu sürecin temelindeki unsur bir psikanaliz sürecindeki aktarım/karşıaktarım süreci hakkında bize bilgi verir. Aktarım ve karşıaktarım süreçlerini salt tekerrür açısından değil de *orada-olmayan-kşi* açısından, orada olmayan kişinin yokluğunun tedavi sürecine yansması açısından ele alırsak önümüze yeni bir yol açılır. Bir başka deyişle aktarımda geçmişin yeniden güncellenmesi ve analizanın bastırılmış çocukluk nevrozunu hatırlaması değildir önemli olan. Önemli olan bu anımsamayla birlikte şimdiye kadar anlam kazanmamış yaşantıların simgeleştirme süreçleri sayesinde anlam kazanmalarıdır. Salt anımsamak katartik deneyimden başka bir şey değildir. Anımsamak geriye doğru bir harekettir. Analizan geçmiş yaşantılarını anımsarken salt geçmişte yaşamamaktadır. Konuştuğu kişi, analisti, tüm bu yaşantılarını karşılayan, kapsayan ve onları alfa elementlerine dönüştüren kişi bu geçmişin bir parçası olur, ama şimdiki zamandaki bir parçasıdır da aynı zamanda. Bu ilişki, hem geçmişte olmak hem de şimdiki zaman içinde olmanın yanında geleceği de barındırır, zira analitik çalışmanın çerçevesi arzu edilen bir geleceği de barındırır. Analitik çalışma bir tasarı üzerine inşa edilmiştir ve yaşamdaki yeni bir sayfayı, yeni bir dünyayı hedeflemektedir. Analist bu üç boyutlu zaman içinde aktarım ve karşıaktarım hareketleriyle sürekli bir kılıktan diğerine geçer. Dolayısıyla aktarımı salt geçmişin güncellenmesi açısından ele almak yetersizdir.

Şimdi aktarım/karşıaktarım olgusuyla simgeleştirme sürecinin kesiştiği noktayı ele alalım. Biraz önce anlamların şeylerin öldürülmesiyle başladığını söylemiştim ve Klein'ın simgeleştirme üzerine yazdığı ünlü makalesine gönderme yapmıştım. Bu makaledeki ana fikirlerden biri anlam verme sürecinin anne bedenine ait olduğu varsayılan dışarıdaki nesnelerle söz konusu bedenin parçaları arasında bir özdeşim kurulması olduğu üzerine kuruluydu; yani, meme gibi top, penis gibi kalem

vb. Nesnelere olan ilgi bu ilk anne bedenine olan ilgiden kaynağını alıp, bu iki farklı nesneyi birbirleriyle benzetme hareketinin dile dökülmesiyle sonuçlanmaktaydı. Bir nesne bir diğer nesnenin yerine geçerken, başlangıçtaki nesne yok oluyordu. Tabii yok oluyordu derken, bu nihai bir yok olma değil. Söz konusu olan, varlığını bilinç dışında devam ettirmesi. Bebek veya çocuk bu kaybolan nesnenin yerine başka nesneler koyuyor, hatta daha ileri giderek onları seslendiriyor. Bu yeni nesneleri var ederken eskileri bir bir yok ediyor.

Analist de aktarımın nesnesi olarak tıpkı *artık-orada-olmayan*'ın yerinde, 'yok'luğun yerinde değil midir? Dolayısıyla bu boşluğu dolduracak, bu boşluğa biçim verecek kişi olarak, analistin kendisi bir tür bu simge-nesne konumunda değil midir analizanın evirip çevirdiği, bazen fırlatıp attığı, bazen de ilgiyle her bir tarafını mercek altında tuttuğu? Nesne-simge konumunda olan analist o zaman kurulacak diğer simgelerin bir anlamda başlatıcısı konumunda değil midir? Burada söylemek istediğim şey, analistin, bu şekilde nesne-simge olmak yoluyla gelecekte kurulacak diğer simgelerin başlatıcısı olarak, bu kayıp nesneleri yeniden harekete geçirmesi, bu kayıp nesnelerin neredeyse temsilcisi olması.

Bir başka örnekle devam edeyim. Birçoğunuz biliyordur, bilmeyenlere söyleyeyim biz analistler sadece analize uygun kişileri eleyip keyifle seneler süren, haftada 3-4 seansla devam eden, çerçevesi önceden belirlenmiş, derinliğine analizler yapmıyoruz. Bazen bir kişi çıkıp zihnini meşgul eden bir konuyu getirebiliyor ve bu meseleyi nasıl çözebileceğine dair bir tür danışmanlık istiyor; örneğin bir ebeveyn çocuğuyla ilgili alacağı bir kararda tereddüdü olduğunda başvurabiliyor ya da çocuğunun bir sorununu çocuğunu bize getirmeden de çözmeye girişiminde bulunabiliyor veya çocuğunu bazen doğrudan kendi sorununu dillendirmek için getirebiliyor. Bazen de, çocuğunun bir sorununa çare bulmak için başvuruyor. İşte böyle bir örnekten söz edeceğim.

A hanım bana başvurduğunda oğlu için gelmek istediğini söylemişti telefonda. Ben de kendisine bu ilk görüşmede söz konusu sorunları oğlunun önünde mi konuşmak istediğini,

yoksa önce yalnız konuşmayı mı tercih ettiğini sormuştum. Bu soruyu sormamın nedeni, bu hanımın telefonda yardım talebinde bulunurken sesinin tonundaki bir tür acelecilik, yoğun bir endişe algılamış olmamdı. Sanki ben de bu aceleciliği ve yoğun endişeyi bir çerçeveye oturtmak ve onu denetlemek istemiştım. Bana "Siz nasıl uygun görürseniz" cevabını verince, bu hanımın çocuğunun önünde konuşmakla, çocuğunu konuşmak arasında bir fark gözetmediğini gözlemledim. Bir anlamda çocuğun sanki ayrı bir statüsü yoktu o anda ve ayrı bir öz-neden söz etmiyordu bu telaş içinde. Bu hanım yalnız geldiği ilk görüşmede çocuğundan çok eşinin çocuk için ne kadar zararlı olduğundan, ona iyi eğitim vermediğinden, bir türlü eşiy-le bu konuda anlaşılamadığından, bunlara benzer şikâyetlerden, çaresizlik duygularından söz etti. Bu görüşmenin içeriğinden söz etmiyorum, zira konumuz bu içerikle ilgili değil. Ve tahmin edebileceğiniz gibi, görüşme baştan sona yoğun bir gerilim havası içinde bu "kötü adam"ın çocuğu zehirleyici etkisi üzerine kurulu bir biçimde geçti. Bu görüşmeyi başta telefon da zikredilen meseleye bağlamak da tabii benim görevimdi. Ama o yoğun gerilim havasından sıyrılmak bir ilk görüşme için sanki pek kolay değildi. Bir başka deyişle, bu kadının eşine karşı beslediği yoğun nefret duygularının çocuğunun ruhsal sorunu üzerindeki doğrudan etkisi meselesi pek irdelenmeden bu görüşme sonlandı ve sonlandığı yer de tam da "kötü adam"ın tespit edilmesi ve cezalandırılması meselesiydi. Karşıaktarımdan gelen bir özdeşleşme hareketiyle bu "kötü adam"ı benim de görmemin gerekli olduğunu düşündüm. Oysa bu kötü adamın aynı zamanda kadının kendi nefret ve öfke duyguları da olduğunu ve bu duyguların çocuğun üzerindeki etkisi konusunda onun ne düşündüğünü sormam gerekirdi en azından bu meseleye bir şekilde girmem gerekirdi. Kendimi bu dürtüsel hareketlerin akımına kaptırarak ben de babayı görmeye karar verdim ve anneye oğlunu görmeden önce eşiy-le de görüşmem gerektiğini, eşinin beni aramasını istediğini söyledim. "Ben söylerim ama o gelmez" sözlerinden de pek etkilenmedim. Oysa bu sözleri de ciddiye almalıydım. Nitekim 4-5 ayı bulan bir sessizlik oldu ve sonunda yine bu hanım beni

telefonla arayıp eşinin bu görüşme talebine pek sıcak bakmadığını ama kendisinin gelip konuşması gerektiğini, zira önemli gelişmeler olduğunu ve bu gelişmeler sonucunda oğlunun yine kötüleştiğini (bu arada bu kötüleşmenin içeriğine ilk görüşmede çok az değinilmişti: çocuğun okuldaki katılımı çok sınırlıydı, öğretmenleri onun hep dalıp gittiğini, okulda hiç yokmuş gibi davrandığını iletiyorlardı. Tabii notları da epey düşmüştü) söyledi. Ben de hâlâ babanın beni aramamış olduğunu söyledim ve ertesi gün nihayet baba beni aradı. Ve babayla görüştüğümde onunla 5 ay önceki görüşme talebimin kendisine iletilmediğini öğrendim. Baba da tıpkı anne gibi bana kötü kötü bakıyor, neredeyse sorunlarından beni sorumlu tutuyor gibiydi. Karşısındaki kişi ben değildim, yani çocuğunun sorunlarını çözmek için eşinin başvurduğu kişi değil, doğrudan kavgalı eşiydim. Şimdi bana neden böyle bir vehme kapıldığımı sorabilirsiniz; adamın kötü kötü bakmasının hangi metapsikolojik hususla bağdaştırılabileceğini de sorgulayabilirsiniz. Ama bu bedendeki, yüz ifadesindeki ve özellikle bakışlardaki anlamı da simgeleştirmek zorundayız biz analistler. Zira bedenimiz Freud'un da belirttiği gibi benliğimizin ilk öncüsüdür: bedenimizle ilk simgeleştirme hareketleri gerçekleşir; bir şeyin varlığı ile yokluğunu, bir şeyin keyif verici ya da acı verici olduğunu, bu tür tespitleri yapabilecek bir yargılama yetisinin, yani karar verme yetisinin kaynağı başlangıçta bedenimizdir. Gözlerimiz, kulaklarımız, tensel duyularımız, iç organlardan gelen duyularımız bu anlam verme işlevine aktif olarak katılırlar. Bu küçük parantezi kapatıp, yine bu kötü bakan adama geri dönecek olursam, ki o da tıpkı eşi gibi hasmane bakışlar fırlatıyordu, bu görüşmenin sonucunda babanın da nasıl bir 'zalim' kadınla evlenmiş olduğunu öğrendim; bu kadın zalim olmakla kalmayıp gerçekliği de çarpıtıyordu babanın söyleminde. Çocuğun ruhsallığı bu görüşmede de merkezi bir konu olmaktan çıktı, bu sefer de babayla özdeşleşmiştim. Konuşulanlarda birbirleriyle çelişen noktalar vardı, her iki taraf da topu diğerine atıyordu. Örneğin kadın, oğlunun okuldaki meselelerini eşinin kendi üzerine yığdığını söylerken, adam da tam bütünsel bir simetri içinde eşinin okula hiç uğramadığı, çocu-

ğün öğretmeniyle hep kendisinin uğraşması gerektiği türünden ifadeler kullanıyordu. Ve tabii babanın gözünde anne bençilliğin doruğundaydı. Kafam çorbaya dönmüştü. Bazen düşüncelerimde birinin söylediğini öbürüne yakıştırıyordum ve ikisini birbirine karıştırıyordum. Birbirlerine gittikçe benzemeye başlamışlardı. O zaman suçlu kimdi? Kendi kendimi "Kim yalan söylüyor?" türünden sorular sorarken yakaladım. O anda ben de her ikisi gibi davranıyordum. Biriyle olurken diğersinin kötü özelliklerinin doğruluk derecesini tartmaya çalışmaya koyuluyor, ben de onlar gibi, çocuğun ruhsallığını ikinci plana atıyordum. Karşıaktarım hareketimde ben de birinin diğersine karşı duyduğu nefretin yani tutkunun ortasına balıklama dalıp, her biri için ideal bir eş olma fantezimi doyuruyordum. Dolayısıyla bu tutkulu girişimlerde çocuğa yer kalmamıştı, zira çocuğa ulaşmak demek bu çekim gücü yüksek tutkuyu bir kenara bırakmak demektir. Bu kişisel çağrışımlarımın akabinde bu düşüncelerimi her birine, bu sefer ayrı ayrı, ilettim. Her birine, ikisinin bir arada çocuğa yardım etmelerinin mümkün olmadığını zira birbirlerine duydukları tutkunun bir üçüncü kişiye yer vermediğini, bunun çocuk için duydukları endişenin olumlu bir sonuca gitmesini engellediğini ifade ettim. Tabii bunu anlayana kadar onları birlikte görme talebimin de sonuçsuz kalması gerekiyordu. Onların kimin haklı olduğu, kimin yalancı ve sorumsuz olduğu şeklindeki düşüncelerine kendimi terk edip, kendimi ayırıştıramadığım bir zamanda, yani her birini teketek gördükten sonra, bir de üstelik ikisini bir arada görmek gibi fizikî nitelikli bir talebim olmuştu. Randevu günü, biri sabah telefon edip ağır bir grip geçirdiğini yataktan kalkamadığını söylemişti. Diğeri de beni arayıp randevu saatini unuttuğunu söyleyince biraz önceki tespitlerim şimşek hızıyla aklımdan geçmiş ve sonunda artık bir anlam elde etmiştim. Her birinin bir diğeri için ifade ettiği kötü nesne simgeleşmeyi bekler durumdaydı ve çocuk bu simgeleşme sürecine dahil oluvermişti, tıpkı benim gibi muhtemelen çocuğun da kafası karışık ve kim haklı sorusunu kafasında evirip çeviriyor olmalıydı – ebeveynlerinin meselesini onlar mışçasına bedeninde ve zihninde taşıyordu.

İşte aktarım ve karşıaktarım bu biçimde simgeleştirme hareketinin önemli bir basamağını oluşturur. Çocuğu için yar-dım isteyen bu adamın ve kadının öteki üzerindeki nefret ve öfke duygularının bir arada benim üzerimde yarattıkları aktarım-sal etkinin –ki bu etki tıpkı benim de onlar gibi çocuğun belirtisiyle ilgilenmemem ve aralarındaki hesaplaşmaya mü-dahil olmam şeklinde ortaya çıkmıştı– anlam kazanmasıyla, simgeleştirme hareketi ivme kazanmış ve bu anne-babaya so-nunda, çocukları için bir şey önerebilmişim. Ama bunu başa-rabilmek için, her iki ebeveynin nezdinde aktarım içinde bir öteki ebeveyni barındırdığımın bilincine varmalıydım ki, bu da karşıaktarımımın analizi sayesinde gerçekleşebildi. Bir baş-ka deyişle, biriyle iken diğer ebeveynin yerinde olmanın çocu-ğa yer bırakmadığını anlamakla, onların henüz simgeleştirme-diklerini, yani artık 2 değil 3 kişi olduklarını anlamakla on-larda simgeleşmeyi bekleyen bir hareketin öncüsü olmuştum. Bu ön-simgesleme diyebileceğim mesele de her bir ebeveynin çocuğuyla kurduğu ilişkide bir diğerini yok etmesi meselesi-ydi. Muhtemelen çocuk da zorla ve doğrudan bu agresif hareke-tin bir parçası oluyordu.

Yukarıdaki iki örnekte de görüldüğü gibi simgeleşmemiş, yani anlam kazanmamış yaşantılar bir analiz tedavisinde ya da analiz nitelikli bir ilk görüşmede analistin ruhsallığında bir bi-çim kazanır. Aktarım hareketiyle konuşan kişi bu yaşantılarını, bu anlam kazanmayı bekleyen yaşantıları analistin ruhsallığı-na yerleştirir. Bunu yaparken analizan, şimdi bu haliyle o za-manda olsa konuşmak isteyeceği kişinin ya da kişilerin yerine koyar kendini. Tıpkı topa vururken zalim bir memeyi cezalan-dıran bebek gibi, ilk sevgi ve nefret nesnelerini yeniden canlan-dıran analizan hızla simgeleştirme sürecinin içine girer. Bazen de analizan analiz tedavisi içinde ortaya çıkan konuları sadece kendi hayatındaki meseleler olarak ele almaz, bunları birer dü-şünsel, etik ve estetik konu olarak bir üst düzey diyebileceğim simgeleştirme yoluna gider. Ama bütün bu simgeleştirme ha-reketi analistin analizan tarafından fırlatılan nesneleri bir bi-çime sokmadan önce, o nesnenin kılığında olmaya tahammül etmesiyle mümkündür. Tıpkı her yaş çocuğun oynayabileceği

oyuncakların niteliği nasıl farklıysa, analistin de bu dayatılan niteliğe bürünmesi kaçınılmazdır. Kendisini kişi olarak silen analist, bir boşluk yaratarak, bir yokluk yaratarak simgeleştirme hareketini başlatır, zira bıraktığı boşluğu analizan doldurur. Dolayısıyla analist analizanın analize malzeme olan tüm geçmişinin bugün ortaya çıkan bir kayıp parçası değil midir? Analist bu aktarım ilişkisi içinde analizanın kayıp nesnelerini temsil etmez mi? Bu kayıp nesnelerin, bu öldürülmüş, tutkuyla bağlanmış nefret içinde parçalara bölünmüş bu kayıp nesnelerin temsilcisi olan analist yokluğun, eksiğin yerinde değil midir? Kimin ve neyin yerinde olduğunu sürekli çalışan analist, yani aktarımın içinde çalışan analist doğrudan simgeleştirme hareketinin kendisi değil midir?

Gerçek yaşamda simgelerimiz nesnelere çarpar ve geri döner. Aktarımsal hareketlerimiz uygun nesne bulana kadar bir yerlere çarpar dururuz. Bu söylediğim simgesel kaçabilir ama gerçek hayatta aktarımlarımız uygun nesne arayışı içindedir. Gerçekliğin duvarının olmadığı analiz tedavisi içinde “uygun nesne”ymişçesine konumlanan analist, analizanın o nesneyle konuşması, o nesneyi yeniden simgelestirmesi için bir fırsat oluşturur.

Bu anlamda, bir psikanaliz tedavisi aynı zamanda bir simgeleştirme süreci de değil midir? Analizanlarımızın simgeleştirme hareketine aktarım yoluyla ivme kazandırdığımız zaman bu simgeleştirme hareketini içeren evrensel simgeleri de düşünmüş olmuyor muyuz? Ölüm, yas, kayıp üzerine düşünürken “Nasıl bir psikanaliz tedavisi?” sorusuyla da karşı karşıya gelmiyor muyuz? Yoklukla başa çıkabilmeyi, yokluğu simgeleştirmeyi tedavinin merkezine alan bu psikanalitik düşünce, dürtü ve nesne ilişkileri kuramlarının yanında başka bir paradigma da işaret etmiyor mu?

KAYNAKÇA

- Bion, W. R. (1967). *Second Thoughts*. London, William Heinemann.
- Freud, S. (1920), *Haz İlkesinin Ötesinde*, çev. Dr. E. Kapkın. İstanbul, Metis, 2001.
- Freud, S. ve Breuer, J. (1895). *Histeri Üzerine Çalışmalar*, çev. Dr. E. Kapkın, İstanbul, Payel Yayınevi, 2001.
- Klein, M. (1930), "Notes on Symbol Formation", *The Writings of Melanie Klein, Volume 1, Love, Guilt and Reparation and Other Works 1921-1945*, New York, The Free Press, Macmillian, Inc. 1984.
- Roussillon, R. (1997). "La fonction symbolisante de l'objet", *Revue Française de Psychanalyse*, N°3.

Psikanaliz Çerçevesinin Yerleştirilmesinde Yaşanan Bir Zorluk

Bir psikanaliste başvuran kişilerin önemli bir kısmının klasik psikanaliz çerçevesinde, yani divanda haftada üç ya da dört seans şeklinde tedavi olmalarının her zaman uygun olmadığını biliyoruz. Bu kişilerin ruhsal işleyişleri bu tür bir *setting*'in, yani düzeneğin yerleştirilmesine olanak vermiyor. Ama bazı kişilikler için bu ayırım bazen çok netken –ki bu konu da ayrı bir konferansı gerektirir– bazı durumlarda başvuran kişinin zorluklarını çözmek için psikanaliz endikasyonunun uygun bir endikasyon olup olmadığına karar vermek o kadar kolay değildir. Sık sık kendi kendimizi şöyle bir soru sorarken bulabiliriz: “Bu bir analiz endikasyonu mudur? Karşı karşıya psikanalitik bir çalışma bu duruma daha uygun bir tedavi biçimi olabilir mi?” Bir başka deyişle, tereddüde düştüğüm durumlar karşısında kendi analitik “araç ve gereçlerimi” nasıl kullanabileceğime dair sorular kaçınılmaz olmaktadır.

Bu sunumda bende bu tür soruları harekete geçiren klinik bir durumu ele alacağım. Bu durum başlangıçta çok seyrek seanslardan oluşuyordu. Hastamla on beş günde bir görüşüyorduk. Ama daha sonra bu karşı karşıya psikanaliz durumu iki yıllık bir zaman içinde öyle bir şekil aldı ki, artık haftada üç ya da dört kere görüşebilmek ve analizanın divana geçmesi fikri hiç de yabancı gelmiyordu. Dolayısıyla bu durumu retrospektif bir bakış açısıyla ele almaya ve beni başlangıçta bu hastayla karşı karşıya bir çalışmayı seçmeye yönlendiren bilinçli ve bilinçdışı nedenleri incelemeye karar verdim. Ayrıca bu iki yıllık

süre boyunca çalışma içerisinde klasik analize doğru karar verecek değişimlere neden olan süreçleri de burada göstermek istedim.

Bu anlatacağım analizan, bu iki yıllık süre içerisinde öncelikle çalışmamızın çerçevesini, çerçevenin ayrıntılarını temsil etmeye, simgeleştirmeye çalışır gibiydi. Bu çerçevenin ayrıntılarının onun için tehlike taşımadığından emin olduktan sonra tedavi için uygun bir çerçevenin olasılığı üzerinde düşünmeye başladı. Bir başka deyişle, tedaviye uygun gelecek herhangi bir çerçeveyi kabul etmeden önce bu analizanda şöyle bir gidip gelme hareketi oldu: Kendi düşünce hareketlerinin bilincine vardıkça, özellikle saldırgan dürtüler içeren düşüncelerinin bilincine vardıkça tedavinin çerçevesini sahiplendi. Bu da olumlu aktarımın gelişmesi ve benim çerçeve içinde seanslar boyunca perhiz kuralına riayet etmem sayesinde oldu.

İlk görüşmemizde Bay A yolunda gitmeyen ve başarısız olarak nitelediği profesyonel hayatından ve duygusal hayatındaki çıkmazlardan söz etmişti. Genç yaşta evlendiği eşinden ayrı yaşıyordu. Son birkaç yıldır iş hayatı neredeyse durma noktasındaydı. Yine birkaç yıl önce vefat etmiş babasından kalan miras payı da tükenmek üzereydi. Babasının vefatından sonra miras olarak devreden mal ve parayı iyi bir şekilde değerlendirememiş, yeterince iyi yatırım yapamamıştı; bu yüzden enflasyonun karşısında paranın eriyip gitmesinden ötürü kendisini suçluyordu. Ama iş hayatının başlangıcında, ilk senelerde birkaç başarılı işe imza atmış ancak sonra nasıl olmuşsa yavaş yavaş çalışmayı bırakmıştı. Ona bu düşünüşle ilgili ne düşündüğünü, bu durumu nasıl açıkladığını sorduğumda "Bu uzun bir hikâye" diye zorlukla yanıt verdiğini anımsıyorum. Daha sonra bitkin bir ses tonuyla ve pişmanlık dolu bir ifadeyle şöyle bir şey de söylemişti: "Herhalde beceremiyorum, yapamıyorum." Pişmanlık duyduğu en önemli nokta, üniversiteyi bitirir bitirmez hemen kendi işini kurmasıydı. Kendinden yaşça ve tecrübe açısından daha olgun birinin yanına girip çalışsaydı her şeyin farklı olacağı kanısındaydı.

Ruhsal işleyişini daha yakından incelemek ve bir psikanaliz tedavisi dahilinde A'nın ruhsal yetenekleri hususunda bir

fikir edinebilmek amacıyla kendisine rüya görüp görmediğini sordum. Bana rüya gördüğünü ve son rüyasında babasını gördüğünü söyledi. Rüyanın ayrıntılarını pek fazla anımsamıyordu; tek hatırladığı şey babasının rüyasında onu affetmiş olduğuydu. Rüyadan ciddi bir rahatlama hissiyle uyanmıştı. Ben de kendisine rüyasında babasına tıpkı benimle biraz önce yaptığı gibi muhtemelen bu son yıllarda ne olup bittiğini anlatmış olduğunu söyleyip, babasının affına sığınma arzusunu vurguladım. Aynı zamanda bana olan başvurusuyla bu affı elde etme arzusunu ilişkilendirdim. Bir başka deyişle, bu rüyanın burasıyla da ilgili olabileceğini, zira tıpkı bana biraz evvel son zamanlarda neler olup bittiğini anlattığı gibi, rüyada da bir itiraf havası olduğunu söyledim. Bu yorumum A ile aramızda zımnen terapötik bir sözleşmenin yerleşmesini mümkün kıldı.

Böylece karşımda babasını yiyip bitirdiğini, totemik bir ziyafetin sonuna geldiğini söyleyen bir adam duruyordu. Bu ziyafetin sonunda yoğun bir suçluluk duygusuyla karşı karşıyaydı ve kendini değersizleştirme duyguları da bu suçluluk duygusuna eşlik ediyordu. Kendisine "Nasıl oldu da bir psikanaliste başvurmayı düşündünüz?" diye sorduğumda, bana bezgin bir ses tonuyla "Başka çarem yok" yanıtını vermişti. Yoluna devam edebilmek için babasının affını elde etmesi gerekliydi ama aynı zamanda narsistik yarası apaçık ortadaydı; zira bu suçu kabullenmek zorundaydı ve kendi deyimiyle tüm yaşamı bir fiyaskodan ibaretti: Terapötik ortam içinde bu durumla karşı karşıya kalması hem kendisine hem de herkese olan öfkesine ek bir boyut kazandırıyordu.

Bu ilk görüşmenin sonunda, kendisine bir dahaki sefere devam etmek üzere deyip elimi uzattığımda, yüzündeki şaşkınlık ve sinirlilik ifadesini görünce aklımdan şimşek hızıyla şöyle bir tümce geçmişti: "Bu adam elimde bir bıçak var zannediyor."

A'ya herhangi bir çalışma biçimi kararı almadan önce ikinci bir kez görüşmeyi önerdim. İlk görüşme sonunda konuşulanları yeniden gözden geçirdiğimde epey tereddüt içinde olduğumu ve o sırada analiz etmekte zorlandığım tuhaf bir tedirginlik duygusu da taşıdığımı hatırlıyorum. Muhtemelen bu

tedirginlik duyguları A'da hissettiğim saldırgan dürtülerin gücünden kaynaklanıyordu.

İkinci görüşmenin sonunda da A ile tam olarak ne yapacağıma karar veremedim ve kendisine herhangi somut bir çerçeveye önermeden, seanslarına ne sıklıkta gelmeyi düşündüğünü sordum. O da bana somut gerçeklikle örtüşen bir yanıt verdi: On beş günde bir gelmeyi düşünüyordu zira parası neredeyse tükenmek üzere olduğundan daha fazlasını düşünemezdi. Bu meseleyi profesyonel hayatına daha fazla yönelerek çözme olasılığını da gündeme getirmemişti.

A'nın ileri sürdüğü sebepler sanki sorgulanamazmış gibi önerisini kabul etmiştim. Neden böyle yapmıştım? Hakiki bir terapötik çalışma için on beş günde bir yapılan bir çalışmanın arzu edilen bir ritim olmadığını biliyordum. Bu iki arada bir derede niteliği taşıyan yanıtların temelinde A'nın başvurusundaki ikircikliliğinin etkisi olmalıydı. Ben de yanıtlarımda onun kadar ikircikliydim bu durumda. A'nın kendisine ve bağımlılık duygusu taşıdığı nesneye karşı beslediği nefretin beraberinde getirdiği yoğun olumsuz aktarımla tedaviye başlamak riskli bir terapötik serüven oluşturacaktı ve bunun kaygısını yaşıyor olmalıydım. A'nın bu yoğun olumsuz duygularına karşıaktarımım sanki o ana uygun bir yanıt vermişti ve tıpkı onun gibi "yavaş yavaş" demiş olmalıydım.

Tam da bu satırları yazdığım esnada, aradan geçen iki yıllık bir çalışmadan elde ettiğim deneyimle şunu apaçık görebiliyordum. A analistine kendi yetersizlik ve depresif duygularını yansıtmakta çok başarılıydı. Dolayısıyla iş hayatında ve aynı zamanda duygusal hayatında yaşadığı yetersizlik duygularını aktarımsal bir hareketle terapötik çalışma üzerinde tekrarlamış ve maddi yetersizliğini ciddi bir argüman olarak psikanaliz çalışmasına karşı çıkararak direnmişti ve "yavaş yavaş" demişti. Ve şimdi A'nın korkusunu daha iyi anlayabilir ve işitebilir durumdaydım.

Ama tabii ilk görüşmelerin sonucunda onun bu korkusunu şu şekilde yorumlayabilirdim: "Tıpkı hayatınızın başka alanlarında olduğu gibi terapötik girişiminizi de başaramayacağınızı düşünüyorsunuz ve bu sizi ürkütüyor," diyebilir ve kendisine

haftada üç ya da dört seanstan oluşan ve divan/koltuk düzeneği içinde klasik bir psikanaliz tedavisi önerebilirdim. Ama aynı zamanda, eğer böyle yapmış olsaydım A'nın oral nitelikli saldırgan dürtülerini bastırmak için kullandığı savunmaların içine bodoslama dalacaktım ve büyük ihtimalle A bundan ürküp kaçacaktı. Bu savunmaların niteliği çalışma içinde netlik kazandı.

Böylece A ile on beş günde bir karşı karşıya görüşmeye başladık. Çalışmanın başından, ikinci görüşmeden itibaren, A serbest çağrışım kuralına zorlukla itibar ediyor, her kelimeyi ve cümleyi tartarak, kendi deyimiyle onların "ötesine, berisine bakarak" sarf ediyordu. A bu durumun farkındaydı ve bu yönüyle de uğraşıyordu. Sanki öldürücü, yok edici sözcükler sarf etmekten ve bunun karşılığında da zehirli oklara maruz kalmaktan korkuyor gibiydi. Ama sonuçta, ne söylerse söylesin, söylediklerinin başka bir anlam taşıması durumu onu sinirlendiriyordu. Bu zorunluluk onun her yaptığım yoruma şiddetle, neredeyse içgüdüsel bir biçimde "hayır" demesini de beraberinde getiriyordu. Kendi söylediklerinin dışına çıkmak istemez gibiydi. Örneğin unutkanlıkları, ihmalkârlıkları, ertelemeleri konusunda konuşurken, bir keresinde, üniversitenin son yılında, tez yazma aşamasında ailesinin uzak akrabalarından birine bir vekâletname vermesi gerektiğini anlatmıştı. Bu belge bu akrabanın o sırada ailenin sahip olduğu mülklerden birini satması ve payını elde etmesi için gerekliymiş. A bir yandan tezini hazırlarken bir yandan da bu akrabaya sürekli bu hafta yapacağım diyor, ama o hafta ne hikmetse hep bir şey çıkıyor ve unuttuyormuş. O sırada ben de unutkanlığının belki de bu tez yazma aşamasında, bu akrabanın istediğini yapmak istememesiyle, hatta belki de bu duruma öfkelenmesiyle ilgili olabileceğini söylediğimde, önce hayır demiş, sonra çok şaşırmış, sonra da hiç böyle düşünmediğini söylemişti. Bir başka deyişle, A bana şimdiye kadar bir bilinçdışının olduğundan bihaber olduğunu ve kendi istem ve kararının dışında başka bir kuvvet tarafından yönlendirilebileceği fikrinin hiç hoşuna gitmediğini söylüyordu. Ama burada duruma işlerlik kazandıran şey benim de bunları korkmadan düşünebilmem ve ona söyleyebilmemdi. Saldırgan nitelikli düşüncelerinin ifade bulması

aksine bizim çalışmamızın önemli bir parçasıydı ve A benim perhiz kuralına sadık kaldığımı, yani onun ifade ettiği saldırgan nitelikli düşüncelerine herhangi bir yargı unsuru katmadığımı gördükçe kendisini güvende hissediyordu. Yorumlarım onun ruhsal tepkileri üzerinde yoğunlaşp, unutkanlık ve sakar eylemler arkasına gizlenen öfke ve saldırganlığı ortaya çıkardıkça ve benim bunlardan pek fazla etkilenmediğimi, hemen silahıma sarılmadığımı gördükçe, A ruhsal hayatına ilgi göstermeye başladı. Ve bir gün bir yorumum üzerine şöyle bir şey söyledi: “Şimdi size yine ‘hayır’ diyeceğim, ama bunun neden ‘hayır’ olduğunu da açıklayacağım. Ama aynı zamanda hep önce ‘hayır’ dediğim şeyler daha sonra bir ‘evet’e dönüşebiliyor, bunun da farkındayım.”

Bu erteleme, unutma ve ihmalkârlık konularının yoğunlaştığı bir gün A’ya bu tür tepkilerinin aynı zamanda yetersizlik duygularıyla da ilgili olabileceğini, yani söz konusu işlerin altından kalkamayacağını düşündüğünü ileri sürdüm; ve finansal maliyeti olan bir işe angaje olmanın yeterlilik duygularıyla da ilgisi olabileceğini ve terapötik çalışmasıyla da benzer bir tutum izlediğini, on beş günde bir görüşülen seanslarda ruhsal işleyişinin sadece bir kısmını ele almayı yeğlediğini söyledim. A bu yorumumu kabul etti ve böylece görüşme sıklığımız haftada bire çıktı. Çalışmamız bir yılını tamamlamıştı.

Bu sunumumun başında A’nın sözcüklerini özenle seçtiğinden, cümleleri usulüyle kurduğundan söz etmiştim. Kendisi de bu işleyişinin farkındaydı ve ağzından çıkacak her sözün ötesine ve berisine bakarak konuştuğunu kendisi de söylemişti. Bu konuşma biçimi hem regresyona izin vermiyor hem de aşırı otokontrol bilinçdışı temsillerin doğal olarak gün ışığına çıkmasını engelliyordu. Tabii duygulanımların da ifadesi bir şekilde ketlenmiş oluyordu. Zaten hedeflediği şey de muhtemelen buydu. Ama bir gün A her zamanki vakanüvis üslubundan taviz vermeyerek nasıl derli toplu bir insan olduğunu, alışkanlıklarından nasıl vazgeçmediğini açıklarken buna bir örnek vermek istedi. Babasının her yıl arabasının bakımını yaptırdığı bir garaj varmış. A ve babası her yıl belirli bir zamanda birlikte bu oto tamircisine gidip arabanın bakımını yaptırırlarmış. Da-

ha sonra baba vefat edince A alışkanlıklarına sadık biri olarak, yine o tamirciye arabayı götürmeye devam etmiş. Birden öyküsünün bu kısmında A duraklamaya hatta kekelemeye başladı. Kendisini hiç böyle görmemiştim. Yüzünde büyük bir acı ifadesi vardı ve zorlukla konuşmaya devam ediyordu. “Geçen sene gittiğimde garaj kapalıydı ve geri döndüm” dedi. A içinde kabaran yoğun duyguları örtbas etmeye uğraşırken bir yandan da “Bana böyle ne olduğunu anlamıyorum” diyordu. Ben de “Tıpkı artık sizinle birlikte olmayan babanız gibi belki de hayatınızda bir şeyler kayboluyor ve yerleri boş kalıyor; yerlerinde anlam veremediğiniz duygular kalıyor” dedim. Şaşkınlığının da kendisine acı veren olayların uzağında durmayı yeğlemesinden kaynaklandığını, kayıplarından kaynaklanan üzüntüsünü yaşamaktan ürktüğünü de ekledim. Akabinde bu yorumlarımı analitik durumun kendisine doğrudan dahil ederek terapötik çalışmayı da ağırdan alarak bu kayıplarla yüzleşmeyi ertelediğini ekledim. Bu epizod ve şimdi anlatacağım başka bir epizod seansları haftada ikiye çıkarmamıza önyak olan dönüm noktası niteliğindeydi.

A sık sık bir arkadaşının evinin içinin ne kadar rastgele döşendiğinden, malzemenin özensizce satın alınıp öylesine bir yerlere konduğundan, eşyaların mekânla bağdaşmadığından söz ediyordu. Ama bunlardan söz ederken öylesine rasyonel bir üslup taşıyordu ki, sanki bu konuda en doğru fikir onunkiydi. Demek istediğim şey A’nın eleştirdiği mekânın düzenlenmesiyle ilgili mesafesiz konuşmasıydı; yani herhangi bir argüman getirmiyordu. Sadece o mekânın ne kadar zevksiz olduğunu söyleyip duruyordu. Bu meselenin üzerinde böyle ısrarla durmasından yola çıkarak orada yüklü sembolik bir anlam olduğunu düşündüm. Bu durumu biraz daha aydınlığa kavuşturmak ve savunmasının etrafından dolaşmak için somut olarak bana o arkadaşının evinin içini tarif etmesini istedim. A yanıt vermekte zorlandı, hatta sorumu geçiştirdi. Bir sonraki seansta ben yine meselenin üzerine gidince – meselenin üzerine gitmek diyorum zira ondan istediğim basit bir şeydi: Onun uyumsuz diye adlandırdığı şeyin ne olduğunu öğrenmek istiyordum– sonunda baklayı ağızından çıkardı:

Anlatmaya üşeniyordu. Ben de iç dünyasındaki nesneleri tarif etmek ve o nesnelerin içinde hoşla gitmeyecek şeyleri ortaya çıkarmaktan duyduğu üşengeçlikten dem vurdum. Bunun akabinde A da serbest çağrışımla ilgili yaşadığı zorluğun bununla ilgili olabileceğini söyledi. Ben de kendisine sanki bir analistle değil de sosyal ya da ailevi hayattan birisiyle konuşuyormuş gibi yaşadığını ekledim. A bunun doğrudan öfke nöbetlerine kapılan babasının kişiliğiyle ilgili olabileceğini, bir gün seanstan çıkarken bunu düşündüğünü söyledi. Küçük bir çocukken ondan çok korktuğunu, hatta bir keresinde beş yaşındayken babasından okkalı bir tokat yediğini ve dudağının patladığını ve kanadığını anlattı. Bütün bunları mesafe- li ve bilgilendirici bir tonla anlatırken duygularından uzaktı ve bu olayın oluştuğu koşulları hatırlamıyordu. Bu seansta kendisine iç dünyasındaki nesneleri ortaya çıkarmaktaki di- rencinden ama aynı zamanda da onlara çeki düzen verme ar- zusundan söz ettim ve bu tedavinin ancak klasik bir çerçeve içinde ve haftada en az üç seansla başarılı olabileceğini, ruhsal malzemenin, çirkin ve güzel demeden tekrar tekrar ele al- nıp çalışılması, derinliğine çalışılması gerektiğini söyledim. Benimle prensipte hemfikir olduğunu ve bir an önce iş bulma konusunda harekete geçmesi gerektiğini söyledi. Haftada iki seansla devam ettik ve koltuk/divan konusuna daha ileri bir aşamada geçtik. Klasik analiz yine erteleniyordu ama bu seferki erteleme tedavinin A'nın sosyal koşullarına ayak uy- durması hedefini taşıyordu.

Tedavinin bu aşamasından sonra A hızla profesyonel ha- yatına çeki düzen vermeye başladı ve kendi deyimiyle beş, altı ay kendisini idare ettirecek bir kontrat elde etti. Tam da o sı- rada evinde uzun zamandır satın aldığı ama bir türlü yerine çıkmadığı dolap ve etajerleri yerleştirdi ve gülererek "İç mekân düzenlemesi yapıyorum" dedi. Bu arada, en başta bana elini bi- le uzatmaktan tedirginlik duyan adam gitmişti; elimi sertçe sı- karken kendimi ondan yaşça büyük ve deneyimli, saygı ve sev- gi duyduğu bir erkek (!) gibi hissetmişim¹.

1 Burada tabii söz konusu aktarımsal hareketteki baba aktarımını vurguluyorum.

Şimdiye kadar anlattığım, seans sayısının on beş günde birden haftada ikiye kadar geçme süreciydi. Bu süreç içinde bana çarpıcı gelen, çerçevenin önemli bir unsuru olan "serbest çağrışım kuralı"na ve A'nın bu kuralı nasıl kullandığına değineceğim. Biraz önce A'nın bu kuralla nasıl zorlukla baş ettiğine değinmiştim. Serbest çağrışım kuralı analizanı aklına gelenleri serbestçe dile dökmeye davet etme anlamını içermekten öte, aynı zamanda böyle bir zorunluluğunun olduğunu da ima eder. Analiz girişiminin başarısı da önemli ölçüde bu kurala riayet edilmesinden geçer. Ama A'nın işi enerjisinin önemli bir bölümünü aklına gelenleri serbestçe söylemekten çok onları baskı altında tutup engellemeye ayırdığı için bayağı zordu. Hem serbestti hem de serbest olmak zorundaydı ki bunu da Palo-Alto ekolünün sistemistlerinin işaret ettikleri paradoks biçiminde yaşıyordu.

A serbestçe konuşmuyordu ama ondaki bu tutukluk, düşüncedeki bir boşluktan kaynaklanmıyordu. Sadece aşırı bir kontrol söz konusuydu burada: Bu kontrol psikosomatikçilerin sözünü ettiği işlemci ve duygulanımsız düşünce türünden bir şey değildi, ama biçimsel olarak ona yakındı. A'nın konuşacak hatta hevesle anlatmak istediği bir sürü şey vardı. Ama şöyle bir şey oluyordu. Bir örnek vereyim:

A: Geçen gün arkadaşlarla birlikte yediğimiz yemekten sonra B'yi (kız arkadaşı) evine bırakmak istedim. Otoparka inerken C'ye (bir erkek arkadaşı) rastladım. Arabamıza doğru giderken C bir gece önceki maçtan söz etti. Laf uzadıkça uzadı, uzadıkça uzadı... Bir yandan B. sabırsızlanıyordu bir yandan da devamlı konuşan bir adam....

Uzun bir sessizlik

B: Evet, orada durdunuz...

A: Durdum, çünkü şey, bir an başka bir düşünce geçti aklımdan. Önemli değil ama söyleyeyim. Eskiden böyle tali düşünceler geçtiği zaman önem vermiyordum ve söylemiyordum. Şimdi bu hazırlıksız yakalandığım düşüncelerin tedaviye katkısını biliyorum. Söyleyeyim. Size o adamdan söz ederken birden kendimi o adama benzettim, ondan durdum; lafı uzatıyorum ve söyleyeceğimi bir türlü söylemiyorum. Bunu söyleyip söylemeyeceğime karar verme aşamasında durdum.

Bu görünürdeki tutukluluğun daha sonra başka bir anlamı da olabileceği ortaya çıktı. A sanki bu kuralı inceler gibiydi.

Bir başka örnek vereyim:

A: Bugün gelirken sürekli dışarıda olup bitenlerden değil biraz da içimde olup bitenlerden söz etmem gerektiğini düşündüm. Ama sonra böyle yaparsam bunun serbest çağrışım kuralına uymayacağını düşündüm. Gelip oturup serbestçe konuşmalıyım. Tıpkı hayatta da yapamadığım gibi. İnce eleyip sık dokumaktan, ince detaylarda boğulmaktan hiçbir şey yapamaz hale geldim.

A bir yandan serbest çağrışımın ne işe yaradığını araştırıyor bir yandan da bu kural etrafındaki tepkilerinden yola çıkarak ruhsallığını inceliyordu. Düşüncelerini ifade etmekle kalmayıp düşünürken kendini yakalamaya çalışıyor, kendisine bakıyordu. Hatta bazı seanslarda bu işe kendini o kadar kaptırıyordu ki anlatmak istediği şeyler ikinci plana düşebiliyordu. Mesela "Hah, yine bir düşünce geçti aklımdan, çok tuhaf, onu söylemeli miyim, söylememeli miyim" diye tereddüt ediyor, sonra bu düşüncenin neden aklına gelmiş olabileceğini kendi kendine soruyordu. Anlatmak üzere başlamış olduğu konuyu da bu arada sık sık unutuyordu.

A ruhsal işleyişiyle yakından ilgilenmeye başlamıştı ama bu ilgi obsesif bir soruşturmaya dönüşüyordu. Serbest çağrışım kuralı gevş getirdiği bir nesne haline dönüşme yolundaydı sanki. Sanki benim ona uzattığım nesneleri, çerçevenin nesnelerini çiğniyordu. Bunu çerçevenin bir diğer önemli ayrıntısına da uygulamıştı. Bir gün ödemesini yapmadan çıkmıştı ve bunu hayret ve utançla karşılamıştı, böyle bir şey nasıl olabilirdi? A babasının mirasını silip süpürmüştü şimdi benim tadıma bakmaya niyetleniyordu.

A kendini bu araştırma ve soruşturma işine kaptırmışken, ben başlangıçta bu tutukluk, bu durup düşünme türünden tepkileri direnç hanesine yazıp kendi kendime bu işleyişi nasıl daha verimli ve akıcı bir hale dönüştürebilirim diye soruyordum. Acaba haftada iki kere geliyor da olsa divana mı yatırsam, setting'i yani düzeneği değiştirsem, belki yüzümü görmezse daha rahat konuşur, dedim. Ve bir keresinde bu konuyu açtım. A

zaten konuşurken benim yanımdaki divanın bir köşesini belleğini, benim yüzüme bakmadığını, böyle karşı karşıya konuşmanın kendisini rahatsız etmediğini söyledi. Arkasından divanın arkasında oturan analistin sıkıntıdan odanın dört tarafına kâğıttan uçak yapıp yollamasını resmeden bir karikatürden bahsedip konuyu mizaha döktü. Tabii yine yalnızlık ve terk edilmişlik duygularının üzerini örtüyor ve canı sıkılan bir analist imgesiyle eğlenmeyi yeğliyordu. Ama tabii kendisine de yollayabileceğim sivri uçlu, yıkıcı uçağa da değinmişti. Sonra yine tüm ciddiyetini takınıp "Böyle konuşmaktan her zaman çekinirim" dedi. Ben "Böyle?" diye sorunca da eliyle bedenini göstererek "Böyle açıkta işte," dedi ve "örneğin bir masanın ardından konuşsam daha rahat olurdu bu kesin," diye ekledi. Ben de önünde masayla, bedeninin alt kısmının gizlendiğini, özellikle cinsel organların bölgesinin gizlendiğini söyledim.

Tabii bu yorumumla A cinsel kimliğiyle ilgili konulara el attı ve kadınlara karşı olan temkinliliğinden, tıpkı serbest çağrışımında olduğu gibi ötesini berisini düşünerek, bir ilişkiye gözü kapalı atlamadığından dem vurdu. Hatta buna örnek olarak geçenlerde hoş bir hanımla tanıştığını, ama o hanımın karşı yakada oturması durumunda bu işin epeyi zor olabileceğini bile tartacak kadar planlı ve programlı olduğundan söz etti.

Serbest çağrışım kuralıyla ilgili bir başka saptaması da olmuştı A'nın. Yine bu erteleme, çekinme, atak olmama konuları etrafında konuşurken, profesyonel hayatına geri dönüşünün başlangıcında üzerine aldığı bir işten söz etti. Bir toplantı düzenlemesi gerekiyordu ama tıpkı buradaki tutukluğu gibi bu toplantıyı da sürekli erteliyordu. Sonunda toplantıyı düzenledi ve toplantı için gerekli malzemeyi de yanına aldı. Toplantı esnasında sadece toplantı için gerekli olan malzemeyi değil aynı zamanda kafasında tasarlamış olduğu ama henüz gerçekleşme aşamasında olmayan düşünceleri de ilettiğini ekledi. Ben de tıpkı buradaki gibi, düşüncelerini serbest bırakınca salt gerçekleşmesi muhtemel düşüncelerinin değil, aynı zamanda arzu ya da hayal düzlemindeki düşüncelerinin de ortaya çıkmış olduğunu söyledim. "Ben de onu diyecektim ve aynı zamanda şunu da ekleyecektim: Şimdiye kadar kendini bırakmayı hep olum-

suz anlamda ele aldım, sanki kötü bir şey olacakmış gibi. Oysa bu örnekte serbest bırakmanın faydasını gördüm zira toplantı çok iyi geçti. Benim fikirlerim diğerlerinde de yeni fikirler doğurdu ve karşılıklı tatmin olmuş duygusu yaşadık.” Burada A serbest çağrışım kuralının annesel yönüyle yani besleyici, doyurucu, memnun edici yönüyle ve aynı zamanda bu kuralın üstbenlik nitelikli yönünün (tedavinin ilerlemesi için böyle yapılmalı) birlikte bir örgü oluşturduğunu söylemekteydi. Biraz önce sözünü ettiğim paradoksu kabul etmişti sanki. Yani hem serbestçe konuşabilir hem de kendisini bu şekilde çalışmaya zorlayabilirdi.

A sadece serbest çağrışım kuralını mercek altına alıp evirip çevirmiyordu. Aynı durum seans sıklıkları için de geçerliydi. on beş günde birden haftada bire sonra ikiye ye geçtiğimiz zaman bunun iyi olduğunu, böylece başladığı bir konunun yarıda kalmadığını, özellikle de unutkanlığına iyi geldiğini zira buraya gelince nerede kaldığını hatırladığını söylüyordu. Ama bazen de bu kadar sık gelmenin onda alışkanlık yaratması durumunda ne yapacağını sorguluyor ve olası bir ayrılık için kendini hazırlaması gerektiğini, dolayısıyla da ikiden bire inmenin böyle bir alıştırma için iyi olabileceğini söylüyordu. Hatta bunu bir keresinde talep bile etmişti. Ben de kendisine yine bağımlılık ve yalnızlık duygularını çalışmaktansa onları hissetmemeye yönelik düzenekler kurmak istediğini söyleyip çerçeveyi sabit tutmuştum.

Çalışmanın şu anki aşamasında, çerçevenin besleyici, kapsayıcı ve koruyucu yönleri bilinçdışına doğru yol alma aşamasında yeterince yerleşmiş olduğu için haftada üç ya da dört kez ve klasik psikanaliz çerçevesi artık gündeme gelebilir duruma gelmişti.

Şimdi burada bir parantez açıp bazı tespitlerimin altını çizmek istiyorum. A besbelli küçük çocukluğundan itibaren babasının şiddet yüklü davranışlarına karşı obsesif nitelikli bir nevroz geliştirmiş ve annesinden yeterince destek alamamıştı. Sarf-edeceği her söz ve cümle sanki Jüpiter’in şimşeklerini çekecek şekilde saldırganlık barındırma riskini taşıyordu; bu yüzden A onları sistematik bir biçimde bastırıyor, sansüre ta-

bi tutuyordu. Dolayısıyla başlangıçta ona haftada üç kere klasik bir çerçeve içinde çalışmayı önermek, onun tehlikeli ve zararlı bulduğu sözel ifadesine daha çok yer açmak olacaktı. Böylece A'nın başlangıçta bir önlem almışçasına sadece on beş günde bir seans istemesi anlam kazanıyordu; zira konuşmak A için zehirli ok fırlatmaya ya da beni totemik bir ziyafette afiyetle yemeye eşdeğerdi. Serbest çağrışım kuralını evirip çevirmesi, bir anlamda çerçeveyi sorgulaması çerçevenin ne kadar güvenilir olduğunu test etmesiyle ilgiliydi ve bu güveni elde ettiğini ve ruhsal hayatıyla dış dünya arasındaki farkı görmeye başlayınca daha sık seanslardan oluşmuş klasik bir çerçeve fikrine daha sıcak bakmaya başladı. Bu ayrıştırma da serbest çağrışım kuralının çerçevenin merkezinde olmasıyla yakından ilintiliydi. Normal hayatta yeri olmayan bu kuralla sanki terapötik bir çalışma içinde olunduğunun altı çizilmektedir. Şunu kastediyorum: Sanki A'ya konuşmanın kötü ve zararlı bir şey olmadığını, aksine çalışmamız için gerekli bir şey olduğunu söylemiş oluyordum; o da, terapötik çalışma ilerledikçe serbestçe konuşmanın iyi bir şey olduğunu deneyimliyordu.

Ama çerçevenin bu detaylarının A tarafından sık elenip dokunması aklımda şöyle bir imgeyi canlandırdı. Bazı küçük çocuklar, ellerine bir oyuncak ya da oyuncak olarak kullanabilecekleri bir nesne geçtiğinde hemen onu oyuna hazır etmezler. Durup o nesneyi incelerler, evirip çevirirler, bu söylediğim bebekler için de geçerli. *"Bu ne menem şeymiş böyle"* türünden derin derin düşünürler. Bu manzara çocuğun ya da bebeğin etrafındaki erişkinlerin de dikkatini çeker zira çocuk orada hakiki bir zihinsel uğraş içine girmiştir. Bazen çocuk o nesneye ilişkin bir soru sorar. Size yakın bir örnek vereyim. İlk defa rafadan yumurta yiyen bir çocuk yumurtanın içine bakarak uzun uzun düşündükten sonra şöyle bir soru sormuştu: *"Bu yumurtanın sarısını içeri nasıl koymuşlar?"* Demek istediğim de böyle sorgulayıcı bir inceleme idi A'da söz konusu olan. Sanki çerçevenin tüm detayları onu ruhsallığına ulaştıracak, bilinmesi, keşfedilmesi ve aynı zamanda da zehirlerinden arındırılması gereken ilginç nesnelerdi. Bu nesnelerle iç dünyasına girebilecekti. Ama herhalde öncelikle bu nesnelerin, benim ona sunduğum

bu nesnelerin güvenilir olup olmadıklarından, bağımlılık yaratıp yaratmadıklarından emin olmalıydı.

Bu anlamda çerçevenin, dışarısı ile içerisi arasında bir geçiş alanı yarattığından söz edilebilir kanısındayım. Çerçevenin varlığıyla bu iki alanı birbirlerinden ayırabilir, bu iki alanı birbirlerinden ayırdığımız müddetçe de her birine hak ettiği özen ve yatırımı gerçekleştirebiliriz.

Son olarak bir analizanımın bir gün duvarımda asılı ve çerçevesi olmayan resmi işaret edip, "Çerçeve olmayınca bu resmin duvar üstüne yapıldığı yanılmasına kapılabilirdim" dediğini hatırlıyorum. Aynı şekilde çerçevesiz terapötik bir çalışma da, ruhsal alanla paylaşılan gerçeklik alanlarının birbirlerine karışmasına, geçiş alanlarının lüzumsuz işgaline neden olmaz mı? Çerçevenin içinde her şeyi düşünebilir, her şeyi söyleyebiliriz: Bunlar düşünceden ibarettir. Ama dışarıda, bu çerçeve olmadığı için, yani serbest çağrışım kuralı olmadığı için, düşüncenin eyleme dönüşmesi kaçınılmazdır. O zaman işte, yani çerçeve olmadığı zaman, bu iki gerçeklik birbirine karışır ve Winnicott'un deyiimiyle oyunun, yaratıcılığın, kültürün ve kendiliğindenliğin alanının zararlı işgaline yol açar.

Belki A da, kendi iç dünyasındaki imgeleri, duygulanım ve temsilleri tıpkı duvara çizilmiş bir resimde olduğu gibi, bir yüzeye yapışmış olarak yaşadığı için bu yetersizlik ve imkânsızlık duygularına kapılıyordu ve onlara karşı bir kadere karşı alınan tutuma sahipti. Her şeyi serbestçe konuşmanın değerli kılındığı bir çerçevenin varlığıyla bu iki alanın birbirinden ayrışması mümkün olabildi. Bu ayrışma sayesinde, duygulanımlar ve tüm iç yaşantılar bir zaman ve bağlam içinde var edildi. Bu da A'ya, iç dünyasındaki resimlerin sabit bir çerçeve içinde ilerleyen ruhsal bir çalışma eşliğinde değişebileceğini göstermek olamaz mı?

Yedinci Bölüm:
BİR DENEME

İnsanseverin Şüpheli Masumiyeti Üzerine Psikanalitik Bir Okuma*

Freud'un psikanaliz kuramının biz pratisyenlere –psikanalizi Freud'un öğretisine göre uygulayanlara– kazandırdığı temel bilgi şu önermeyle ifade edilebilir: *her gördüğüne duyduğuna inanma; ama aynı zamanda her görüp duyduğunu hiç unutmamacasına kaydet; hakikat senin önyargılarının, çocukluk senaryolarının yani yansıtımalarının, bilim diye sarılıp ezbere öğrendiklerinin içinde değil, duyup gördüklerinin yalınlığındadır; yeter ki onları öylece, oldukları gibi –gördüğün işittiğin gibi– kabul et.*

Bu önermemde vurgulamak istediğim, psikanalizin uygulamada anlam arayış çabasını, genel kanının aksine, kendi kuramından çok *analizanının*¹ (psikanaliz deneyiminde konuşan kişi) kullandığı sözcüklere dayanarak gerçekleştirmesidir. Psikanalist, analizanının ona anlatmak istediği *bilinçli* hikâyesinden çok, hikâyeyi anlatırken kullandığı kelimelere, kimi detaylara, konuşma biçimine, yani denetimin olmadığı noktalara dikkat eder: Freud bu tür dinleme biçimiyle *iki bilinçdışının birbirleriyle*

* *Defter*, 29, Metis Yayınları, 1997, s. 102-106.

1 *Analizan* terimi Fransızcadan doğrudan alınmış olup psikanaliz sürecindeki kişinin etkin konumuna işaret eder; Türkçedeki tam karşılığı "analiz eden"dir. Bu terim "hasta" veya "danışan" terimlerinin çağrıştırdığı tıp, rehberlik gibi çerçevelerin dışında bir alana işaret etmek için kullanılmaktadır. Vurgulanan, psikanaliz sürecinde analizanın etkin oluşudur: Oysa "hasta" edilgen bir biçimde "hekim"den, hekimin uygun gördüğü bir tedavi bekler; "danışan" da kendi sorularına bir ötekinin cevap vermesini bekler: "Danışman" bu beklentiye sorgulamadan (çözümlemeden) elindeki verilerle cevaplar bulmaya çalışır.

le iletişime girmesinin sağlandığını söyler ve psikanalistin dikkatinin *dalgalı* olmasını salık verir. Lacan'ın da *imleyenin üstünlüğü'nü* ön planda tuttuğu *Freud'a dönüş* davasında vurguladığı budur: konuşanın tüm bedeninin seferber olduğu bu bilgi aktarımında, *sözcüklerin kendileri* o sözcüklerin nereye götördüklerinden daha önemlidir. Analizan kimi zaman "Ama ben öyle demek istememiştim," der ama iş işten geçmiştir; zira "demek istediği" şeyi telaffuz etmiştir. Ağzından istem dışı dökülen bu kelimelerle artık yolculuk başlamıştır.

Psikanalitik bir okumanın nasıl mümkün olabileceğine ilişkin bu girişin amacı, bu makalede çözümlemeye çalışacağım *insanseverin şüpheli masumiyetinin* psikanalitik bir bakış açısı ve dinleme biçimiyle ele alınacak olmasındandır. Gerek gündelik hayattan gerek psikanaliz uygulamalarından vereceğim örneklerdeki kişiler –misyoner, politikacı, militan, eğitimci, kahrolan anne– sevgi ve hayranlık duyguları uyandırabildikleri gibi, bu duyguların yanında, arka planda, yarı suçlu, tarif etmekte sık sık zorlandığımız, sıkıntı hatta hiddet veren duygulara da neden olurlar. Kanımca bu duyguların sebebi insanseverin gizli sadist eğilimlerinin bilinçdışı bir yolla bir öteki bilinçdışı tarafından, yani gayri meşru bir kanaldan algılanması ve tanınmasıdır. Bu sadist eğilimler insanseverin meşru ve iyi-cil misyonunun ardına gizlenir.

Bu düşüncelerin çıkış noktası, trafikte kırmızı ışıktaki beklerken dilenci bir kadının aniden yoluma çıkarak "Allah seni kazadan beladan korusun, şu fakire bir sadaka," demesiyle içimde duyduğum tarifi zor, hiddetle karışık panik duygusuydu. O an ve bu anı izleyen saniyelerde, yine sebebini bilmediğim bir biçimde, ağzımdan şu kelimeler dökülüyordu: "Başıma kaza maza gelmeyecek"; ağzımdan dökülen kelimelere karşı şaşkınlığım içimdeki hiddeti yatıştıramadı ve akabinde aklımdan şimşek hızıyla bir tümce geçti: "Sanki sen beni koruyacaksın." Dilenci kadının şaşkın ve epeyce rahatsız olmuş bakışları karşısında tekrar gerçekliğe dönüp düşüncelerimi topladığımda artık kendi kendime sorabilecek durumdaydım: Yaşadığım bu sıradışı olayın anlamı neydi? Neden bu hiddet ve panik? Alt tarafı her gün yaşayabileceğim gündelik bir olay neden beni bu

kadar sarsmıştı? Ayrıca kadın(cağız)ın bana sarf ettiği o sihirli cümleden başka herhangi bir tecavüz-kâr tutumu da olmamıştı.

Ama *Başlangıçta Söz Vardı* değil mi? Kimi sözler işte insanı böyle canevinden vurur, içine işler. Kendi kendime sorduğum bu sorulara cevap arama çabası içinde, ilk çağrışımlarım ağzımdan hiddetle dökülen “Başıma kaza maza gelmeyecek” tümcesi üzerinde yoğunlaştı. Sanki bilinçdışım dilenci kadının *görünürde* bana kazasız ve belasız günler *temennisini* bir tehdit gibi algılamıştı: Dilenci kadına sadaka vermeliydim ki, kazasız belasız yoluma devam edebileyim; hatta eğretilmeyi biraz zorlarsam, dilenci kadın kaderime haraç kesen bir mafya üyesini andırıyordu, diyebilirim. Bu paranoid algılayış biçiminin üzerinde yoğunlaştığım zaman o kadar da haksız olmadığımı düşündüm. Kadın(cağız) benden sadece sadaka istemekle yetinebilir, kaderime burnunu sokmayabilirdi; kazadan ve beladan söz etmek sadece onun fikriydi, her ne kadar bunların olmaması için duacı gibi görünüyorsa de işin içinde bir tuhaflık vardı: Kötü şeylerin olmaması için durup dururken dua etmek ve duacı olmakla dilenci kadın acaba ne demek istiyordu? Bu düşünceler bana araba kaskolarının ve gittikçe çoğalan sağlık ve yaşam sigortalarının sloganlarını çağrıştırdı: “İş işten geçmeden” veya “Yarın çok geç olabilir.” Bir diğer çağrışımlım da, sigortacılık mesleğinin bir özelliği üzerine oldu: Sigorta şirketinin bir kişi veya kuruluşla taahhüt altına girip primleri elde ettikten sonra yapabileceği bir tek şey kalır: kazanın olmamasını temenni etmek veya dua etmek. Dilenci kadınla bu ortak özelliği taşıyan sigorta şirketlerinin bir diğer özellikleri de, tahmin edilebileceği gibi, sağladıkları hizmeti gerekli kılan malum temennilerdir. Bir su baskını veya zelzele yeni bir müşteri potansiyeli kazandıracak gibi, eski müşterilerin de devamlılığını sağlar.

Bir diğer çağrışım silsilesiyle, anne-babasının ölmemesi için dua eden çocukları ve geceyarısı çocuklarının nefes alıp almadığını her saat başı kontrol eden ebeveynleri hatırladım. Ardından aklıma eşinden yeni ayrılmış bir dostumun sürekli –tabiri caizse beynimde boza pişirecek kadar sık olarak– evliliğin ne kadar sıkıcı bir yaşam biçimi olduğunu anlatmasından ve sürekli evlilik yaşamından bahsetmesinden (bu kadar sıkı-

cı olmuş olmasına rağmen) kaynaklanan başka bir çağrışım, bir zamanların ünlü reklam sloganı “Hiç aklımdan çıkmıyor ki” cümlesi geldi.

Temenni edilmeyen, düşüncelerden silinmek istenen bir şey ne hikmetse dile yapışıyor, davranışları kontrol altına alıyor. Birbirlerinin hayatından endişe duyan çocuk ve ebeveyn her ne kadar bu endişelerinde samimi gibi görünseler de aklımızda şöyle bir şüphe beliriyor: Kişinin durup dururken –has-talık, savaş, doğal afet gibi hayati tehlikeler olmaksızın– bir öte-kinin ölümünü aklına getirmesi, sürekli ölmemesini temenni etmesi, olsa olsa gizli bir suçlu düşüncenin (ötekinin ölümünü arzulama) kılık değiştirip masum korkular biçiminde nihayet ortaya çıkmasına dayanıyor olabilir.

Tüm bu çağrışımların ışığında, bilinçdışının mesajını çö-zümlediği dilenci kadının temennileri psikanalitik bir bakış açısı ve dinleme biçimiyle aydınlanıyor: Sadist ve saldırgan eği-limleri mağduriyetinin ardında sırtıyor.

Dilenci kadının temennilerinin ötesinde, bana tuhaf gelen şeyin ya da kendisini adeta bir peygamber yerine koyan (ma-dem ki o beni koruyacak) herhangi birinin bende uyandırdığı –yazımın başında da sözünü ettiğim– suçlulukla karışık hiddet duygusunun, bilinçdışımın beni bir tuzaktan haberdar etme-siyle ilgili olduğu düşünülebilir: Bana iyi temennilerde buluna-rak bir şeyler *verir* gibi görünen dilenci kadın ancak bu şekilde benden bir şeyler *almak* (sadaka) istediğini gizleyebilirdi.

Misyoner, politikacı, militan, eğitimci ve kahrolan anne söylemlerinde de gözlemlenen *verir* gibi görünürken, *almayı* he-defleme ustalığı, psikanalizin ilgi alanına girer. Bu saydığım kişilerin ortak özelliklerinden bir diğeri de, birilerine bir şeyi yaptırırken *kendi arzularından değil* de bir gereklilik, ulaşılması gereken bir ideal uğruna hareket ettiklerini ileri sürmeleridir.

Misyoner sömürgelere kendi dilini, kültürünü, dünya gö-rüşünü götürür ve yerel halka sevgiyi, erdemi hediye ediyor-muşçasına bir tutum takınır. “Ya sev ya terk et!” deme saflı-ğında bulunmaz, “Bak ben sana neler getirdim, dile benden ne dilersen,” der. “Kendi dilini unut, benim dilimle konuş, çünkü benim dilimde anlaşılamama gibi bir sorunun olmaz,” der ve

yörede konuşulan dillere “barbar dili”, “fakir dil” gibi sıfatlar yakıştırır. Misyonerin amacı, yerel halkın üyelerinin aralarında konuşulan gizli ve büyük olasılıkla muhalif söylemin kendi diline çevrilmesini sağlamak, dolayısıyla denetim alanını genişletmektir. Egemen bir konuma *iyilikle* ulaşan usta misyoner muhtemel bir direnmeyi de bertaraf etmiş olur. *İyilik temenni eden iyi bir insana nasıl başkaldırılır ki?*

Çocuğu için kahrolan annenin söyleminde “Senin iyiliğin için” sözleri epey tanıdıktır. Bazı anneler ise kısa yoldan “Benim hatırım için” derler. Kahrolan anne çocuğuna “Senin için babandan ayrılmadım,” veya “Senin için saçımı süpürge ettim,” der. Çocuğun yolu bir psikanaliste düştüğü zaman, yani yaptığı bütün bu *iyilikler* mutlu bir sonuç vermediği zaman, psikanaliste “Beni çok üzüyor,” diyerek yavaş yavaş iyilik maskesini sıyrır. Bir ikinci görüşmede “Beni kızdırıyor,” derken daha samimidir. Artık kendi yerinden konuşmaya başlayınca da (üzgün olan kendisidir), hikâyesini yeniden gözden geçirme, dolayısıyla kendi hikâyesini çocuğunun hikâyesinden ayrıştırarak yeniden yazma (o artık bir öznedir) fırsatını elde eder. Bu hikâyeye, birisinin iyiliği üzerinden yazılmayacağı için, hakiki olma gibi bir olasılığı içermez.

Eğitimci ise yine egemen bir konumdan (O biliyor) hareketle çocuğa hatta onun ebeveynine de bildiklerini öğretirken, söz konusu konumundan ötürü, zamanla öğretmekten öğrenmeyi unuttur (O zaten her şeyi biliyordur): En sıkıcı ve zevksiz olanlar da onlardır.

Öğrenmenin sürekliliğini (öğrenecek bir şey daha vardır hep), insan gelişiminin “yarıda kalmışlığını” yadsıyan, ideal, mükemmel ve tamamlanmış “normal” bir erişkin yanılsamasını canlı tutmaya çalışan bu “bilen” eğitimcinin tutumu çocukların öğretmencilik oyunlarını anımsatır. Çocuk “bir gün gelecek ben de büyükler gibi HER istediğimi yapacağım, HER şeyi bileceğim,” diye düşünmez mi? Ebeveyninde varsaydığı Tanrısal kadir-i mutlak gücü ve iktidarı büyüyünce ele geçireceğini düşünen çocuk, iğdiş olmadan fallik hayallerini gerçekleştirme peşindedir. Oyunlarındaki öğretmen, elinde cetveliyle mutlak itaat ister. Bilgi aktarımı ise ikinci planda kalır. Analitik jargon-

da ifade edildiği gibi, Oidipus Karmaşasını inkâr edip fallusun büyüüne kapılan çocuk, iğdiş olmadan serpilip büyüyünce birilerine sürekli bir şey öğretmek arzusuyla yanıp tutuşur.

Politikacı ve militan bir madalyonun iki yüzü gibidirler: her ikisi de kendi düzenlerini kurmak isterler; bu arada bu düzenin birilerinin hoşuna gitmesi (yine iyilik) onların menfaati icabıdır.

Politikacı "Bütün bu yaptıklarım kendim içinse namerdim," demez mi? Sürekli "benim için değil," *değillemesini* yineleyerek saklı niyetini açığa vuran politikacı "Zannetmeyin ki kendimi düşünüyorum," derken "Öyle yanlış şeyler düşünmeyin, tam tersini düşünün," "Benim düşünmek istemediğimi siz de düşünmeyin," demez mi?

Militan iktidardan uzak veya uzaklaştırılmış konumu gereği, politikacıdan farklı gibi görünse de, söyleminde özne yerini ustaca gözlemeyi başarır. Doğruları, gereklilikleri, yapılması gerekenleri, benim, senin, onun ne yapması gerektiğini anlatırken, "Ben böyle istiyorum," demez, "Böyle gerekir," der. Misyonerden farkı, daha ateşli ve tutkulu mizacıdır. Bu baştan çıkarıcı özelliğiyle hayranlık uyandırır.

Düşüncelerim ister istemez Nietzsche'nin sözünü ettiği "Kendi omuzlarına tırmanan" kişinin erdemine kayıyor. Birilerine bir şey öğretmeden, birilerinin *iyiliği* üzerinden geçmeden, kalabalıklara gereksinim duymadan dünya kurabilenlere... Bilirdiğim yine beni uyarıyor, acaba kurduğum bu hayal de yeni bir tuzak mı; bu sefer kendi kendime kurduğum?..

Psikanalizin İçinden, psikanalist ve klinik psikolog Bella Habip'in 1996-2006 yılları arasında psikanalizi tanıtmak amacıyla ruh sağlığı profesyonellerine yönelik gerçekleştirdiği seminer ve konferans notlarından, çeşitli dergilerde yayımlanan makalelerinden ve psikanalize ilgi duyanlara yönelik halk söyleşilerinden oluşan bir çalışma. Habip'in hem kişisel psikanaliz deneyiminden hem de bir psikanalist olarak psikanalizle kurduğu bağdan yola çıkarak sunduğu bu metinler, psikanaliz geleneğine, psikanalizde "birey" ve "kadın" olmaya, psikanalizin ebeveyn ve çocuk ilişkisindeki önemine, psikanalizin tarihle ve sosyolojiyle alışverişine dair psikanalizin içinden yapılmış yorumlar niteliğinde.

ISBN 978-975-08-1261-3

9

789750 812613

15 TL

